Bibeb & VIP'S

Bibeb

bron
Bibeb, *Bibeb & VIP'S*. Polak & Van Gennep, Amsterdam 1965

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bibe001bibe01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

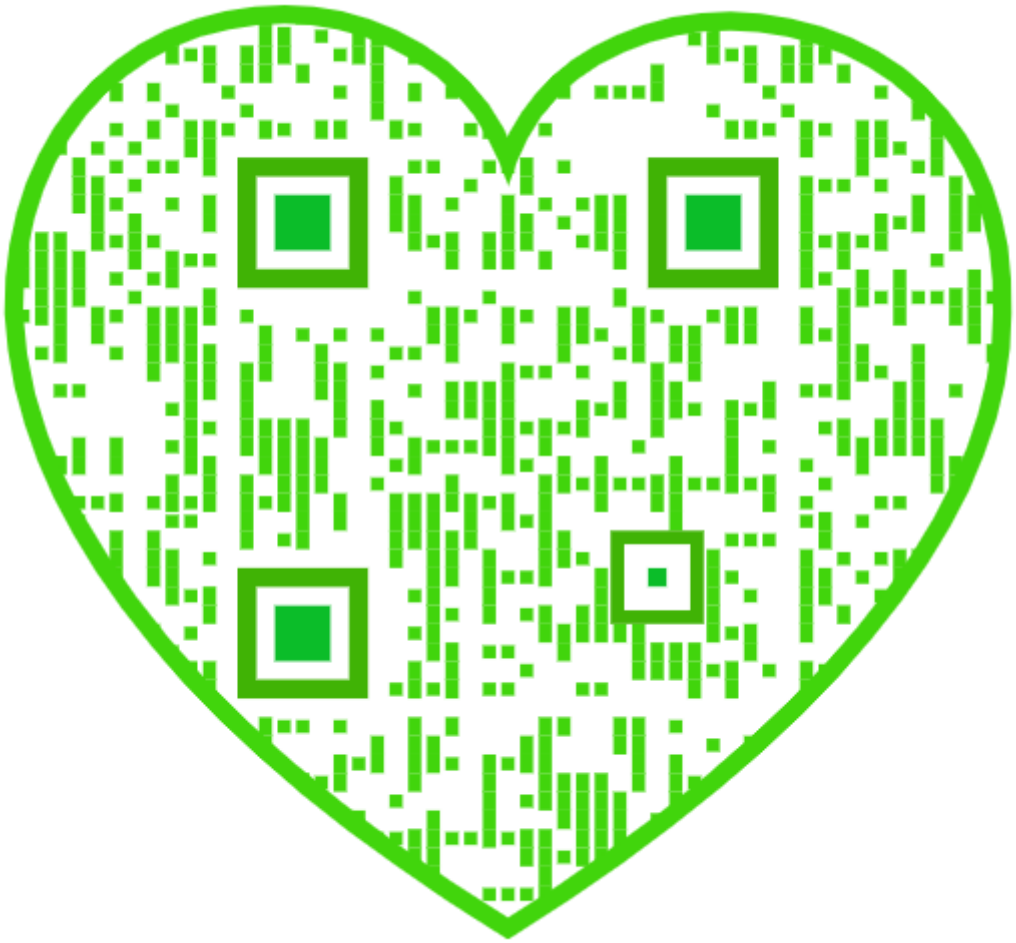

Vestdijk:
Wie ik zelf ben? In de eerste plaats alle ik-figuren uit mijn romans... (en dat zijn er nogal wat).

Hij zit bij het tafeltje, waarop een met gekleurde kruisjes geborduurd kleed en pakt een kopje, dat naast een schaal met taartjes staat. Z'n hand beeft. Hij zegt, de ogen steeds door weg te kijken voor me verbergend: ‘Rookt u? Ik rook altijd’. Hij houdt de sigaret tussen de strakke lippen, als vast geklemd in een schroef, pal in het midden.

Onze eerste ontmoeting was op de openingsavond van de tentoonstelling ‘De twee meesters’, die gehouden werd ter ere van hem en A. Roland Holst. Hij stond in het gedrang van genodigden, zoals op de klassefoto's van vroeger, die we hadden bekeken.

Later op de avond gingen we naar een nachtclub. Roland Holst danste de tango, het zorgvuldig in de vorm gelegd kapsel in het verlengde van z'n gestrekte linker arm. Vestdijk zat in een kring van vrienden, zwijgend en met de borende blik van Anton Wachter, in de Ina Damman-tijd. Eén keer danste hij ook, onwennig bewegend, tussen de jongens met de smalle broekspijpen en hun meisjes. Tot hij plotseling ophield, z'n gezicht nat van het zweet ‘Die kroeg’, zegt hij nu, ‘vond ik helemaal niets’.

Hij kijkt naar de tafel of naar zijn vingers, die elkaar op wisselen de manieren omklemmen. Vaak praat hij met de ogen dicht. Zijn grijze haar is zonder koketterie geknipt, stroef geplakt aan weers zijden van de scheiding. In Nol Gregoors *Simon Vestdijk en Lahringen* las ik de inleiding die Vestdijk 26 jaar geleden schree voor zijn roman *Kind tussen vier vrouwen*. Het manuscript werd geweigerd omdat het te lang was. Vestdijk schreef de 922 blad zijden tussen 16 januari en 6 mei. Hij was toen 35, had als arts

praktijken waargenomen o.a. in Amsterdam, Rotterdam en Eindhoven, studeerde filosofie, met psychologie als hoofdvak, hield zich bezig met astrologie en ging als scheepsarts naar het toenmalige Nederlands-Indië. In die inleiding vertelt de schrijver, die zich aanduidt met ‘wij’, hoe hij naar het stadje van z'n jeugd terugkeert, waar hij als in een obsederende droom het kind ziet, dat hij geweest is: ‘Rond en bleek is het en de ogen staan zoo groot, zoo droevig, dat we ze eerst voor plaatsen houden, waar het gezicht tot gaten ineenzakt.’ Tot dit kind dringt de schrijver door, tot hij erin verdwijnt. Hij stapt, als de school uit is, over het modderige plein onder een wenkende vrouwenhand voor het venster; klein en hongerig. Hij is het kind, Anton Wachter.

Als ik Vestdijk vraag hoe hij nu deze inleiding vindt, zegt hij, aandachtig kijkend naar z'n vingers, ‘Nol Gregoor vindt het mooier dan ik zelf. Hij heeft 't mij voorgelezen. Ik kreeg er de kriebel van.’

Het jaar na de weigering van *Kind tussen vier vrouwen* lag er voor het eerst in de boekhandel een roman van Vestdijk: *Terug tot Ina Damman*, de geschiedenis van een jeugdliefde, gezien door de ogen van de gevoelige, kwetsbare en ernstige jongen, die Ina Damman zich uit die tijd herinnert. Maar daarvóór schreef hij het later verschenen *Meneer Vissers hellevaart*.

Luistert u nu naar hem zelf.

‘Ik ben een tijd ziek geweest en toen ben ik me zelf gaan herlezen. Dat wil zeggen... sommige boeken kón ik niet lezen.’ En met een snel lachje rond de sigaret, die pal in het midden van z'n mond blijft, ‘*Vijfde zegel* niet en *Vuuraanbidders* niet. Maar wel de boeken waar humor in zit. Vooral *Meneer Vissers hellevaart*... daar heb ik verschrikkelijke lol om gehad. Er zitten zoveel gekke dingen in. 'k Heb me er ziek om gelachen. 't Is niet tragisch of verpletterend, 't is een enorme grap.’

‘Ik, meneer Visser? Natuurlijk, je bent 't altijd zelf. Aan de andere kant, ik heb er ook 'n model voor gehad. Nee, ik ging wel een beetje verder, ik heb er wat bij gefantaseerd. Maar 't was 'n pest-

kop. Ik heb hem heel veel dingen laten doen, die hij in werkelijkheid gedaan had.'

IK: 'Toch moet u hem bewonderd hebben.'

S.V.: 'Ja, ik vond 't een prachtvent.'

''t Was een gek soort verwantschap... Maar er was toch ook een rare tegenspraak, behalve 't enorme leeftijdsverschil. 'k Vermoed, dat hij bepaalde dingen had, die ik ook wilde hebben...'

IK: 'Bent u het eens met Gregoor's conclusie Vestdijk schrijft, om niet te hoeven leven.'

S.V.: 'Daar heb ik met Nol Gregoor urenlange gesprekken over gehad. Ik weet zelf niet wat ze ermee bedoelen. Dat ik niet naar de kroeg ga...? Dat heb ik vroeger allemaal wel gedaan. 't Gekke is, dat Nol Gregoor ook niet zo leverig is. 't Enige verschil is, dat hij getrouwd is.'

IK: 'Na de breuk met Ina Damman werd bij u de kloof tussen droom en werkelijkheid beklemtoond, maar ik dacht dat dit al eerder gebeurd moest zijn, toen u klein was.'

S.V.: 'Dat is ook zo, maar niet zo sterk. Ik heb als kind altijd van alles gedroomd. Als ik wou voetballen en het niet mocht, dan ging ik me voorstellen dat ik voetbalde. Je verbeelding uit te leven, is 't hele principe van de kunst. En als hij zich bewust wordt, dat hij Ina Damman als geestelijke gestalte trouw zal blijven, dan is dat een belangrijke stap naar 't kunstenaarschap. Veel essentiëler dan 't schrijven van gedichten. Het bepaalt de hele levenshouding.'

Hij heeft nu een sigaar tussen de schroef van z'n lippen, de ogen dicht. Weerlegt rustig dr Schenks opmerking dat zijn vrouwenfiguren, te beginnen met Ina Damman, zwevende, spookachtige irreële wezens zijn.

'Dat is alleen voor de helft waar. Ik zou zo vrouwen kunnen noemen, die helemaal niet op Ina Damman lijken. De vrouw van de gouverneur in *Rumeiland*, dat soort vrouwen spelen een grote rol. Niet de bleke, koele, maar de blozende, vitale, humoristische, reële enz. vrouwen. Trix uit *De koperen tuin* is niet bleek en de prostituée uit *De dokter en het lichte meisje* ook niet. Al heeft ze wel iets geks... Iets demonisch misschien...'

Schuift geïrriteerd de schaal met gebak opzij na de zwijgende vraag van mevrouw Koster, zijn huisgenote. Zijn hand trilt. 'In

't algemeen neem ik voor m'n personen een model, maar ik wijk er soms zo van af, dat je nauwelijks van een model kunt spreken. Alleen Ina Damman is precies, zoals ik me haar herinnerde.'

'De psycho-analyse, néé, die is nooit belangrijk voor m'n werk geweest, hoor. 't Was nooit 'n grote openbaring voor me. Toen ik voor 't eerst Freud las, had ik al zo vaak dingen gedroomd die door hem beschreven en beklemtoond werden. Ach, 't diepst psychologisch inzicht krijg je als je Dostojewski en Nietzsche leest.' 'Wie ik zelf ben? In de eerste plaats alle ik-figuren in m'n romans. En (duidelijk geamuseerd) dat zijn er nogal wat.'

Een hand tegen de linkerwang, de vingertoppen tegen z'n slaap, de ogen dicht alsof 't daar pijn doet: 'Een enkele keer treed ik in karikaturale vorm op. Die heel bleue Anton Wachter, die bij meneer Visser komt... en verlegen was ik niet. Nee, de Anton Wachter in de eerste vier delen ben ik ook niet helemaal. Hij is een beetje gevoeliger, kwetsbaarder en minder reëel dan ik was. Hij was zo in de verhouding tot Ina Damman, daar ben ik van uit gegaan. Dat heeft de rest gekleurd.'

En nog steeds met de ogen dicht: 'Ton, je weet wel - Wegener uit *De schandalen* - heeft ook een bepaalde kant van mij. Ik vind 't niet een van m'n minste boeken al is 't slot wel erg dramatisch.' (De schilder Wegener verbrandt in z'n mooiste kamer). 'Hoewel, 't is aan de andere kant heel irreëel. De kwestie van die geheime fascisten had ik met een beetje meer moeite beter kunnen doen.' Hij houdt 't hoofd voortdurend afgewend maar als ik *De redding van Fre Bolderhey* noem, zie ik z'n ogen, zwart en glinsterend.

Hij zegt: 'Maar daarin ben ik niet die krankzinnige jongen. Ik ben de ik-figuur, niet die gek. Ik vind 't een van m'n beste boeken.' 'Die neef is krankzinnig, die jongen niet. Prof. Rümke zei schizofrenie is anders. Ik heb zelf zo weinig van een schizofreen. Die jongen heeft hallucinaties. 't Gekke is, dat ik zelf niet hallucineer. 'k Heb wel levendige dromen.'

Vertelt van zijn dromen, die hij opschrijft om ze beter te onthouden. 'Dan worden ze steeds duidelijker, dan blijf je zo in contact met die laag. Maar ik gebruik ze betrekkelijk weinig. Een enkele keer. Ach, ik heb 't niet nodig.'

'De droom van Anton Wachter over z'n moeder (Anton Wachters droom die hem als een nachtmerrie bijbleef: z'n moeder die hem

aanstaart over een leeg stuk weiland) die was wel authentiek: Ik was toen vijf jaar.'

Op mijn vraag hoe het komt dat hij nu zoveel minder exclusief is, geeft hij toe dat er een groot verschil is vergeleken bij 20, 30 jaar geleden. 'De toon van m'n Slingeland romans had ik zelfs tien jaar geleden niet kunnen treffen. 't Komt door 't ouder worden misschien, dat maakt dat je 't leven wat filosofischer bekijkt. Wat minder tragisch. Ik heb een beetje makkelijker aanpak. Maar misschien schrijf ik over tien jaar wel weer een tragisch boek.'

Wie de geheimzinnige Victor Slingeland is, onthult Nol Gregoor niet en Vestdijk zegt, en hij dringt er geëmotioneerd op aan, dat ik dit schrijf: 'Critici hebben beweerd, dat ik behalve de ik-figuur ook Slingeland ben. Ze stellen dat voor als een splitsing van de persoonlijkheid. Dat is gelogen. Ze zeggen dat de initialen van Victor Slingeland mijn omgekeerde initialen zijn. Dat is volkomen toeval.'

'Maar waarom bent u daar kwaad om?'

'Omdat (heel heftig) 't zo stom is. Zo quasi-listig. Zo van wehebben-'t-begrepen! Ze hebben 't juist niet begrepen. Victor Slingeland was een jeugdvriend. 't Enige wat ie niet had, was muzikaliteit, die heb ik hem gegeven, omdat-ie dirigent moest worden.' Zegt dit laatste met een mengeling van verachting en macht.

Vertelt dat zijn romanfiguren vaak gebaseerd zijn op herinneringen aan mensen die hij vroeger gekend heeft. Die der vrouwen valt vaak samen met erotische ervaringen.

'Erotiek is voor het werk zeer belangrijk. 't Is waar, als je 't al te ijverig doet, dan neemt het je energie, maar dat zou 't ook doen als je te veel aan sport deed. Maar binnen zekere grenzen zich uitleven, vind ik niet nadelig voor de scheppende kunst. Zou je je libido moeten sublimeren...? Néé, 't is meer een kwestie van praktische tijdsverdeling, anders kom je niet aan je werk toe. Een wetenschappelijke onderzoeker die voortdurend vrouwen om zich heen heeft, komt ook tot niets. Aan de andere kant zijn er ontzaglijk grote kunstenaars, die bepaald bandeloos geleefd hebben. Neem bij voorbeeld Goethe, die leefde nou wel niet bandeloos, maar hij had toch intensief contact met een meisje van achttien. Hij wou haar trouwen. Maar ze zei nee en na die weigering schreef

Goethe, in de postkoets naar huis een van z'n mooiste gedichten.' 'Dat is zo, ellende is goed voor je werk, maar 't moet niet te erg zijn, 't moet zin hebben. Zo'n liefdesteleurstelling van zo'n oude man... het gaf hem toch ook 'n gevoel van opluchting... Het "goddank!" liep door z'n verdriet heen. Anders had hij toch nooit dat gedicht kunnen maken.'

Zijn vingers omknellen elkaar, alleen de duimen bewegen. 'Ik heb me van jongs-af-aan vrij sterk geoefend om bij elke ramp aan de lichtzijde te denken. Vaak op heel ingewikkelde manieren. 't Is 'n kwestie van tactiek, zo hou je de ellende van je af.'

'Met de liefde is 't wel makkelijk, dan denk je maar: heerlijk... ik ben weer vrij voor 't volgende avontuur. Dat helpt je over dat vacuum heen.'

Mevrouw Koster komt met nieuwe thee. Vestdijk zegt: 'Nee, in de acute tijd van verliefdheid, kan je er weinig aan doen. 't Is een abnormale toestand. Tenminste bij mij. 't Kan heel erg zijn.'

Hij pakt 't kopje: 'Gelukkig heb ik het niet te vaak gehad. Zelfs toen met Ina Damman niet. Wel 't eerste jaar, maar daarna niet zo.' En even later:' 't Was wel een soort bezetenheid... 't Heeft geduurd tot m'n 26-ste. 't Was een chronische ziekte.'

Hij beschrijft Ina Damman in gewoner woorden dan in z'n boek. 'Ja... ja... mooi gezicht... heel koel... heel persoonlijk. Mooie blauwe ogen... donker bruin haar. Ze was ongelofelijk in trek.' 'Nee, we hebben elkaar niet meer ontmoet. Ze is grootmoeder, heeft drie dochters. Ja. Nol Gregoor is bij haar geweest en hij was heel enthousiast. 't Is een aardige vrouw. En (scherp naar me kijkend) intelligent. Dat kon je toen nog niet zien, maar 't was wel een heel apart kind.'

Hij vertelt van de tweede keer, dat de bliksem in hem sloeg. Een medisch studente, een collega... ook bleek en terughoudend en fascinerend... Oók uit Friesland: 'Ik heb dat op een heel domme manier zelf verknoeid. Ze is dat meisje in *Heden ik... morgen gij*, (roman in brieven van Vestdijk en Marsman) al heb ik háár wel veranderd.'

'Ik heb', zegt hij, de lippen bijtend in de sigaar, 'die voorkeur proberen te verklaren. Moeder had dat bleke geheimzinnige. De foto's uit die tijd tonen dat haar gezicht speels van vorm was. 't Had

iets onzwaarwichtigs met de gulle mond en de wijd uit elkaar staande ogen.' 'Moeder was helemaal niet hartstochtelijk. Vader nog minder.'

'Maar tante Nellie,' (de jongste zuster van z'n moeder van wie Anton Wachter 't meest hield): 'die was echt sensueel. Misschien heb ik 't daar van. Ze schreef kinderverhalen. Ze was 'n heel begaafde vrouw. Ze had in haar kamer veel tekeningen van naakten. En vader was wel geen dichter, maar hij had toch handigheid in gelegenheidsverzen. En grootvader schreef boeken over gymnastiek in Multatulistijl.'

De laatste Anton Wachterroman is nu klaar en 't spijt hem een beetje dat 't afgelopen is. Maar in tegenstelling tot de eerste delen, heeft hij veel situaties en figuren van de werkelijkheid afgebogen. In *De beker van de min* ben ik verloofd met een meisje dat volkomen gefantaseerd is. M'n echte verloofde was heel mooi... Ik heb hier een monster van gemaakt... Dat heb ik gedaan om haar te sparen. En de critici maar schrijven: Vestdijk altijd met z'n lelijke meisjes... Ze moesten eens weten hoe mooi ze was. 't Mooist is 't als je als geval een liefdesgeschiedenis hebt, waarin je je wraak kunt luchten.'

'En de angst, vindt u die belangrijk als inspiratiebron?' Hij zit bijna steeds, in dezelfde houding, de ogen, zoals hem ook in *De schandalen* verweten wordt, verborgen.

'Angst,' herhaalt hij langzaam. 'Daarvoor geldt ook weer: als 't niet te erg is. 't Moet altijd in zekere zin positief zijn. Maar er zijn zoveel soorten: angst is ongelofelijk samengesteld. Het bang zijn voor dingen die je begeert, dus typisch seksuele angst, kan zeer inspirerend werken, omdat 't helemaal geen angst is.' (Vingertoppen tegen z'n slaap, de ogen dicht) 'Honderd percent angst komt niet zo vaak voor. Doodsangst? Ik geloof ook dat die niet zo volkomen negatief is.'

En naar aanleiding van een van z'n gedichten: 'Dat staat nou wel in dat gedicht, maar ik zou 't veel leuker vinden als de mens langer leefde. De bloedvatenslijtage... als ze die zouden weten te overwinnen. Maar hoe moet je slijtage voorkomen?' ''t Begint al meteen, bij een kind van drie maanden schijnt 't oog al gesleten... Dat is tekenend, hoe gauw 't gaat. En als zestig jaar lang dat hart

maar pompt...' Z'n vuisten pompen in de lucht. 'Toch zullen ze er iets op vinden. 't Einddoel is de dood te overwinnen. Ik zou best onsterfelijk willen zijn.'

Voor elke roman maakt hij een schema, omdat 't anders niet te onthouden valt, maar hij wijkt er vaak ingrijpend van af. Hij heeft (en hij zegt dat met triomf) in zeventien dagen 380 bladzijden geschreven: 'Niet zoveel minder vlug als Simenon'.

Maar na het schrijven komt het corrigeren en dat neemt nog wel net zoveel tijd, want z'n manuscripten tonen dat er maar weinig zinnen onveranderd blijven. Na het overtypen dat tegelijk corrigeren is, leest hij het mevrouw Koster voor: 'Dan hoor je ontzettend veel'.

Een keer heeft hij een hoofdstuk meteen willen overtypen, maar dat was verwarrend. Z'n methode is: dóórschrijven tot het eind en dan de correcties. 'Kritisch moet je wel zijn, maar niet zo dat je je werk gaat saboteren.'

'Je moet je best doen. Je werkt regel voor regel. Als je denkt: God, wat een rotregel, ga je je best doen en dan komt er een goeie regel. Inspiratie... daar geloof ik helemaal niet aan. God is niks en inspiratie is niks. Mensen die op inspiratie wachten, zijn de grootste stakkers die er zijn.'

Maar van zijn gedichten geeft hij toe dat ze op een andere manier ontstaan dan zijn proza:' 't Is meer spelen met de taal. 't Heeft een fantastisch, onwerkelijk element. 't Is ook veel eenzamer.' 'Ja, ik ben in m'n gedichten anders. Als iemand 't niet zou weten, zou die niet zeggen dat het dezelfde man is. Dat komt door 't geisoleerde, 't helemaal zich zelf zijn van de dichter. Met proza heb je meer contact.'

Hij maakt gedichten graag in series: 'Dan doe ik niets anders. Dan komt 't los.' Maar werkt met nog meer doorhalingen. ''t Is werkspanning. Je voelt je een ambachtsman. Helemaal niet de bevlogene. Dat bestaat bij mij niet, néé.'

Het is avond, we gaan naar de tafel, die gedekt is. Naast Vestdijks bord zit een grote zwarte kater en er is nog een cyperse, die rekt zich in z'n armen en krijgt een zoen op z'n neus.

Daarna noteer ik, dat Vestdijk Simenon een enorm talent vindt

en een essay zou willen schrijven: Simenons verhouding tot de werkelijkheid. *Lettre à mon juge* is een onwaarschijnlijk geval, zo iets zal die figuur nooit doen, dat is bedacht en toch neem je het. In *La neige était sale* neem je 't niet... dat is bepaald heel slecht. Slap geschreven ook. Het al of niet onwaarschijnlijke is niet belangrijk. De hele Dostojewski is onwaarschijnlijk.'

Over de experimentelen: ''t Is belangrijk als tijdsverschijnsel... Ik ben betrekkelijk ouderwets, ik ga met gedichten op internationaal terrein niet verder dan Rilke. Dylon Thomas trekt me niet. Lucebert wel. Vind ik een groot talent met zeer eigen stijl. 'k Hou ook wel van Andreus, maar de anderen lijken een beetje op elkaar. Je weet nooit of 't goed is of dat er met de pet naar gegooid is... Merkwaardig dat 't zo populair is...'

Prozavoorkeur: Ter Braak, Du Perron, Bordewijk (althans *Bint, Rood Paleis, Karakter*)... *Ik heb altijd gelijk* van Hermans en *De avonden* van Van het Reve.

De plannen zijn: twee historische romans. Over 't oude Griekenland, en een over Voltaire. 'Heb je veel meer gelegenheid om je romantiek te luchten. Natuurlijk ben ik romantisch, m'n muzikale smaak is helemaal romantisch.'

'Ik had componist willen worden. Maar vader zei: "Goed, maar ik betaal geen cent." Ik fantaseer wel eens op de piano... Zo nu en dan komen er wel leuke dingen. De ene keer veel beter dan de andere...' 'Dàt noem je nou inspiratie.'

Vertelt gesausde herinneringen, lacht vaak met de mond open. Het verandert hem zo, dat je hem haast niet herkent.

Voordat ik naar huis moet, mag ik zijn stenenverzameling zien. Die is in z'n werkkamer. We moeten de trap op.

Mevrouw Koster loopt voor me uit. Ze doet een deur open en zegt: 'Moet je nou es kijken, hoe mooi'.

De stenen zijn op de vensterbank, ze reiken tot het glas van het smalle raam en hoger. Ze vormen bergen en gleuven, die je afgronden zou kunnen noemen. Er zijn grijze en wit dooraderde en zwarte stenen en kleine rode. Op de bijna hoogste toppen staan kleine witte dieren, en in een dal zijn twee kleine zwarte olifanten. Als ik me omkeer zie ik Vestdijk. Bij de tafel onder de metalen lamp. Links van hem: een vaas gevuld met stenen.

Er zijn ook kleine stenen perken, waar er plaats is, langs de boeken. Uit de krant geknipte grijze foto's worden gestut door distels, schelpen en stenen. Mozart met witte, vreemde wangen, kijkt over de anderen heen. Vestdijk: ‘Dat zijn mijn componisten.’

Op de tafel, in strenge orde: vier potloden, een schrift met het laatste deel van de Anton de Wachterromans, een ouderwets zilveren horloge, vellen getypte kopij en twee nikkelen dopjes van thermometerhulzen.

Vestdijk: ‘Ze zitten vol propjes papier, vermengd met vaseline. Ze passen precies in m'n oor. Ik heb, als ik werk, veel last van geluiden. Hoe stiller 't is hoe meer je hoort. En hiernaast is 'n hondje dat blaft...’

De dopjes liggen in z'n hand. Hij zegt: ‘Ze zijn makkelijk te maken. Als deze versleten zijn heb ik er nog meer...’

De kamer, niet groot en vrij laag, sluit zich als een hol om hem heen.

31 januari '59

C. Verolme:
Ik ben de enige aandeelhouder

In 1945 nam de heer C. Verolme, toen hoofdingenieur bij de firma Stork, ontslag omdat de directie weigerde hem in de leiding op te nemen. Dit is (zeer in het kort) wat hieraan vooraf ging; 1900 - C. Verolme te Nieuwe Tonge geboren. 1916 - Diploma ambachtschool (Middelharnis). Hoogste cijfers voor alle vakken, horloge met inscriptie (ereprijs) voor ‘geheel blanco boekje wat verzuim en straf betreft, gedurende driejarige curcus.’ 1916 - Verdient in machinefabriek 10, later 13 cent per uur. 1919 - Krijgt (als leider tekenkamer van grote scheepswerf) opdracht van de Shell om groot zeilschip om te bouwen in dubbelschroef, stoom-gedreven tankschip. Wordt groepsleider constructiebureau. 1924 - Na zes jaar avondstudie; staatsdiploma MTS. 1929 - Begint carrière bij Stork, als constructeur, afdeling dieselmotoren.

Enkele gegevens: stevig lichaam, stram, recht met een onbeweeglijkheid van de romp alsof het dubbelrij colbert van metaal is. Stem: vrij hoog. Soms hoger. Manier van spreken: niet snel, maar hamerend. In bijna elke zin worden één of twee woorden met groter kracht gezegd, waarbij de mond (klein) in de lengte rekt, zodat een kort moment de tanden bloot zijn. Op ernstiger momenten: wiegen van het hoofd en bezwerende of zegenende bewegingen van de geheven handen; temperen van de stem. Plaats: een kantoorkamer bij de machinefabriek IJsselmonde. Later bij de familie Verolme thuis, in Ridderkerk.

De heer Verolme, in lederen kuipfauteuil, zeer fris en verzorgd, ruikt naar zeep of lotion. ‘Men ziet niet dat ik 60 ben. Toch heb ik een ontzettend druk leven. Ik draag persoonlijk de grote ver-

antwoording voor al deze mensen, die hier werken. Ik moet er altijd voor *waken* (tanden bloot) dat er voldoende *werk* (idem) is. Ik heb deze bedrijven zelf opgebouwd, zonder ooit een bank een lening te hoeven vragen. Ik heb dus snel beslissingen van vérstrekkende betekenis kunnen nemen. Men kan deze beslissingen (zegenende handbewegingen) alleen nemen, als men overzien kan dat hetgeen men doet mogelijk is.'

Zwijgt. Kijkt wantrouwend. 'Ik heb mijn werk altijd gedaan met opgewektheid, op blijmoedige wijze. Men moet geloof hebben. Ik ben een gelovig mens, dat wil niet zeggen dat hierom alleen mijn bedrijf gelukt is. Maar ik heb de indruk dat ik gesterkt ben. (Luider): Men moet vooral geloven in zichzelf, in wat men doen gaat.'

IK: 'Deed u dat vroeger ook?'

V.: 'Vroeger was ik bescheiden, ik zou haast zeggen bedeesd. Ook in zaken heb ik me niet op de voorgrond gedrongen. Ik heb me in m'n werk gestort van het ogenblik af dat ik er zelf de verantwoordelijkheid voor droeg. Deze bedrijven zijn mijn bezit. Ik ben de enige aandeelhouder. Dat is het verschil tussen mij en die andere heren.' Zit zeer roerloos. 'Toen ik hier kwam was hier niets dan modder. Ik was bij Stork weg, 't was een sprong in het duister. Ik had nog twee mensen meegenomen, die allebei een goede positie hadden. Ik wil u wel zeggen, dat de moed me wel eens in de schoenen zonk. Toch heb ik vertrouwen gehad in de mogelijkheden.'

Wijst naar buiten. 'Toen ik daar liep, 't regende, toen zei ik tegen mezelf: Hier komt een werf die een der grootste ter wereld is. En datzelfde heb ik gezegd toen de eerste paal in de grond ging - nu zijn er reeds 15000 palen geslagen. En in de tent met vijfhonderd genodigden van diverse pluimage, zei ik het óók. En ik weet dat er gezegd werd, bij het genot van een glas champagne: hij liegt. En toen ik 's avonds thuis kwam dacht ik: wat je daar hebt gezegd... heb je de overtuiging dat je dat voor elkaar krijgt? Maar ik heb erin geloofd en 't is gebeurd. En 't is een van de zeven wonderen van de wereld wel beschouwd.'

De burgemeester van Rotterdam zou tot twee maal toe gesuggereerd hebben, dat hij aan Verolmes woorden twijfelde.

'Men heeft toch eigenlijk altijd met grote afgunst naar deze be-

drijven gekeken. Nee, roken daar ben ik absoluut af.' Pakt stuk papier, schrijft, stopt het in zak. 'Ik heb toen ik bij Stork was nog gezegd, dat ik genoegen wilde nemen met de positie van adjunctdirecteur.' Wijst naar buiten. 'We *begonnen* in dat kleine gebouwtje.'

IK.: 'Er wordt beweerd dat u geld kreeg van Onassis.'

V.: (Roerloos, ook gezicht onbeweeglijk) 'Iemand die in speelzalen zit, daar ben ik geen type voor. Daar heb ik nog nooit iets mee te doen gehad. Daar wil ik niet graag mee vergeleken worden.' Volgt een verslag van het begin. Het opkopen van schepen, overgebleven uit de wereldoorlog, het leveren van complete machineinstallaties aan diverse werven. Het bouwen van een machinefabriek uit eigen middelen vanwege de goede verdiensten. Het kopen en moderniseren van de werf in Alblasserdam. De bouw van de *grote* werf waar voorjaar 1959 de voor Perzië gebouwde tanker van stapel liep.

'In de tijd van de hoogconjunctuur in de scheepsbouw was de grote werf niet aanwezig. Niettegenstaande deze werf er niet was (stem is galmend) kregen we al in 1945 opdrachten voor schepen, waardoor het mogelijk werd de werf uit eigen middelen te bouwen. Een werf die behoort tot een van de grootste en modernste ter wereld. En hiermee is bewaarheid wat ik in die tent heb gezegd.' Het kweken van relaties, het klanten tot vrienden maken, het belangrijkste noemend: 'We hebben tien stapeldagen en dat betekent tien grote partijen. En 15 oktober gaan we naar Ierland, dat is daar een grote partij. Dan wordt onze nieuwe werf officieel geopend. En dáár heb ik hetzelfde verteld als hier in die tent. En hetzelfde is gebeurd in Brazilië. Daar hadden we een plechtigheid midden in de rimboe, onder een dak van palmbladeren. Prins Bernhard was erbij en de president van Brazilië en alle ministers, midden in de rimboe. En we hebben een diner gehad, waar hooggeplaatste personen het fijnste eten kregen. Zeven ossen zijn er ter plaatse geslacht. En daar heb ik gezegd: "Hier komt de grootste werf van Zuid-Amerika..."' Toen de vallei ontbost was en bleek dat de grond te slecht was om er te bouwen: 'Ik dacht, ik heb tot al die personen gesproken over de grootste werf. Ik zei tegen mezelf: die *moet* er komen.'

Het nabijliggende schiereiland werd gekocht. 'Het was groot ge-

noeg maar lag zestig meter boven de zeespiegel. Dat hebben we afgegraven en daar (kracht op elk woord)
is-de-werf-eind-november-gereed-om-met-de-bouw-van-schepen-te-beginnen. Daar is men bezig met de bouw van bungalows. Daar moet een kerk komen en een school. Daar komt in de toekomst een stad, waar duizenden mensen zullen wonen. Die scheepsbouwers zullen worden.'

'Nee, ik ben nooit zenuwachtig. Ik heb altijd mijn vertrouwen. En je moet gezag hebben. Een mens moet nooit trots zijn, maar hij moet wel eerzucht hebben.'

'Maar als een journalist over mij schrijft: deze mens is bezeten van eerzucht, dan heeft hij het mis. Als u mij vijftien jaar eerder gekend had, dan wist u, hij was toen net als nu. Ik ben iets vrijer in de omgang omdat ik vrijer tegenover iedereen sta. Welke hoge persoon hij is, het zegt me niets. We zijn allemaal mensen met dezelfde moeilijkheden. Ik ben niet ijdel. Ik houd nu eenmaal van goed gekleed zijn. Ik ben zeer kritisch ten opzichte van mijn kleermaker, altijd geweest. Maar ik heb als jongen in de fabriek gewerkt en ik ga ervan uit dat we allemaal gelijk zijn.' 'Er is geen enkel hoekje van dit bedrijf of ik ken het. Als we maandags stafvergadering hebben, dan weet iedereen: er wordt veel gelachen.
Maar-de-wind-die-er-waait-is-zo-scherp-als-een-mes. De heren weten waar ze aan toe zijn. En dat hebben we elke maandagmorgen. Voor de rest, als u bij me thuis komt, zult u zien dat het daar heel eenvoudig is. Als u nagaat dat ik in de wereld bij zeer hoge personen kom, die me hun paleizen met dure schilderijenverzamelingen laten zien, aan die flauwe kul doe ik niet.'

Toont voor het eerst verbazing, namelijk als ik zeg dat ik getrouwd ben met een kunstschilder. Mompelt: 'Dat wist ik niet'. Vervolgt met kracht: 'Maar ik schaam me niet dat ik geen schilderijen verzamel. Ik laat liever mijn *bedrijven* na, mijn *industrie*. En die mensen met hun schilderijencollecties doen het alleen om het geld. Dat moeten zij weten. Maar laten ze niet optreden als liefhebbers van kunst. Die mensen, die over *lijken* gaan. Ik geef de mensen werk. Wanneer ik de werf in Noorwegen niet had genomen, was die afgebroken. Ze hebben *mij* gevraagd te komen. Zoals ze mij in Peru gevraagd hebben. Daar bouwen we een nieuwe werf aan de Stille

Zuidzee. Daar is een hele mooie natuurlijke baai en er is, lijkt me, ook een geschikte plaats voor een nieuwe stad... 't Is voor mij zo gewoon, ik kan niet zeggen dat ik het *grote* ervan voel. En ik *hoef* het niet te doen. Ik zou rustig van mijn geld kunnen leven, net als Dura. Ik zou (heft beide armen) alles in de wereld kunnen kopen. Ik zou 't niet óp kunnen noemen. Ik zou kunnen leven als een koning, een prins, in een paleis met een groot aantal bedienden.' Hij zwijgt.

'Nee, zegt Verolme, dat doe ik niet. Ik leef in een eenvoudig buitenhuis in Ridderkerk en ik hoop, niettegenstaande het zeer drukke en actieve leven, er nog heel veel tientallen jaren te zijn (wiegen van het hoofd) en ik hoop dat ik mijn einde zal vinden op het eigen slagveld van mijn eigen werk. Zoals ik al zei: het belangrijkste is, je moet je bemind maken. Ik heb enorm veel vrienden gemaakt, overal in de wereld. Ik lach, ik heb medelijden met de bijzondere mensen die zich aanstellen, zich zelf niet zijn. Je bent als mens niets. Stel je maar gewoon aan als mens. Ik moet oppassen dat ik niet over mezelf ga praten, dat ik niet zit op te scheppen. Nee, een opschepper doet *ànders*. Maar als je kijkt naar het oordeel van de wereld. Als u ziet, de honderden mensen die me voor mijn verjaardag brieven hebben gestuurd, ook uit het buitenland dan rollen de tranen over uw wangen. Mensen die geïnspireerd zijn door mijn geloof. In een bedrijf als dit, waar één man hetuitsluitend-voor-het-zeggen-heeft, weten mijn mensen: als er moeilijkheden zijn, kunnen we naar hem toe gaan. Kom gerust bij me, zeg ik. Nee, in deze kamer zit ik niet. Ik zit nooit achter een bureau. Ik sta, ik loop.

Mijn jongste dochter lijkt op mij, ze heeft de geest van haar vader. Dat is *mooi*, als die geest *goed* is. En die is goed. Ik heb de geest van mijn vader. Er gaat geen half uur voorbij of ik denk aan hem. Ik hield ontzettend veel van mijn ouders. Ik heb ook altijd nog contact met mijn dorp. Ik heb veel onderscheidingen en er zullen er nog wel meer bijkomen, maar de oorkonde waarop staat dat ik ereburger ben van mijn dorp is de mooiste onderscheiding. Ik ben van plan een boek te schrijven. Dan koop ik een band, praat, neem het op. In de tijd van een week is het boek klaar. Dan is er een *boek*.'

Enkele dagen later, bij de heer Verolme thuis, in een kleine werkkamer. Persoonsbeschrijving van het begin is te gebruiken, alleen het stramme dient iets te worden afgezwakt. De blik is eerder verwonderd. ‘Ze hebben me een grote patriciërswoning in Kralingen aangeboden. Ze zeiden: u kunt daar veel beter hoge gasten ontvangen. Ik heb gezegd: nee, die hoge gasten voelen zich bij ons best thuis. We krijgen hier alle ministers en ambassadeurs. Waarom moet ik in een paleis? Dit ligt vlakbij het werk, ik hoef niet door de tunnel. Hier zit ik rustig, er wonen geen andere belangrijke mensen, niemand bemoeit zich met me.’

Presenteert een chocolaatje. ‘Daarvan zijn er vele duizenden op mijn verjaardag rondgedeeld.’ Knikt tevreden, terwijl ik het op eet. ‘U hebt mij gevraagd of ik veranderd ben bij vroeger. Ik ben nog precies zoals toen ik veertig was. Dat deze bedrijven zo gegroeid zijn, ik had 't nooit kunnen dromen. Ik heb het wel op kleinere schaal kunnen hopen en nu het zover is, nu is het zo, dat ik het niet eens besef. Gelooft u dat ik besef, dat deze bezitting van mij is? Helemaal niet. We bezitten meer dan duizend huizen. Maar vraagt u mij, hebt u die huizen gezien, dan zeg ik nee. 't Is goed dat een mens zich niet hecht. Op een gegeven moment moet hij weg en geen enkele steen, geen enkele cent mag hij meenemen. Daar denk ik dagelijks aan en daarom is het goed dat ik meer en meer overdraag aan de bekwame mensen die de leiding hebben. Als ik op de grote werf kom, dan denk ik: die is al bijna niet meer van mij. Maar 't geeft mij een bepaalde blijheid, dat ik deze bedrijven heb opgebouwd...’

IK: ‘Wat of wie heeft u zo keihard doen doorzetten?’

V.: ‘Ik weet 't niet...’ Na een poos zwijgen: ‘Mijn vader zei altijd: je moet nooit rusten voordat je de hoogste sport van de maatschappelijke ladder bereikt hebt. Dat zei hij alleen tegen mij, ik was de enige die heel anders was. Hij heeft van het stijgen heel weinig meegemaakt. Alleen het eerste kleine gebouwtje op IJsselmonde. Waar hij zelf (stem is zacht) de grootste ongerustheid over had: ik had een mooie positie opgegeven. Daar moet u niet te licht over denken. Niettegenstaande dat was mijn vader op zijn manier trots op mij, altijd. Wel heb ik hem voor zijn dood gevraagd, wat is nu de hoogste sport? Dan zei hij, je gaat maar rus-

tig door, tracht de allerhoogste sport te bereiken. Ik ben (beweegt hoofd en schouders) hoog gestegen. Maar de hóógste sport, dat is als de mens hier weggaat. En dan heb je de laatste hier gelaten.' Staat op, gaat de kamer uit, komt terug met portret, zet dit op tafel. 'We waren thuis met tien kinderen. Moeder was een flinke vrouw, maar hard. Ze was ook een verschijning, altijd goed gekleed. Ik herinner mij (richt zich tot het portret) dat ze zich aan het opmaken was met de kap en de gouden spelden en de krullen, speciale dracht van de eilanden. Ze was altijd een prettige, aangename verschijning. Lief mens, lief voor de kinderen, maar hard. Ik hou van mooie kleren, net als mijn moeder. Mijn vader had een lief karakter, net als ik. Een van de belangrijkste dingen die iemand aan het hoofd van een bedrijf moet hebben, is beminnelijkheid. Hij moet opgewekt zijn, vertrouwen hebben in eigen kracht om nieuwe zaken aan te trekken.'

'En je moet je relaties mee naar huis nemen, daar zijn ze erg vatbaar voor. Als ze hier komen, weten ze te doen te hebben met een eenvoudig iemand. Je moet zorgen dat ze een klein aandenken krijgen. Dat behoort ook tot de taken. Ik stuur elk jaar tulpen naar de sjah van Perzië. De tuin van de sjah is rood van de tulpen.' Wijst naar een schaal met brieven. 'Er zijn er bij van mensen die ik nog nooit gezien heb. Die zich mij van de TV herinneren. Er zijn ook een heleboel bedelbrieven... Ook brieven, dat je zegt daar moet ik iets aan doen. Maar we geven er jaarlijks al duizenden guldens aan uit, je moet je beperken. Aan de andere kant, als je ziet dat zo veel mensen het beroerd hebben, dan zou men meer waardering verwachten van degenen die goed werk hebben. 't Wordt nooit gewaardeerd.'

Op dat moment zegt mevrouw Verolme dat er een brief is van een vrouw die 400 gulden heeft verloren, het salaris van haar man en dat ze zich geen raad weet. Ze durft het hem niet te zeggen, is achter bij de leveranciers. 'Ze geeft adressen op waar we kunnen informeren...'

De heer Verolme, na korte aarzeling: 'Die moet je 200 gulden sturen'. Tegen mij: 'Ik ben in zaken moeilijk, scherp, in zaken moet je hard zijn. Maar ik heb 't allerbeste met de mensen voor.

U kent de moeilijkheden waarmee ik te kampen had.’ Hij presenteert een chocolaatje. ‘Ik heb ook *zorgen* gehad, maar ik ben toch geruster geworden. Ik droom dikwijls. Ik droom altijd... Nooit van deze bedrijven. Altijd van de tijd daarvóór. En als ik dan 's morgens wakker word, denk ik: 't is toch beter dan ik gedroomd heb.’ De heer Verolme en ik gaan de tuin in. Op het gras rond het huis staan kleine, gepoetste kanonnen.

1 oktober '60

Anton Koolhaas:
Ik zit in alle figuren, al zijn het regenwormen

Anton Koolhaas studeerde te Utrecht ‘enige vakken die verband konden houden met de journalistiek.’

Werd redacteur buitenland bij de NRC, schreef dierenverhalen en maakte een kinderkrant, waarvoor hij *Stiemer en Stalma* schreef, met tekeningen van zijn vriend Leo Vroman, die ook decors maakte voor, door Koolhaas geregisseerde, toneelstukken.

Na de oorlog kwam hij bij *De Groene*, bleef er 7 jaar, nam om politieke redenen ontslag. Ging als hoofd van de Stichting Culturele Samenwerking naar Indonesië. Terug in Nederland: adviseur bij Polygoon Profilti, geeft les in scenario-schrijven op de Filmacademie, schrijft toneelkritieken voor VN, zit in de redactie-commissie voor het filmjournaal.

Film: *De dijk is dicht* en een aantal documentaires. Boeken: *Poging tot instinct, Gekke Witte, Vergeet niet de leeuwen te aaien, Er zit geen spek in de val* (waarvoor hij in 1959 de Van der Hoogt-prijs kreeg), *Gat in het plafond, Weg met de vlinders, Schot in de lucht, Een pak slaag en De hond in het lege huis*.

Een voortdurend merkbare, geëmotioneerde verlegenheid. Kan geweldig kwaad worden. Weinig gebaren. Bedekt de blik met handen of oogleden. Betast tijdens het gesprek af en toe een briefopener en een kurketrekker. Plaats: zijn werkkamer, thuis, Vondelstraat, Amsterdam.

A.K.: ‘Het wildezwijnenverhaal kan wel een mooi verhaal worden. Gaat over een wild zwijn dat heel vermetel en de jager te slim af is. Het pest en misleidt. Het begint dus met dat zwijn, van achteren gezien een dametje op zich zelf. Het vecht in de bronsttijd

met een ander zwijn en het gevecht eindigt onbeslist. Dat is het eerste deel.

Het tweede deel begint met een geweldig pompeus jachtdiner, dan wordt het andere wilde zwijn opgegeten, dat onbeslist gevochten heeft. Daar zit de ouwe jager bij die het zwijn geschoten heeft. Hij is niet in de stemming, hij besluit voor het eerst niet meer te jagen. Hij gaat een beetje eerder naar huis, voelt zich niet goed.

Derde deel: De ouwe meneer wil toch nog één keer op jacht gaan. Het hoofdzwijn is ook een stuk ouder geworden. Zoals het vroeger de jager zocht om hem te pesten, zo zoekt het nu de jager, omdat het liever afgeschoten wil worden. Het hoort ergens de jager en de jager hoort ook het zwijn, maar ziet het niet. Het zwijn houdt zich doodstil, de jager ook, ze kunnen elkaar niet vinden. Dat moment van stilte is de dood. De jager keert van zijn mislukte jacht terug als een ouwe man. Hèt was de laatste keer dat hij het leven zocht.

Tijdens het diner, in het tweede deel, waarbij het heel wild toe gaat (dronkemansgelal, winden laten), komt er een kanteling in het verhaal. Dan komt er een nieuw element bij. Het zwijn dat op tafel staat, bewerkstelligt een soort noodlottige binding tussen de oude jager en het zwijn, dat hij niet ontmoet heeft.'

'Mijn *eerste* verhalen waren meer oefeningen in het geven van dierkarakteristieken. Het noodlot speelt daarin geen rol.'

IK: 'Toch zijn daarin ook allerlei dieren die naar een overkant willen. Neem het haantje Pa.'

A.K.: 'Die haan gaat om heel andere overwegingen. De kippeverhalen zijn veel stoeiser. Voor mijn gevoel is de verdieping van mijn verhalen begonnen met *Gif van de overkant*.'

De rat Aortus (jong, vitaal en heerlijk gestemd, maar volgens verscheidene andere ratten een gek, een nuf, een stuk vreten, een paljas), gaat regelmatig naar de overkant van de haven. Hij moet hiervoor een lange ijzeren brug over en laat in de nacht keert hij terug.

Op die brug gebeurt er iets wonderlijks. Het ijzer waarop hij liep, vibreert namelijk. Het is een stalen gons, een lichte trilling, een spanning in de ruimte. Midden op de brug trilt het 't hevigst. Het

maakt dat hij zijn hart voelt bonzen. Het is geluk. Het sein dat men leeft. Een toestand die hij een bijzondere staat van genade noemt en waarvan hij stil en vroom met weke oogleden terugkeert. Maar op een nacht laat hij het wonder niet, zoals altijd daarvoor, langzaam over zich komen, maar gaat, het direct verwachtend, ervoor in de houding zitten. Wanneer het dan niet komt, gaat hij gejaagd naar de overkant, vreet uit onlust het vergif, moordt en wordt vermoord.

A.K.: 'Ik werkte op de nachtredactie van de NRC. Ik liep altijd van de Witte de Withstraat naar de Haringvliet. Ik stond vaak stil op de brug om naar het water te kijken en ik kon me voorstellen, dat die rat een kosmische ervaring had. Door het trillen, de ruimte erboven, de geweldige spanning. Ik probeerde het te schrijven, het lukte me niet.'

Het was in 1938. Met tussenpozen van een paar jaar probeerde hij het weer en kwam er niet uit. In 1956 zou zijn eerste bundel bij G.A. van Oorschot verschijnen. Eén verhaal was niet zo geschikt. 'Ik dacht, laat ik het rattenverhaal nog eens proberen. En toen lukte het wel. Die rat beleeft op die brug de kosmos. Slijt dat gevoel dan wordt-ie gevaarlijk. Daarmee kwam de metafysische achtergrond in de verhalen. Het is heel essentieel in het leven. De vervoering, als je die kunstmatig gaat opwekken, dat is iets van de dood.

'Het was een grote sprong van de vroegere verhalen naar dit. Het heeft 18 jaar geduurd en in die tijd ben ik van de dierenkarakters naar de dierenverhalen gegroeid. Het is geen eenvoudige zaak geweest. Sedertdien maak ik er ieder jaar een stuk of 5 en dat bevalt me goed. Dat bevalt me goed? Nou ja... het betekent een hele hoop voor me om ze te maken.'

'Ik geloof dat je een vrij grote onbevangenheid moet hebben om ze te waarderen. Daar komt bij, in kinderboeken mogen de konijntjes nooit doodgaan. Een hele hoop mensen zijn daar nooit overheen gekomen. Bij mij gaan de konijntjes bijna altijd dood.' IK: 'Behalve Frederick Abstract ("hooghartig en door de anderen gehaat").'

A.K.: 'Die *zoekt* de dood en vindt het *leven*. De dieren in de meeste verhalen zoeken de dood niet.'

Noemt zijn opvallend succes bij katholieken, (‘misschien komt dat omdat bij ons - heeft eens een katholiek gezegd - bij dieren wel mag, wat bij mensen niet mag.’).

‘Hoe dan ook, ik ben met die verhalen dolgelukkig. Maar als mijn inspiratie ophield, zou het gevaar bestaan, dat het een maniertje werd. Daar hoop ik niet in te trappen.’

IK: ‘Droom je wel eens van dieren?’

‘Nee nooit. Ik verzin wel dromen.’

‘Heb jij toen je kind was en in je bed lag, voorover, op handen en voeten onder de deken, je nooit verbeeldt, dat je een geweldig beest was? Dat doet iedereen. En neem paardje-spelen, daarmee probeerde je je toch in te leven in een paard, zoals je het ook had in een wolf, een tijger.’

Vertelt van de hele grote hanekop, die destijds in zijn kamer stond. Afkomstig uit een toneelstuk, dat hij (zoals hij toen vaak deed) voor de studenten regisseerde. ‘Het aantal mensen dat bij mij binnenkwam en onmiddellijk de hanekop opzette en zich probeerde koddig te gedragen, was zeer groot. Waarmee ik wil zeggen, dat het in een hele hoop mensen toch zit, hè, het plezier om zich te vereenzelvigen met dieren.’

Materiaal voor zijn eerste muizenverhalen leverden de muizen die met hem zijn kamer bewoonden. ‘Het waren er zoveel, dat er een soort omkering plaatsvond. Ik werd degeen die hinderlijk was voor hen. Daarmee wil ik me zelf niet uitgeven voor muis.’

In *Er zit geen spek in de val*, wordt de onweerstaanbare en onverzadigbare muis en minnaar Karel, het slachtoffer van zijn begeerte om overweldigend te zijn.

A.K.: ‘Het verhaal viel mij in zijn geheel in, toen ik in het bad zat.’ Voor het fantastische, prachtige verhaal over de krokodillen (de wreedheid, de lugubere mars) en ook dat van de olifanten was de bron: ‘een aantal gegevens die me fascineerden uit een boek over de jacht in Afrika. En het feit dat een krokodil uit een ei komt en direct in staat is de hand die zich naar hem uitstrekt, gemene wonden toe te brengen, is een heel mooi gegeven. Iets wat met moordzucht in het ei zit. Misschien doen we dat allemaal wel.’

Voor het schrijven van de verhalen is nodig een wisselwerking tussen het zich inleven in dieren en het verkondigen van het stand-

punt daarbuiten. Dat laatste is beschouwend, de inleving is altijd lichamelijk. Zoals de toneelkunst in haar meest essentiële vorm een overwegend lichamelijke kunst is. Toneelkunst is vrijwel uitsluitend inlevingskunst, tenminste voor de spaarzame toneelspelers die zich inleven. Er is een tekst, maar de acteur bouwt zich op grond daarvan een lichaam van vlees en bloed; dat lichaam van vlees en bloed leidt tot de herkenning van ons vlees en bloed.'

Op mijn volgende vraag wendt hij zich af en zegt aarzelend, geirriteerd: 'Als je verhalen maakt zoals ik... die, nou ja, een heel eigen wereld vertegenwoordigen... zolang je die wereld in je vingers hebt, moet je niet proberen je te verdiepen in het hoe en waarom ervan. Omdat je... omdat je... ja god... ook voor je zelf niet de behoefte hebt om na te gaan waar de deur is om erbinnen te komen. Mogelijk zijn er in het afgesloten geheel nooduitgangen, maar als je je daar in zou verdiepen, heb ik het gevoel dat je door een verkeerde ingang in die wereld komt.'

Zwijgt. Vingers voor de ogen. 'Je zou kunnen zeggen: dus ergens ligt heel sterk het gevoel, ligt in mij heel sterk het besef van de ondeelbaarheid van het leven. Het eendere van alle leven op aarde. Dat ieder leven de dood in zich meedraagt. Dat de dood, altijd, ieder ogenblik aanwezig is. Dat zou je een mij obsederend motief kunnen noemen.' 'In zekere zin is dat... allemachtig ja... een harmonisch iets.' ''t Is warm hè, je krijgt van die rotkachel zo'n bolle kop.'

Gaat via de kachel (doet er iets aan) naar het raam.

IK: 'Ben je het eens met de bewering dat je verhalen steeds somberder zijn geworden?'

Draait zich om, komt terug. 'Ik niet. In ieder geval zal het op de een of andere manier wel essentieel zijn voor die verhalen, dat ieder op eendere wijze bij voorbaat betrokken is in de dood. In zijn dood.'

IK: 'In *Schot in de lucht* komen ook mensen voor. Wat is voor jou het verschil tussen het schrijven over mensen en dat over dieren.' A.K.: 'Als je mensen gebruikt voor verhalen dan eh... dan gebruik je ja... allemachtig een ontzettend klein deel van ze. Alles wat kan gehoorzamen aan de gang van je verhaal. Bovendien buig je ze mee in de stroom van je verhaal. Maar dieren... ja (mom-

pelt) dat is zo vreselijk lastig, daar heb ik me nooit in verdiept... In verhalen met dieren... bij dieren is veel minder het bederf der bijkomstigheden dat verhalen over mensen zou gauw krijgen. Daarom... daarom zie ik ook helemaal niet waarom ik van de dieren zou afstappen. Ik zou pretenties krijgen die mij zouden afvoeren... verleidingen krijgen die me van het wezen van wat ik wil vertellen zouden afbrengen. Ik weet het niet zeker, dat gevoel heb ik.'

'Ik vind dat er een heleboel erg mooie romans bestaan, maar voor mezelf zie ik het niet. Neem zo iets als het wildezwijnenverhaal. Ik geloof, daarin wordt door die oude jager en het zwijn op veel meer magische manier de dood opgeroepen, dan wanneer je zou schrijven over Jan, Piet en Erica. Hier ligt de zaak waar hij liggen moet, namelijk in het geheel van de natuur.'

'Nee, ik weet niet veel van dieren, néé. Ik bekijk ze verbazend goed. Het zal wel zo zijn, dat ik een blitzlamp in mijn oog heb voor de gedragingen van bepaalde dieren, hun plastiek, motoriek... de manier waarop ze schrikken. Maar ik weet echt weinig van ze af. Ik ben een kijker. Dacht je niet dat ieder mens alleen maar de dingen zag die hij moet zien om zijn wezen te voeden? Ik heb (grimas) een zeer hongerige blik. Er zijn dingen die je ziet en nooit meer kwijtraakt, die altijd op je beeldvlak blijven staan. En heb jij nooit dat je dingen ziet die je nooit gezien kan hebben en die je nooit vergeet? Ik herinner me een foto van de Duitsers in een getto van Warschau... daar staat een jongetje met de handen omhoog. Dat blijft gewoon in je netvlies staan, heeft geen kans eruit te kunnen. De dingen die je niet kwijt kan raken zijn bepalend voor je leven. Omdat je ze niet kwijtraakt, blijf je je ermee bezighouden. Wil je er iets mee doen. Ze vormen ook een bron voor gemoedsbewegingen. Zo zal ik een speciale relatie hebben met dieren... Je probeert dus vast te houden wat je... ja god... je ziet op een gegeven moment iets en wat je ziet, ga je maken. Je ziet in één beeld de hele film... dan ga je invullen. Dat is het geheim van een eigen toon, als je iets maakt. De hele creatie zit in dat ene beeld. Daarin zie je de handeling, het ritme, het tempo. Als je dat niet hebt, ga je construeren. Het is oneindig heerlijker, dit naar dat beeld toe te werken dan de constructie.

Voor mij geldt... als ik dat ene beeld niet heb, kan ik het net zo goed laten. Mijn scheppend werk heeft het... nou ja, mijn artikelen... god, die zouden het misschien moeten hebben, maar dat is niet zo. Als je een kritiek schrijft over iets dat geen punt oplevert van waaruit je het geheel kunt bekijken is het moeilijk. Het moet je gegrepen hebben, al is het in negatieve zin. Journalistiek is een kwestie van een uitgangspunt hebben. Ergens vandaan het punt opzoeken, van waaruit de zaak je iets doet. Als je dat niet hebt, kan je het net zo goed laten. Bij mij is schrijven geen moeizaam proces. Het is een soort blikseminslag. In Frankrijk stond ik op die brug over de rivier naar dat huis te kijken. Toen had ik dat beeld van die weggelopen hond.'

'Het is als een kristal dat wanneer het in de goede vloeistof terechtkomt, plotseling een geheel patroon vormt. Ook kun je bij het roeren in de vloeistof plotseling stuiten op een kristal. Dat is met dat andere niet in tegenspraak. Maar als je schrijven moet, dan moet het zo gaan. Alles wat daar niet uit voortkomt, mag je van mij afschrijven.'

'Als ik in mijn herinneringsbeeld, in mijn geest een beest zie lopen op een manier die me intrigeert, dan denk ik: daar zit wat... Je kijkt en je ziet dat patroon. Van de zomer in Frankrijk waren we in een hotelletje, daar was een grote wildezwijnekop aan de muur en daaronder zaten een paar mensen te praten. Ik zag dat en ráng...

Het verhaal viel me compleet in, toen ik naar Amsterdam reed. Ik dacht, in godsnaam, niet meer die hel... Dan merk je, dat je toch door een hel moet, terwijl je schrijft. Dat je eenvoudig niet de kracht hebt om er weer doorheen te moeten.'

IK: 'Wanneer word je je bewust van die hel?'

A.K.: 'Pas altijd na afloop. Als je merkt hoe geweldig het je heeft aangepakt. Je werkt in een soort kramp, daarna komt de terugslag... je merkt dat je een grotere opsodemieter hebt gekregen dan je dacht.'

'Schrijven, vooral zo snel schrijven wat ik doe is... ja... is welhaast van een beschadigende intensiteit. Als het zover is schrijf ik 5000 tot 6000 woorden op een middag. Als ik langzaam schrijf,

schei ik ermee uit. Gaat het niet. Als ik het eenmaal gemaakt heb, ga ik het in het net overschrijven. Dan schrap ik wel. Niet zoveel, maar het komt altijd op schrappen neer. Bij de dialogen heb ik de verleiding om ermee door te gaan. Vooral de surrealistische. Misschien zijn ze nog wel te lang... Als ik ze schrijf, helpt dat geweldig bij het inleven van dieren. Ik moet op mijn hoede zijn voor me zelf. Daar dreigt het gevaar van een maniertje en je eigen plezier boven de compositie van het verhaal te laten gaan.'

'Bij voorbeeld die ontmoeting van de twee hazen in *De Strik*. Daar zou ik uren willen doorschrijven.' Maar het verhaal heeft zijn eigen wetten, waar je niet buiten mag komen. Als je in een optocht meeloopt, moet je niet bloempjes gaan zoeken in de berm. En in die verhalen die zo duidelijk een eigen wereld hebben, moet je de lezers in die wereld laten. Moet je denken aan die greep die je op hen hebt. Als die mensen uit die werkelijkheid zijn, zijn ze voor het verhaal verloren.

Ik weet het niet, ik geloof niet dat dit allemaal verhelderend is. Die verhalen zijn gewoon mijn vorm van uitdrukking. Ik zie ze niet als een gevolg van een bijzondere relatie van mij ten opzichte van dieren.'

IK: 'De man met de pij uit *Weg met de vlinders*, de biograaf, het is de eerste keer dat je die inschakelt.'

A.K.: 'Die is er omdat ik een tegenspeler moest hebben van dat stuk drift, die kramp van energie die de kolibrie vertegenwoordigt.'

'De man met de pij ben je toch ook zelf?'

'Natuurlijk. Ja, maar zie je, ik vind het niet zo fijn me daar precies in te verdiepen. Ik zit in die kolibrie en ik zit in dat mannetje. Ik zit in alle figuren, al zijn het regenwormen. Het is een onophoudelijk inkruipen en afstand nemen.'

'Je kruipt altijd in... dat is het verschil met een roman schrijven. Je hebt altijd te maken met hoogst essentiële eigenschappen van het leven. Met de migraine van Mies heb je nooit wat te doen.'

In het verhaal *Zonder Mia* wordt de mus Mia, wier jongen zijn gedood, 's nachts getroost door onbedaarlijke en onkwetsbare

muziek, het plotselinge zingen van honderden mussen die hun verdriet verkondigden. De tweede keer dat Mia paart met haar Nico, krassen haar nageltjes een geluid vol onlust, in de zinken dakgoot.

En haar leven eindigt onder in een eenzame boom ‘waar iets was, dat men niet meer het leven kan noemen.’

A.K .: ‘Op een avond, toen ik kopij wegbracht, liep ik over de Rooseveltlaan en in die bomen zaten massa's spreeuwen. Dat is het wanhoopskoor uit *Zonder Mia*. Ik heb bij Mia ook gedacht aan mijn moeder. Ik heb er nog over gedacht het aan haar op te dragen. Ja - je kunt er heel wat bij afjanken bij die verhalen. Ze zijn ook altijd een verschrikking om te maken. Fens heeft eens geschreven: je merkt dat hij zijn bewogenheid niet meester is... Ik zit ook in de schouwburg vaak te janken. Nee, daar is niet eens zoveel voor nodig. Op elk moment waarop je, zoals ook in de verhalen, echt voelt aan de bronnen van het leven te zitten. Als je zo iets zegt, wordt het op hetzelfde ogenblik zo banaal, omdat het allemaal erg in de verte uitdrukt wat je bedoelt... Het komt misschien ook, omdat je het buiten je moet houden. Je moet niet weten hoe dat precies zit. Je moet er je onbevangenheid niet bij verliezen.

En als ik in een verhaal een gooi doe naar een bepaalde emotie en die niet helemaal realiseer, omdat het me niet lukt, daar zit iets fijns in. Dan kan ik het nog eens doen. In die verhalen zijn alle emoties verbonden met visioenen van het beloofde land. Die moeten blijven bestaan, wil ik verder kunnen schrijven. De verhalen zijn zo geweldig gesublimeerd. Ik kan er niet veel kwaad van horen, omdat het allemaal hartebloed is.’

24 februari '62

Anton van Duinkerken:
Ik neem liever psalmen in dan rattenkruit

‘Andersen, die sprookjes maken kon, is meer waard dan een hele toren van Babel met de opeengestapelde lijken van kerels die allemaal geleerde woorden hebben geschreven of ingewikkelde dingen konden uitrekenen. Van de karkassen kan je nog niet eens een fabel van La Fontaine maken. Een fabel van La Fontaine is meer waard dan de volledige bibliotheek, dan de volledige geschriften van de universiteit van Göttingen.’

‘God is er ook helemaal uit! Nee? Nou, het vertelsel is er ook niet uit. Men gaat er tegenwoordig bijna groots op niet te geloven. Maar het is niet meer waard dan mijn rechterarm. Niet geloven is de pick-up in plaats van de piano. Groots zijn op het niet geloven is: “God wat ben ik knap, ik kan geen piano spelen...” Het is het tot deugd verheffen van iets niet kunnen. Lees het allemaal wat ze maken. En lees dan één verhaal van Balzac.

En lees Andersen. Laat ze maar geleerd doen. Maar nooit zal er een tijd komen, dat men zal zeggen, waar is Andersen gebleven. Andersen is in het hart van elk kind.’

‘Als je in dit land zegt dat Godfried Bomans en Simon Carmiggelt tien maal beter zijn dan W.F. Hermans, heeft dat een uitwerking of je overal alle ruiten ingooit. Maar als Carmiggelt jenever is van 45 pct, dan is wat Hermans maakt nog geen 3.5 pct. Hermans is dun bier.’

‘Mulisch is een enorm prozaschrijver, Hugo Claus is groot. Hermans niet. *De donkere kamer van Damocles* is veel minder dan *Gekken* van Van Looy, het is bijna een gat in de grond daarbij en dan nog met de volledige miskenning van de werkelijkheid zoals

die was. Dat wreekt zich altijd. Meneer Hermans wéét niet hoe het was. Die geheimzinnige opdrachtgever heeft niet bestaan. Mulisch' geheimzinnige opdrachtgever van Eichmann bestaat. Die van Hermans niet, die heet geen God, geen paus, geen duivel. Die is niet echt.'

'Als Mulisch de mis ziet opdragen na de dood van zijn vader, beschrijft hij die doorleefde vuiligheid. Hermans heeft het in *Ik heb altijd gelijk* over holle tanden van het hosties kauwen. Ziet u, Mulisch is een groot schrijver. Hermans is een zwak fantast. Tussen Mulisch en Hermans is een even groot verschil als tussen Shakespeare en... en... en... die *De Monnik* heeft geschreven. Het *laatste* wat je zijn moet is een stijlvernieuwer. Het *eerste* wat je moet zijn is stijl. Mulisch is de stijl van Mulisch. En als hij zo oud is als ik, heeft hij ook een standbeeld. Dat geeft niks. *Hij* zal altijd zijn sabel trekken.'

'Als Hermans zegt dat hij iets tegen me heeft, is dat onbelangrijk. Ik zou het me wel hebben aangetrokken als Ter Braak niet had ingezien wat ik waard was. En (mompelend) Mulisch nu. Die leeft net zo goed in 1923 als nu. Hij zou geleefd kunnen hebben in de twaalfde eeuw. Maar Hermans die een Karolingische roman zou schrijven... wees nou wijs. *De tranen der acacias*, vergelijk dat met welk werk van ook van Dostojewski. Dan zeg je: daar heeft Hermans ook in gelezen en daar is Mulisch ook in gegroeid. Die hoeft het nergens te halen. Hij heeft zijn eigen mosterd.'

'Kijk, denken leer je niet, dat kan je alleen ontwikkelen door denkers te lezen. Al de rest kun je leren. Ook schrijven kan je leren. Maar de eenheid van zich verbeelden, denken en voelen, dat is er of het is er niet.' Zegt dat wanneer hij zijn studenten een willekeurige bladzijde uit Hermans' werk zou geven en één uit dat van Mulisch en hun vroeg: maak onderscheid tussen denken, voelen en het zich verbeelden van de schrijver, dan zouden ze er bij Mulisch nooit uitkomen. 'Want daar is het één geheel.'

Aan deze storm ging een andere, hoewel een minder hevige vooraf: 'Du Perron heeft iets heel groots gedaan, hij heeft Indië begrepen. Beter dan Multatuli. Daarom is hij een groot man. Maar hij is geen Antoon Coolen, die een vertelsel kan vertellen. Driekwart van Du Perrons werk laat mij volledig koud.'

IK: '*Het land van herkomst* vind ik een groot boek.'

A.V.D.: 'Ja, dat zegt men in de twintigste eeuw, nu de roman in verval is. Ter Braak was de man die Nederland op dat ogenblik nodig had. Du Perron niet. Ik heb trouwens nooit ingezien waarom Du Perron zo'n grote bek moest hebben tegen Theun de Vries, die oneindig meer wist en beter een vertelsel kan vertellen, dan Du Perron ooit vermocht heeft.'

'Theun de Vries is door de Duitsers ter dood veroordeeld en heeft 3 maanden in z'n cel op de dood gewacht. Kijk, dat vind ik het smerige van de mensen die de volledige Du Perron hebben gemaakt. De naoorlogse Du Perron is een vervalsing geworden. Du Perron heeft destijds zelf zijn boekje tegen Dirk Coster teruggetrokken op grond van Costers houding tegen de nazi's. Theun de Vries is dus nu communist. Maar hij heeft 3 maanden zitten wachten op de voltrekking van zijn vonnis. Hij is een hele fijne man.' 'Ter Braak was uit Eibergen en ik uit Bergen op Zoom. Bij hem was het begin beter, bij mij de staart. Hij was het type van de noorderling.' Beschrijft een ontmoeting in een stationswachtkamer in Den Haag. 'We zaten met de ruggen naar elkaar, elk aan een tafeltje. De ober kwam langs. Ik zei: Ober, een glas bier. Hij: Ober een kop thee. We draaiden ons om. Hé... ben jij hier? onze overeenkomst en verschil: We zouden geen van beiden de ober voorbij laten gaan zonder iets te consumeren. Hij nam thee, ik bier. Ter Braak was een hele fijne man. Hij heeft over mij en ik over hem dingen geschreven die we raak bedoelden. Maar we waren vrienden. We hadden een omgang die berustte op eerbied.'

IK: 'Hebt u gelezen wat W.F. Hermans destijds in *Randstad* over Ter Braak schreef?'

A.V.D.: 'Nee, nee, ik zit in Nijmegen. Ik loop over zebra's.'

Heviger storm na mijn toelichting: het noemen van Hermans sneer op Ter Braaks onvermogen om een roman te schrijven en op zijn zelfmoord.

'Hermans zal maken wat Ter Braak gemaakt heeft. Ter Braak heeft een eeuw gemaakt. We zitten hier in 1963 en praten over Ter Braak. Geef Hermans die tijd en alle Willem Frederiken heten weer Van Nassau. Ter Braak blijft door echt te zijn, door doodgewoon Ter Braak te zijn uit Eibergen. Hij heeft geen zelfmoord

gepleegd. Hij heeft in het lichaam van Ter Braak op Hitler een moord gepleegd. Hij heeft die man niet willen zien. Dat kon hij alleen door zijn ogen te sluiten. Als hij ze had kunnen opheffen, was het in zeker opzicht beter geweest. Maar daar had hij 150 psalmen voor nodig, die hij zich niet herinnerde. Nee, die had hij nooit gekend, hij had die troost nooit. Hij heeft Hitler uitgebannen uit het licht van zijn ogen. Hij wilde het leven niet meer. Dat kun je wel laf vinden, maar er is moed voor nodig. Ik (mompelend) neem liever psalmen in dan rattenkruit.'

Dit waren uit een lang gesprek enkele spectaculaire fragmenten die belangrijk zijn voor deze poging tot een portret. Nu wat lichtere toetsen. Het begin is huiselijk: prof. Asselbergs, zijn vrouw en ik drinken koffle. De gouache, die ik wel zou willen hebben, blijkt van een van de zoons, die schilder is. Het 'biologisch museum' (een geweldige verzameling stenen, schelpen, schedeltjes enz. in de kelder), dat ik straks mag bekijken, is van een andere zoon: bioloog van nature, een aanleg geërfd van zijn moeder. Ik noteer dat haar man haar een expert noemt op het gebied van de Franse keuken en de Franse klassieken. En dat hij elke keer dat een van de 8 kinderen geboren werd, een nieuwe boekenkast kreeg. Er worden me sterk versleten bundels met Kronkels getoond: 'Zo wordt Carmiggelt bij ons gelezen.'

A. VAN DUINKERKEN (soepel gestemd): 'Nou kijk, ik was op het seminarium tot mijn 24ste jaar, tot drie weken voor het laatste examen, toen ben ik er weggegaan.' Later zou hij hieraan iets essentieels toevoegen, nu blijft het bij: 'In '29 begon *De Tijd* voor het eerst met een ochtendblad en een avondblad. Ik kwam (als letterkundig redacteur) bij het ochtendblad.'

Noemt de journalistiek de beste vooropleiding voor een hoogleraar. 'Je leert je gedachten in de kortst mogelijke tijd zo scherp mogelijk formuleren. Ik heb nooit anders gehoord dan dat professoren op mensen van de krant en journalisten op hoogleraren schelden. Ik ben er zo'n beetje tussen in geraakt. Het werken voor de krant deed ik eigenlijk liever. Ik was toen ik er in 1952 uitging 50. Een ouwe man kan beter professor zijn. De tijd bij de krant heb ik heerlijk gevonden. Mijn eerste college is altijd over de journalistiek.'

‘Ik had altijd gedacht, je zult zien als ik een paar borrels op heb, dan is Kloos dood. Kloos stierf toen ik aan een diner in Den Bosch zat. 's Avonds om 10 uur kwam het bericht door. Ik zat net aan de cognac. In die tijd moest je kopij, als je die per trein als perspakje verstuurde, een bepaald gewicht hebben.’

Hij vroeg de kelner een plavuis (platte tegel). ‘Ik schreef het stukje, ik had mijn rechterhand toen nog en de kelner met witte handschoenen kwam op een zilveren blad de plavuis brengen. Het stukkie was rot, maar die plavuis hadden ze in de keuken schoongewassen. Evengoed was Kloos dood.’

‘Eigenlijk heb ik als journalist het liefst gedaan wat heel snel moest.’ Besluit (in de lach schietend) zijn verhaal over het stuk dat hij op de valreep moest schrijven over de Zweedse Nobelprijswinnaar van 1935. ‘Wat je daar dan van maakte, van zo'n vent waar je eigenlijk niets van wist. Het ruwe werk, dat heb ik graag gedaan. Ik kan het me nu niet meer veroorloven.’

Zegt over Romme: ‘Hij lijkt mij een zeer onpraktisch man.’

‘Waarom?’

‘In het gijzelaarskamp was een directeur van de Hoogovens en iemand die aan het hoofd stond van Openbare Werken. Ze wisten niet waar de vuilnisbakken moesten staan. Er was maar één man die de plek aanwees, waar iedereen bij gebaat was, dat was Vestdijk. Conclusie: De onmiddellijke visie op de knooppunten van ruimte en tijd heeft alleen de kunstenaar. De meest praktische mensen zijn musici, beeldhouwers, schilders, dichters, dansers. Ik bedoel praktisch, niet in de zin van bedreven zijn in het invullen van een belastingbiljet.’

Begint met woorden te goochelen, lanceert paradoxen: ‘Wie eeuwigheidsduur heeft, heeft tijd, ook als hij geen tijd heeft.’ Stelt Milton, die precies wist wat een puritein met zijn gedichten kon doen tegenover Debussy, wiens plezier het was ‘maar raak te Debussiëren.’

Mompelt, snel uitblussend, dat voor iedereen het moment komt dat hij weet: dit is praktisch mogelijk binnen mijn vermogen. En roept: ‘Pas op hoor, pas op, dat durf ik niet te zeggen, omdat ik geloof dat wanneer iemand een talent in zich heeft, dit zich ook uit. Wie schrijven kan, schrijft.’

A.V.D.: ‘Vergeet niet dat we nu een zekere eerbied hebben voor

de mens die iets aan cultuur bijdraagt, maar de bijdragen van het vroegere type heilige lagen op een ander terrein.' Zegt met grote overtuiging dat Rimbaud dichter ligt bij wat we als het ideaal van een groot mens beschouwen.

'Ik heb eens tegen Boutens gezegd, dat was op de zestigste verjaardag van Van Deyssel, het moet in 1934 geweest zijn, toen sprak Boutens zo'n beetje zijn minachting uit over heiligverklaringen, toen zei ik: "Meneer Boutens, er is voor we honderd jaar verder zijn een kerk denkbaar waar u en ik toe kunnen behoren en 't is mogelijk dat we het eens zijn over de opvatting, dat wat mensen als Tolstoj en Schweitzer deden tot de werkelijke prestaties behoren voor God."'

'De mens die niet gelooft in iets dat groter is dan hij zelf, kan niet iets maken. Hij hoeft het geen god te noemen. Hij moet zich als instrument beleven. Zou het niet mogelijk zijn dat straks de heilige iemand is die zich zelf ertegen aangooit? Die maakt wat ze nog niet maakten. Dat doet Karel Appel net zo goed als Rembrandt het deed. Als hij het niet begrijpt van zich zelf, het raadsel dat hij is, weet door te stoten door het patroon van het begrijpelijke. Descartes heeft het gedaan. Hij was een groot mysticus.'

IK: 'Als u niet 3 weken voor dat examen was weggegaan, was u priester geworden, maar u wou in de journalistiek.'

A.V.D. (haastig afwerend): 'Ja, maar dat weet je niet op dat moment. Je gaat het seminarium af, je staat reddeloos in de wereld. Het is een diepe toestand van weerloosheid, het is het helemaal onzeker zijn.' Voegt er mompelend aan toe wat lijkt op: 'Het zou niet onmogelijk zijn dat het instinct dat zoekt'.

Hij vertelt, zacht, zonder franjes van zijn familie, zijn broers en neven die allemaal in de ijzerindustrie zijn. 'Ik vorm de enige uitzondering.' Van de overgrootvader die bij zijn dood 12 fabrieken naliet en een straat die hij zelf bouwde.

'Mijn vader had een bierbrouwerij, hij gaf niet om de industrie, hij was graag buiten, hield van de natuur.' Een oom was priester en had gedichten geschreven. 'M'n moeder kon enorm mooi vertellen. Ze vertelde van toen ik heel klein kind was af, verhaaltjes die ze zelf verzon. Dat speelt een grote rol. Ze vervlocht haar fantasie met werkelijkheid en ze las ons voor uit van die kinder-

boekjes. Uit vaders familie ging iedereen de industrie in of werd priester. Niemand had meer dan de lagere school. Kijk, dat is het boek van het eeuwfeest van de fabriek. Honderdjarig bestaan. Dat is mijn overgrootvader, dat is mijn vader.'

'Ik heb de eerste telefoon zien komen. Mijn oudoom zat op kantoor. Hij nam aan de telefoon z'n kalotje af als hij met de gouverneur van Brabant telefoneerde. We hadden nr. 5, en nr. 8 was de nonnenschool. Mijn oudoom belde nr. 8 als ze het bier konden halen. Ja, het bier, dat is pas sedert 1905 tegen hitte en kou bestand. Het is een uitvinding van de Denen. Het bier ging naar de gestichten, het weeshuis, de nonnen, omdat het op moest. Dan kregen de kinderen het bij hun boterham. Dat mag nu niet meer. Ik ben bij bier opgevoed, men zegt dat het slecht is.'

'Ik heb de eerste vrachtauto Breda zien binnenrijden. Mijn oudoom zei: "Als het nu nog vuur uit de hemel gaat regenen, is de dag van het laatste oordeel gekomen."'

'Hij stierf na het bombardement van Antwerpen in 1914, overtuigd dat het zo ver was.'

Hoogleraarschap: 'Ik heb de vorming meegebracht van iemand die journalist is, en niet van een geleerde. Ik ben wel iemand die iets geleerd heeft. De meeste geleerden hebben niets geleerd. Kritiek op de instelling die mij zelf niet gevormd heeft, lever ik liever niet. Maar willen wij over 50 jaar niet volledig verzinken in totale onkunde op het gebied van de Nederlandse letteren, dan moet het rijk nu al beginnen met een 2 jaar langere studie te bekostigen. En het moet de jongens die zich aldus kunnen specialiseren, als ze klaar zijn, meer dan het salaris van een leraar betalen. Nu worden ze opgeslokt door het onderwijs, daar is een tekort dat zeker in 10 jaar niet is ingelopen.'

IK: 'U heeft geschreven over het belang van het gebrek voor de creativiteit. Wat beschouwt u als uw gebrek?'

A.V.D.: 'Mijn rechterarm is in 1945 verbrijzeld, dat is iets rëels. En verder, je zou het een gemist gevoel kunnen noemen. Ik ben een verkapt melancholicus.' Zwijgt na mijn antwoord. Mompelt over de spanning door 2 betrekkelijk mislukte dichtregels. 'Het ergste is niet de spanning ervóór. Maar iets is af, je bent blij. En dan ziet het er de volgende dag zo grauw uit. Oh, dat verzinken van alle gloed in as, dat je altijd meemaakt. Alle dingen waaraan

je je volle hartstocht geeft, worden net zo goed as. Dat bij iedere wieg de verkapte doodkist staat, dat besef hebben wij te sterk. Daardoor word je opgejut om te doen of 't niet waar is, dat te grote gevoel van betrekkelijkheid, vergankelijkheid, waardeloosheid. Ik heb nu 3 delen verzameld werk. Ik heb alles wat ik schreef min of meer opnieuw gemaakt. Dat is uitputtend geweest, om het nu naar mijn zin te krijgen.'

IK: 'En uw gedichten?'

'Ik schrijf niks, ik dicteer.' Strekt de arm, schuift mouw omhoog. 'Het spaakbeen is eruit...'

IK: 'Maar ik geloof niet wat Gab. Smit schreef in *de Volkskrant* dat het door uw arm komt en dat u geen gedichten meer chrijft.'

A.V.D.: 'Dat is ook niet waar. Ik schrijf ze nog wel. Maar niemand geeft er wat om. Laat ze eerst maar die van al die anderen lezen.'

Slot: 'Politiek en geloof hebben niets met elkaar te maken. Uit het hele evangelie is eigenlijk maar één politiek beginsel af te leiden, dat is dat je de ander niet mag onderdrukken.' 'Nee, ik heb geen enkel manifest ondertekend sedert 1952. Ik wind me nog wel op, maar ik geloof er niet meer in.'

5 januari '63

Ko van Dijk:
Ik verlang enorm naar een ontzaggelijke speelrol

Juli 1916: Geboren Ko van Dijk, zoon van acteur Ko van Dijk (36) en actrice Jetty van Dijk-Riecker (20). Januari 1963. Jetty van Dijk-Riecker te zien geweest op de televisie, als Aaltje in *Uitkomst* van Heijermans): ‘Kleine Ko was zo lelijk’. Jetty van Dijk is goedlachs, aardig, zonder poeha. Ze is getrouwd met acteur en arts Adolf Rijkens en woont in Rotterdam. Ze zegt: ‘We zeiden altijd kleine Ko en kleine Jet. Grote Ko en grote Jet waren vader en ik.’

‘Als ik met de kinderen op straat liep of in een winkel kwam, dan werd er wel gezegd (van kleine Jet): ‘Oh, wat een lekkere meid.’ Van kleine Ko schrokken ze: ‘Oh... istie ziek geweest?’ Hij had zo'n lang smoel, 'n mager lijfje en zulke dunne beentjes. En driftig, van kwaadheid viel ie flauw. Dan gooiden we een puts water in zijn gezicht en dan kwam-ie weer bij. Hij wou nooit naar school, deed net oftie ging en zat als het mooi weer was in het Vondelpark. Hij wou altijd lezen. Las alles wat los en vast was. Toen istie kleine rolletjes mee gaan doen. Hij zakte tot drie keer toe voor het toelatingsexamen van de toneelschool. Ze zeiden daar dattie geen talent had.’

‘Zomers woonden we altijd op de molen, een watermolen in Groet. Op een dag zei vader: ‘Ik voel me niet lekker.’ Ik zei: ‘Ga dan even liggen.’ Hij leunt achterover, klemt z'n handen tegen z'n hart en is dood.

Je beseft 't niet. Je gelóóft het niet. Je bent met natte doeken bezig...

Ik was aan het Schouwtoneel, toen is kleine Ko daar ook bij ge-

komen. We leefden met z'n drieën. Ja, waarvan? We woonden in de Noorderstraat. In die tijd zei kleine Ko: ‘Ik zal later meer verdienen, zodat zoiets mij nooit overkomt.’ Je moest vroeger in de zomer op kermissen spelen. Vader en ik hebben dikwijls op kermissen gespeeld. In de grote schouwburgtent van Dassie. Weet je niet wie Dassie is, lieve schat? Stropdassie noemden we hem, er was altijd pech met hem. Later waren we er met z'n vieren. Kleine Ko speelde ook rolletjes mee, en kleine Jet... Ik speelde in *Op hoop van Zegen* met mevrouw De Boer van Rijk. Ik was een eersteplans actrice, nou niet dat je zegt gut gut, maar ik geloof niet dat het zo beroerd was. Ik heb in alle stukken van Heijermans gespeeld met mevrouw De Boer.

Dit is de enige foto die ik nog heb, hier, met grote Ko in *Als de jonge wijn bloeit*. Ik had hem altijd uitgelachen. Ko van Dijk het Paasei noemden we hem. Hij was zo dik. Maar met wat je pest ga je naar bed, zeggen ze. Op een dag kwam ik hard door de gang gerend, hij ving me op, gaf me een zoen en ik was verliefd.

Ik heb kleine Ko laatst hier in *Een lankmoedige minnaar* gezien. Ik zat op de eerste rij, hij was zo goed, zo gewoon, zo natuurlijk. Dat kon vader ook, zo natuurlijk een rol opbouwen. Zo kwam het in hem op en dat klopte altijd. Ik heb het toch verdomd om achter te gaan. Nee, dat doe ik niet. Hij komt hier nooit.

De radio zou hij niet moeten doen, die teksten zijn zo slecht. Zegt hij dat? Ach, hij is eigenlijk een groot kind, net als pappie was. Alleen, hij lacht haast nooit. Wat die jongen toch héέft...’

Ko van Dijk thuis, in Amsterdam. Gefluit van tropische vogels in een volière. Besneeuwde bomen tot vlakbij de ramen. In de verte: auto's op de Stadhouderskade.

Onderwerp van het voorzichtig begin: het verdwijnen van overtollig vet. Aanleiding tot een straffe kuur was de pijn in z'n rug, na het op hoge hakken achteruit gaan over het schuin oplopend toneel in *Driekoningenavond*. De dokter zei: ‘Je bent te dik’.

K.V.D.: ‘Nou, dan krijg ik de pest in en gooi ik 't eraf. De eerste week is een hel, maar 't vloog eraf, zeg. Drie weken lang, 10 kilo.’ (Dit is een van de schaarse momenten dat ik zou kunnen noteren: lacht, althans ontbloot boven- en ondertanden).

Geen vet, geen brood, geen aardappelen: ‘Ik ging een verande-

ring in m'n leven aanbrengen, daar is het wel mee samengegaan. Ik ben vol verwachting. Ja, 't is voor mij vreemd... Ik verkeer in een vreemde toestand op 't moment.'

Zwijgt, ik ook.

'Ik zat nou negen jaar bij de Nederlandse Comedie. 't Is een beetje een dierbare plek. Ik bedoel, het Leidseplein is een dierbare plek. Ik stam uit een heel oud toneelgeslacht, alles van m'n vaders kant is bij het toneel geweest. Ik was er heel erg - ik was er wel gelukkig. Ik trek 't me aan, niet zozeer dat ik de Nederlandse Comedie, maar dat ik de Stadsschouwburg verlaat.

Mijn vrouw raadde me al twee jaar eerder aan om weg te gaan. Ik was er niet helemaal happy. Ik speelde heel fijne rollen. Ik speelde niet zozeer wat ik in mijn hoofd had.'

Spant zich kennelijk in de zinnen gedegen te vormen. Zegt over Han Bentz van den Berg: ''t Is een man die zich niet gemakkelijk uit. Een, hoe moet ik 't precies uitdrukken... Hij is introvert. Hij werkt op een totaal andere manier dan ik. Maar (stem neemt snel in kracht toe) ik blijf volhouden tot het bittere eind dat hij wel degelijk een artiest is. Als ik hem in *Galilei* zie, dan weet ik: dat staat op internationaal niveau. Dat is van wereldformaat. Nu kan je wel zeggen, dat ligt me niet zo. Maar toen ik hem gezien had, vond ik 't héérlijk naar z'n kleedkamer te kunnen gaan om te zeggen: Fantastisch, fantastisch. Uit wat hij daar doet, blijkt wel degelijk dat hij voor 100 percent acteur is op zijn bepaalde manier. Goed, die manier kan je niet liggen.

Ik ben van origine een romantisch aangelegd acteur, ik ben ook als mens romantisch aangelegd. Met romantisch bedoel ik niet alleen rollen als die van Henri de la Gardère, maar *Van de brug af gezien* van Miller is voor mij een romantisch getint stuk.

Niet dat ik kritiek wil hebben op het repertoire van de Nederlandse Comedie, maar 't is toch zo, dat het een richting aanneemt, naar een genre op meer intellectuele basis, waar ik mij als toneelspeler niet zo in thuis voel.'

Is ervan overtuigd dat het publiek van tijd tot tijd wat anders wil. Vindt het zonde dat het Duitse repertoire zo verwaarloosd wordt.

De telefoon gaat. Hij loopt met vitale tred naar het toestel. 'Dag schat. Het interesseert me niet wat je allemaal in de krant leest.

Er staat zoveel in de kranten. Ik heb met m'n eigen zaak te maken. Ik ben bezig met m'n eigen werk. Néé, dat zijn mijn vogels die je hoort. God zal mij bewaren. Ik denk er niet an. Zet dat maar uit je hoofd. Nee, daar ben ik niet voor geïnteresseerd, néé. Kan me niet schelen. Ik zit in gesprek, ik zit met mensen hier.' Doorkruist de kamer op schoenen met gekartelde gespen. 'Schillers *Don Carlos, Maria Stuart, Wallenstein*, dat zijn fantastische speelstukken. Mary Dresselhuys heeft in Dusseldorp *Die Rauber* gezien, heel modern geregisseerd. Fantastisch. Ik kom nu voor de TV in een sterk speelstuk, Kaj Munks *Herodes*. Ik verlang enorm naar een ontzaggelijke speelrol. 't Is waar, als een acteur van niveau niet elk jaar een grote speelrol speelt, gaat hij achteruit. En duurt 't 3 jaar, dan is dat funest.'

IK: 'En Mulisch' *Tanchelijn*?'

K.V.D.: 'Ja... maar dat was niet helemaal af. 't Had een richting en een vorm waarmee ik me niet verwant voelde. Met alle appreciatie voor Mulisch. Dat wil niet zeggen dat ik, hoe moet ik 't nu zeggen, met moderne stukken geen affiniteit heb. Dat heb ik wel, dat heb ik bewezen door Miller te noemen.

Mensen die naar de komedie gaan, die daar geld voor betalen, moeten kunnen begrijpen wat er op het toneel gebeurt. Heeft het stuk een vorm die ze niet begrijpen, dan deugt 't niet voor mij. Wat ik niet begrijp, wil ik niet spelen. Kan ik niet. Dan zeg ik woorden achter mekaar.' Groeiende emotie. 'Een repertoire waarmee ik geen affiniteit heb, hoe waardevol dat ook is, wil ik niet spelen. Ze doen maar. 't Zal wel tot iets goeds leiden, mogen we hopen, maar (mompelend) 't is moeilijk om het nog te ontdekken. Tenminste voor mij.'

IK: 'Noemt u een stuk dat u nooit kan spelen.'

K.V.D.: 'Ja... (zwijgt) ja (op mijn aandringen), *Wachten op Godot*. Dat is voor mij een raadsel. Dat is voor mij *Chinees*. Als ik van anderen hoor dat ze het goed vinden, heb ik het gevoel dat ik zelf ouderwets ben.

En *Les négres* van Genet, daar begrijp ik de ballen van. Daar zit ik naar te kijken als schapen naar het onweer.' Met oud en nieuw was hij in Parijs. In Théatre Lutèce ging *Les nègres*. Beschrijft naargeestig de lege zaal, het als verloren zitten op de derde rij, terwijl alleen achterin een stuk of 60 studenten zaten. 'Stuk begon

zich te voltrekken. Toen werd mij door een neger een breiwerkje aangeboden. Die neger (woede) bood mij een breiwerkje aan. Ik het 't beslist geweigerd. Hij bood mij een rottig breiwerkje aan. Goed, het stuk voltrekt zich weer. Later heb ik 't gelezen, bleek dat van het breiwerkje erin opgenomen te zijn.

Nou, van mij hoeft 't niet. Een stuk als *Rinoceros* van Ionesco -ik begrijp wel wat hij ermee bedoelt, maar voor mij hoeft 't niet. Misschien zie ik het verkeerd, maar ik heb alleen met mijzelf te maken. Als een auteur me niet ligt, moet ik 't niet doen.'

Zijn geluksgevoel tijdens en na het zien van *Cyrano de Bergerac* leidt naar steriliteit en X, die geen risico's durft te nemen. Hevige woordenstortvloed: 'Ik heb in mijn leven zoveel risico's genomen. En ik heb er geen spijt van. Ik ben volkomen verkeerd geweest. Ik heb geen spijt van m'n fouten. Ik geloof zelfs dat ik ze nodig had. Je moet niet alles goed willen doen, dat bestaat niet. Je bent niet onze lieve heer. Je hebt een vak dat verdomde kwetsbaar is. Wat je doet ziet iedereen. Nu zeg ik, wat kan 't mij verdommen als ik fout ben, als je maar fout bent volgens je overtuiging. In je kamer fout zijn kan iedereen, maar in het openbaar is 't wat anders. Dan vallen ze over je heen. Waarom? Je probeert 't goed te doen. Je gooit er niet met je pet naar.'

De ondoenlijke taak van de acteur in ons land: 'Ik heb sinds september 100 voorstellingen gespeeld, waarvan 4 premières, waar in het buitenland is dat? En als je er daar een keer naast slaat ben je niet meteen een rotacteur. De waanzin om te verwachten dat de 6 à 7 gezelschappen in ons land, elk met 10 premières per jaar, alleen met kunstwerken moeten komen.

Doen ze dat niet: neersabelen maar. De toneelspreiding? Nonsensicaal begrip. Mijn vader speelde in alle denkbare dorpen, ze deden nooit anders. De enorme armoede van de toneelliteratuur in de hele wereld. Miller, die ook al vijf jaar z'n mond heeft gehouden. En komt er een nieuw stuk van O'Neill of Tennessee Williams... in plaats van te zeggen god zij dank... nee, 't moet vermoord.'

De impotentie bij de toneelschrijvers: 'Men grijpt niet voor niets overal terug naar het ouwe repertoire. Wat de jongeren brengen ligt niet iedereen, is maar voor een kleine groep.'

De onmogelijke omstandigheden waarmee acteurs en regisseurs in de Stadsschouwburg te maken hebben. ‘Tot drie dagen voor de première van *Sweet bird of youth* kon ik het toneel niet krijgen. Stonden we met z'n allen in de foyer. Kom je op het toneel, dan schrik je je rot.’

Het teveel aan gezelschappen, de versnippering van talent: ‘De Nederlandse Comedie doubleert niet meer, dat is een vooruitgang, maar 't is niet genoeg. 28 december verleden jaar was ik 30 jaar aan het toneel. Ik heb 30 november meegedeeld dat ik wegga. Ik heb 't helemaal verwerkt. 't Is helemaal klaar met mij. Natuurlijk is het niet leuk. 't Is belangrijk om op het Leidseplein te zitten, maar belangrijker om je werk als kunstenaar zo gelukkig mogelijk uit te voeren.’

IK: ‘Hoe bedoelt u dat.’

K.V.D.: ‘Precies zoals ik 't zeg.’

IK: ‘Simon Carmiggelt vertelde me van uw grammofoonplaten.’

K.V.D.: ‘Ja, (omkijkend naar een kast) ik ben een groot verzamelaar. Dat is moeilijk met mij te rijmen misschien. Ik heb 'n grote discotheek. Ik heb 100 grammofoonplaten van acteurs van de hele wereld: Duitse, Russische, Franse, Spaanse.’

Noemt het idiote drukke bestaan van acteurs, het altijd in eigen kring geïsoleerd zitten. De verstarring door de onmogelijkheid om prestaties van een ander, laat staan van een buitenlands gezelschap, te zien. ‘Die grammofoonplaten zijn een uitkomst. Ook als je de taal niet kent. Je kent de stukken, je hebt wat aan de klankbehandeling, de tekstbehandeling, de visie.’

Zou voor de opname van *Otello* de rol van Jago en van Otello willen spelen. 't Is moeilijk, ik moet een stemverschil hebben zonder dat ik een verdraaide stem zet. Ik wil ze allebei uit mijzelf spelen.’

Woede, omdat ik over zijn radiowerk begin. ‘Dat is een heel andere zaak. Wat heeft iemand ermee te maken. Wie er niet naar luisteren wil, moet de knop omdraaien. Als een schrijver van goede boeken ook nog pornografie produceert, wat kan mij dat verdommen wat die man verder nog doet. 't Gaat erom, wat is die man als romanschrijver waard en wat is de acteur Van Dijk waard. Mag ik alsjeblief g.v.d. doen waar ik m'n centen mee ver-

dien. Ik werk voor m'n levensonderhoud. Ik wens een behoorlijk leven te hebben. Die teksten, die gaan ermee door, en als ik ze zeg, ben ik niet meteen een rotacteur. Ik krijg honderden brieven waaruit blijkt dat veel mensen het mooi vinden. 't Kost me verdomd weinig tijd, 't kost me minder energie dan dat ik me opvreet. Bah, 't is om misselijk te worden. Ik zou wel alleen willen regisseren en spelen, maar ik moet geld hebben.'

Is geen lid van de Federatie, omdat deze een topgrens aan salarissen stelt. 'Waarom moet er een zolder zijn, zo iets is nergens in de hele wereld. Ik weet dat ik daar heel eenzaam in ben. Ik geloof dat alleen Mary Dresselhuys geen lid is. Ik klaag niet over mijn salaris, dat is schitterend voor Hollandse begrippen.

Maar het werk van een eerste acteur in Nederland is minstens even belangrijk als dat van een eerste acteur in het buitenland en vergelijk de inkomens eens. Mag ik erbij verdienen? Ik weet dat Anouilh teksten maakt voor rotfilms en niemand kijkt hem erop aan. Overal is het anders dan hier.'

Zijn voorkeur voor 1963: '4 rollen voor de T.V., 2 lichte en 2 ernstige. Om de twee en een halve maand een mooie rol, kan niet schelen voor welke omroep, mits regie, bezetting en geld goed zijn. En het stuk moet me liggen natuurlijk. 't Ellendige in dit land is, dat je meteen een etiket krijgt. Ik moet altijd het geweldige blijven doen. Ik zou 2 à 3 rollen op toneel willen en 1 regie in het jaar. Dat is goed verdeeld. Twee, hooguit 3 op toneel. C'est tout. C'est tout.' Gebaar alsof hij een partner laat meedelen in applaus. Het zich lenen voor advertenties: 'Ik zou dezelfde heren die erop schelden, graag willen zien als hun werd aangeboden het mooie bedrag dat mij geboden werd. En nu kan je vragen, moet ik zo nodig meer geld verdienen? Ja, als 't even kan, graag. Ik heb met mijn vrouw en mijn kind graag een behoorlijk leven omdat ik zo hard werk, dat kan mijn vrouw getuigen. Als ik vrij ben, heb ik 't graag goed in een prettige omgeving.

Alleen onder die omstandigheden ben ik in staat om m'n werk uit te voeren zoals ik het voel. Nee, 't geld is niet alles, dat bedoel ik niet. Ik ben ook begonnen met *f* 25 in de maand, 35 jaar geleden.'

'Ik was gewoon te beroerd om naar school te gaan. Maar ik heb geleefd, ik heb enorm plezier in m'n leven gehad.

Ik wil maar zeggen dat ik die eerste 15 jaar van m'n carrière fantastisch heb gelachen. Deze tijd is een miese tijd, een bijzonder miese tijd. Elk jaar vergaat 't lachen je meer. De hele wereldsituatie...'

IK: 'Voor de oorlog was het ook niet zo fijn.'

K.V.D.: 'Wat heb je ermee te maken als je 16 bent. Je had toch plezier. Zie je de jongens van nu nog lachen? Zie je die coca-cola-drinkers, en die in Hans en Grietje jenever zuipen, lachen? Ik zoop jenever en Jan Retèl en Fons Rademaker en ik, we hebben ongelofelijk gelachen. Om niets. 't Leven was één groot plezier. Je had een vak waarvan je de verantwoordelijkheid niet begreep. Je kreeg enorm op je donder. Je had plezier in de liefde, in je vak, dat was waar je leven uit bestond. Ik heb van alle drie enorm genoten. Liefde is voor mijn werk een voorwaarde. En er was appreciatie voor de prestatie. Wat in deze vermiesde tijd niet meer bestaat. Als je in mijn tijd kritiek had, kon je 'n flair om je test krijgen. Dat heeft een fond gegeven, zodat je veel gauwer ging begrijpen waar het om ging. Tegenwoordig hoor je oordelen uitspreken door mensen die gaan noch staan kunnen. 't Is de eeuw van de jeugd, de toekomst is aan de jeugd. Wat word ik daar belazerd van. In onze tijd kwam het niet in je hersens op om kritiek te hebben zonder kennis van zaken. In ons vak is nu de appreciatie voor de prestatie nihil. In ons vak gebeuren de onzinnigste dingen. Door gebrek aan goeie krachten, door overheersing van de middelmaat. Die viert hoogtij en daardoor worden die paar met talent direct zo sterk over het paard getild terwijl ze nog alles moeten leren. 't Is een normenloze boel. Iets is zo gauw groot en zo gauw slecht, wat geen van beide waar is. Er is maar één ding dat zich niet laat belazeren, dat is het publiek. Iets kan nog zo bijzonder gevonden worden, als het publiek 't niet vindt, komt het niet. Iets kan nog zo slecht heten, het publiek dat 't mooi vindt, komt. Dat is fantastisch, hoor.'

IK: 'U bent enorm populair.'

K.V.D.: 'Ja, daar ben ik verschrikkelijk trots op. Daar ben ik zo gelukkig mee. Dat is door niemand kapot te schrijven. Er zijn een hele hoop collega's die daar op neer kijken, dat is dom. Ik speel niet voor collega's, god zij dank.'

IK: 'U trekt zich niets aan van slechte kritieken?'

K.V.D.: ‘Nee, dat is niet helemaal waar, néé. 't Kan mij wel schelen.’

‘Vroeger was ik wel opgewekt. Ik ben beïnvloed door de tijdsomstandigheden. Nee, nee, hoe ouwer je wordt, hoe meer je gaat zien. Ik kan het niet zo goed formuleren, hoe moeilijk 't is, de man die je wil zijn, te bereiken. Iedereen verandert toch wel na een zekere leeftijd. Ja, God ik ben er niet zo opgewekt over. Over alles zo... Ik dank God dat ik thuis heb. Ik ben vier maal getrouwd geweest. Ik heb het leven altijd heel makkelijk genomen, heb ontzettend veel geluk gehad. Maar ik geloof nu, dat als ik m'n omgeving, m'n gezin, m'n vrouw niet had, dat ik 't allemaal niet zo goed aankon als ik het nu aankan. Ik voel me sinds november zeer bevrijd omdat ik 't grote besluit genomen heb. Dat is ook weer omdat Teddy... Ze had een jaar eerder gezegd dat ik weg moest gaan, maar ik dorst 't niet aan. Ik was er panisch over. Zij heeft me duidelijk gemaakt dat 't de enige stap was die ik kon doen. Ook voor ons geluk. Ik was zo gedeprimeerd. Nu is 't helemaal klaar met mij. Ik zal wel zien.’

Vertelt met een stem die enkele tonen lager ligt, over zijn vader. ‘Een heel groot acteur, enorm belangrijk voor mij, een bijzonder man.’

‘Toen ik Otello speelde, 10 jaar geleden bij Ko Arnoldi, onder regie van m'n neef Frits van Dijk, zat m'n moeder in de zaal. Toen ik opkwam, schrok ze ontzettend, zo leek ik op m'n vader. Ik heb een grammofoonplaat van hem, zijn stem doet aan de mijne denken.

Na zijn dood plantte ik mijn vaderbewondering op Saalborn over. Ik heb van Saalborn het vak geleerd. En van Cees Laseur leerde ik blijspel spelen. Mijn vader, Saalborn en Laseur zijn belangrijk geweest voor m'n werk.’

Telefoon. Van Dijk:

‘Ik dacht dat Nico Wijnberg die hoezen zou maken. Als Philips ze verkoopt, is 't wat anders, dat is een miljoenenzaak.’ Het blijkt te gaan over de literaire grammofoonplaat ‘Vijf Kronkels’, gelezen door Ko van Dijk en Kees Brusse en door Carmiggelt aan elkaar gepraat.

K.V.D. (tegen mij, verstoord): ‘Ik heb 't voor Piesaar gedaan

tegen een prix d'ami. Als Philips ze nu gaat verkopen, is het wat anders. Piesaar zegt dat hij het mij nog wel zal uitleggen. Ik ben er niet helemaal achter. Mijn platen zijn altijd, ik moet zeggen, werkelijk veel verkocht. Deze is dus nu in combinatie met Philips. Ik begrijp (vernauwt de ogen, maakt niettemin een verwarde, vage indruk) die combinatie niet. Ik heb er geen notie van.'

IK: 'En u bent zo kien op financieel gebied.'

K.V.D.: 'Nee, dat ben ik niet, dat is Teddy. Dat is zij. Teddy doet al mijn zaken. Ik kan dat niet. 't Is voor mij een belangrijke ontlasting. De belasting doet ze ook, allemaal zelf. We zijn nu zeven jaar getrouwd. De radio doe ik een jaar of 6.

In de tijd van het toelatingsexamen, had ik geen voorkomen, sprak plat Amsterdams, dat heb ik mezelf afgeleerd.' En: 'Ik was een afgrijselijke magere rotjongen. Als ik kwaad werd, gaf ik een gil en viel flauw, zegt Jet, mijn moeder. 't Had gewoon te maken met een vermenging van geslachtsdrift, geldingsdrang en creatief vermogen. Die kan je in je jeugd niet in banen leiden. 't Was hysterie.'

Teddy komt binnen. Ze heeft in een reclamefilm gespeeld.

'Ik moest van de ene groentekist in de andere springen.' Ko van Dijk, glimlachend, stem uit gesoigneerd blijspel: 'Nee, nee, 't is te dol.'

TEDDY over Het Besluit: ''t Geeft zo'n jong gevoel. Nu is hij helemaal vrij.'

KO (iets duidelijker dan mompelend): 'Toch moet je naar een hecht ensemble toewerken. Au fond is toneelspelen ensemblekunst, ensemble-manifestatie. Maar ik wil 't een jaar zeker niet doen. Ik moet nu gewoon een jaar (rest niet verstaanbaar).'

TEDDY: 'Je hebt de laatste dagen gezondigd, hoe veel was 't vanmorgen?'

KO (langs z'n das omlaag kijkend, toonloos): 'Precies hetzelfde.'

TEDDY: 'Oh, wat héérlijk.'

19 januari '63

Jan Wolkers
Gieren zijn het, ze pikken je lever uit

Jan Wolkers praat snel met hoorbare en zichtbare drift. De aderen in z'n hals zwellen, het rechteroog wijkt (op die momenten) naar links.

Architect Friso Kramer heeft in zijn atelier, aan de Zomerdijkstraat te Amsterdam, een paar meter boven de begane grond een soort woondek gebouwd dat de gehele breedte en nog niet de helft van de lengte beslaat. Het wordt begrensd door een reling en een trap leidt naar de ruimte waar Wolkers werkt aan z'n schilderijen en beelden. Hij schildert met soldeerlood dat de kleur heeft van donkere rook en zijn beelden en reliëfs zijn gebouwd uit gezaagde stangen en buizen en doorgezaagde kranen. Die laatste noemt hij ‘net vreemde holen, gegraven door een blinde mol.’

Er zijn ook bakken met planten en ontkiemende zaden en er is een gipsen vrouw met kat: afgietsel van een beeld uit de tijd dat Wolkers nog niet schreef.

Op het woondek zijn de kasten met boeken, het bed, rotan stoelen en vlakbij de reling staat een tafeltje waarop een schrijfmachine, een kleine.

De keer dat er aan de deur van het atelier geklopt werd en Wolkers aan het woord was, praatte hij snel en hevig door totdat hij beneden was en opendeed. Hij riep tegen mij, die wachtte op het woondek: ‘Ik heb altijd veel spraakwater.’ De keren dat hij koffie ging halen en later jenever, sprak hij ook door tot onder aan de trap. ‘We zijn,’ zegt hij, ‘nou eenmaal niet denkbaar zonder Slauerhoff (heel groot schrijver), Multatuli, Nescio, Du Perron en zelfs Ter Braak. En als Vestdijk er niet was, waar waren we dan? Ik vind die man een mirakel. Kritiek hebben op Vestdijk doet me denken aan de muis die zegt van de staart van een leeuw: een paling hoort niet behaard te zijn.’

Wolkers is 35, beg on na z'n dertigste te schrijven, studeerde beeldhouwkunst aan de Rijksacademie te Amsterdam, in Salzburg en in Parijs, bij Zadkine. Publiceerde in *Podium, Tirade* en *De Gids*. Toneelgroep Studio voerde zijn toneelstuk *De Babel* op. Zijn verhalen werden gebundeld in *Serpentina's petticoat, Gesponnen suiker, De hond met de blauwe tong*. Verder *Kort Amerikaans, Een roos van vlees*. Bewondert het werk van Hemingway.

J.W.: 'Het was in de mobilisatie, ik bracht m'n broer weg.

Uit het donker schoot een hele grote paling, zo groot (gaat 2 meter van de werkbank staan, wijst, omvat met beide handen de breedte van een hoofd). Toen ik die paling gezien had, had ik een angstgevoel. Ik schreef in m'n dagboek: Ik heb een hele grote paling gezien. Ik schreef dat omdat ik dacht, als ik dood ben en m'n broer vertelt van die paling, dan is er niemand die hem gelooft. Twee maanden later was m'n broer dood. Gek hè. Ik heb soms het idee dat ik wel aanleg heb voor het occulte, maar ik wil die niet gaan gebruiken, je hebt er geen pest aan.'

'Dat verhaal *Vivisectie*. Wat ik daarin schreef is waar. Ik heb toen de hele dag gedacht: m'n broer is dood. Ik wist het. Jij hebt daar de pocketuitgave van *Serpentina's petticoat*.' (Bundel verhalen van Jan Wolkers, waaronder *Vivisectie*.) Neemt uit de kast de eerste, gebonden uitgave. 'Kijk, dit stuk tekst heb ik in de pocketuitgave geschrapt. Fens schreef in zijn kritiek: het is nét te veel, dat die broer zichtbaar wordt. Het gekke is, ik wist toen ik het schreef, dat het te veel was, die beschrijving van m'n broer, toen hij dood was. Ik wist het, maar het moest erin, dwangmatig. Pas toen hij in *Kort Amerikaans* lag opgebaard, toen hij in zijn roman was, toen kon ik het eruit halen.

Ik ben in *Kort Amerikaans* m'n eigen psychiater geweest. Laat ze zeggen dat ik beïnvloed ben door Hermans' *De donkere kamer van Damocles*, voor mij is wat ik geschreven heb mijn realiteit.'

IK: 'Het vrijen van die jongen met de Venus-tors van gips vind ik goed.'

J.W.: 'Ik was in die tijd verliefd op die tors, het was een hele mooie.'

IK: ‘Heb je hem nog?’

J.W.: ‘Nee.’

‘Wat is ermee gebeurd?’

‘Ik ben er doorheen gezakt. Dat (lacht) mag je niet schrijven.’

IK: ‘Dacht je dat?’

J.W.: ‘Nou ja, goed, ik heb het ook in m'n autobiografie geschreven. Ik bedoel, het is een ongewoon thema dat die jongen meer heeft met die tors dan met het meisje. Maar alles blijft onder invloed van dat litteken.’ (‘Eindelijk heb ik een vrouw gevonden voor wie ik m'n hoofd niet af hoef te wenden, uit angst dat ze mijn geschonden gelaat zal zien. Die me niet zal verlaten omdat ik haar van tevoren al gezegd heb dat het onmogelijk is, dat je met zo iemand als ik ben niet getrouwd kan zijn,’ zegt Erik tegen de gipsen tors van een Griekse Venus).

J.W.: ‘Het is realiteit, ook dat die jongen, als z'n broer dood is, bij dat meisje zich opeens realiseert, ik lig op een skelet verpakt in vlees.

Veel dingen worden je kwalijk genomen door de onkunde van de mensen. Nee, hypocrisie is het niet, het is eigenlijk tragischer. De mensen beperken hun gezichtsveld uit angst dat ze door het werk van anderen zich van hun eigen verlangens bewust worden. Het is heel tragisch.’

IK: ‘Waarom heb je in je boek de tors laten stuk gooien door het meisje. Het erdoor zakken is veel beter, reëler.’

J.W. (luid): ‘Néé, die jongen zakt door het leven heen, door die tors is niet voldoende. Wat die jongen doet, is zelfmoord plegen. Hij is geestelijk gestoord door eenzaamheid. Hij doet... ja weet ik bij God wat die jongen allemaal doet.’ Pakt *Kort Amerikaans*, slaat het boek op bij de laatste bladzijden. Leest hardop: ‘Op de binnenplaats stonden drie mannen in blauwe overalls voor de deur en ze hadden helmen op, twee hadden een stengun op hun borst hangen, de derde hield hem in zijn hand.

Het zijn kolenbranders, dacht Erik. Ze hebben blauwe overalls aan en een tot houtskool verbrande tak voor hun borst hangen.’ Kijkt op, een oog wijkt naar de neus, de halsaderen zijn gezwollen. Leest: ‘Ze zijn niet gevaarlijk, het zijn kinderen die een spel spelen. Misschien willen ze wel dat ik mee doe. Alleen voor die ouwe man moet ik oppassen hij weet alles.’ Kijkt. ‘'t Is een vreem-

de wisselwerking, 't enige dat-ie weet, is dat die ouwe man hem heeft verraden.'

Leest. 'Hij werd zich niet bewust dat, nu hij werkelijk bedreigd werd, hij zijn gezicht niet afwendde.

Door de verbrijzelde ruit keek hij de man, die in elkaar dook en hem van uit zijn heup volschoot met lood, recht in het gezicht.' Kijkt: 'Als er werkelijk gevaar is, wendt hij z'n gezicht niet af. Hij is van z'n trauma, dat litteken werkte traumatisch, hij is van z'n trauma bevrijd.'

IK: 'Jij hebt geen litteken.'

J.W.: 'Je doet net of je 't niet ziet, dat doen ze allemaal.' Wrijft met de wijsvinger over de linkerslaap, waar een plek (ter grootte van een rijksdaalder) van de huid bruiner is. 'Het gaat verder onder m'n haar, als kind was het helemaal paars. Ik weet wel, iedereen is verminkt, iedereen heeft wat, maar ik ben het me altijd erg bewust geweest. Ik heb me altijd bedreigd gevoeld. Ik kan nog niet iemand aan deze kant laten lopen. Het zit bij mij diep, hè. Ik hoef het echt niet bij een ander te halen. Ik moet lachen als ze schrijven: "Met z'n ziekelijk brein en dat litteken dat ie overal bij haalt".'

'Ik bemoei me niet met de literaire clubjes, in de stad en op de Kring. Ik ben geen lid van de Kring, ik kom er nooit. Ik zou gek worden als ik daar elke avond zou zitten. Overdag ben ik hier aan het lassen en aan het kranen doorzagen. Schrijven doe ik's avonds. Ik zou niet de hele dag kunnen schrijven. Dat verhaal dat ik ga maken over die mobilisatie en die grote paling is langzaam aan het groeien. Onbewust is er al veel gedaan, terwijl ik aan het lassen ben, schuiven bepaalde dingen vooruit. Je werkt aan iets wat je broodnodig hebt, maar dat krijgt de lezer niet aangeboden. Het is net ofje een appel schilt, de appel zelf opeet en de schil aanbiedt. Maar die schil zegt wel iets over de appel. De goeie lezer kan aan de schil zien hoe groot die appel is en welke kleur hij heeft en hij kan zien of het een goed schiller geweest is, de goeie lezer kan zien dat de appel broodnodig was.

Fens is een goed lezer, een van de weinige. Fens is grandioos. Daar is geen hocus-pocus bij. Over *Gevederde vrienden* heeft hij geschreven dat nu eindelijk de hoofdpersoon alle wreedheden doet, die anders de hoofdpersoon in zich moet opnemen.

Aan m'n eerste bundel is destijds nauwelijks aandacht besteed. Door Fens wel, hij schreef over *Het Tillenbeest* (verhaal uit *Serpentina's petticoat*) dat algemeen als horror werd opgevat, dat er veel meer achter zat. Ze vragen me wel: is het echt gebeurd. Dan zeg ik, terwijl ik het schreef is het echt gebeurd. Ik kan niet schrijven zo maar, het moet gebeuren. Het gebeurt wel sprongsgewijs, ik word er ook doodmoe van.

In die uitzending voor de TV vroeg De By over de Spin (figuur in *Kort Amerikaans*) "die zelfmoord is niet echt gebeurd." Ik zei nee, maar hij had moeten gebeuren...

Toen we voor die TV-opnamen in de Academie in Leiden waren, heb ik daar gevraagd, hoe gaat 't toch met die jongen die we de Spin noemden. Toen zei iemand, die daar nog altijd werkt, die is schizofreen geworden.

De realiteit dringt bij het schrijven naar voren, die vloeit uit het materiaal voort. Zo'n vader van mij ook, die krijgt gestalte. Daarvoor hoef ik niet alles te schrijven wat ie gedaan heeft. Je kunt zeggen, 't is een eenzijdig beeld. De realiteit is altijd eenzijdig. Wie zegt, 't is wreedheid zo over je ouders te schrijven, moet niet vergeten dat het een jongen van 18 jaar is die ze zo ziet. Het is voor hem gewoon het doorsnijden van een navelstreng.'

IK: 'Je bent niet wreed?'

J.W.: 'Nee, ik ben verschrikkelijk tegen het kwellen en pesten van dieren, maar in m'n verhalen worden ze gemarteld. Ik vind, als je van dieren houdt, als je van mensen houdt, kan je heus wel wat wreedheid verdragen.'

IK: 'Het geeft lust, wreedheid.'

J.W.: 'Ja... ja, dat ook. Of misschien is 't ook... Ik weet, ik geloof niet dat het kwellen van dieren lust geeft, het kwellen van mensen eerder. Maar dat is 't niet, het is voor mij echt horror. Het is een brok masochisme. Het is niet om de mensen op stang te jagen, het is eerder tegen me zelf gericht. Die krab in *Dominee met strooien hoed*, toen ik schreef dat de scharen van die krab werden afgesneden, kwam het doodszweet op m'n gezicht dat bij dat beest naar buiten breekt.' (Bovenlip zweet.) 'Het is niet het genot van iemand die door een luikje kijkt naar een executie. Dat zou ik niet kunnen zien. Dat zou ik helemaal niet willen zien.'

IK: 'Gerard van het Reve is heel lief voor z'n katten.'

J.W.: ‘Dat is een punt van herkenning, van verwantschap, onze liefde voor dieren en ons religieus gevoel. Gerard komt hier vaak, we praten nooit over literatuur, wel over toneel en gewone dingen.’ Noemt Van het Reve's *Werther Nieland* een toppunt in de Nederlandse literatuur. ‘Wie een *Werther Nieland* geschreven heeft, hoeft op niemand meer jaloers te zijn. Ik ben van de generatie van Van het Reve. We hebben verwantschap door het milieu, door de dertiger jaren, de treurige dertiger jaren. Dat heeft Hermans ook. Als je *Ik heb altijd gelijk* van Hermans leest, daarin zegt de vader “Laten we hem nog een halfie geven.” Dat zou de oude Van het Reve ook kunnen zeggen. Het is geen kwestie van imitatie, maar gewoon van generatie.’

‘Mijn verhaal *Dominee met strooien hoed* is een tijdsbeeld. Zo zijn we geweest. Dat gluren onder die tenten, dat deden we, zo was het. Je had geen donder, je kreeg geen cent, je ging onder de tenten (naar blote wijven) kijken. Dat doen ze nu niet meer. Ben je gek. Ze gaan in de botsautootjes, naar schiettenten.

Vader was een zeer godsdienstig man. Hij was van een bijna geexalteerde religiositeit. Dat maakte het mileu bij ons minder benauwd dan bij Gerard. Omdat bij ons, bij ons iets opsteeg. Drie maal per dag werd uit de bijbel gelezen en vader deed dat heel goed. Nooit sprak hij hetzelfde gebed uit, iedere keer werd het aangepast aan wat er gebeurde, wel met bijbeltermen natuurlijk. Ik was geboeid door die man als hij bad, hij sprak echt met God. De godsdienstige opvoeding, de bijbel, komen in m'n verhalen steeds terug. Ik geloof dat ik de eenvoudige heldere stijl voor een groot deel aan die bijbelverhalen te danken heb. Het zijn prachtige verhalen en het is duidelijk wat er gebeurt.’ (Noemt voorbeelden o.a. dat van David die de vrouw van een ander wil hebben. Hij stuurt de man van die vrouw naar het front. Hij wordt ervoor gestraft, maar deed het toch en toch was David de lieveling van God...)

‘Er is ook een andere kant, het geeft je opdonders, vader was verschrikkelijk streng. Maar (stem wordt mompelend) “'t Kennen en weten van smart is beter dan het zoet geluk,” zegt Boutens. Ik ga als ik schrijf niet uit van een bepaalde intrige. Er zijn abstracties, beelden, gedachten die ingevuld worden. Als twee men-

sen een landschap in lopen, weet je ook niet of de man de vrouw zal wurgen. Ik ga 's avonds achter m'n schrijfmachine zitten. Inspiratie komt niet als je niet met je vingers op de toetsen zit. Inspiratie is gewoon dat je moet werken, de noodzaak om te werken, dat is het. Ik heb om te kunnen schrijven geen dope nodig. Ik kan me wel voorstellen dat jazzmusici er wat aan hebben. Maar als beeldhouwer krijg je een brok steen op je kop, een schrijver ondergraaft z'n zelfkritiek.

Bij jongens die hun inspiratie van dope moeten hebben, is het meer een excuus zoeken voor een bepaalde onmacht.'

IK: 'Vestdijk zegt: inspiratie is niets, net als God.'

J.W.: 'Maar een niets waar je rekening mee houdt. Je merkt het in je eigen leven. Er zijn krachten in de mens, die misschien blank zijn, die je op die manier in kan vullen.'

IK: 'Zeg het wat duidelijker.'

J.W.: 'Er zijn dingen in je contact met je medemensen, waarbij je een zekere menselijkheid, een bepaalde integriteit betracht, dat is misschien God. Een mens weet niet alles en dat te erkennen is al een zekere, nou ja, dat zou je religieus gevoel kunnen noemen. Het hangt sterk samen met onmacht. Een kind, dat een beroep doet op z'n vader, erkent z'n onmacht. Ik spaar veel mensen, dan denk ik waarom doe ik dat? Het zou me plezier geven als ik ze niet zou sparen. Ik spaar ze niet uit slappe humaniteit, maar echt uit een bepaald gevoel, dat ieder mens een grens heeft. Dat is ten opzichte van dieren ook zo. Ik ben geen vegetariër, ik zou het eigenlijk moeten zijn. Het is misdadig om dieren op te eten, je zou dan met evenveel recht mensen moeten opeten. Ik zie niet duidelijk het verschil. Het tragische van de mens is dat hij aan de ene kant het streven kent om er boven uit te komen, en aan de andere kant heeft ie klauwen.'

IK: 'Daarom moet je voor mensen die zo erg teerhartig schrijven en praten oppassen.'

J.W.: (zeer opgewonden): 'Misschien was Aart van der Leeuw wel een verschrikkelijke sadist. Kan dat? Kan dat? Ik en mijn dood geranselde speelman.' Lacht. Wijst naar het tafeltje waarop z'n schrijfmachine.

'Ik schrijf 's avonds daar en dan kijk ik naar die bomen.'

IK: 'Geen gedrang om je heen.'

J.W.: ‘Ik heb als kind genoeg in het gedrang gezeten.’

Pakt een stenen padje uit de boekenkast. ‘Weet je wat dat is? Dat was een rammelaar. Het is heel oud. Mexicaans. Padden, dat zijn lieve beesten.’

IK: ‘Hoe kom je aan dat litteken?’

J.W.: ‘Het staat in m'n boek.’ Vertelt wat Erik in *Kort Amerikaans* aan Elly zegt. Dat hij, toen hij een half jaar was, bronchitis had, en op een spiritus-lichtje naast z'n wieg een keteltje met lange tuit werd gezet. De tuit was tussen de gordijnen van de wieg gestoken; de zogenaamde stoomkuur. De tuit zat dicht en het gesmolten lood en het kokende water spoot tegen zijn linker slaap.

J.W.: ‘Van bronchitis heb ik helemaal geen last meer, wel van astmatische aanvallen, soms. Het is een psychische kwestie. Je moet er niet te veel over zeggen, ik schrijf erover in een nieuw boek. Daar is het omslag. Ik zei tegen Jan Vermeulen, die het gemaakt heeft, moet dat nou zo groot, dat Jan Wolkers. Hij zei, ja, dat moet. “Jan Wolkers - Roos van Vlees”.’ Lacht.

IK: ‘Wat betekent *Roos van Vlees*?’

J.W.: ‘Zeg ik je niet. Mijn autobiografie heet *Voor koffie en thee*.’

IK: ‘Op welke leeftijd begint die?’

J.W.: ‘Op m'n vierde jaar ongeveer. Ik heb een heel goed geheugen. Ik kijk heel scherp. Hella Haasse heeft in *De Gids* over mij geschreven, ze heeft het artikel genoemd *Ogen om te zien*. Ik vind het een goed stuk. Zij schrijft over de samenstelling manvrouw in mij. Ze noemt het moment dat die jongen achter de tors voor de spiegel staat en de hermafrodiet ziet: Hij ziet zich zelf (schrijft ze) in ideale want complete gestalte. En als tweede voorbeeld haalt ze het fantaseren wat die jongen doet aan, het fantaseren over z'n tweelingzusje, dat voor de geboorte gestorven is en met haar voorhoofd tegen het zijne heeft gelegen, zodat aan z'n slaap dat litteken is ontstaan.’ (Hella schreef o.a.: ‘Al in het ei heeft dat andere vrouwelijke hem aangetast met bederf in plaats van hem af te ronden. De volmaaktheid die hij zoekt, is een onvervulbaar idee.’)

J.W.: ‘Moet je weten, ik dacht eerst aan een tweelingbroer, ik denk bij tweelingen altijd aan 2 meisjes, of 2 jongens, nooit aan een jongen en een meisje. Terwijl ik het schreef, dacht ik “een twee-

lingbroer", maar ik moest er een meisje van maken. Ik werd ertoe gedwongen, dwangmatig, het moest een meisje zijn. Als je schrijft ga je tot het uiterste. Dat moet je. Je kwelt je zelf, het is een vorm van masochisme. Als je je kruis opneemt, moet je ook de nagels door je handen durven slaan. Dat is de inzet. Bij mij werkt het schrijven als een bevrijding, ik voel me als na een ijskoud stortbad. Ik heb het gevoel van ijsafzetting op m'n rug. Vaak, als ik een verhaal af heb, ren ik een rondje in mijn atelier.

Het gaat ook gepaard met enorme angst als je inzet hoog is, angst of je het wel zal halen. Het is alles of niets. Ik weet nog dat ik op de lagere school een opstel moest schrijven. De onderwijzer vroeg "Heb je dat verhaal soms ergens gelezen?" De rillingen liepen me over de rug. Het ging over een eenzame vlakte, ik zat hoog in een toren en werd aangevallen door uilen.

Ik heb nog een taalboekje, wat ik had toen ik 11 jaar was. Achterin zijn tekeningen van een graf en schedels. Ik was er wel altijd mee bezig, met de dood. Ik ben een Schorpioen. Van het Reve gelooft wel in de astrologie. Hermans niet. Ik vind, sommige dingen kloppen wel. Schorpioenen zijn demonische persoonlijkheden, gepreoccupeerd door seks en dood. Mijn ascendant is de Weegschaal. Weet je wat vreemd is, Hella Haasse weet niets van me en ze heeft in dat artikel geschreven, dat ik op zoek ben naar harmonie. Dat ziet ze duidelijk in m'n verhalen, een begeerte naar gaafheid... Moet je zien, wacht even...' Pakt boekje en leest hardop kentekenen van de Weegschaal. Eindigt met: 'Ze zijn naar buiten toe heel sereen.' 'Dan ben ik altijd... sereen, nee, *nu* niet, nu ben ik opgewonden, dat komt door dit gesprek. M'n omgeving, dat zie je wel, is heel netjes. Ik ben een beetje dwangneurotisch. Mijn ochtendgymnastiek is daar een mooi voorbeeld van. Ik doe elke morgen een uur ochtendgymnastiek, niet als body builder, niet omdat een gezonde geest huist in een gezond lichaam - dat is een vlag op een modderschuit - maar gewoon omdat ik het voor m'n werk moet doen.'

De uittocht van de in hun kuisheid geschokten, toen Jan Wolkers in Bergen voor leden van de kunstkring zijn verhaal *Kunstfruit* voorlas.

J.W.: 'Ik keek helemaal niet. Ik dacht wel soms: daar gaan weer

een paar etters weg, die als het hun dochter was, haar in de steek zouden laten. Er is gezegd dat ik op een relletje uit was. Dat was op dat moment beslist niet waar. Ik vond het misverstand heel erg. Ik had *Kunstfruit* in Leiden voorgelezen in het Academiegebouw. Bij de opening van mijn tentoonstelling. Gerard van het Reve las toen een reisbrief. Er gebeurde niets, iedereen vond het goed.

Ik dacht: voor kunstkringleden in Bergen moet dat ook kunnen. Néé, gieren zijn het, ze pikken je lever uit. Te veel erotiek...! Het gaat om veel belangrijker dingen en de erotiek is zo tragisch belicht, dat de lust je wel vergaat. Pornografie... Advertenties van Blue Band vind ik pornografie, al die godvergeten reclames.'

De afbeelding van een marteling (reproduktie van een schilderij uit de tijd van de Vlaamse primitieven) in de kamer van Erik (*Kort Amerikaans*): 'Ze maakten een gat in je buik en aan een staaf rolden ze je darmen uit je lijf. Dat doen ze tegenwoordig niet meer, zeggen ze. Zeggen ze. Ze martelen overal. Dat is van het christendom zo fijn, dat het rekening houdt met de slechtheid van de mens. De mens is geneigd tot alle kwaad, zegt Paulus.

Dit is ook heel mooi: "Ik geloof, kom mijn ongelovigheid te hulp." Die dingen hoorde ik van m'n vader. Fens heeft gezegd, je hebt met je werk een monument voor die man opgericht. Niet met de weke liefde, die volgens ouders kinderen hen behoren toe te dragen, maar juist daarom krijgt hij gestalte.'

IK: 'Wat zegt je vader van je boeken?'

J.W.: 'Hij zegt je zal er nog voor gestraft worden. Hij weet niet (mompelend, verborgen lach) dat ik a priori voor alles al gestraft ben.

Nee, dat meent hij, vader gaat voor succes niet door de knieën. M'n moeder zegt nooit zoveel, hè. Ze is een heel diplomatieke figuur. Ze begrijpen niet dat het genegenheid is die je de mensen de waarheid doet durven zeggen. Ik spaar me zelf ook niet. Het gaat eerder de andere kant op.' Zoekt in een kastje een foto van z'n vader. 'Waar is die ouwe vader van mij.' Vindt wel een paar uitgeknipte Kronkels en 'Kijk, dat ben ik, op de Academie in Leiden, die foto is nog door de Spin genomen. M'n haar is lang, ik werd de Bolsjewiek genoemd.

Men gilt nou over mij: hij is zo eenvoudig. Ik ben altijd al zo

geweest. Vroeger zeiden ze dat ik verwaand was.

Ik heb een sterk gevoel van eigenwaarde. Ik voel me niet een eind hoger als iets goed gaat. Ik ben wel blij als Fens dat over mij schrijft. Kees van Iersel en Abspoel waren enthousiast over mijn toneelstuk *De Babel*. Ik was het eerst niet. Een paar kleine dingen wilden ze veranderd hebben. Ik vind 't best. Ik ben niet zo'n ijdele schrijver. Ik heb een opleiding als beeldhouwer gehad: Je staat in je atelier en dan komt de prof en snijdt er een stuk af. Kan je van voren af beginnen. Het gaat over drie wetenschapsmensen en 2 technici die in een ruimteschip op zoek gaan naar werkelijk contact met God. De leider van de expeditie is een erg religieus man. Hele knappe mensen zijn vaak groot genoeg om die ruimte open te houden voor God. Via een computer, een elektrisch brein kunnen ze kosmische stralen omzetten in voor mensen verstaanbare taal. Nou ja, dan komt God, hij spreekt en dan krijgen die mensen de kennisgeving dat God het wel allemaal geschapen heeft, maar dat hij het zich niet meer bewust is. Hij heeft zoveel rommel de ruimte ingeslingerd. Die krankzinnige klap is het einde.

Het zijn 5 mannen. Ik wou het heel strak houden. Kijk, als er een vrouw bij was, was er een ontsnappingsmogelijkheid via de seksualiteit. Een mogelijkheid tot voortbestaan buiten de verhouding mens-eeuwigheid, mens-God. Een homofiele schrijver zou die gelegenheid uitgebuit hebben, ik heb het er gewoon buiten willen houden. Bovendien, bij 5 mannen, leden van een wetenschappelijke expeditie, ligt het niet direct voor de hand dat als er geen homoseksueel bij is, ze tot homoseksualiteit zullen vervallen. Vooral niet als je je met algen moet voeden. Maar misschien is dat wel stimulerend hoor.'

Neemt van een stengel uit een boeket wilde bloemen iets wits en wrijft met duim en wijsvinger een klein groen beestje bloot. 'Zie je dat spuugbeestje, zie je z'n kleine zwarte oogjes?'

Zet het terug op een blad.

'Fijn om in je eigen spuug te leven.'

6 juli '63

Walter de Ridder:
Ik heb mijn vader nooit uitbundig horen lachen

‘Dit is zijn hand, nee, we hadden 't vroeger moeten laten doen, de duim is wat weggetrokken.’

Walter de Ridder, oudste zoon van Willem Elsschot, zet 't afgietsel van zijn vaders hand op de zijne. Terwijl hij de vingers van zijn linker-, net als die van de gipsen hand, bijna strekt en de duim naar binnen buigt.

‘De mijne zijn groter,’ zegt hij, ‘maar ik heb zijn korte pinken.’ Hij zet het afgietsel op het bureau en houdt een pink van hem zelf tegen die andere, van gips. Ze zijn, in verhouding tot de lengte van de vingers, zeker een centimeter te kort.

‘We hebben hem óók in brons,’ zegt hij. ‘En we hebben van alle twee een dodenmasker. Die zie ik niet graag. Dat van moeder gaat nog, er ligt een glimlach op haar gelaat. Ik denk liever aan ze, zoals ze 's avonds hier de straat uitgingen, arm in arm. En natuurlijk meteen alles besprekend wat er gebeurd was. Hebt ge dat gezien...? Er bleef niets voor hen verborgen. Vader was daar kolossaal in, had 'n heel scherpe opmerkingsgave. Moeder niet minder. Ze was helder van geest, hoor.’

‘Je moet eens naar Antwerpen,’ had Simon Carmiggelt gezegd, ‘naar Walter de Ridder. Maar dat kost je dan wel twee, drie dagen.’ - Dit laatste vanwege de spijzen en (vooral) dranken die ik zou krijgen te verwerken, tijdens het luisteren naar de fijne verhalen van deze zoon van Elsschot, als zijn vader een geweldig verteller. ‘En dan moet je vragen of hij je meeneemt naar dat huis in de Lemméstraat. 't Is nog helemaal intact. Zoals het was toen

Elsschot nog leefde. Je moet wel eerst even schrijven, dat je komt,' zei Carmiggelt.

Het schrijven vergat ik, toen ik maanden later dan ik van plan was, naar Antwerpen ging. Ik viel Willem Elsschots oudste zoon, te oordelen naar zijn reactie per telefoon, nogal rauw op het dak. 'De eerste dagen zal ik geen tijd hebben,' zei hij. Toen ik bleef aandringen, riep hij: 'Allé, pak dan maar 'n taxi en kom meteen.'

Die morgen ging het zoals Carmiggelt had voorspeld. Hoewel mijn gastheer zei, dat hij tot 12 uur tijd had, riep hij om half twee dat ik mee kon eten als ik de aardappels wou koken en de soep, het vlees en de saus wou warmen. 'M'n vrouw is aan zee, maar de werkster heeft het allemaal klaargezet.' Hij haalde de spijzen uit de kelder. Ik had toen al zeer koppige dranken gehad in die kamer waarvan de muren bedekt zijn met schilderijen, tekeningen, etsen, want ook daar is Walter de Ridder een groot liefhebber van. Een mooie dondersteen van een vent, kuiltjes in zijn wangen als hij lacht, zeer witte tanden, een smal streepje snor, de blik van een niet-achterbakse genieter. Geboren in 1901, het jaar nadat Fons de Ridder zijn Finne (toen allebei 18) op de kermis in Bergen leerde kennen. 'Ik woonde met m'n moeder bij haar ouders. Toen ik 8 was, ben ik mee op huwelijksreis geweest. Grootvader De Ridder had in Antwerpen op de Keiserlei een bakkerij en zijn vrouw deelde elke dag broodjes uit aan armen, schooiers en bedelaars. Die stonden in een rij aan te schuiven tot aan de Appelmanstraat.'

Ik bekeek foto's uit 1900-1903, de tijd waarin Elsschot een schitterend student was van de hogere handelsschool en de oprichter van de Nederlandse Studentenkring, die nog altijd bestaat. Net als de vlag, ontworpen door Walter Vaes: een gele vlag met een zwarte leeuw. Zoals ook het lied 'De Spaanse ban' nog gezongen wordt. In *Lijmen* beschrijft Elsschot zich zelf (Laarmans) als student: 'Ik heb hem gekend als een haveloze voorvechter, met lang haar dat de kraag van zijn jas vettig maakte, een grote pijp met een kop, die een doodshoofd verbeeldde, en een zware knuppel, waarmede hij dreigend zwaaide wanneer hij gedronken had of in een optocht liep. Niemand kon toen als hij "Vliegt de Blauwvoet. Storm op zee", roepen en hij was dan ook, bij mijn

weten, twee maal door de politie ingerekend voor dingen die hij niet gedaan had, alleen maar omdat hij er zo gevaarlijk uitzag.' Op de portretten is hij gevaarlijk, maar op een andere manier. 'Hij was een schone jongen,' zegt zijn zoon. 'Mijn moeder heeft heel wat tranen gelaten. Maar allé, zij was zijn vrouw, ne.'

En hij vertelt van de dag in 1950 toen ze een pintje dronken in een café aan de Keiserlei.

'Daar zat Juliette Gréco. Mijn vader kende haar niet, ook niet van naam. Toen ze opstond en wegging, stond hij recht en hij boog toen ze langs hem kwam. "Jij ouwe zot," zei moeder. "Datis - zei hij - un hommage à la béauté".'

'Toen hij 70 was is-ie nog eens naar een vergadering van de Nederlandse Studentenkring gegaan, met zijn pet, die hij nog thuis had. Toen is-ie gegaan net als 50 jaar vroeger. De pet had hij in de zak gestoken en die heeft-ie opgezet toen-ie binnenging. Hij met zijn vriend, die is nu ook dood. En hij was als altijd in de oppositie. Hij heeft nog een telegram gestuurd: "Volop herrie - tien man, overal tegen, stop".'

'Bij ons thuis werd altijd wijn gedronken. Vader deed de wijn op in vaten, die werden dan, twee maal in het jaar, in de kelder afgetrokken. Dat was altijd 'n occasie, ne, waarbij een hoop vrienden werden geïnviteerd om de aftrekkingsoperatie bij te wonen. Ieder had zijn werk, maar die mensen mochten niet boven van mijn moeder, ieder bleef in de kelder en na afloop waren er vaak meer lege flessen dan volle. M'n vader inviteerde zoveel mogelijk mensen van uiteenlopende opinies, in de hoop dat er ruzie gemaakt werd. Communisten, socialisten, katholieken. Hij heeft zelfs de pastoor van de grote gevangenis gevraagd. "Je kunt nooit weten waar 't goed voor is," zei hij.'

En het verhaal van juffrouw Van der Tak, die in Rotterdam op het kantoor van Smulders werkte. Juffrouw van der Tak, aan wie Elsschot telkens een gedeelte voorlas uit zijn *Villa des Roses*, opdat ze zijn Nederlands kon verbeteren... 'En zij maar roepen: "Oh Fons (praat hoog en kraaiend) schei toch uit!"' Ze is al lang gestorven en de luxe-uitgaven van *Villa des Roses*, die Elsschot

haar destijds stuurde en die Walter postte, werd hem onlangs te koop aangeboden voor *f* 350,-.

Met de opdracht van de schrijver: ‘Liefste Anna, in de hoop dat je 't wel wilt lezen.’

Walter gaat een nieuwe fles halen en ik vind het opstel dat Alfons de Ridder schreef voor een van zijn zoons, over het werk van Willem Elsschot, dat door de leraar werd beloond met een 6 - En het andere, dat de opmerking kreeg: ‘Ongelofelijk verouderd Nederlands...’

‘Elsschot,’ aldus Elsschot, ‘vond het begrip publiciteit te abstrakt om over te schrijven. Maar Kaas in de vorm van ons allen bekende bollen die men grijpen kan, die stinken en tegensteken, is ten minste konkreet. Die zou zijn walg voor de handel in het algemeen oneindig veel aanschouwelijker maken dan hij dat ooit met het begrip reclame had kunnen doen.’

De aardappels zijn gekookt en de rest is gewarmd en we eten aan de tafel waar Elsschot elke donderdag kwam kaarten, en humeurig was als hij verloor.

Een keer, toen hij 40 franken won, zei hij ‘Finne, ik verdien de kost.’ En Finne zei: ‘De kost maar niet de zuup.’

Aan de muur, tot helemaal boven vol schilderijen, is het geschilderd portretje van een baby. Daar keek hij naar met tranen in de ogen: ‘Wat is dat schoon, de zaligheid druipt eruit.’

Als ik na het eten vraag of ik naar de Lemméstraat mag, wordt mijn, tot dan toe uitbundige gastheer, geërgerd.

Hij zegt dat hij de sleutels niet heeft en niet weet wie ze dan wel heeft. 't Is niet zeker of ze de volgende dag terecht zullen zijn. Ik moet maar eens opbellen om te informeren. Voordat ik daar de volgende dag de kans toe hebt, belt hij mij. Hij moet naar Brussel, zegt hij, en 't heeft hem al genoeg tijd gekost.

Een paar dagen later tref ik Elsschots oudste zoon, ontdaan van elke uitbundigheid in z'n kantoor. ‘'t Is eigenlijk geen kantoor, 't is aangenamer dan dat, vooral als de haard brandt.’ Hoewel hij ook in de reclame zit, zijn de muren volledig bedekt met schilde-

rijen, tekeningen, etsen. Waar geen plaats voor is, ligt gestapeld op de kantoorkast. Op het bureau is een kleine plek vrijgemaakt waar men iets zou kunnen schrijven, daaromheen is een geweldige verzameling van alles.

‘Ik zal je wat vertellen’, zegt hij (en z'n stem is zacht), ‘ik heb mijn vader nooit luidruchtig horen lachen. Hij kon wel lachen, maar niet uitbundig, nee. Van moppen hield-ie niet. Vieze moppen vertellen vond-ie niks. Hij vertelde ze trouwens nooit.

Hij hield wel bijzonder veel van Chaplin. En vooral van muziek. Bach was zijn grote favoriet, die kon hij de hele dag horen. Politiek was hij erg links. In de huiselijke kring uitte hij dat niet zo, hij liet z'n kinderen vrij. Maar in zijn verzen komt sterk naar voren, dat hij opkwam voor de verdrukten! Hij was opvliegend, maar gauw weer gekalmeerd, had er dadelijk spijt over. Kijk, ik was 't kind dat 't meeste thuiskwam, elke middag kwam ik m'n aperitief halen. Mijn vrouw zei altijd: jij bent voor de helft thuisgebleven. Nee, ik heb mijn vader nooit over letterkunde horen spreken, wel over schilderijen. Hij ging minstens twee maal in de maand naar 't museum schilderijen bekijken, die bestudeerde hij aandachtig.’ Neemt van de muur een klein schilderij. ‘Hier hield hij van en dan vertelde hij erbij. “Die twee komen zingen, en die komt straks met de taart af en die ouwe tante heeft de centen”, zei hij dan.

Lezen deed hij weinig. Hij heeft wel gelezen, maar niet zo buitengewoon veel. Hij las wel heel aandachtig. Eugénie Grandet van Balzac en Lettres de mon Moulin van Daudet, kende hij van buiten.

Céline, Flaubert, Dickens, François Villon, daar hield hij van, niet van Baudelaire, die vond hij eigenlijk geen dichter. Hij hield meer van Verlaine en het meest van Guido Gezelle. Carmiggelt las hij graag, vaak met tranen op de kaken. Hij had geen omgang met schrijvers, hij ging naar niks toe. Boeken gaf hij aan mij, hij had alleen Shakespeare en de bijbel.

Die laatste dinsdag, tegen zes uur, ging m'n moeder boodschappen doen, hij ging mee en toen is hij op straat ineengezakt. Dadelijk naar huis gebracht. De dokter zei: 't is heel ernstig, haalt u

maar direct een priester. Maar vader was niet erg gelovig, zoals je wel weet.

De volgende dag, m'n zuster zei: moeder is juist gaan rusten. Ik deed de deur open, ze lag op de sofa. Uit niks bleek dat er iets was. Eindelijk om 4 uur, ze sliep nog altijd, ging m'n zuster kijken. Ik hoor haar nog roepen... M'n moeder had 't wel aan 50 mensen verteld. We hadden haar moeten wegsturen, maar ze wou niet weg. Die fauteuil staat er nog en de pantoffeltjes die ze heeft uitgedaan, die staan nog op dezelfde plaats.'

We rijden naar de Lemméstraat. Een zeer rechte, stille straat tussen grote, oude huizen. We stoppen voor nr. 21. Aan de overkant verschijnt voor het open raam een klein oud hoofd, waartegen Walter de Ridder zwaait, voordat hij de deur opent.

We gaan door de vestibule, de gang, langs een hoge, staande klok. 't Is doodstil. ''t Is een dodenhuis,' mompelt mijn begeleider en slaat de sleutels in zijn zak tegen elkaar. 'In drie jaar komt er een heleboel stof bij', zegt hij.

Drie ineenlopende kamers, waarvan de laatste uitzicht geeft op een wilde tuin. Voortdurend rinkelend met de sleutels staat Willem Elsschots zoon in de middelste kamer, onder een kristallen kroon, om hem heen de vele lege stoelen, de wanden met schilderijen en tapijten behangen, de kasten met tinnen schalen, koperen kandelaars, glaswerk, de piano, waarop Adèle (was 't Adèle?) Schubert speelde. Aan de kroon hangt een glazen druiventros. 'Er zit jenever in. Die heeft moeder er nog aan gehangen.'

'En dat is Tsjip (Een geschilderd portret van een jonge vent met een baard.) En die klok heeft hij gedurende 40 jaar altijd zelf verzorgd. Daar kwam niemand aan. Dan tilde hij heel langzaam de stolp eraf en stak de sleutels erin.' Hij omvat met beide handen de glazen stolp, mompelt dat het allemaal verkocht zal worden. Het huis en alles wat erin is, de tapijten, de meubels, de beelden, schilderijen, alles. 'Ik heb juist vanmorgen de brief gekregen. Ze willen 't verkopen. Als één van de kinderen het wil, wordt 't verkocht.

Kijk (trekt een lade open van een groot buffet) dat zijn z'n pijpen. Die schone pijp kreeg hij van mij cadeau. Dat (een tasje) is van

moeder. “Ze zullen wel just weten wat erin zit”.’ Het is een bruin tasje met een knip, versleten langs de randen.

‘Die klok zou ik willen hebben. Ik vraag er niet om. Ik wil geen toegeving. Ik kan ze kopen in de verkoopzaal.

Dit is zijn stoel (van bruin leer met een gebreid kussen). ‘Zo zat hij met de voeten op die andere stoel. En hij klopte hem zelf op... 't Was een goeie stoel. Gaat zitten, buigt het hoofd achterover, ogen dicht. 't Is doodstil.

‘En daar is hij gestorven. Daar zat de dokter die zei: haal maar gauw een priester. Een priester voor m'n vader...

Toen, in 't ziekenhuis, werd hem een pastoor gestuurd. “Hoe gaat 't, meneer De Ridder,” zei de pastoor.

“Hoe gaat 't, meneer pastoor,” zei vader.

“Bent u hier al lang?” vroeg de pastoor.

“Bent u hier al lang, meneer pastoor?” zei vader.

Toen is de pastoor weggegaan.

Hier is onze keuken. De laatste jaren aten ze altijd hier. De poten van de tafel zijn speciaal afgezaagd, omdat 't bloed niet genoeg doorliep. Dat plaatje in die krantensteker, “'t Joodse Bruidje”, dat had hij al als student.’

Op de grond staan lege flessen.

‘Wat is dat,’ mompelt m'n begeleider, ‘dat zijn flessen, die hebben mijn zoons uit mijn kelder gegapt en zijn die hier komen uitdrinken.’

We gaan de trap op. ‘Dit is z'n kantoor. Hier sliep hij ook. Hij zat hier later meer dan beneden, 't was hem daar gauw te veel lawaai.’ Een kleine kamer met een raam, dat tot het midden van matglas is. Twee ouderwetse kantoorkasten, een oude stoel met gebreid zitdek. ‘Hier heeft hij bijna al z'n verhalen geschreven.’ Een kleine tafel in de hoek, drie metalen inktpotten, een brieveweger, een lampje met een kapje van gekreukeld katoen. Op de muur, links van de schrijftafel, drie vastgeprikte foto's: van Bach, van Elsschots broer, de dokter, en van een vriend van zijn zoon Walter, De Sapira. ‘“De Sapira had een bult, maar een schone kop, hij trekt op Napoleon,” zei vader. Door de Duitsers vermoord.’

In de aangrenzende kamer staan we voor de sofa waarop Elsschots vrouw de dag na z'n dood even ging rusten. 't Is maar een

kleintje, die sofa, en er zitten twee poppen op. De zwarte schoenen staan er nog altijd onder.

Op de trap wijst hij mij de kapstok, beneden in de gang met de jassen van Fons en Finne en met Fons z'n hoed. ‘Die hangen daar tot ze worden opgevreten. Hoe heten die beesten die alles opvreten...?’

7 september '63

Prof. Van Bilsen
De weg van een generatie

‘Voor de Congolezen is onafhankelijkheid een gloednieuw woord. Tot voor kort durfde geen Afrikaanse leider het in het openbaar te noemen. Het werd als een kogel losgelaten in de broze stilte van de Congo-politiek, niet door een Afrikaan maar door een Belgische professor, dr. A.A.J. van Bilsen. Eerst behoedzaam en toen stoutmoedig namen de Afrikaanse leiders de kreet over, tot deze onweerstaanbaar werd.’ (Aldus Colin Legum van *The Observer* in het oktober-nummer 1959 van *Africa South*.)

In zijn belangrijke publikatie *Een dertig-jarenplan voor de politieke emancipatie van Belgisch Afrika* kritiseerde (de toen 46-jarige) Van Bilsen het feit dat Congo werd geregeerd praktisch zonder parlementaire controle en hij viel de onevenwichtige toename van de industrialisering aan die volgens Amerikaans voorbeeld wortelde in het sociale paternalisme. Hij stelde het falen van het bestuur, dat had nagelaten ook maar één Afrikaanse arts, landbouwkundige, technicus op te leiden, tegenover het succes van de zending, die honderden priesters en een bisschop afleverde. ‘In de achtergebleven gebieden is de kerk dynamischer en progressiever dan de staat. Maar het koloniale imperialisme van de laatste halve eeuw is voor eeuwig voorbij.’

‘Van Bilsens voorstel tot een 30-jarenplan had een onmiddellijke en dramatische invloed. De Congolezen waren enthousiast over Van Bilsens standpunt, dat hen in staat stelde openlijk over onafhankelijkheid te praten. In 1956 verscheen in *Conscience Africaine* (een door katholieken gesponsorde publikatie) een manifest, waarin door een groep gesteld werd dat een Belgisch-Congolese samenwerking zeer gewantrouwd zou worden door de Afrikanen, maar men zou niet vijandig tegenover België staan als het werkelijk ernstig en onpartijdig met hen wilde meewerken aan Congo's onafhankelijkheid binnen 30 jaar.

Maar de Belgen negeerden dit voorstel. Hun sinds lang beloofde studiegroep, die een nieuwe politiek voor Congo zou opstellen, kwam tot stand in België en had uitsluitend Belgische leden. Ook wees niets erop dat er spoedig een beslissing zou worden genomen.'

'De groep Congolezen richtte een waardig maar standvastig verzoek tot de gouverneur van Congo. De leider hiervan was Patrice Loemoemba. Na 11 voorbeeldige dienstjaren in het postkantoor werd hij beschuldigd van fraude en gevangen gezet. Toen hij vrijkwam, vestigde hij zich te Leopoldstad, waar hij snel bekend stond als een briljant pamflettist en spreker. Eerst was zijn relatie tot Kasavoeboe stroef, later kwam daar verbetering in.' (Ook uit *Africa South*.)

Prof. Van Bilsen in *Enkele aspecten van het Congo-probleem*: 'Loemoemba was in 1960 de meest progressieve Congolese leider. Hij was verre van een fellow-traveller, maar wel ongetwijfeld de meest neutralistische. Hij was zeer intelligent en bezat een buitengewoon scherp zintuig voor politiek, maar het ontbrak hem aan politieke ervaring. Hij was ongeduldig en het was zijn ongeduld en een zekere onstabiliteit, die zijn ondergang bewerkstelligden. Kasavoeboe is een veel kalmer man, een wijze, die zijn tijd wacht. Hij is geen spreker, hij is intellectueel minder briljant dan Loemoemba, maar zijn nationalisme is niet minder sterk. Hij was zakelijker in z'n benadering en hij was ouder. In de tijd dat Kasavoeboe zich voornam z'n land van het kolonialisme te bevrijden, was Congo nog volslagen geïsoleerd van de buitenwereld, door het koloniale regime en het ontbreken van intellectuele elite. In die tijd was Loemoemba een vooruitstrevende Afrikaan in Stanleystad. Het manifest van Kasavoeboe van augustus '56, waarin om onmiddellijke onafhankelijkheid en federalisme werd gevraagd, overrompelde Loemoemba. Pas in 1958 werd Loemoemba een strijder voor onafhankelijkheid, in de tijd toen er al een gat geslagen was in de koloniale isolatie, toen de Congolezen naar de tentoonstelling in Brussel waren geweest en de echo's van de Gaulles redevoeringen en van het Pan-Afrikanisme in Accra tot Congo doordrongen. Loemoemba's nationalisme nam daarom meteen een vorm aan en bediende zich van een woordkeus die meer overeenkwam met het ritme van de Afrikaanse en Afro-

Aziatische beweging. Maar ook Kasavoeboe was geëvolueerd. Hij had steeds meer vertrouwen in de toekomst van z'n land als één geheel. Hij bleef het federalisme bepleiten, maar met een sterk centrale regering. De twee mannen ontmoetten elkaar en kwamen tot een soort schikking gedurende die korte periode tussen de onafhankelijkheid en het begin van september 1960.'

Prof. van Bilsen noemt de redenen waarom Loemoemba, die de progressieve vleugel van het Afrikaans nationalisme vertegenwoordigde, evenmin in een verantwoorde regering kon ontbreken als Tsjombe en Kasavoeboe. Herinnert zich dat in maart en juni '60 toen Tsjombe en zijn vrienden de onafhankelijkheid van Katanga wilden doordrukken, Tsjombe wel bereid was op bepaalde voorwaarden, zijn land met Congo te verenigen. Loemoemba weigerde. (In Katanga waren de leiders geen nationalisten in de anti-koloniale zin van het woord. Ze waren nauw verbonden met de belangen van blanke groepen, die voor een onafhankelijk Katanga en Congo waren, verdeeld in verschillende gebieden, elk direct verbonden met Brussel). Loemoemba weigerde te onderhandelen. Katanga scheidde zich af toen het Congolese leger en bestuur ineenstortten en werd het hart van de crisis. Kasavoeboe en Loemoemba riepen de hulp van de Ver. Naties in.

Loemoemba verloor zijn vertrouwen in de Ver. Naties, omdat de troepen niet ingezet werden om de wettige centrale regering (waarvan Loemoemba de leiding had) te helpen met het herstellen van de orde. Hij probeerde hulp te krijgen in de Ver. Staten en wendde zich, toen hij nul op het rekest kreeg, tot de Sowjet-Unie, die bepaalde technische militaire hulp toezegde. 'Toen Katanga eenmaal afgescheiden was, werd het direct krachtig gesteund door machtige Belgische kringen, niet alleen uit de zakenwereld, ook van regeringszijde. Totaal in tegenstelling tot de vroegere Belgische politiek, die gericht was op de eenheid van gecentraliseerd Congo, in nauwe relatie tot België, steunde de Belgische regering nu de gedeelten die aan de greep van de Loemoembabeweging wilden ontkomen, namelijk Katanga. Terwijl Congo zonder Katanga en zijn bronnen niet kan bestaan. Later hielpen de Ver. Naties indirect door het noninterventieargument, de status quo

te bestendigen van alle veranderingen die door geweld werden verkregen.'
5 september 1960 werd Loemoemba ontslagen.

In Antwerpen kwam ik door een toeval in contact met een zekere heer Bussers, leraar met verlof uit Leopoldstad. Een middelbare man, die me een boekje wou opendoen over de zwarten en het had over Van Bilsen, de grote ophitser, die fascist was.

'Van Bilsen,' zei een collega in Brussel, 'heeft een politieke reuzenzwaai gemaakt van ultra-rechts naar links. Tijdens de bezetting was hij bij het gewapend verzet. Het is een zeer kundig, belangrijk man.'

'Ik denk,' aldus een vriend van prof. Van Bilsen, 'over Congo niet net als hij. Dat wás het geval, tot de val van Loemoemba.' Deze laatste opmerking, waarop m'n zegsman niet verder wilde ingaan, werd het uitgangspunt.

Prof. A.A.J. van Bilsen is secretaris-generaal van de Dienst voor de Ontwikkelingssamenwerking. Hij zou in een science-fiction-film de figuur kunnen spelen die in een ruimte, ver boven de straten, alles wat daar beweegt, via een handle onder zijn groot bureau, kan stopzetten. Het kantoor van de Ontwikkelingsdienst is namelijk op de laatste verdieping van een zeer hoog gebouw.

En de kamer van de secretaris-generaal bezit twee lange, bijna geheel uit ramen bestaande wanden. Prof. Van Bilsen (doceert aan de Rijksuniversiteit te Gent en de Rijkshandelshogeschool te Antwerpen) is zeer recht van rug en nek en kijkt, 't koppig hoofd iets geheven, in het verlengde van zes wegen, elk met rijen geparkeerde en zeer klein lijkende auto's langs de kant. Wendt hij het hoofd naar links, dan ziet hij zijn naaste buur: de hoge grijze koepel van het Gerechtshof. Hoewel zijn gezicht niet bepaald toeschietelijk is, zijn z'n stem, lach en zwarte blik dit wel, al is de laatste tot imposante, zeer kwade duisternis in staat. Het lichaam is lang en maakt een indruk van snelheid en efficiency. Tevens van grote stiptheid. Binnen het bereik van een lange, goed verzorgde rechterhand ligt een scherp

gepunt potlood, dat tijdens het praten verschillende malen wordt opgenomen, niet altijd om dienst te doen.

IK: ‘Uw vriend zei dat hij in de zaak-Loemoemba uw tegenstander was, maar wilde er niet verder op ingaan.’

PROF. VAN B. (na korte tijd zwijgen): ‘Het slaat op het feit dat ik adviseur ben geweest van Kasavoeboe. Maar ik ben het van alle Congolese leiders geweest, ook van Loemoemba. Toen de heer Kavasoeboe hier was, in '59, was in diezelfde tijd de heer Loemoemba hier. Ik heb zijn spreekbeurten ingeleid in Gent. Tijdens de ronde-tafelconferentie eiste de Belgische overheid dat wanneer de Congolese leiders adviseurs wensten, dit openlijk bekend moest zijn. De heer Kasavoeboe vroeg mij 't eerst, dus ben ik officieel zijn man geworden. Dat is wat de mensen onthouden. Na de conferentie is Kasavoeboe weer naar Congo gegaan, ik ben officieel zijn adviseur gebleven tot de val van Loemoemba.

Loemoemba heeft mij officieel voor de radio beschuldigd dat ik Kasavoeboe had ingefluisterd hem te laten vallen. Ik weet, dat men dat denkt. Het wordt, blijkt nu, ook in de kring van m'n vrienden gedacht. Nee (zeer afwerend op m'n interruptie), het is van geen belang. Het is voor mij makkelijk te zeggen: ik heb deze rol gespeeld. Uit loyaliteit tegenover Kasavoeboe zwijg ik. Er zijn er die makkelijk uit de biecht klappen als het om zwarte staatsgeheimen gaat. Ik respecteer zwarte staatsgeheimen evenzeer als blanke. Ze zullen mij nog dikwijls rangschikken bij de groep van Kasavoeboe, niet bij die van Loemoemba, maar het gaat voorbij.’

Na enkele seconden zwijgen: ‘Ik kan het in 5 minuten ophelderen. Misschien doe ik dat over 10 jaar. Als 't geen schade kan berokkenen.’

‘Ik mag trouwens sinds ik deze post bekleed u niets zeggen. Nee, ik mag niets zeggen, ik mag ook geen geschreven verklaring afleggen. Niets. U kunt mijn *l'Indépendance de Congo* lezen, van mei' 62 en daaruit citeren.’

IK: ‘Niets zeggen, dat is niet wat u gewend bent.’

PROF. VAN B.: ‘Nee (lacht), de dingen die ik vroeger verdedigd

heb, hebben nooit gestrookt met de Belgische politiek. Maar (zwarte blik) ik heb de leiding van de ontwikkelingssamenwerking, dat is een taak van belang. Ik heb 't zwijgen er voor over.'

IK: 'Uw dertig-jarenplan voor de politieke emancipatie van Afrikaans België sloeg destijds in als een bom.'

PROF. VAN B.: 'Niet toen het in het Nederlands verscheen. Het was oorspronkelijk een lezing, het was een inleiding die ik hield voor de leerlingen van een katholieke school voor sociaal werk. Een jaar later, in '55, verscheen het in de *Gids op Maatschappelijk gebied*. De reactie was heel rustig. In '56 werd het in het Frans vertaald en in Congo door Congolezen gelezen. Het heeft sterk geïnspireerd. De reactie op de Franse uitgave was wild. Er werd gesproken van verraad. Er dreigden toen wel moeilijkheden...' In '57 begon prof. Van Bilsen in Brussel een privé-studiebureau voor Afrikaanse vraagstukken. Het was het centrum van de Marzorati-groep, waar advies werd gegeven aan Afrikanen uit Congo, Roeanda en Boeroendi.

Het draaide volop toen voor de wereldtentoonstelling plotseling honderden Congolezen naar Brussel kwamen.

PROF. VAN B.: 'Dat jaar 1958 is toen wel het keerpunt geweest.'

IK: 'U ging in '46 naar Congo.'

PROF. VAN B.: 'Om een Belgisch persbureau op te richten. Dat was m'n begin als persman. Ik had een onafhankelijke positie, heb er veel kunnen zien en er alle mogelijke contacten gehad. Ik had Zuid-Afrika bereisd, de Zuidafrikaanse wereld verkend. Daarna ben ik docent geworden aan het Universitair Instituut voor de Overzeese gebieden, waar wij het overheidspersoneel voor Congo vormden. Het was in 1950. Ik ben in de loop van die jaren tot het dertig-jarenplan gekomen. Ik was ook adjunct-kabinetschef van de minister van Openbaar Onderwijs en secretaris van het Harmel Centrum, dat tot taak had de Vlaams-Waalse problemen aan een objectief onderzoek te onderwerpen. Na de storm om dat dertig-jarenplan heeft men mij wel willen afzetten als docent, maar dat is heel erg moeilijk in een vrij land.'

IK: 'Nu bent u sinds een jaar zeer hoog ambtenaar.'

PROF. VAN B.: 'In de loop van '61 werd er officieel een beroep op mij gedaan. Ik was naar de VS vertrokken. Na m'n verblijf in Congo (maakte studiereizen door Afrika in '54, '55, '59, '60)

werd ik door de Harvard University uitgenodigd voor 2 jaar bij het Center for International Affairs. Na een tijd aarzelen ben ik teruggekeerd. Ik was van plan om in Amerika te blijven.'

IK: 'Waarom ging u terug?'

PROF. VAN B.: 'Ik dacht, het is belangrijk. Het kan belangrijk zijn. Het betekent ook dat ik niet meer vrijuit mag schrijven en spreken over deze dingen. Niet meer het recht heb een privé-mening over 's lands kwesties te uiten.'

IK: 'U bent tijdens de Duitse bezetting in het verzet geweest.'

PROF. VAN B.: 'Ik heb van februari '44 tot de bevrijding een guerrilla-groep geleid, in de Ardennen. De tijd daarvoor had ik een opdracht in Nederland. Het was in de periode waarin we bericht kregen uit Engeland dat de Duitsers in Nederland alle ondergrondse organisaties hadden opgerold. We kregen de opdracht uit Engeland, om vanuit België in Nederland een nieuw informatienet op te bouwen, maar daarbij alle contacten met het bestaande verzet te vermijden, omdat die vergiftigd waren.'

IK: 'Die opdracht kreeg u?'

PROF. VAN B.: 'Ik ben toen gegaan. Ik heb contacten gelegd in Rotterdam, bij een reder o.a., in Amsterdam, op de Volkshogeschool te Bakkeveen en in Utrecht. Daarna moest uit Londen het bewijs komen dat ik die opdracht had. Londen zou het wachtwoord doorgeven: 12 paarden aan tafel. Maar Londen heeft het nooit doorgegeven, het is nooit doorgekomen, ze hebben het nooit gedaan.'

'Bij de bevrijding ben ik officieel bij het Amerikaanse leger gekomen, ik heb enkele maanden in Den Haag op het Bureau van Nationale Veiligheid gewerkt, daarna ben ik naar Congo gegaan.'

IK: 'Is het waar dat u voor de oorlog sympathie had voor het fascisme? Als dat zo is, zou u mij dan uw politieke ontwikkeling willen vertellen? Ik begrijp namelijk niet hoe iemand iets voor het fascisme kan voelen.'

PROF. VAN B. (na langere aarzeling, zeer weloverwogen sprekend): 'Het is moeilijk de eigen ontwikkeling te verklaren zonder gevaar te lopen zeer tendentieus te zijn door het verleden te verklaren in het licht van nu. Ik ben opgegroeid in de Vlaams-nationalistische atmosfeer; het nationalisme van de periode tussen de twee oor-

logen was romantisch, vrij sterk aan de taalstrijd gebonden. Maar in de Vlaams nationalistische milieus is een streven geweest om los te komen van wat wij noemden "de romantische engheid", door een politiek op te bouwen die meer overeenstemde met de tijdsomstandigheden... Zo is de beweging ontstaan die uiterlijk zeer sterk de kenmerken van het fascisme zou hebben, maar die men niet helemaal fascistisch kon noemen... de Dinasobeweging.'

Noemt (nu mompelend sprekend) het streven naar de romantische vorm van de Benelux-idee: 'Er werd gedroomd van een groot taalkundig verband, één grote machtige, moderne staat met moderne sociale inslag.'

'Voor mij is de oorlog de breuk hiermee geweest. De Duitse bezetting, het verzet tegen de reactionaire aspecten van deze vorm van burgerlijke dictatuur. Het besef van de grote waarden van de rechten van de mens. Tijdens de bezetting heeft men leren denken aan hetgeen waarde had.

We hebben heel veel vergaderd met mensen van links en rechts, katholieken en niet-katholieken. Ik was voor de oorlog advocaat bij de balie dáár (wijst naar de koepel van het gerechtshofgebouw). Mijn advocatenkantoor was het centrum voor vergaderingen. Er is getracht te komen tot een vorm van travailleurschap, met dezelfde strekking als de PVDA, maar het is hier niet gelukt. In die stroming zat ik ook tijdens de oorlogsjaren. Doorslaggevend voor m'n ontwikkeling was het contact met Afrika en de Afrikanen. De ontdekking dat alleen het socialisme de vooruitgang mogelijk kan maken in de nieuwe wereld, het inzien dat in de oude wereld structurele hervormingen nodig zijn. Het is juist dat u mij betrekkelijk links situeert, hoewel ik niet bij een politieke partij ben aangesloten. Als ik, door uw vraag genoodzaakt, hierover hardop nadenk, zie ik in dat er in m'n leven twee historische perioden zijn, die door de oorlog werden gescheiden. Het is eerder voorgekomen dat een breuk een grote overgang teweegbrengt. De oorlog is voor mij deze breuk geweest. Zonder de eerste fase zou de tweede niet gekomen zijn.'

'U zegt u begrijpt de instelling van die eerste fase niet, ze heeft een zodanig politiek engagement meegebracht dat het mij in de oor-

logsomstandigheden niet mogelijk was afzijdig te blijven. En het feit dat ik over het wereldbeeld bepaalde ideeën had, had het gevolg dat het mij niet mogelijk was bij de nieuwe gedachtenstromingen afzijdig te blijven.

Mijn vader was leraar, hij was een gewezen frontsoldaat uit de Eerste Wereldoorlog. Men is gedetermineerd door zijn milieu, veel meer dan men denkt. Die determinatie heeft tot gevolg, dat men vatbaar is voor bepaalde invloeden. Er moet iets ingrijpends gebeuren om alles im Frage te stellen. Na een breuk is men gedwongen een nieuw standpunt te vinden en dat te verdedigen. (Spreekt langzaam, zit uiterst recht.) De oorlog heeft het proces bespoedigd, vergemakkelijkt. Mijn vader was frontsoldaat, een jong leraar, een frontsoldaat die behoorde tot degenen die de kern vormden van het Vlaams nationalisme in de Eerste Wereldoorlog.'

IK: 'Een goed gegeven voor een autobiografische roman.'

PROF. VAN B. (gespannen): 'Roman, nee. Ik heb wel eens gedacht, ik zou deze evolutie tot onderwerp kunnen nemen in een inleiding voor m'n studenten. Misschien doe ik het, misschien ga ik het nog eens schrijven. De weg van een generatie. Duizenden mensen hebben het beleefd zoals ik.'

9 november '63

Rik van Looy
De zenuwen moeten gans zijn opgejaagd

In een straat, rijk aan ‘kapellekens’ waarin men in het licht, achter half geopende luxaflex, silhouetten ziet van wachtende, kaartspelende juffrouwen, ging ik een klein Antwerps café binnen. Even voordat Patriek Sercu (liefhebbersprinter) wereldkampioen werd. Patriek, 19 jaar en 2 maanden, werd met geweld aangevuurd door de waardin en de pintjes drinkende mannen. Een krachtige oude sprong, de vuisten gebald, tot bijna in de beeldbuis toen Patriek over de eindstreep kwam en het enorme lawaai uitbrak. De Brabançonne werd gespeeld en Patriek stond op het erepodium te Luik, met zijn boeket. ‘Wat zou die nou denken,’ zei de waardin en de mannen zeiden dat hij schoon had gereden.
Een week later werd er ‘ne valserd, lafferd’ geschreeuwd, en dat niet alleen, toen Benoni Beheyt op het erepodium te Ronse zijn boeket omhoogstak, terwijl Rik van Looy, het gezicht zeer bewolkt, het zijne weggaf aan wie achter hem stond, in het gedrang. Waarna de Brabançonne klonk. Dat was het dramatische einde van de strijd om het wereldkampioenschap op de weg voor beroepsrenners.
De jonge ‘veelbelovende renner Benoni Beheyt,’ die evenals z'n collega's van de Belgische ploeg - tegen, men zegt, voor ieder 50.000 franken - beloofd had om alles te zetten, niet op de eigen overwinning, maar op die van Rik, had zijn opdrachtgever verslagen. En wel nadat hij hem twee maal bij de trui had gepakt. Van Looy diende een klacht in, die werd verworpen, omdat hij zelf van zijn baan was afgeweken. Na enige dagen volstrekt onbereikbaar te zijn geweest, bekende Van Looy in Frankrijk dat hij Benoni Beheyt ten koste van alles had willen beletten te winnen.

> ‘Ik heb’, zei hij, ‘opzettelijk over de volle breedte van de weg geslingerd. Sinds enkele minuten vermoedde ik wat Benoni van plan was en ik wou hem niet laten profiteren van z'n bedrog. Als het een andere renner was geweest, zou ik mijn lijn hebben aangehouden zonder te proberen hem lastig te vallen.’

Herentals ligt ongeveer een klein uur rijden (per trein) van Antwerpen. In het hart is een plein, met een roze muziektent, voor de kerk staat een uit steen gehouwen jongen, de mond wijd open, de arm geheven. Een monument ‘opgedragen aan de helden van de boerenkrijg 1798-1898.’ Als het mooi weer is, zitten (vooral) oude mensen op rechte stoelen voor hun deur, op de stoep. Tegen zes uur komt er een stroom jongeren uit de richting van het station en daarna kun je nog maar om de 2 uur naar Antwerpen, met de trein althans. Er zijn etalages waarin houten wandbordjes liggen. Daarop leest men zinnen als ‘Vader is de beste vriend op aarde’ en ‘Blijf Vlaming wie God Vlaming schiep’.

In een perk staat een lichtblauw kastje, waarin een madonna, omringd door zeer kleine poppetjes met vleugels, elk met een ongelofelijk klein wit harpje.

Rik van Looy woont in Herentals. Z'n huis is groot, modern, spectaculair, zijn auto is het ook. Van Looys manager probeerde het mij beloofde interview te verhinderen. Maar toen ik mevrouw Van Looy mijn pocket gaf met interviews in Parijs en met de foto van Brigitte Bardot op de kaft, kwam haar man even later de trap af.

In die dagen las men in alle kranten dat Rik, de grote favoriet, de keizer, in topvorm was. Ik sprak hem de dag voordat hij naar Ronse ging. Plaats van handeling is de hal van zijn huis, vanwaar een trap leidt naar de woonruimten.

We zitten naast elkaar, het gezicht (tenminste als we niet opzij kijken) gewend naar de trap waarop straks enkele figuren, die belangrijk zijn in z'n leven, zullen verschijnen.

Ik noteer mijn eerste milde gevoelens: een aardige jongen, lang,

niet dik, bruin haar geknipt op z'n kort Amerikaans, bruine ogen. ‘Dus’, zegt hij, ‘u schrijft een boek.’

Ik leg hem uit wat ik wel doe en vraag hoe het gaat met z'n sleutelbeen, want dat is na zijn laatste val voor de tweede keer gebroken.

‘Het zal wel gaan’, zegt hij. ‘Zo gauw zijn ze niet van me af.’ En hij tast onder z'n hemd.

Nu komt er iemand de trap af, het blijkt een zwager. Hij raadt me aan zo gauw als het kan te vertrekken. Op mijn antwoord roept hij geïrriteerd: ‘Schrijf dan maar dat als ge 10 jaar in dit milieu zit, het u begint te malen.’

‘Ik weet niets van wielrennen,’ zeg ik tegen Rik. ‘Ik heb alleen Patriek Sercu op de TV gezien.

RIK: ‘Hij is 19. Ik denk dat ik nog drie, vier jaar koers. Ik ben nu 29, tien jaar beroeps. Als ik tot mijn 38ste wacht, is meer dan de helft van je leven weg en een beetje van je leven mag je nog wel hebben. Wij hebben niks.’

IK: ‘Niks?’

RIK: ‘Nee. Een voetballer kan tot z'n veertigste doorgaan, die heeft meer vrije tijd. Maar op slechte dagen in de winter moeten wij nog op de piste rijden. Het is een slechte stiel. Altijd verplichtingen, altijd zorgen. Het publiek verlangt altijd meer. Of het een kleine koers is of een grote, het publiek komt zien of de vedettes goed zijn. Een voetballer die een slechte dag heeft, kan zich wegsteken achter tien anderen.

Wij niet. Wij moeten geconcentreerd zijn op het wielrennen, op niks anders. Dat is moeilijk. Dat is niet voor een leven lang. Het publiek is ondankbaar, gaat het slecht, dan fluiten ze je uit. Er zijn te veel vedettes, ze kunnen overschakelen op een andere vedette. Dat is de moeilijkheid van de stiel.’

Er komt een mooi meisje de trap af. Ze is degene die samen met mevrouw Van Looy fan-mail beantwoordt. Tweehonderd brieven per dag. ‘Ze vragen om foto's, om truien, om velo's.’

IK: ‘De renners met wie u dat akkoord voor Ronse hebt gesloten, moeten u helpen winnen?’

RIK: ‘Als ik win, krijgen ze de vergoeding.’

‘Hoeveel?’

Zwijgt.

‘Maar als ik zondag word geklopt, dan kan ik zeggen: dat komt omdat er betere waren dan ik, maar dan weet ik dat ik de nederlaag niet aan me zelf te wijten heb, dat ik alles heb gedaan. Ik ben niet bijgelovig, ik rijd wel nr. 13. Geloof in je eigen moet je hebben.’

IK: ‘Wat is nou het moeilijkst in zo'n wedstrijd als die in Ronse?’

RIK: ‘De renners maken het zich zelf moeilijk. Als ze samen zouden rijden, de 200 km tot op de laatste 50, dan zou het beter zijn. Maar dan is het publiek niet tevreden. En wat moeten de reporters schrijven over 200 km wandeling en maar 50 km trapvoering?’ Mevrouw Van Looy (klein, blond, zenuwachtig) gaat naar boven met een meisje van een jaar of acht.

RIK: ‘Ze is een goede vrouw voor een wielrenner.’

IK: ‘Wat is dat, een wielrenner?’

RIK: ‘Dat is iemand die niks kan doen, niet uit dansen kan gaan, niet drinkt, niet mee naar het bos kan en niet mee kan zwemmen. Ik kan misschien zes keer in een jaar gaan zwemmen. En de tijd gaat voorbij, dat is de hele slechte kant van de stiel. Er zijn vrouwen van renners, nou ja... Het is de reden dat veel sportmannen nooit de grote vedettes werden. Mijn vrouw heeft zich goed aangepast. Maar dat kan je maar korte tijd doen. Als je moet beginnen op je veertigste heb je de ambitie niet meer.’

‘Dat is m'n schoonmoeder, die kookt voor ons, dat doet ze al tien jaar. Een wielrenner mag geen vet, geen sausen, geen patatten. Het wordt allemaal gewoonte. Het gaat erom je leven te verdienen voor je vrouw en de kinderen, een welstand te krijgen. De eer is schoon. Maar op eer kan ik m'n leven niet bouwen. Als ik over drie jaar uitschei met koersen, kan ik niet leven van de eer. En we moeten leven van de mensen, daarom moet je niet zo'n dikke kop krijgen als je bekend bent. Het is dikwijls moeilijk als ze bij je auto komen om handtekeningen, maar je moet ze geven, het is noodzaak.’

‘We hebben dit huis laten bouwen, we hadden de grond, we komen allebei uit de Kempen. Ik zal m'n zoontje nooit aanraden om wielrenner te worden. Ik zou willen dat hij eerst z'n studies doet. Ik wéét dat je in het leven langer op school moet zijn dan

tot je veertiende jaar. Ik zou willen dat hij vier, vijf talen schrijft en spreekt. Dát is heel het leven, dan kan je overal het beste werk vinden. Als ik tien jaar geleden Italiaans had gesproken zoals ik het nu doe, had ik nooit een derde persoon nodig gehad, dan had ik in die gepasseerde jaren niet zoveel geld verloren. Ik weet hoe moeilijk 't is.

't Is zo schoon als je 20 jaar bent en zegt: ik kan dat. Maar je moet de middelen hebben. Bij ons thuis waren ze geen miljonair, het waren gewone mensen. Alleen gewone mensen, maar goed. Er is in het leven overal verschil, maar je moet karakter hebben. Je moet doordrijven. Van het ene op het andere springen, dat doe je niet als je karakter hebt. Ik heb gevoetbald. Vader zei: het moet worden wielrennen of voetballen. Bij het voetballen trappen ze tegen je benen, die je als wielrenner nodig hebt. Als je jong bent, wil je een Coppens worden, een Coen Moulijn. Later komt dat je 't andere wil, dat je zegt: ik wil m'n eigen blijven. Ik ben altijd m'n eigen weg gegaan. Ik zal niet zo slecht zijn om, als ik iemand dankbaar moest zijn, niet te zeggen dat hij mij geholpen heeft, maar dat was niet zo. Ik had nooit iemand nodig.'

'Nu woon ik in een schoon huis, ik heb een auto. Als ik geen karakter had, moest ik 's morgens om 7 uur naar 't werk met m'n boterhammen mee. Natuurlijk is dat niet slecht, maar als ge capaciteiten hebt, moet ge die gebruiken om op de goeie weg te draaien. Politiek interesseert me niet. Ik denk alleen aan de wielersport. De zenuwen moeten gans zijn opgejaagd. Dat is de concentratie. Ik ga iedere dag naar m'n masseur, ik bevind me daar goed mee. 't Is een Duitser. Ik interesseer me heel erg voor voetbal, maar ik word nerveus als ik naar een voetbalwedstrijd kijk. Dat mag niet. Ik hou van vissen, maar ik heb geen tijd. De mensen denken dat een wielrenner de hele week in z'n fauteuil ligt. Ze weten niet dat je de hele week hard werkt, zeven à acht uur rijdt per dag.

Als ze je dan zondags zien rijden, zeggen ze: lekker fietsen. Dan zeggen ze: dat is fijn, hè.'

'We zijn uit de Kempen. M'n vader is nu ploegbaas in Duitsland, hij heeft een goede baan, dat was vroeger anders. Ik lees nooit

boeken. Als ik een boek begin te lezen, word ik nerveus, dan denk ik: hoe zal het eindigen? Dat mag niet. Tot we uitscheiden, dan kunnen we gewoon leven en ontspanning hebben.

In *Het Laatste Nieuws* zal iemand m'n carrière beschrijven en als het goed wordt komt het voor de radio.'

'Ik ben in '48 begonnen bij de kleintjes, ik had een velo geleend van een kameraad en op de eerste wedstrijd ben ik twee keer gevallen en ik was vijf ronden achter. 't Volgend jaar heb ik een mooie schone velo gekregen. Alles van m'n moeder en vader die hadden gespaard. Een mooie schone velo. Zo is 't mekander opgevolgd. Maar ik was liever voetballer dan wielrenner.

Voor een voetballer is 't leven aangenamer.'

31 augustus '63

Professor Flam:
Bederver van de jeugd

Voor 20 studenten, onder wie vijf meisjes, sprak prof. Flam over de vormen van atheïsme in de achttiende eeuw in Frankrijk. Afwisselend luid pratend, bijna mompelend en hartstochtelijk citerend. Zich voortdurend geweldig inzettend, meermalen 't voorhoofd met zakdoek wrijvend, en scherp kijkend naar zijn publiek dat hij bestookte. Hier volgen enkele (beknopte) citaten en momenten.

‘'t Satanisch atheïsme, het geloof in het kwade: 'U zult deze vorm nooit bij 't communisme terugvinden. Die is meer voor rechts. Het fascisme leidt ertoe.’

‘Maréchal ging terug naar de oudste tijd, naar de primitieve mens, die geen god nodig had. Hij leefde in z'n familiekring, in de natuur.’

‘In werkelijkheid is het de moraal van de rijk geworden mens, van de rijke burger. Het is een typisch Vlaamse moraal. Een kruideniersmoraal. We zijn klein in menig opzicht. Maréchal vond het geen zin hebben om 't bestaan van God te bediscussiëren. Wel had het zin de deugd te beoefenen, te luisteren naar de stem van 't geweten. Marx antwoordde hierop dat 't geweten nogal metalig klinkt.’

‘Lamettrie (1709-1752) is de voorloper van Freud. Hij moest Frankrijk ontvluchten vanwege zijn geschriften, die niet meer katholiek waren. Een aantal werd in Amsterdam gedrukt. De gedachte van Lamettrie over 't lichaam is interessant. Hij ziet het als een machine in de zin van de Grieken, die de machine beschouwden als het fundament van het leven. Dat is dus het lichaam en het lichaam heeft geen moraal. De mens die zich

fysiek uitleeft, heeft God (volgens Lamettrie) niet nodig. Hij schreef een lofzang op de lust, was de eerste die stelde dat lichaam en ziel één zijn (psychosomatie). Waar 't op aankomt, is onschuldig te zijn, zei Lamettrie. Het is de schuld die de mensen immoreel maakt. Hij was tegen vervolging van wat dan ook, tegen gevangenissen, tegen zelfverwijt. Want wie zich zelf verwijt, gaat ook anderen beschuldigen. Het is spijtig dat men zijn diepe gedachten in zijn tijd niet gevat heeft. Men vond hem gevaarlijk, hij kon de vrouwen niet met rust laten. Hij spreekt tot ons.' En (met bijna tedere toewijding) over Diderot (1713-'84): 'Die man dacht altijd. Als hij at, als hij achter vrouwen aanliep. Een denkende explosieve figuur. Men ziet 't als men in z'n werken (47 banden) leest en de brieven aan zijn maîtresse, die hem in '78 gevangenisstraf gekost heeft. Hij was de laatste universele mens, bespeelde alle instrumenten, schreef gedichten, heeft het theater vernieuwd. Hij beleed een ongelofelijke verheerlijking van de hartstocht. Een mens, zei hij, doet niets goed zonder hartstocht. Het christendom wijst hij af, ten eerste het geloof aan wonderen. Wie in een wonder gelooft, is de slaaf die afhankelijk is van zijn heer, die iets moet doen, wat hij niet verwacht. Hoofdeigenschap is de onoprechtheid. Verwaand zijn en ijdelheid zijn elementen van kwade trouw. De hartstocht is het fundament van dit atheïsme. Maar 't verschil met Lamettrie is dat deze de hartstocht richtte op de seksualiteit. Diderot eist dat men alles ten volle doet. Hij eist engagement. Diderot is verwant aan Sartre en andere linkse existentialistische hedendaagse denkers.' (Gaat uitvoerig in op zijn leer en komt via zijn zich niet tot de massa wenden, op Voltaire, die pamfletten schreef.) 'Voltaire geloofde aan niets.'

Een student: 'Dat is niet waar.'

Prof. Flam: 'Hij geloofde in de centen, dat was zijn god misschien.'

Student: 'Hij geloofde in de mens.'

Prof. Flam (zeer agressief): 'Helemaal niet. U moet lezen over z'n haat tegen de joden.'

Student: 'Maar in z'n geschriften...'

Prof. Flam: 'Ja, die verkochten goed. Ja (glimlachend), ik heb u gekwetst misschien (doodse stilte). Voltaire was een grote bour-

geois, een typisch liberaal. Niet in de hedendaagse zin. 't Was een meneer. De liberalen hadden toen meer karakter dan de socialisten nu. We zijn zo ontkleurd.'

'Ik ben de bederver van de jeugd. Ik ben 't zwarte beest.' Aan de voet van Albert I, te paard, was een krans gelegd van bolle chrysanten, door (grote gouden letters op een wit lint) Elisabeth.

Ik stond hier stil om gegevens te noteren over 't Zwarte Beest dat net haastig de straat overstak: prof. dr. Leopold Flam.

Ik ontmoette hem toen hij de Koninklijke Bibliotheek uitkwam, hij moest naar de Vrije Universiteit. Die avond daarvoor had ik, omdat geen mens mij zijn geheim telefoonnummer wou zeggen, een ingewikkelde tocht naar z'n huis gemaakt.

Per trein uit Brussel naar Vilvoorde, dat een vervallen station heeft en zuinig verlichte straten daaromheen. Wie per taxi verder wil, wordt naar een van de cafés aan de overkant gestuurd. Ik bekeek in een daarvan, terwijl ik wachtte, een foto van een Belgisch soldaat. Een aardige jongen met zwarte snor en in 't pak met 't schuine petje uit '14-'18. Het stond, ingelijst, op een soort podium naast de tapkast. Ik vroeg wie het was en men wees me een oude roerloze man, bij de kachel. De taxichauffeur die me kwam halen, zei dat Koningloo, waar prof. Flam woonde, nogal ver was. Hij zei ook dat Vilvoorde industriegebied was en we reden over lange, rechte wegen met aan weerskanten donkere velden, tot we de nieuwe straten bereikten. Uit het huis van prof. Flam kwam alleen 't gebas van een hond en de buren wisten, dat mevrouw was uitgegaan en een hoed op had, vanwege die hoed dachten ze, dat het wel laat zou worden. De chauffeur zei dat ik voor niets mee terugmocht, wat ik dus deed. In Brussel, vlakbij Gare du Nord, at ik Spaanse rijst en bij de derde hap kwam de kok, op enkele meters afstand, in het lokaal zitten. Hij vroeg of het naar m'n zin was en begon hevig te praten over het egoïsme in de wereld, de oorzaak van oorlogen en misère. Toen ik de rijst op had, wist ik dat hij Italiaan was, ongetrouwd en in het etablissement slechts 5000 franken verdiende. Opdat ik hem kon schrijven, zodra ik in

Amsterdam een plek voor hem had gevonden waar hij Europees kon koken voor 8000 franken, schreef hij z'n naam: Jesus Tarraja, Rue de Progrès 19.

In het hotel van de mooie Vlaamse, waar ik vorige keren logeerde, was geen plaats, vanwege - zei ze - de twee grote conferenties in Brussel. Ze belde voor mij een collega, die nog een kamer over had. Het bleek een met zorg op de erotiek afgestemd vertrek, gelegen tegenover de nachtclubs Tabou en Eve. Op de stoep voor Eve stond een oude klantenwerver, die tot in m'n slaap in de handen klapte en ja-ja-ja riep.

De volgende dag leidde het toeval me langs de eeuwige vlam, met aan weerszijden de bronzen leeuwen en langs een dagbladfoto, waarop te midden van een menigte een zeer magere man met een fakkel. Onderschrift: de eeuwige vlam arriveert te Brussel. Kort daarop maakte ik m'n eerste afspraak met prof. Flam om 3 uur in Square Servais, Presses Universitaires, kluis 200.

De kluis is een kamertje, in het gebouw van de Vrije Universiteit, er is net genoeg plaats voor een bureau en twee stoelen. Prof. Flam is klein en z'n bovenkant in zeegroen vest stevig, z'n haar is dik en grijs en manen-achtig, zodat een lok vaak over z'n voorhoofd hangt. Zijn blik is grijs en menselijk. De gebaren van de kleine mollige handen zijn snel, z'n manier van praten is het ook. Er is nooit een aarzeling bij. Soms begint hij vrij luid en als het belangrijkste van wat hij te zeggen had eruit is, maakt hij z'n zin iets luider dan mompelend, maar zeer snel af.

Hij noemde zich ‘de bederver van de jeugd’, na mijn opmerking, dat hij, zoals ik gehoord had, invloed zou hebben op de jongeren.

IK: ‘En voor wie bent u het zwarte beest?’

PROF. FLAM (luid, beide handen omhoog): ‘Voor de katholieken, de socialisten, de communisten. Voor allemaal.’

En hij noemt de Belgische Socialistische Partij een partij die liberaal lijkt en kleine hervormingen nastreeft. ‘De non-conformist wordt zeer sterk gediskwalificeerd. Van katholieke zijde wordt aanhoudend gehetzt tegen mij tot in 't parlement toe, met leugens en al. Nu proberen ze me dood te zwijgen. In de grond sta ik alleen. Invloed op de jeugd heb ik. Het zijn meest lezers en leerlingen van mij en ik houd veel voordrachten. Maar dat wordt

ook minder, men is begonnen mij te censureren. Van socialistische, communistische, katholieke kant word ik afgehouden, geweerd. Ik ben zonder verband, dat is een groot gevaar. Dat is het gevaar van de ivoren toren, wat ik niet neem. Ik ben geëngageerd. Ik doe mee! Onder de jonge socialisten zijn leerlingen van mij, zo heb ik invloed op de jeugdbeweging. Ik ben bij de Belgisch Socialistische Partij. Ik was communist in mijn jeugd, ik ben het sinds '34 niet meer.'

IK: 'Veel linksen, bij ons, van voor de oorlog staan nu rechts. Hoe verklaart u dat?'

PROF. FLAM: 'Dat is het grote probleem van de communistische intellectuelen, die geen houvast hebben en naar 't conservatisme neigen. De contemplatie, de beschouwelijkheid is 't kenmerk van de ontgoochelde linkse intellectuelen. Ik behoor tot de generatie die zich inzette tijdens de Spaanse burgeroorlog. Ik ben niet conservatief, wat niet wil zeggen dat zich niet van mij soms een soort wanhoop meester maakt. Maar ik heb me zelf leren kennen in de oorlog. Ik heb ontdekt dat ik het vermogen heb om uit te houden. Dat is een vrouwelijke deugd. Er gaat nu geen dag voorbij of ik stuit op vijandschap. Het zijn incidenten die ik zelf provoceer.'

Buigt zich naar voren, roept: 'Ik ben zeer provocant. Ik ga ervan uit dat de aanval de beste verdediging is. Ik ben dikwijls agressief. Niet lang geleden (stem wordt luider en heviger) is me gezegd dat ik verontrustend ben. Ik hoop dat ik het zal blijven. Ik zal blijven spoken. Dat moet in een wereld waar men zes miljoen joden heeft laten afmaken, en waar men nu heeft toegelaten dat de katholieken in Zuid-Vietnam een rol speelden gelijk aan die van de Duitsers. Om van Algerië nog te zwijgen.

Hier heeft men de Congolese kwestie verdoezeld door de schoolstrijd en nu verdoezelt men de zaken met de taalstrijd. Er zijn mensen zoals Van Haegendoren, die leven daarvoor. De nationalistische truc pakt altijd, het is juist wat Hitler gedaan heeft.'

Geweldige uitbarsting naar aanleiding van de onthullende opmerking van dr. Van Haegendoren in *De Vlaamse Beweging nu en morgen* over de ss, 'die afgezien van de vele misstappen op een heroïsche wijze heeft gestreden.'

Citeert Aristoteles over de heldenmoed (daden moeten moreel gefundeerd zijn) en Plato: ‘De held is iemand die achteruit kan gaan, die laf kan zijn.’ ‘Ik heb de ss gezien. Ik was in Buchenwald. Ik heb daar gezien wat moed is en heldendom, maar niet bij de ss.’

Veegt met zakdoek over 't voorhoofd, zegt dat de onoprechtheid schering en inslag is in Vlaanderen. Aan alle kanten, ook bij links. ‘U zegt dat ik invloed heb op de jongeren, men zegt dat, ik zie dat niet. Mijn invloed is beperkt. Ik heb meer invloed in Nederland. Als ik daar lezingen houd, heb ik altijd een groot publiek. De jeugd in Vlaanderen is conformistisch. Er bestaat eigenlijk geen jeugdbeweging. Vlaamse studenten zijn alleen geëngageerd als 't gaat om de Vlaamse zaak. Wel worden ze eindelijk een beetje sociaal gericht, maar eigenlijke rebellie, opstandigheid is er niet. Ook niet in wat er geschreven wordt.’

Hekelt (Hugo Claus uitzonderend, die soms stelling neemt) ‘de jonge Vlaamse schrijvers die geen engagement kennen, als een Camus, zoals ook Jef Last gekend heeft.’ ‘De Vlaamse jonge dichters zijn Rilkeaans.’ Laakt het sterke paternalisme en de emancipatie van de vrouw die geweldig te wensen over laat. ‘Op Vlaams literair gebied is er geen enkele schrijfster die boven de kleine lyriek uitkomt, het is allemaal gevoelig tot het uiterste toe. Ver van elke werkelijkheid. Zelfs de vrouwelijke werkelijkheid. Alle afgestudeerde kleinburgers schrijven veel. Men laat zich inspireren door boeken; naar een motief uit een boek, schrijft men een roman. 't Is niet de ervaring die men opdoet. We leven in een maatschappij van verbruikers. Ik verzet me tegen die verbruikersgeest. En ik vecht tegen illusies. Ik zou graag een beweging stichten van jongeren die de werkelijkheid zoeken.

Het grote probleem in Vlaanderen is het ontbreken van werkelijkheidszin. En de katholieken zijn niet zeer christelijk. In de grond van de zaak hebben ze iets heidens, iets zeer beperkts en paternalistisch, ze zijn dikwijls zeer haatdragend tot 't uiterst. Maar er zijn katholieken die zich van de gettogeest wensen te bevrijden, die links staan en met wie men een zeer oprechte relatie kan hebben, waarbij niet de minste twijfel bestaat dat er sprake is van trucering.

Meer werkelijkheidszin, meer oprechtheid bij de katholieken, dát

is nodig. Het erge is: in Vlaanderen overheerst het autoritarisme en 't conformisme. Het uit zich bij de meeste studenten in 't streven naar een goede baan, een titel. Ze passen zich aan, ze lezen veel en ze doen aan een soort pseudo-revolte, een pseudo-bohème, een fatsoenlijke bohème, ze doen aan de avant-garde. Maar dat is altijd in de achterhoede van Frankrijk. Ze reizen veel en ze hebben niets gezien, ze ontmoeten geen mensen, ze reizen om vrij en losbandig te zijn. Geld te verbrassen. Want ze hebben veel geld. Er is een andere jeugd, waarmee men ook moet rekening houden, een jeugd die zich interesseert in meer dan specifiek Vlaamse zaken, een jeugd die een filosofische inslag heeft. Men vindt ze zowel onder de katholieken als de niet-katholieken.'

Veegt kwaad de nabootsers, de autoritairen, de genieters op de hoop van de grote heren en zegt plotseling zacht en bijna teder dat de verandering moet komen door het marginale type. Door de mensen die zich kunnen opofferen. Teilhard de Chardin is een marginaal type.

'Bij ons zijn er niet veel. U moet niet vergeten dat Vlaanderen 200 jaar lang geleefd heeft onder druk van vreemden. De Franse katholiek en de Vlaamse katholiek verschillen als dag en nacht. De Franse katholieken zijn meer christen. Hier viert het vervalste katholicisme hoogtij, het conformisme, het gezag, het elitegedoe, de geestesaristocratie, 't algemeen beschaafd gebruik van stadhuiswoorden, het lezen van hoge boeken die men niet verstaat. Er zijn katholieken, ook in Leuven, die zeer breed denkend en ver zijn, maar die dat meestal niet durven tonen. Dat is het drama. Ik stel het niet alleen als politiek maar als levenshouding.'

Hekelt met een lawine van woorden het intellectueel vernis van de kleinburgers, die een conformistische levenshouding versieren door revolutionaire taal. 'Dat is typerend voor de kleine geest die hier overheerst, vandaar de onechtheid. Die te bestrijden, daar komt het voor mij op aan.'

Stort zich op de vijandigheid die hierdoor ontketend wordt. 'Ik spreek niet van vijanden, een vijand is mijn gelijke en dit zijn luizen.' Op de aantijgingen in *De Standaard*, die zou hebben gesteld dat dr. Flam in werkelijkheid Flamensteyn zou heten, geen Nederlands beheerste en Israeliër was.

IK: ‘'t Is merkwaardig dat het hier vaak voorkomt dat men voor de oorlog rechts was, en nu duidelijk links.’

PROF. FLAM: ‘Natuurlijk zijn ze hier links. De stroming is links. Engeland, Duitsland, Italië, Frankrijk, ook België krijgen linkse regeringen. In België komt binnen 25 jaar een PVDA.’

IK: ‘Volgens Theun de Vries is het een overgangsstadium, naar het communisme.’

PROF. FLAM: ‘Néé, néé, dat worden neutralistische regeringen. Er vormt zich een groot neoneutralistisch blok van Zuidslavië tot Oslo. De communistische partijen gaan verdwijnen. Communisme en socialisme versmelten tot neoneutralisme. Eén groot niemandsland. En in Rusland (zit voorover gebogen, de handen afzettend op 't bureau, de blik gericht), in Rusland komt een neokapitalisme. Maar ik weet dat het individu veel kan bereiken door de gedachte van de echt linkse oppositie levend te houden. 't Gaat altijd om de mens en die is niet uit staal en niet uit centen. De kleine kernen, dat is de hoop van de nieuwe tijd. De nieuwe mens. De vrije mens. We hebben marginale mensen nodig. Socialisme is vrijheid. Niet de vrijheid van de BSP, niet die van de PVDA. U moet eens met de Jonge Socialisten hier gaan praten. Dat is een interessante beweging. 't Is de enige linkse jeugdbeweging die hier is. De leiders zijn m'n leerlingen Keulers en De Cuyper.’

We rijden naar Koningsloo. Mevrouw Flam schildert stillevens op kleine doeken, die tegen de muur staan. Haar stem is hoog, zacht, haar blik verontschuldigend. Ze schept soep op gebloemde borden. Haar man vraagt me de hond iets van m'n eten te geven: ‘Dan krijgt u zijn vriendschap.’

Hij vertelt over Herman Teirlinck, die goed is en eenvoudig en ‘zo klein als ik, dat troost me altijd.’

‘Maar hij is een grote meneer. Voor mij is hij de grootste Vlaamse schrijver, voor mij is hij jonger dan Hugo Claus. Z'n houding in de oorlog was zo proper als nu. Hij staat links, in de zin van vooruitstrevend, menslievend. Hij is één van de lichtpunten. De tweede is Hugo Claus, de derde Louis Paul Boon.’

Na dit rustig voorspel gaan de registers wijd open bij Vlaanderen. ‘Het is onderontwikkeld, net als Congolees gebied, net als Algerië en Marokko. Er is geen Vlaamse bourgeoisie, alleen een kleine

burgerij. De Vlaming lijkt op de jood, de jood die men veracht. Daarom ben ik overtuigd van zijn toekomst, die is altijd voor de onderdrukten. Op een bepaald ogenblik komt er een geweldige energie vrij.

De Vlaamse katholieken moeten beginnen katholiek te worden. Het zijn heidenen, ze geloven alleen aan centen en aan macht.'

IK: 'Volgens Mandel zijn Belgen muiters.'

PROF. FLAM: 'Mandel is een van de groten, maar Belgen zijn geen muiters, het zijn komedianten en geweldige conformisten.'

'Van Bilsen is een van de katholieken waar ik hoop op heb. Hij is een meneer, wat ie ook gedaan heeft. Het lag ook aan z'n opvoeding. Hij is in '40 naar Berlijn gegaan om over Congo te onderhandelen, maar hij ging in de weerstand. Het soort van Van Bilsen is belangrijk. Het gaat om macht of geloof, om Jezus of het klerikalisme. De hele katholieke pers steunde Franco. Ik kan dat niet aanvaarden. De kerk was anticommunistisch, nu wordt ze links, omdat ze het Oosten niet wil verliezen. Ik zeg dit, daarom zijn mensen als ik gevaarlijk. Het gaat om de kredietbank of om Jezus, democratie is antiklerikalisme.

In de schoolstrijd kwam ik als inspecteur van het onderwijs in bepaalde scholen waar wijwater werd gestrooid. Tegen mij. Ik ben een duivel. Het is anti alles wat in het evangelie staat.

Aan de andere kant hebben katholieken in de oorlog zich prachtig gedragen. Monseigneur Kerkhofs van Luik en meneer Platteau, de christen-democraat. Hij heeft veel joden geholpen. Er zijn weinig linkse katholieken, maar er zijn er die genoeg hebben van het evangelie van de haat. Ik hoop dat we eindelijk tot een samenwerking zullen komen.'

De 15.000 jongeren, die marcheerden voor de beweging van vredelievende weerstand aan de oorlog: 'Het teken dat de jeugd verlangt naar politieke bedrijvigheid die geen gekonkel met zich brengt.

Ik steun de beweging tegen de kernwapens. Ik heb hierover met een dominee en een pater een gesprek gehad voor de IV, zonder tegenspraak zijn we tot overeenstemming gekomen. Het was in de tijd van Johannes de 23ste... U vroeg me over de ontwikkeling van links naar rechts. Het belangrijkste element is het feit dat communisten in plaats van de vrijheid het autoritarisme kregen.'

Staat op (geweldige emotie): ‘Ik ben uit Buchenwald teruggekomen. We zagen (wijst) Rusland in de verte. Ik was communist geweest. Ik riep Ah Ruski. Toen kwam er een Russische wacht die zei (roept hard) Goy!’

Communisme betekent vrijheid, broederschap, gelijkheid. Vrijheid is in de ander zich zelf eerbiedigen. Als ik iemand een slag geef, geef ik die me zelf.’

Wendt zich van me af. Mompelt: ‘Daarom is wat in de bijbel staat, wanneer men uw linkerwang slaat, keer uw rechter toe, niets. *Onzin*.’

30 november '63

Hugo Raes
Onze intellectuelen lezen praktisch niet

In het café bij het station te Antwerpen wachtte Hugo Raes. Een soort jonge Ed van der Elsken, in ribfluwelen pak. Het gezicht behaarder, dunner, wilder dan te zien is op de foto aan de rugkant van *De vadsige koningen*. Hij is 33 en geboren onder het teken van de Tweelingen, waarvan hij wel 't een en ander gelooft. Zeker de kenmerken waartoe hij gedoemd is: zeer wisselvallig van stemming, om een kleinigheid in de put, beducht voor het nemen van beslissingen.

We reden in zijn 2 CV naar een kamer. Er stond een kleine schrijfmachine op de tafel, en er waren aan de muren abstracties, de meeste van Hugo Raes z'n hand. In het aangrenzende vertrek was een groot gedeelte van de muur (dit had hij niet zelf gedaan) bedekt met artikelen over hem en zijn boeken. Allemaal uit Nederlandse kranten en weekbladen, want z'n verhalenbundel *Een tijdelijk monument* is bij voorbeeld maar door één Vlaamse krant besproken. Van zijn *De vadsige koningen* bleef enkele weken geleden in *De Standaard* maar weinig heel. We zitten aan weerszijden van de oliehaard, die begint op te tornen tegen de kou. Een merkwaardig kermend geluid. 't Komt van boven.

H.R. (met afkeer): ‘Hoor je dat. Het is een kat die doof is. Als ze alleen thuis is schreeuwt ze verschrikkelijk. Het stoort me enorm als ik werk. Ik kan geen katten luchten. Deze is in 't water gevallen bij de haven en kreeg stookolie in de oortjes.’

Het leidt naar *De vadsige koningen* en de zenuwspanning die het schrijven ervan hem heeft gekost.

‘Ik leefde toen in een toestand van gefrustreerdheid en die had heel eigenaardige uitwassen. Veel van m'n verhalen zijn toen tot stand gekomen, veel zijn uit die toestand voortgekomen. De laatste tijd is die gekweldheid veel verminderd. Ja (lacht) 't is veel beter.’

IK: ‘Het kan een nadeel zijn voor je werk.’

H.R. (steeds lachend): ‘Dat denk ik ook wel es. Volgens Hermans wordt een goed boek alleen geschreven door een geobsedeerd auteur. Dat is zo, dat is waar. Maar ik kan me heel makkelijk verplaatsen in een sombere sfeer. En ik denk dat ik voldoende gekweld wordt. Mijn leven is ingewikkeld, gecompliceerd genoeg.’ Op de schoorsteenmantel is de foto van een meisje: sluik, zwart haar, lichte ogen, strenge mond.

H.R. (mompelend): ‘Ik denk dat het er bij mij toch niet uitgaat, zelfs een psychiater zou 't niet lukken, soms voel ik dat bijzonder goed. Vroeger had ik 't vaak, ik kon 't niet tegenhouden, ik had er de angst voor, voelde 't aankomen. Om de drie weken kreeg ik een enorme depressie, 't was een ramp. Ik voelde dat het ging komen, al die tijd kon ik niet werken en als ik weer aan het werk ging, als ik ging schrijven, kwam het opnieuw. Werd ik weer geblokkeerd, aldoor belemmerd door mezelf.’

Drank: ‘Van drinken stomp je geweldig af. Je geheugen gaat achteruit, je inbeeldingsvermogen zwakt af. Het is toch zo geweest dat ik me niets kon herinneren, me niet kon concentreren. Remco Campert was laatst hier, die vroeg: schrijf je ook als je wat binnen hebt. Ik zei nee, dan maak ik alleen onzin. Dat is ook mijn ondervinding, zei hij.

Vroeger ging ik wel door tot ik stomdronken neerstortte. De dag daarna heb je een kater, en daarna ben je moe. Het zijn drie volle dagen, die je kwijt bent door één keer drinken. Ik ben het aan het minderen. Het lijkt allemaal heel hartelijk in de Vlaamse kunstwereld, zolang je bij de pint staat... Als je wat maken wil, als je wat bereiken wilt, moet je je afzonderen. Ik blijf thuis, ik moet werken. Als we uitgaan, gaan we gewoon naar een volkscafé.

Het eerste verhaal uit *Links van de helicopterlijn* heb ik geschreven na een grote depressie. Ik dacht: zo kan ik 't onmogelijk volhouden. Er moet iets gebeuren. Er is iets gebeurd...

M'n nieuwe roman... 't is een liefdesverhaal, alhoewel... 't was

een moeilijk thema... 't houdt verband met de liefde. Het is zodanig erotisch... Ik weet wat het stempel zal zijn dat men er op zal zetten. Ik heb lang getwijfeld - maar ik kan alleen maar schrijven waar ik van vol zit.

't Is moeilijk om van die dingen iets te zeggen wat nog niet gezegd is. Dat het terrein zeer beperkt is, is te zien aan Miller. Als hij één boek geschreven had was 't eigenlijk voldoende geweest. Het erotische is allemaal hetzelfde. Ik vind trouwens *De rosse bietser (The Gingerman)* beter.

Ik dacht: ik wil nu niet altijd de zwartkijker zijn, ik zal eens iets zonnigs gaan maken. Het is niet gelukt. Er is een gedeelte zonnig en een deel zwart. 't Is er geloof ik wel interessanter door geworden.

Het eerste deel is de liefdesgeschiedenis, in het tweede deel blijkt de onmogelijkheid van alles. De onmogelijkheid van 't blijvende van de liefde, 't wordt geprojecteerd in de Derde Wereldoorlog. Een a. b. c., een atoom, bacterie, chemische oorlog. De grote waanzin, de totale verwarring breekt los. De onmogelijkheid van het voortduren van de liefde. 't Eerste deel is heel erotisch, 't tweede wordt de ondergang, 't is de heel pregnante vorm van frustratie.'

(Vrij lange onderbreking. Gedeelte dat niet gepubliceerd mag.)

H.R.: 'Ze heeft weinig respect voor mannen. Ik kan me dat best begrijpen. 't Is iets wat in m'n boek is verweven, dat een man in de ogen van een vrouw verachtelijk is. De instelling van de man tegenover de vrouw is totaal fout. Dat is zeker iets waar Miller geen oog voor heeft. Het is daarom... (aarzelt, lijkt verlegen) dat ik me kan voorstellen, 't klinkt vreemd, dat m'n boek juist wel vrouwen zal aanspreken, veel meer misschien dan mannen. Ik geloof dat een man een vrouw niet begrijpt. Een man is niet toevallig genoeg om een vrouw echt te verstaan. Een man is veel dierlijker van instelling, veel oppervlakkiger ook.'

IK: 'Vrouwen zijn grillig.'

H.R.: 'Nee, het is juist de man die grillig is. Een vrouw is veel meer oprecht. Een man wil Don Juan blijven.'

IK: 'Is het de roman van je schuldgevoel?'

H.R.: ‘Néé. Ik wou totaal iets anders maken dan *De vadsige koningen*.’

Oprechtheid: ‘Ik vind het moeilijk. Zelfs tegenover mezelf kan ik niet oprecht zijn. Een mens is totaal onberekenbaar. Vaak denk ik: Wat ik heb geschreven of geschilderd, is dat wel echt? Is dat geen flauwekul? Ben ik eigenlijk wel zo? Moet ik 't laten staan of schrappen? Schrappen is even kunstmatig. Ik heb het ook met dingen die ik zeg, een paar uur daarna zeg ik 't anders. Kijk, 't grootste gevaar is als je te veel wilt zeggen, meer dan je in je hebt. Iedere auteur heeft een tijd van bloei als die voorbij is gaat 't verwateren. Je zou de moed moeten hebben op te houden. Willem Elsschot heeft het gedaan, heel radicaal.

Ik geef 23 uur per week les, dat is veel, maar ik zou me erg beroerd voelen moest ik niets anders doen dan schrijven. Ik zou een schuldcomplex krijgen als 't me niet lukte.’

IK: ‘Frans de Bruyn zei dat jullie van die fijne baantjes kregen, sinecuurtjes.’

H.R. (opgewonden): ‘Dat wás zo, tot voor 4 jaar, toen is plotseling besloten ze niet meer aan schrijvers te geven, maar aan gediplomeerde ambtenaren.’ Vertelt van de betrekking die vrij kwam, een zeer begeerlijke, weinig energie eisende post. Iedereen dacht dat zal Louis Paul Boon krijgen. Iedereen vond dat het hem toekwam. Hij had geen schijn van kans. Een onbekende - wie bleef verzwegen - werd uitverkoren.

Het literatuur onderwijs (Engels en Nederlands) is verschrikkelijk. Onze intellectuelen lezen praktisch niet. Al wat geen literatuur en slecht is lezen ze. 't Is bij ons heel normaal dat universitair gevormden nooit een boek van Miller gelezen hebben en niets van Céline. Neerlandici denken dat de literatuur ophoudt bij Marnix Gijsen en Lampo. Te oordelen naar de verkoop van het werk van Hermans, Wolkers, Mulisch, Campert, Van het Reve en zelfs van mij in Nederland moet er daar veel meer aandacht zijn. Bij ons, op veel middelbare scholen, op gymnasia wordt er zelfs niet aangeraakt. Claus is een uitzondering. Hij is (onafhankelijk van z'n wil) een modeverschijnsel geworden. Hij wordt geaccepteerd, zowel door de bakvisjes als de jonge studentjes, die hem lezen zonder inzicht, zonder begrip.’

‘Ik heb nu De Bezige Bij gezegd m'n nieuwe roman niet in Vlaanderen te laten verschijnen. Het wordt er toch zo weinig verkocht. Van de 10.000 exemplaren van *De vadsige koningen* zijn er 1000 in Vlaanderen gegaan. Ik wil het niet. Het zou bepaalde mensen makkelijk een argument kunnen leveren. Ik ben nu 10 jaar bij 't rijksonderwijs en nog steeds niet vast benoemd. De inspecteur zegt: het is niet goed. Ik protesteer tegen de eisen die ze ons opleggen. De manier van les geven wordt ons opgelegd. Bij ons staat elk programma van uur tot uur vast, zelfs in de kinderklassen. De vrijheid van de leraar bestaat niet in België.’ In 1955 werd de toen op een school in Turnhout invallende leraar, H. Raes, op de zwarte lijst geplaatst. Hij kreeg geen werk meer omdat er brieven waren gekomen van ouders, die hem beschuldigden van het maken van socialistische, vrijzinnige propaganda. Hij had in de geschiedenisles de hervorming besprekend, voorbeelden van de decadentie gegeven: ‘De priesters en pausen hadden vrouwen,’ had hij gezegd.

‘Ik werd zachtjes, in alle stilte verwijderd. Dat is een ingreep op de persoonlijke vrijheid. Ik mocht, ik kon me op niets beroepen.’ (Na een half jaar kon hij door de hulp van vrienden, terugkomen.)

H.R.: ‘Dat is de neutraliteit van 't onderwijs: vooral alle christelijke waarden propageren, maar niets ertegen zeggen. Bij ons hangt in elk lokaal een kruisbeeld, dat is neutraliteit. Het zijn rijksscholen, maar als er geen kruisbeeld hangt sturen de ouders hun kinderen niet. Zulke dingen gebeuren alleen in Vlaanderen. Schrijvers zoals ik zijn bedervers.

Ik geloof dat men in Nederland veel breder denkt. Ik heb het verzoek gekregen om een spreekbeurt te houden voor de KRO, het was een heel vriendelijke aanbieding, ik ben ook gevraagd om te schrijven in een katholiek blad. Hier is dat nooit gebeurd. Zelfs niet door een vrijzinnig. De Franse film *A bout de souffle* zou voor de TV komen. Er is van katholieke zijde druk uitgeoefend en de film is niet gegeven.

Claus alleen valt overal buiten. Hij is een instelling geworden. Men heeft over het algemeen geen benul van wat cultuur is. Men is zeer materialistisch gebonden aan dagelijkse belangen, aan een nieuwe wagen, een eigen huis. De welvaart is bij ons al langer aan

de gang dan bij jullie. En hoe ze ertoe geraken?' Noemt driftig de honoraria van Vlaamse kranten f 30, f 20, f 35 per artikel. Alleen *De Standaard* moet meer betalen, hoeveel weet ik niet. Het honorarium voor het verhalen van een anderhalf uur durend radio- of TV-stuk, f 210. Hoont kwaad het deftig doen, het we-willennetjes-zijn, het laat ons beschaafd zijn (dat bij de welvaart past). 'Het komt tot uiting in het gebruik van het Frans. Dat is de uiting van een snobbistische mentaliteit. In Nederland zien jullie het verkeerd. Er zijn hier ook veel mensen heel laks. Ik ben ook geen actief Vlaams strijder, maar er zijn een aantal dingen die me tegen de kop stoten. Jullie ziet dat niet goed. We gaan elke zomer naar zee, de kust is zuiver Nederlands. Dat men daar uitsluitend Frans spreekt is bijna hetzelfde als jullie in je land aan te spreken met Duits, en in jullie winkels Duitse opschriften te plaatsen. Het is niet meer dan rechtvaardig dat wij krijgen waar we recht op hebben.'

Zo komen we bij Willem Elsschot, die tegen de conducteur van de trein, die om 'les billets' vroeg, zei ik versta u niet. En u leest een Franse krant, zei de conducteur. 'Dat is mijn zaak,' zei Elsschot.

H.R.: 'Hij was (wijst) zo kort als ik. Had een dun snorretje. Toen hij *Links van de helicopterlijn* had gekocht, zei hij: "Ik ga het met aandacht lezen. Ik heb er een en ander van vernomen".'

'Wil je z'n stamkroeg zien?'

We rijden naar smalle straten. Het is een heel rustig, comfortabel café, de cliëntele lijkt welvarend. Aan een tafeltje wordt gekaart. 'Dat is het bier waarvan hij hield.' Ik hap in het dikke schuim. 'En hier speelde hij graag.'

Werpen met een metalen schijf in de genummerde holten van een donkerbruin houten bord.

4 januari '64

Joris Ivens
Een dialoog met het publiek over een groot ideaal

Zaterdagmorgen, 9 uur 30, in zijn kamer in American Hotel, trekt Joris Ivens een trui aan en weerlegt Bert Haanstra's opmerking in het interview dat ik destijds met hem had.

‘'t Gedonder is niet met *Indonesia calling* begonnen, 't begon veel vroeger, na *Borinage* (in 1933), waarin ik duidelijk stelling nam. 't Is een harde, klinische film, een j'accuse-film (over de mijnwerkers in de Borinage, tijdens de grote staking). Ik heb de zijde van de arbeiders gekozen, daarna is de hetze tegen mij begonnen. Nee, ik heb nooit 'n gevoel gehad van wrok of zo. Néé, ik leef m'n leven in m'n films, dat is een eenheid. Niet iedereen heeft die kans. Er zijn mensen die hele dagen oorlogswerktuigen moeten maken, en dat zijn heel vriendelijke mensen.

't Is wel zo, als onafhankelijk kunstenaar moet je wat opofferen.’

IK: ‘Wat?’

JORIS IVENS: ‘Je hebt geen zekerheid, materieel, of je waagt je leven.’

Het ontbijt wordt binnengebracht. Thee, krentenbol, kadet, roggebrood, kaas, boter.

J.I.: ‘De behoefte aan zekerheid zit ook een beetje...’ (lacht, besmeert een plak roggebrood) ‘het niet willen riskeren, de voorzichtigheid, het gebrek aan visie zit ook in de Nederlandse documentaire. Wat in *Alleman* ook zit, 't is een beetje... Ik vind de titel verkeerd. Ik heb gehoord dat ze op het laatste moment Jan hebben weggelaten. “Jan en Alleman” geeft de idee dat het om de doorsnee mens gaat. Dan zou het veelzijdiger moeten zijn. Dan zou er ook een prof. in de astronomie, een schilder, een dokwerker uit Rotterdam in moeten, begrijp je. 't Is meer Holland '63, gezien door Haanstra. Of weet ik veel. Ik ben slecht in titels.’ Korte onderbreking.

J.I.: ‘Toch zijn er mooie dingen in... de mensen in dat parkje, de schaatsenrijders. Die film keert toch terug bij mij, hij blijft. Jongeren zouden hem cynischer maken, of met het accent op 't wrede. Maar door Haanstra's generatie en ook door die van mij geloof ik niet dat dit geaccepteerd wordt, ook omdat je ruimer van tolerantie wordt. Ik ben blij dat de jongeren op hun standpunt staan. We hebben de Tweede Wereldoorlog gehad. Als ik nu jong was, zou ik sterk tegen me zelf zijn. Ik zou nooit een *De brug* en *Regen* maken.’

IK: ‘Anton Koolhaas (een van de docenten aan de Filmacademie) signaleert een toenemende afkeer van montage.’

J.I. (driftig): ‘Als je de montage afsnijdt, snijd je een van de belangrijkste uitdrukkingsmogelijkheden van je taal af. 't Is of iemand plotseling zegt: hou je mond maar. Als je de montage weglaat, kom je veel te dicht bij de werkelijkheid, word je te naturalistisch. 't Is alsof je je bewust stom maakt. Zolang wij praten is er contact, 't kan ook met de ogen (spreekt steeds snel), dat contact, maar praten is heel belangrijk. De aarzelingen die iemand maakt, zijn heel belangrijk. Daar ben ik meer modern, daar ben ik meer modern dan de jeugd. Zeker in documentaire films, daar voel je als je monteert je macht als kunstenaar. Poedowkin zei: weet je wanneer een film goed is? Als de montage goed is. Poedowkin is de god van de montage. God spréékt... Nee, dat is fout, ik geloof niet in God... (lacht) Zo maak ik 's avonds heel vaak fouten, daarom is het goed dat 't ochtend is.

Poedowkin zei: je moet naar de lasplaatsen van de film kijken. Als daar de artiest zuiver eerlijk gedacht heeft, is de film goed. Zoals ik al zei: Je moet een aanvalsplan hebben en dat hangt samen met de montage. Om de slag te winnen, moet je weten waar je heen gaat. In mijn films ligt in elke opname de geboorte van de volgende, daar zijn allerlei psychologische dingen de grondslag van.’

Noemt voorbeelden, o.a. het te kort tonen van twee verliefden. ‘Daarna kom ik er weer op terug, en dan kijk je met méér intensiteit.

Onze kunst ligt in de tijd. De montage is het scheppen in de tijd. Niet in de ruimte. Breughel was schepper in de ruimte. Ik heb

voor mijn montage veel geleerd van de schilderkunst wat de beeldcompositie betreft. Maar waar 't om gaat, dat is de intensivering van de gevoelens. Mijn films zijn een dialoog met *u*... U kunt 't met me eens zijn of niet, ik heb respect voor uw mening. Mijn films moeten een dialoog zijn met het publiek over een heel groot ideaal, het socialistische, en dat legt op de maker een verantwoordelijkheid. Hij heeft niet het recht de grote vernietiger te worden. Of nee, 't is niet een kwestie van geen recht. Er zijn artiesten die vinden dat ze vrij zijn, maar ik zie 't zo niet. Ik kan het me voorstellen als je schildert of dichter bent, niet als je met je taal miljoenen mensen bereikt. Daar komt bij dat je...' Noemt het werken in een groep, de hoge kosten.

'Dan word je oneerlijk als je je zelf uit wil leven. 't Is een probleem, ik heb het niet opgelost.

Mijn Italiaanse film (waarin een verteller aan een menigte luisterenden over de atoombom op Hiroshima vertelt en daar tegenover het vredig gebruik van de atoomenergie stelt), die film is vol montage. Ik heb die gezichten (van de menigte) tegen een zwarte achtergrond gezet, zodat ze duidelijk uitkomen. Als je aan de horizon huizen had gezien, had 't nooit zo gewerkt.

Montage pas je ook toe op de relatie tussen geluid en beeld. Als je in het fameuze gedeelte van *De Zuiderzeewerken* (in de crisisjaren gemaakt) de korenvelden ziet, dan hoor je de geluiden van de hongermars in Engeland. De kreten "We need bread". En bij het zien van de hongermars hoor je de boeren: "We worden gewurgd in graan." Dat is montage en als je dat weggooit, ben je als iemand die zegt: ik ben doofstom. Je snijdt je zelf af van een scheppingsmiddel, je communicatie met je publiek wordt armer. Als artiest leef je niet in een vacuüm met een hele wereldcrisis om je heen. Met montage kun je artistiek en politiek getuigen.'

Vertelt over zijn film *A Valparaiso*, waarin hij toont hoe de armen in die op de steile heuvels gebouwde stad, met de vaak bijna loodrechte trappen, leven. Maar ook de andere aspecten worden gegeven. 'Dat vind ik de rijkdom van het werk. De twee kanten. Het eerste deel is in zwart-wit, plotseling komen de kleuren. Maar die komen via de historie en de overgang wordt gevormd door een gevecht, door hevigheid. (In een kroeg smijt een man een fles

tegen de spiegel. De eerste kleur is die van het bloed. 't Geluid wordt elektronisch, enz.) En dan laat ik zien hoe het volk gemarteld is in de eeuwen, hoe het geleden heeft door oorlogen, aardbevingen, onderdrukking. Maar de mensen gaan door, de trappen op en af. Ze willen leven.

't Leven is niet constant, 't is niet: nooit-een-lach, dat is alleen in een j'accuse-film als *Borinage*. In *A Valparaiso* beschuldig ik niet. Ik was verliefd op die stad en wou erover vertellen zoals je doet over je meisje. Ik geloof dat bij de jongeren die bewogenheid te gering is en dat het technisch fetisj nog te groot is. Jan Blokker heeft geschreven: Ivens zou onvoldoende krijgen... Ik heb een veel nonchalantere werkwijze. Ik laat 't gaan. In Nederland is er bijna altijd dezelfde benadering, te kalm, te flegmatisch. Te veel zeep op het scherm, te goed gewassen. Dat wil niet zeggen, dat 't vuil moet zijn. Het nonchalante moet erin blijven.'

IK: 'Doolaard schreef in *Het Parool*: "Het is een vaak gehoorde klacht van Joris Ivens de laatste jaren, dat hij het te gemakkelijk heeft. Het opnieuw maken van een film in Nederland, dat toch aanzienlijk veranderd is, zou hem voor nieuwe problemen stellen".'

J.I.: 'Te makkelijk? Ik geloof dat een artiest het nooit makkelijk heeft. Ik ben nooit tevreden met m'n werk, ik ben niet iemand die z'n films wil veranderen, ik ben geen perfectionist, maar ik weet mijn zwakheden. Ik wil altijd dat de volgende beter zal zijn dan de vorige. 't Is wel zo, dat een Nederlandse film misschien de moeilijkste zal zijn. Dat komt door het vacuüm. Ik ben zo lang weggeweest, ik moet achterhalen wat er nu leeft. Ik weet 't niet. 't Kan zijn dat ik overdrijf...'

IK: 'Is er kans op een j'accuse-film?'

IVENS (lachend): 'Néé, dan vlieg ik er weer uit. Nee, dat mag geen overweging zijn, nee, maar dan toch niet met regeringsgeld.' Langere onderbreking.

'De film die ik wou maken, over de wolken, 't is wel zo, dat die zeer met de voeten op de grond staat. 't Zou een heel reële film zijn. Ik heb er een grote voorstelling van. Ik heb een tijd rondgelopen met een gevoel van nostalgie, dat nu moet omgezet worden in de daad. 't Zou minder een j'accuse-film worden en

meer een perspectief-film. Doordat ik lang ben weggeweest, kan ik die maken.

De uitersten in Nederland - je zou zien, wat groot is, is groot en wat klein is, is klein. 't Zou een film worden: wat ziet een man die 30 jaar in het buitenland heeft geleefd. Wat is er veranderd? Welke dialoog zou hij met Nederland willen hebben? En als ik hem niet kan maken, is het helemaal niet erg. Ik zal in die film eerlijk moeten kunnen zeggen wat ik denk, en als 't niet kan, doe ik wat anders...

Goed (op mijn antwoord) er moet geld voor zijn...'

IK: 'Stel dat Zwolsman 't geeft...'

JORIS IVENS: 'Wie is Zwolsman?'

Even later (na m'n uitgebreide toelichting): 'Kijk, dat is het bekende vacuüm, daarin zit meneer Zwolsman. Die is zeker niet zo groot om te zeggen: maak een film over mij en je bent helemaal vrij.'

Staat op. 'Ik heb gehoord van Pays Bah (boekje met reacties op Zo is het toevallig, enz.). Dat is (grote verontwaardiging) een vacuüm waarvan je de haren te berge rijzen. 't Fascisme is de kop niet ingedrukt. En 't heeft zoveel prachtige mensen gekost.' Doet de buitendeuren open. Wijst naar bloembak. 'Kijk, hei...' Zegt, voor de tariefnota aan de muur staande, dat de kamer f 19 kost, 't ontbijt f 2,50 met 50 ct extra als je het in je kamer opeet. Gaat zijn mond spoelen omdat er in het roggebrood een steen zat. En toont me 't onderwerp voor een nieuw scenario. Een suikerzakje, waarop raadgevingen om bij het verlaten van het huis bezittingen niet onbeheerd achter te laten: Zorg dat het w.c.-raampje dicht is, enz...

IVENS: 'Moet je je voorstellen een scène: Mien, is het w.c.-raampje wel dicht... Wij waren er altijd mee bezig vroeger. 't Leefde altijd, als je met Franken zat of met Hin.

Toen ik *Regen* maakte, had ik de camera altijd bij me, ook als ik sliep, ik was ervan bezeten. Ik sliep met Anneke en met mijn camera. Een gedeelte is uit bed opgenomen. Door het raam van de zolder zag je de Singel, het water, is 't nog water? Je weet wel, zo'n raam waar de druppels langs gaan, die zijn dan zo olieachtig... In Polen zeiden ze, 't lijkt wel een abstract schilderij. Maar 't heeft niets te maken met diep, of beschouwend, 't is nat.

Je wordt er nat van.'

De klei in *Zuiderzeewerken*: 'Kan ook niet anders zijn dan klei. Ik ben niet zo'n precies fotograaf met filters en zo. 't Ligt aan je instelling als artiest. Ik heb in Peking les gegeven aan studenten, die vroegen helemaal niet welke filters ik gebruikte. Ze hadden alleen interesse voor de conceptie. Ze wilden alleen weten wat er gebeurd was tot ik de eerste meter gefilmd had. Ze vroegen niet naar technische geheimen, die kon ik ook niet geven, als ik dat kon was ik ingenieur. 't Is het interessante dat juist die Chinezen zich op die manier in mijn denkproces verdiepten. Aan studenten kun je weten wat er in een land leeft. Ze vroegen de eenvoudigste dingen. Regent 't veel bij jullie? Was je bedroefd door de regen? Speelde je met de regen?

Iets anders dat ik niet vergeet is, toen ik *Spaanse aarde* gemaakt had, schreef de *Herald Tribune*: 't Is heel interessant. Je weet dat Ivens schiet, maar je weet niet waar zijn geschut staat. Dat maakt de mensen tegenover mij onrustig. Als ze weten dat je treffen kan zonder dat ze weten waar je staat. Ik hoef die plaats niet open te leggen.'

Korte onderbreking.

IVENS: 'Ja, je moet iets voor je zelf houden, anders ben je zo (snel gebaar) opgebrand. Eisenstein: hartslag. Brecht: hartader. Allemaal vrienden van Poedowkin. En die zei: nee, ik heb alleen maar een beetje griep. Hij ging met groot lef uit met zijn tennisracket... 's avonds was-ie dood. Dat exuberante was bij hem volkomen eerlijk. Elke film eist. Wat makkelijk is voor Doolaard, is heel wat anders voor mij. Daarom kunnen we coëxisteren, begrijp je...'

Zijn aankomst op Schiphol (genegeerd door vele bladen en Polygoon, wel gebracht door KRO-Brandpunt en enorm gevierd door leerlingen van de filmacademie, die Ivens, omringd door hun serpentines en spandoeken met 'Amsterdam calling' enz. filmden) leidt nog een keer naar *Alleman*.

IVENS: 'Ik ben helemaal niet tegen een massasucces. Bijna een miljoen mensen hebben die film gezien, dat is fantastisch. Ik heb als mijn films getoond werden vaak tussen het publiek gezeten, ik

kijk net als een commerciële bioscoopdirecteur en tel de sigaretten die ze opsteken en de momenten waarop mensen elkaar aanstoten.

De reacties zijn ontzettend belangrijk voor ons. Ik heb in *Alleman* het leuke meegaan met de mensen gezien, dat vinden jongeren misschien oppervlakkig, of te zacht. Ik heb het zuiver meegeleefd. Een film waar een miljoen Nederlanders naar komt kijken, dat (zegt dit scherp) wil ik ook wel.'

Korte onderbreking. 'Als je ouder wordt, ben je bang om te verslappen. Dat heb ik ook als ik het manifest van de Film Liga lees, dan deugt er niets. Maar je moet niet vergeten, en dat is een verklaring voor *Alleman*, dat een film wordt gemaakt uit het leven, keert er weer terug en wordt weer beleefd.'

Kan niet oordelen over *Mondo Cane*, heeft hem niet gezien, maar vindt wel, uit wat hij erover hoorde, dat de film reden van bestaan heeft.

'Toen we *Spaanse aarde* maakten gingen John Fernhout, Hemingway en ik elke morgen met een auto naar het front (van de regeringstroepen die streden tegen de fascisten). 't Lag 40 km buiten Madrid.

En alles wat je zag op die weg erheen, en ook de aanwezigheid van de anderen, werkte heel intens op je in. Door het besef dat je niet wist of je 's avonds die weg terug zou gaan.

Als je in de dagelijkse tredmolen zit, moet je dat gevoel van intensiteit opwekken. Ik heb het zo vaak beleefd, ik kan 't wel achterhalen.

Mijn filosofie is actief, niet beschouwend, ik ben voor directe actie, mijn medegevoel is niet platonisch.

Ik zal je een episode uit de film die ik in Frankrijk maak, de Mistral, vertellen. Dit deel speelt in Les Beaux. 't Is iets dat Jacques Prévert heeft meegemaakt. Op kerstnacht gaan de herders met een lammetje naar het altaar en dat trekt veel toeristen. 't Is dus kerstnacht, de deuren van het kerkje zijn open, je hoort 't gezang en er stopt een grote auto. Er komen een dame en twee heren uit en op dat moment rukt de mistral - die plotseling opsteekt en ook meteen weer ophoudt alsof hij zijn adem inhoudt - aan de bontmantel van de dame en hierdoor snijdt het snoer van haar parels door. Ze valt op haar knieën en kruipt en grabbelt

naar de parels, terwijl in de kerk gezongen wordt ‘Er is een kind geboren...’ De mannen in smoking staan er wat gegeneerd bij, ze zijn kennelijk in twijfel of ze zullen helpen of niet, ze willen hun pak niet vuil maken. Als ze ten slotte de kerk in komen, zie je parels op de rug van 't gewaad van de priester. En de volgende morgen om 5 uur zijn voor de kerk kleine jongetjes parels aan 't zoeken. De priester heeft gezegd: één voor de kerk, twee voor jullie, dat loont de moeite.

Dat is Les Beaux voor mij, begrijp je. Daarmee kan je veel zeggen. Alles zit erin, hypocrisie: snobisme, de armoede, de slimheid van de jongetjes. Dat is wat de mistral, wat de wind doet met de mensen.

Ik moet dat laten spelen. Die reconstructie is hier verantwoord, want Prévert heeft het zelf meegemaakt.’

Verdedigt scherp zijn documentaire over 't lentefeest in China. ‘Ik heb nooit gezegd dat dit China is, het is een van de 10.000 facetten. Als je alles wilt uitbeelden, moet je 1000 jaar worden. Zevenhonderd miljoen mensen zijn daar bezig een heel leven in te halen. Elke anderhalve dag komt er een fabriek klaar. Of je hoort dat er weer 6 universiteiten per jaar bijgekomen. De problemen zijn tegenovergesteld aan de problemen hier, alleen het bevolkingsvraagstuk is een beetje hetzelfde. Ze groeien elk jaar met 12 miljoen.’

In 1938 maakten John Fernhout (zoon van Charley Toorop, die op z'n veertiende jaar Ivens al assisteerde bij zijn documentaires over de Zuiderzeewerken) met Robert Capa en Joris Ivens, een film over het verzet van de 400 miljoen Chinezen tegen de Japanse inval. Dat was één jaar na *Spaanse aarde*, waarvan de gehele opbrengst op verzoek van Ivens aan de Amerikaanse produktie besteed werd om de Spaanse strijders tegen de fascisten te helpen. Ook voor de Chinese documentaire vroeg niemand salaris, het geld werd omgezet in ambulances voor China.

Hemingway sprak en schreef de tekst bij *Spaanse aarde*.

IVENS: ‘Hij was uitgezonden door een Amerikaans persbureau. Ik vroeg: hoe ga je hierover schrijven. Hij zei: dat 't vreselijk is, die oorlog, voor beide kanten. Ik wou hem niet meteen agiteren, maar ik zei hem toch ons standpunt. Na vier weken zei hij: Joris,

wil je mijn artikel doorlezen. Toen bleek dat hij helemaal onze instelling had. Dat is veel later weer veranderd, maar 't is bij hem nooit verraad geweest. Hij is weer naar zijn oude standpunt teruggegaan. Dat heeft me erg getroffen, dat koersverloop.'

Hemingway schreef de tekst voor *Spaanse aarde*, eerst veel te lang, daarna was er geen woord te veel.

IVENS: 'Bij de opnamen van het bombardement zie je de doden en dan zegt Hemingway: "Three Junker planes did this."'

En: 'Je moet, als je de film ziet, opletten op de tekst over de boekhouder. "Dit is een boekhouder op weg naar z'n kantoor om 8 uur 's morgens. Nu gaat de boekhouder weg, maar niet naar huis en niet naar z'n kantoor."'

's Middags zie ik in een stampvol Kriterion de strijd van de Chinezen die eindigt met de voorspellende belofte (in 1938): Tien jaar hebben we nodig. - 's Nachts in Kriterion gaat *Spaanse aarde*. Vrouwen met kinderen in de omslagdoek staan bij brandende huizen. Ik zie de drie Junkers, lijken en gezichten die onhandig worden verbonden. De boekhouder, die op straat in z'n kist geschoven wordt.

't Laatste woord is aan Hemingway: 'The men who never fought will fight on': De mannen die nooit vochten, zullen doorvechten.

22 februari '64

Wim van Genk:
Ik ben een stuk grijs pakpapier

Willem van Genk (35) deed in een werkplaats voor geestelijk gehandicapten te Den Haag, stukken kabel in zakjes. In zijn vrije tijd tekent hij enorme panorama's van steden: Moskou, Berlijn, Keulen, Rome, Tokio, Wenen. Stations, treinen, trams hebben z'n voorliefde, een vaak voorkomend motief is de laatste tram, trein; het laatste concert. Hij leest biografieën van beeldende kunstenaars en musici, boeken over kunst en bestudeert (dit is de basis van zijn steden) plattegronden, baedekers, beschrijvingen van landen, enz.

Deze gegevens vult hij aan met het gefantaseerde. Hij ging met reisverenigingen naar Parijs, Rome, Madrid, Kopenhagen, Keulen en Praag. Moskou, Londen, Tokio kent hij alleen uit boeken. Het jaar dat dit interview werd geschreven werd hem het werk en z'n salarisje waarvan hij kon sparen voor z'n reizen afgenomen. Hij kreeg voor wat hij van 8 tot 5.30 uur deed 5 gulden in handen. Na zijn paniek hierom wilden bepaalde instanties hem naar de inrichting te Noordwijkerhout sturen. Dit is voorkomen. Van Genks ontdekker, de heer Beljon, directeur van de ABK te Den Haag, zorgde dat z'n werk in Hilversum werd geëxposeerd. Een expositie in New York is in het vooruitzicht gesteld. Van Genk heeft na deze publikatie de kans gekregen voor zich zelf te werken.

Een kleine keurige kamer in Den Haag, zorgvuldig gemeubileerd. Er is TV, een radio met versterker. Wim van Genk en ik zitten op een bank. Rechts van hem zit z'n forse zwager, de koele blik achter brilleglazen. Links van mij: zijn zuster, tenger, nerveus, zij kijkt schuw.

DE ZWAGER: ‘Wij behartigen zijn zaken. Hij is zelf niet in staat te handelen.’

Wim van Genk neemt uit z'n zak enkele uit een tijdschrift gescheurde pagina's, waarop een reportage met foto's over iemand die landschappen borduurt. ‘Kent u die?’ zegt hij, ‘die zou ik willen kennen.’

DE ZWAGER: ‘Dat heeft er nu niets mee te maken, Wim.’

Hij staat op, gaat de kamer uit en komt terug met een aantal tekeningen, hij legt ze op een tafeltje. ‘Dat is werk dat niet op de tentoonstelling is gekomen.’ Z'n vrouw (verontrust): ‘Maar dat mochten we toch niet... Meneer Beljon heeft gezegd, dat we niets buiten de tentoonstelling mochten verkopen.’

DE ZWAGER (met luidere stem): ‘Maar als mevrouw die nou zien wil...’ Tegen mij: ‘Hij tekent op heel slecht papier, alles wat ie heeft, pakpapier... Hij leerde op school slecht, hij wou altijd tekenen.’

Van Genk gaat naar 't tafeltje, ik ook. Hij zegt: ‘Dat is de laatste stoomtram naar Geldermalsen... Ze breken de rails al af... Dat is de Waffen SS. Daar is 't Crisis Comité. Dat is de kerk op de Schenkkade. Ik heb een boekje van Charles Wentinck, daarin staat dat Van Gogh op de Schenkweg heeft gewoond.’

IK: ‘Wat doen die mensen daar?’

VAN GENK: ‘Die wachten op de volgende tram, die is nooit gekomen. De laatste blauwe tram reed 's nachts. Ik zal u die straks laten zien. Dat zijn de arbeiders, ze zetten al die paaltjes voor de autobus. Je hebt nou niks meer, 't zijn allemaal autobussen, de tram is opgeheven. Zo is 't met alle dingen in 't leven.’

‘Dat is de Tiber, dat is de Engelenburcht, daar is 't Justitiepaleis in Rome. Daar ben ik geweest.’

IK: ‘Ik ook. Ik heb daar (ik zet m'n vinger op de weg langs de hoge huizen) gelopen. Ik heb erover geschreven.’

VAN GENK (rustig): ‘Bibeb in Rome, een heel mooi boekje is dat, hoor. Ik heb 't helemaal gelezen. Ik heb 't van de lorrenmarkt. Hoe heette die man, die al dat goed doet... Tirah Bassi. En 't gaat over Alberto Moravia en Olivetti (lacht) heeft alles betaald en het verhaal van Wilma Montesi en dat meisje met de zwarte

ogen en de blote voeten. 't Is helemaal of je 't zelf beleeft, zo in de Joop v. d. Broek stijl.'

ZWAGER (gewichtig): 'Hij tekent in 't zogenaamde vogelperspectief.'

VAN GENK: 'Dat is de blauwe tram die ik u beloofde, de laatste rit, 's nachts om 12 uur.'

ZWAGER: 'Over die tekening heeft Penning een stuk geschreven, hij schreef, zoals de mensen getekend zijn deugt niet, maar dat is juist het goede ervan.' Buigt zich voorover, vraagt op te geduldige onderwijzerstoon: 'Wat doen al die mensen, Wim?'

Van Genk zwijgt. (De bestuurder van de blauwe tram draagt een zwarte bril, aan de tram hangen trossen mensen. Ze hebben dikke, lachende gezichten. Ze komen uit de ramen, ze staan met vlaggetjes naast de rails, ze roepen.)

Van Genk (ongerust): 'Er is een lamp te veel...'

ZWAGER (sjeuïg): 'Geeft niks, Wim, Brueghel tekende mensen met 3 benen. Weet u (tegen mij) ik ben een van de eersten geweest, die heeft gezegd, dat hij naar de academie moest.'

VAN GENK: 'Dat is de Piazza Venetia... als je hier rechtdoor gaat, kom je bij de Communistische Partij terecht. Ik ben na Rome naar Tsjechoslowakije gegaan. Je eet er goed in Rome, maar in Tsjechoslowakije is 't bier weer beter. Daar is de Wenzelplatz van de heilige Wenzel.'

ZWAGER: 'Z'n ogen werken als een lens. Hij heeft in plaats van hersens een fotografisch brein. Z'n grote Moskou is door de heer Beljon op f 10.000,- geschat. Hij is nooit naar Moskou geweest. Alles uit plattegronden, baedekers, tijdschriften...'

Z'N ZUSTER: 'Hij is nooit naar Moskou geweest, maar hij was wel ingeschreven voor de eerste reis. Hij heeft f 125,- betaald, maar is weggeselecteerd. Viruly, Mary Dresselhuys, Theun de Vries waren er wel bij.' We zijn nu gaan zitten. Van Genk naast mij, handen op de knieën, roerloos.

ZUSTER: 'Hij krijgt nog altijd f 75,- van die onderneming, die is nooit terugbetaald. Zelfs een vent die met een draaiorgel loopt, kon mee. Hij niet. Hij heeft een stempel op z'n pas. Bij z'n laatste reis naar Rome was hij te laat, hij is 't gezelschap nagereisd en nu mag hij van de sociale werkster nooit meer naar 't buitenland.'

ZWAGER: ‘Hij tekent bij z'n jongste zuster in de Harmelenstraat, aan een kleine tafel, zonder tekenbord.

Na de TV-uitzending is hem een kamer aangeboden, helemaal in Rijswijk. Hij verdient f 45,- in de week, daarvan krijgt hij maar f 5,- zakgeld in handen. Twee keer met de tram per dag naar Rijswijk, dat kan hij niet betalen. Meneer Beljon probeert een beurs voor hem te krijgen. Maar ze willen hem niet laten gaan. 't Hoofd van de Geneeskundige Dienst van de Geestelijke Volksgezondheid wil hem niet laten gaan.’

DE ZUSTER: ‘Hij is in een kosthuis, hij draagt z'n geld daar af, ze zorgen voor hem.’

VAN GENK (geladen): ‘Er komen daar ook volmaakte arbeiders, de jongens van de AVO zijn de kneusjes, die iedereen veracht. We zijn de achterlijken. De zoon van de kostbaas, Joop, is een volmaakt stukje mens. Zondags zie ik hem weggaan met de auto met een meisje. Jan Cremer, Jan Cremer heeft er ook gezeten.’

IK: ‘Wie heeft hem eruit gehaald?’

VAN GENK: ‘Ik geloof z'n zwager...’ Korte stilte. Van Genk: ‘Dokter Spijer heeft gezegd, nou moet je niet denken dat je guldens gaat verdienen met de kunst. Dat schrijven in de kranten houdt vanzelf op.’

De zwager spoedt zich de kamer uit, komt terug met de van de affiche geknipte en ingelijste reproduktie van Van Genks ‘1 mei in Tokio’. Hij houdt het omhoog: ‘Hoeveel denkt u dat dit waard is. Toch zeker f 200,-?’

VAN GENK: ‘Spijer (de psychiater) zei, denk maar niet dat je aan de kunst gaat verdienen. Dat heb je nooit, je hebt toch zeker altijd getekend? Ik zeg nooit te veel tegen die lui. Ze weten zo weinig van je af. Je kan 't toch niet uitleggen. Knullen met rijke ouders, die mogen altijd op hun eigen plaats zitten. Als zo'n rijke vader komt en zegt: wat hebt u met m'n zoon uitgehaald...’

ZUSTER: ‘We zijn er geweest, er valt met die lui niet te praten.’

ZWAGER: ‘Ze kunnen z'n hele boel in beslag nemen. In juni gaan er drie grote werken van hem naar de tentoonstelling moderne kunst in 't Gemeentemuseum. Z'n werk gaat misschien naar Recklinghausen. Daarom nemen wij 't hele zaakje van hem over, ziet u. Zodat ze niet aan 't geld kunnen komen van hem... Maar

hij staat niet onder curatele. Nu krijgt hij f 1000.- voor een reis van meneer Brattinga. Hij mag naar Amerika, naar de States, daar gaat z'n werk naar toe.'

VAN GENK (toonloos): 'Ik wil eerst naar Moskou. Ik wil de mensen in Moskou zien.'

ZWAGER: ''t Is verstandiger eerst naar de States te gaan. De kans bestaat, als je eerst naar Moskou gaat, dat je Amerika niet meer in komt.'

ZUSTER (tegen mij): 'Is dat wat voor een kunstenaar, Amerika? Is daar kunst?'

VAN GENK: 'Mijn plan was eerst naar Moskou, dan naar New York.'

ZWAGER (veelbetekenend): 'Hij heeft een paar jaar geleden al z'n boeken verkocht. Een bakfiets vol atlassen, kunstboeken, alles voor f 2,-.'

VAN GENK: 'Als je wat koopt, staan ze te buigen. Nou kan je zien dat je geen vrienden hebt. Ze liggen nu op de Turfmarkt, m'n boeken, voor één, twee gulden 't stuk.'

ZWAGER: 'Dit is 't boekje dat meneer Beljon heeft geschreven. Hier, de prijzen f 2000,- tot f 10.000,-. Gezichten op Moskou, Tokio, Parijs, Wenen, Leipzig, enz. En hier schrijft ie (leest hardop) "Ik ken psychiaters die de verhouding Van Genk-realiteit maar zo zo vinden. Psychiaters, gelijk bekend, zijn voor integratie en aanpassing. Maar luister nu waaraan Van Genk zich zou moeten aanpassen. Aan een slaap-woon-werkblok van 2 x 2, dat hij deelt met een andere sloeber, aan overdag een werkplaats voor geestelijk gehandicapten, d.w.z. een stel idioten, die schroefjes in moertjes draaien voor een bekende industriële onderneming in Den Haag."

En hier... (leest met luidere stem): "Een psychiater hield tegenover mij staande, dat de geestelijke inhoud van Willem van Genk gelijk staat met nul komma nul..."'

Geeft me 't boekje, achterin zie ik in Engels, Frans en Duits een resumé van 't wilde geschrijf van Beljon.

In 't Duits: 'Der holländische Schriftsteller, Kunstkritiker und Direktor der Königliche Akademie für schöne Künste, J. Beljon,

schreibt in seinem Essay über den Maler van Genk: “Er ist sowohl ein Genie wie ein Schwachsinniger.”’

De zwager vraagt zich inmiddels af wat GKF kan betekenen. Van Genk zegt rustig: ‘Grafische Kunst Federatie.’ Waarop ik wil weten hoelang hij al in die werkplaats voor onvolwaardigen zit.

VAN GENK: ‘Van '47... toen had ik m'n boekenkast nog.’

ZWAGER: ‘Maar 5 jaar geleden heb ik je gezegd, dat je naar de academie moest gaan, Wim..., toen schreef Penning dat artikel.’

En als Wim zwijgt zegt hij met luide stem: ‘Hij moet zich nog verkleden. Hij kan zo niet naar 't kosthuis. Zo krijgt ie geen nieuw pak. Dan zeggen ze: hij heeft nog een goed pak.’

Van Genk zit roerloos, handen op de knieën. Terwijl z'n zuster vertelt dat hij op de ambachtsschool is geweest en veel baantjes heeft gehad, allemaal voor een blauwe maandag. De laatste bij een schoenmaker en toen bleef hij met de bakfiets zolang bij 't station, stond-ie maar naar de treinen te kijken. Op een gegeven dag had ie geen werk, toen zijn ze hem komen halen. Ja, wie moest voor hem zorgen?

‘Toen ik nog thuis was, at hij met de pot mee. Toen we allemaal getrouwd waren, toen ik trouwplannen had...’

ZWAGER: ‘Het klopt niet, in '47, dat is 7 jaar vóór we trouwden.’ De zuster mompelt en haar man wil 't bandje wel laten horen, waarop 't gesprek voor de TV (Brandpunt, KRO) werd opgenomen. Keurige stemmen komen de kamer in. Ze hebben 't over de zeer labiele persoonlijkheid, de geestelijke gestoorde Van Genk. (Commentaar naast mij: Misschien ben ik wel zwakzinnig.) De 2000 tot 10.000 gulden worden genoemd en de heer Beljon heeft 't over Van Gogh o.a. Ten slotte wordt 't slachtoffer gevraagd of hij zich een kunstenaar voelt, hij antwoordt: ‘Ik ben een amateur.’

De zwager zegt tegen mij dat hij vroeger ook had willen tekenen, waarna 't een poos stil is. ‘Dat zeggen de mensen nou wel,’ zegt Van Genk, ‘maar ze weten er niks van. Ze zouden niet in m'n schoenen willen staan. Ze moeten dan ook m'n hersenen, m'n gestel overnemen.’

't Is over twaalven. Ik moet met een taxi en vraag Van Genk of ik hem weg kan brengen.

ZWAGER (luid): ‘Hij moet zich verkleden. Hij kan zo niet gaan, hij weet wat er op 't spel staat.’

Van Genk buigt 't hoofd, z'n gezicht is doodsbleek.

Z'n zuster gaat een taxi bellen.

ZWAGER: ‘Mijn vrouw heeft een ongeluk gehad, schedelbasisfractuur, is nooit helemaal terechtgekomen. Maar goed, we behartigen nu zijn zaken. Dat doet ze voor hem. De anderen kijken niet naar hem om. Alleen de jongste zuster, maar die kan ook niet voor hem zorgen. Dat bedoelt meneer Beljon met: hij heeft geen familie.’

‘Hier werkt Dik. Dik is gek,’ staat in krijtletters op de muur van de werkplaats in de Sirtemastraat. Een oud, grauw gebouw, roestig gaas voor de ramen. Een triest huis, de foto van de Oranjes in de vestibule en 't gegil van een drilboor - of wat 't zijn kan - dat doordringt tot op straat.

Er wordt gewerkt als in een fabriek van 8 uur tot 5 uur, zegt een baas die goed vindt dat ik binnen wacht, want ik ben een kwartier te vroeg. Maar een andere, hogere baas, die nota bene luistert naar de naam ‘Broeder Engelsman’, jaagt me met grof geschut de straat op. ‘Eruit! Iedereen wacht buiten.’ Dus ben ik de trieste Sirtemastraat gaan bekijken, een smalle weg tussen lage huizen, waarvan de ramen vaak met planken zijn dichtgetimmerd. En ik stond bij de deur tot hij openging en er vijf minuten voor tijd een vlot geklede jongeman uit draafde, weg, de straat uit, of de duivel hem op de hielen zat.

Kort daarop kwamen de mannen en de vrouwen. Ze drongen op, sommige scheldend en stompend, maar de meesten dociel of 't licht, dat toch grauw was, hen verblindde.

Omdat ze nu ook door een andere poort naar buiten kwamen, bleef ik staan en zag Van Genk naar me toekomen, rustig ingetogen. Hij glimlachte en ik liep met hem mee.

Jaren geleden gaf iemand me het adres van een echtpaar dat 12 debiele jongens van 19 tot 25 in een te klein huis de kost gaf.

Dat mocht, na de deining die door m'n artikel ontstond, niet meer. Maar toch kreeg ik iemand van de GGD bij me, die zei dat ik makkelijk praten had.

‘Want,’ zei hij, ‘u neemt de jongens niet in huis. En wie neemt ze wel. We nemen wat we krijgen kunnen.’

Ook dr. Spijer maakt zich over de kosthuizen (aldus een betrouwbaar zegsman) weinig gewetensbezwaren.

Het kosthuis van Wim van Genk is een arm café, met verlof A. Een kale, smalle ruimte, waarin op 't moment dat we binnenkomen, een aantal mannen wezenloos zit te staren. Totdat een dikke vrouw, ze draagt een pan, schreeuwt: ‘Jongens aan tafel.’

Ze gehoorzamen, bijna zonder geluid. Van Genk zit met de rug naar me toe, het hoofd naar voren, net als de anderen, doodstil. De vrouw schuldt op elk bord een schep rode kool, haar mollige teenager-dochter doet er een schep aardappels bij, de zoon, Joop deelt dunne jus uit. Volgt 't commando: ‘bidden!’, en 't eten, haastig, onderworpen. De enige die praten en lachen, zijn de vrouw en de dochter, die stoeierig sexy doet met haar broer.

Als we naar buiten gaan, zegt Van Genk: ‘Dat is onze hond,’ en hij lacht. Want de hond van de kostbaas watert tegen de auto, die voor de deur staat.

Nu volgt de tocht die Van Genk elke avond maakt, naar 't huis van zijn jongste zuster. We lopen bijna een uur door een bar stuk van Den Haag, o.a. de Loosduinsekade af, en 't is koud. Van Genk zegt dat hij liever Heinz Bongers zou heten, dan zou hij zich een ander kunnen voelen. Hij stelt vast dat reisleiders allemaal hetzelfde zijn, je ziet ze nooit meer, als 't afgelopen is moet je terug naar die troep.

Z'n zuster, klein, mager, nerveus, zet een elektrische kachel in de achterkamer. Van Genk legt op de tafel weer andere tekeningen, ze bestaan uit op grote vellen geplakte schriftblaadjes, zijn 2 tot 3 meter lang, een halve meter hoog. Hij wijst op de zeer gedetailleerd getekende tram, waarin ik naar Cinecitta ben gereden en zegt dat ik me toen met wat ik schreef heb vergist. Cinecitta ligt niet ten zuiden maar ten noorden van Rome.

‘Dat’ - zegt hij - ‘is 't Rode Plein... Daar staan de tanks. Ja, altijd tanks, daar ben ik een rotzak in. En dat is de Wenzel Platz: vlaggen, spandoeken met “Frieden”, “Socialisme overwint”, vliegtuigen.’

DE ZUSTER: ‘Je raakt er niet op uitgekeken...’

VAN GENK, geïrriteerd: ‘'t Is hier te warm.’ En tegen mij: ‘U hebt met Moravia gepraat, nu zit u tegenover mij, een stuk grijs pakpapier.’

‘Hij voelt zich zo laag,’ zegt z'n zuster, ‘dat heeft-ie altijd gehad en we zijn toch van een heel goeie familie.’ En ze vertelt van haar moeder, die stierf toen haar broer (de enige met 9 zusters) 4 jaar was en van haar vader, die in 't verzet was, net als zij zelf. ‘Ik was, toen ik 15 was, bij Vrij Nederland. Ik heb van de Stichting '40-'45 ondersteuning.’

Ze haalt een groot boek (soort geweldig kasboek) waarin haar vader, na de oorlog schreef over z'n vakantiereizen in Nederland. Keurig beschreven bladzijden met gekleurde letters in de titels en kleine versieringen.

‘Vader zei altijd tegen Wim: Jij bent de jongste, je moet je bek houden. Dat zei hij als ze discussieerden over die landen. Wim wist 't beter, maar vader was nu eenmaal zo.’

‘Hij deed Wim, toen hij klein was, in een weeshuis, omdat ie geen zin had in leren. Hij wou altijd tekenen. Vader had een goeie baan, hij wist dat 't niet meevalt een goeie betrekking te krijgen. Wim moest leren rekenen. Vader gaf hem klappen om z'n kop. 5 klappen om z'n kop en 12 klappen, hoeveel zijn er dat?’ Ze lacht, een grimas.

Van Genk gaapt: ‘Zonde van de avond hoor.’

‘Kijk, dat is een markt in Spanje, een vismarkt, dat zijn haken met palingen... Al die gasten die vóór mij zijn, blijven uren bij de dokter. Met mij zijn ze zo klaar. Ik krijg alleen tabletten. En wat heb ik niet allemaal meegemaakt. Ik dacht toch dat ik trouwen zou.’

DE ZUSTER: ‘Nou ja, dat hebben we allemaal wel 's.’

VAN GENK (heftig): ‘Ik kan 't niet allemaal uitleggen. Ik dacht, ik hoef niet in een kosthuis. Ik had een vrouw in m'n kop zitten en ze zeiden 't is allemaal verbeelding. Ik kan van niks afstand doen en toen heb ik m'n hele inventaris, al m'n boeken voor 2 gulden verkocht.

Ik heb een zwager, hij heeft een kaarsrechte nek. Hij interesseert zich niet voor mij, dat kan ik niet slikken. Joop van de kostganger

is bij hem vergeleken een knulletje. 't Is een volmaakt stukje mens. Ik ben niet volmaakt, hoor. Ik droom, dat ik kletsnat naakt op straat loop op blote voeten. Eigenaardig is dat toch. Niet dat ik 't nou zo zwaar heb. Ik heb m'n natje en m'n droogje, ik lees m'n krantje op tijd. Ik weet niet meer wat dat is, een minderwaardigheidscomplex. Ik leef voor die reizen, voor die landen. Maar nu kan ik niet meer naar 't buitenland.'

De zuster legt uit dat hij tot voor kort 75 gulden in de week had en nu maar 40, waarvan hij f 5,- zakgeld in handen krijgt. Vroeger kon hij sparen op de spaarkaarten voor de reizen, nu niet meer. '\'s Avonds tekent hij tot midden in de nacht en dan moet hij naar huis lopen en dan is hij te moe, zit hij overdag te slapen.'

VAN GENK: 'Dat zeiden ze. 't Is niet waar, ik heb extra opgelet. Nu hebben ze me bij de mongolen gezet. Ik nam 't niet. De dokter gaf me zenuwtabletten en ik heb gecapituleerd. 't Erge is, ik heb niks tegen de mongolen, maar je neemt hun gewoonten over. Nou heb ik wel een betere baas gekregen. Ik heb niet zoveel last als met die vorige vent. Kleddervette lepeltjes moest ik poetsen, bakken vol, 't vuilste werk. De rijke jongens maken ze niks, dan komen de vaders. Met mij doen ze alles. Als ik kapot ben op 't kerkhof, komen ze voor m'n testament.'

ZUSTER: 'Meneer Beljon kan wel zeggen dat hij een kunstenaar is, en ik geloof 't ook wel, maar de meeste mensen zijn geen kunstenaar. Als hij de kost kon verdienen, kunnen we hem weghalen. Wie wil hem nu onderhouden? De geneeskundige dienst heeft hem zelf weggehaald. Ze hadden hem een goed kosthuis beloofd. 't Is toch waar, je zat de hele dag te tekenen, dat vinden ze een soort afwijking.'

Van Genk vouwt een tekening van bijna 2 meter open. Tegen een zwarte achtergrond zie ik rijen cellisten, violisten, zangeressen, omringd door vlaggen en opschriften: 'Arbeiter aller Welt vereint Euch. Weltsprachen. Weltfrieden.'

'Dat is 't Burgtheater, dat 't niet meer kon bolwerken, dit is 't laatste concert van 't Coburger Orkest, onderwijl zijn ze de zaal al aan 't afbreken. 't Hele gebouw is met de grond gelijk gemaakt.'

Twee dagen later. Wim van Genk en ik in de restauratiewagen

van de trein, naar Utrecht. We zijn op weg naar Van Genks tentoonstelling, in Hilversum. Hij vertelt van een TV-stuk: een oude man, die van z'n zuster en zwager naar 't armenhuis moest. Hij wou niet, maar de zuster zei: Je gaat een mooie reis maken met de autobus. ‘En toen is ie gegaan en dat was 't einde. De jongens uit 't kosthuis vonden 't een heel reëel verhaal. Maar m'n zwager, die met die stijve nek, zei: ik vind 't een beetje slijmerig. Hij voelde nattigheid.’

‘Laatst was er bij ons een jongen dood. Toen kwamen al die gasten op de begrafenis. Ik had nooit geweten dat-ie familie had.

Nou is 't wel zo, je moet denken, hoe zijn die jongens in 't huiselijk verkeer. Ik heb een moeilijk gestel. Je moet er ook aan denken, misschien krijgen die tehuizen te weinig geld. 't Was wel indrukwekkend op 't kerkhof. De baas van ons was ook bij 't graf. Je zag de kist naar beneden gaan.

Ik heb Duits geleerd uit tijdschriften, daar stond de vertaling bij, die ben ik gaan lezen. Engels ken ik ook een beetje, ik heb 't van de radio geleerd. We werken voor Van der Heem. De baas zegt: je moet aan je werk denken. Hoe kan je aan je werk denken? 't Is toch geen beroep, geen betrekking? Ik denk wel eens: ik heb niets gemeen met m'n tijdgenoten, zoals Van Gogh toch wel had. Daarom heb ik wel 's de vrees of 't nou wat waard is.’

't Is koud in de expositiezaal van Steendrukkerij De Jong en Co. 't Is zaterdag en tijdens 't weekend is de tentoonstelling gesloten. De eerste keer dat Van Genk hier kwam, was tijdens de opening, toen W.F. Hermans in een enorme volte o.a. zei: ‘Van Genk is in een web gevangen, zoals iedereen, maar hij heeft toch het overzicht over het geheel behouden.’ En: ‘Zijn tekeningen zijn huiveringwekkend mooi, maar zullen menigeen herinneren aan iets dat hij liever vergeet.’

't Is stil, om ons heen zijn, achter fraai glas, Van Genks pleinen, begrensd door hoge minutieus getekende huizen, straten vol trams en bussen onder een dak van zwarte kabels, spandoeken, reclameborden, vlaggen, tanks, mensen, vaak heel klein en in massa's. Ook groter en op de voorgrond, uit de rand komend tot de neus of de mond. Vaak vrouwen. ‘Ik heb geen boodschap aan

die gasten, maar ik heb ze getekend.' Kerken, bruggen, boven en ondergrondse stations.

Hij gaat na een korte aarzeling naar zijn panorama Mockba, er zijn er 7, maar dit is de grootste en hij heeft er 3 jaar aan gewerkt. Hij kijkt zwijgend. Wijst me 'de grauwe miezerige lucht van kou', noemt namen van bruggen en torens.

'Dat is de Gorki-straat. Je ziet nog de ondergaande zon die tegen de muren schijnt. En die sterren zijn 's avonds rood verlicht. Vroeger had je natuurlijk de adelaars. De Leninbibliotheek, de staatsuniversiteit, 't Kremlin, de besneeuwde locomotieven, treinen en mensen in 't Kiewse station.' (Een geweldig zwart hol.) Reeksen namen, jaartallen, gegevens die ik niet kan onthouden en niet noteren. Hij heeft, voor z'n tekeningen staande, een geweldige zekerheid, een imponerende eigen realiteit. Wijst me torens die hij fantaseerde, en toevoegingen die hij noodzakelijk vond. Zonder tanks zijn de pleinen te eenzijdig. 'Met paradoxale dingen bouw ik m'n steden op.'

Hij vertaalt spandoeken uit Tokio op de eerste mei. 'De kinderen van Hiroshima', praat geërgerd over de zwarte draden en kabels die Tokio ontsieren, omdat ze de bloesems verdringen.

'Dat is niks voor Theun de Vries,' zegt hij van z'n beeld van Frankfort tijdens de nazi's: Hitler Jugend, 't kantoor van de NSDAP en de Reichsbahn Direktion. Hakenkruizen van zilverpapier in de 4 hoeken.

'De spoorwegen,' zegt hij, 'daar kan je niet aankomen, je hebt je laatste trein gemist... de spoorwegen stellen zich niet aansprakelijk.'

De heer De Hartog van Steendrukkerij De Jong is 't eens met de prijzen f 2000,- tot f 10.000,-. Toch zou hij wel graag de tekening van de Laatste Blauwe tram hebben. 'Maar alleen als u hem wilt missen,' zegt hij. Van Genk weigert resoluut. De heer De Hartog, die veel moeite heeft gehad met opplakken van de tekeningen op linnen, het inlijsten, enz. zegt toch wel wat teleurgesteld te zijn door de familie van Van Genk, die zo wantrouwend reageerde, toen een aantal tekeningen zoek was. Alles is nu weer terecht, maar 'te denken dat die familie die tekeningen nog kort

geleden wegsmeet.’ Ook weer terecht is zijn grote Japanboek. Japanse kersebloesem, vogels, enz. worden gesteld tegenover mannen met zwaarden die hoofden afhakken, tanks, martelingen en de atoombom. Het Japanboek wil Wim van Genk mee naar Den Haag nemen. En hij schrijft de heer De Hartog (die al eerder is weggegaan) een zakelijk, goed geformuleerd briefje dat hij op diens bureau achterlaat.

De straat naar het station is enorm vol, overal zijn mensen en we moeten vaak uitwijken op de stoep.

Van Genk houdt z'n boek in bruin papier stijf tegen zich aan. Hij zegt: ‘Als je dit zo ziet, zijn mijn steden toch juist.’

4 april '64

Caransa
Elke winst die een mens neemt, daar wordt ie niet armer van

‘Ik had een augurkeninleggerij, daarvoor kreeg ik op toewijzing zout. Ik bewaarde 't zout en verkocht het voor f 20.000 goed geld. In '46 verkocht ik de augurkeninleggerij, in '47 begon ik een garage op het Waterlooplein. 't Stuk grond van de gemeente kostte aan huur f 750 per jaar.

Ik zette er een schutting omheen, kreeg een Shellpomp en verkocht en repareerde tweedehands auto's. Ik had 18 man personeel. Met een kredietje van de Shell erbij kon ik banden kopen in Engeland, ik breidde m'n aankopen uit tot karren en aanhangwagens. Ging reizen in de armybusiness. Kocht een huis op 't Waterlooplein voor f 8000, dat nu f 100.000 waard is. Kocht steeds meer huizen. Daar is de handel in huizen uit voortgekomen. Ik zou 't liefst een bungalow hebben op het Rembrandtplein. Ik ben rasecht Amsterdammer. Politiek interesseert me helemaal niet. Ik stem VVD omdat die partij m'n belangen behartigt. Ik ben verschrikkelijk tegen discriminatie, omdat ik die aan den lijve heb ondervonden.’

's Avonds is er maar weinig licht op de Goudkust van Amsterdam. Tenminste op de wegen die naar de dochters van Oranje heten. 't Valt niet mee voor een buitenstaander om de Prinses Irenelaan te vinden, waar de heer M. Caransa woont.

De juffrouw die de deur opent, blijft onbewogen als ik haar zeg waarom ik er nu pas ben. Ze is de hulp, die haar laatste werkuren uitdient, ze gaat weg omdat ze niet bevalt.

De kamer waarin zij mij binnenlaat, is geweldig groot. Van een enorme, lange, met blauw beklede bank, die haaks op een even

lange andere staat, komt de heer Caransa lachend overeind. Na de handdruk ga ik zitten en merk dat de tafel bedekt is met schalen waarop bijzonder lekkere dingen: geweldige bonbons, gekonfijte vruchten, enz. De juffrouw brengt koffie, op de TV begint een meneer te doceren. De heer Caransa legt beide armen op de bankrug, hij heeft gouden manchetknopen en om de pols een gouden horloge. ‘Ik voel me hier thuis,’ zegt hij. ‘Er is hier niks protserigs, zeg nou zelf. Ik ben ook niet iemand die de cultuurmens uithangt.’ Drie, uit ramen bestaande wanden van de ruimte kunnen helemaal opengeschoven. In lange vazen staan bloemen en takken vol orchideeën. Er zijn planten, zo hoog als bomen en het hout van plafond en vloer is mooi van kleur. In de reusachtige open haard ligt een stapel prachtige houtblokken. Kijk ik naar links dan zie ik een schilderij van Rembrandt, daartegenover hangt een Jan Steen.

M. CARANSA: ‘Toen ik f 200.000 had, woonde ik nog in 2 kamers met keuken en balkon. Altijd had ik de angst: ik moet niet te duur gaan leven, voordat ik er ben... In '51 zijn we gaan verhuizen van het Waterlooplein naar een huurhuis aan de Amstelkade. Pas eind '52 kocht ik mijn eerste huis in de Sarphatistraat. En nog alleen omdat we van de bovenburen zoveel huur kregen dat we er gratis konden wonen. Ik heb 't verkocht met f 22.000 winst. Toen zijn we in Zandvoort gaan wonen in een huurhuisje, als toerist. Mijn halve leven is geweest (spreekt snel en met emotie) éérst geld maken. Als ik een auto had, al was ie nog zo mooi, als ik hem met winst kon verkopen, deed ik hem weg. Elke winst die een mens neemt, daar wordt ie niet armer van, daarom, weg sssjt, eruit... Ik hechtte nooit aan iets. M'n huis, m'n auto tot waar ik in zat... weg... eruit. Ik ben zoveel mogelijk huizen gaan kopen. Toen ik zag dat de army-handel niet meer ging, volgens mij was in '62 de room eraf, heb ik me met volle energie op de huizen gegooid. Bedrijfspanden, blokken huizen, gronden waar ik dacht dat gebouwd zou worden. Huizen die ik kocht voor f 10.000 werden een ton waard. Als je 100 huizen hebt, had je zes, zeven miljoen verdiend. Zo is 't grote vermogen echt bij elkaar gekomen. In '63 ben ik bedrijfsmatig geworden in huizen. Toen vond Zwolsman iemand tegenover zich!’ Korte stilte. ‘Waarom

zou ik bang zijn? Ik ben met geen een cent begonnen. Niemand kan me het vertrouwen in me zelf wegnemen. Ik heb alles wat ik gezegd heb waargemaakt. Ik kom op 't ogenblik bij mensen waar ik vroeger niet voor de deur mocht staan. Nou zijn ze blij als ik binnenkom.'

IK: 'Hebt u nu geen zin om de vloer met ze aan te vegen?'

M. CARANSA (hard, langzaam): 'Er is 's iemand bij me gekomen, die vroeg of ik in 't bestuur kwam van een kerkgenootschap. Ik heb gezegd: je had bij mij moeten komen toen ik als jongetje van 10 in de rij stond voor levensmiddelen. Ik ben dezelfde persoon gebleven.

Ja (aarzelt, kijkt naar de TV, waarop iets lawaaiigs aan de gang is) ja, ik heb een hele tijd gehad dat ik dat gevoel wel had. Maar 't is me gelukt er boven uit te komen. Ik weet nu dat ik iets geworden ben, ik heb wat bereikt. Ik was niks.' (Mevrouw Caransa is binnengekomen. Ze is klein maar monumentaal, heeft machtige ronde armen.)

CARANSA: 'M'n vrouw is meer rechtuit als ik.'

Zijn vrouw: 'Ja, hoor, ik zeg 't gewoon. Er was 's iemand, ik mocht die vrouw niet. Ze vroeg een glas melk en ik zei: "Nee, je krijgt 't niet. Ik gun 't je niet".'

CARANSA: 'Ik moet nog wel 's de hand zoenen die afgehakt zou moeten worden. Dat maak je wel 's mee. M'n vrouw zou dat nooit kunnen.'

Telefoon. Kort gesprek. 'Iemand die 40.000 m terrein te koop aanbiedt. Verschrikkelijk zoveel aanbiedingen als je krijgt. Wat Zwolsman in Den Haag doet, ben ik echt wel in Amsterdam. De mensen proberen je wel 's tegen elkaar uit te spelen. Maar dan zeg ik altijd: Zwolsman is een goeie vriend van me. Ach, t' gaat er nou niet om hoe ik over hem denk. Ik hang niet de cultuurmens uit. Als ik een plaat aan de muur heb, als ik een Rembrandt heb en een Jan Steen, is dat omdat ik 't mooi vind. Mijn schoolopleiding gaat niet ver, maar ik heb al m'n talen, alles zelf geleerd. Ik heb 47 landen bezocht, was op de noordpool en in Nieuw-Guinea.

In Amerika vinden ze 't geweldig als iemand zich van niks, van de grond uit heeft opgewerkt. Ze hebben daar een afkomst

van loopjongen. Hier zeggen ze: wat verbeeld je je eigenlijk. Mijn buurman, Van Leer, heeft 30 mille van z'n vader geërfd. Ik apprecieer meneer Van Leer, maar ik heb 't uit de grond moeten halen.

Ik was 's in Monaco en daar lag een boot met 16 man personeel. Ik dacht, ik wil zien van wie dat is. Ik wil zien wat die man doet. 't Interesseerde me niet dat hij die boot had, maar waarmee hij die verdiend had. Ik heb uren gewacht, toen kwam-ie op 't dek met een glas bier. Een desillusie. Wie denk je dat 't was? Bentley van de Bentley-fabrieken. Ik dacht dat-ie een of ander vak deed. Ik verlies de verdienste van zo iemand niet uit het oog, maar ik dacht dat 't iemand was die het eerlijk uit de grond had gehaald.' Z'n vrouw (zacht): 'Dat is 't mooiste.'

CARANSA: 'Ik heb laatst tegen iemand gezegd: Jij hebt je salaris van f 15.000. Ik heb de courage gehad de vreemde in te gaan. Ik heb m'n vrouw wel 's 6 cent gegeven om brood te kopen en de f 300 die ik had, heb ik gebruikt om auto's te kopen. Ik heb er veel voor opgeofferd om 't op te bouwen. Jij dorst geen risico's aan. Dan moet je nou niet zeggen: wat zit jij prima.

Ik kan verschrikkelijk snel denken. Als ik voor een zaak sta, gaan meteen 3 gedachten door mijn hoofd: Kan ik 't financieren, geloof ik erin, is dit werkelijk wel zo courant als ik denk?

Nou zijn er winkelhuizen waarvan ze de waarde niet weten.' (Noemt als voorbeeld het pand van Plotske in de Kalverstraat, dat hij kocht voor f 425.000.) 'Iedereen heeft gezegd: hij is gek, heel Amsterdam. 't Was 't eerste pand dat in 20 jaar te koop was. Niemand wist wat de Kalverstraat waard was. Weet je dat het één van de acht winkelstraten van de wereld is? Daar gaan 110.000 tot 150.000 mensen per dag voorbij. De Kalverstraat is een jaarbeurs, die gaat dag en nacht door. Ik heb 't pand aan een Amerikaan verhuurd voor f 2- tot f 3000 per meter. Hij is er een hakkenbar begonnen. Hij zei: die straat is elk bedrag waard! Ja, nu weten ze 't. Nu maken ze prijzen van f 800.000.'

Noemt enige andere aankopen, wijst erop dat zijn basis een goed gefundeerd, geolied bedrijf is, dat elk jaar geld in brengt. ''t Badhotel in Zandvoort is ook van mij en nu het Doelenhotel, maar

dat heb ik niet gezien als groot winstobject. Ik vond 't leuk het te doen. Ik heb 3½ uur gesproken met Zwolsman over niets. Van Sterkenburg zat hier, ik zat daar, Zwolsman daar. 't Ging om f 300.000 tot f 400.000 achterstallig onderhoud. Van Sterkenburg zegt: “Man, 't is in 1460 gebouwd. Rembrandt heeft er zijn Nachtwacht geschilderd.”

Zwolsman zegt: “Wat... wat... Rembrandt zijn Nachtwacht? 't Is niét te koop. Hoeveel toeristen komen er in Amsterdam?” En toen gaf-ie opdracht om alle boeken van Rembrandt te halen. Ik zei: “Weet je wat je moet doen? Je moet 't niet meer verkopen”. Hij zegt: “Ik bel je.” En hij belt me 's nachts om 4 uur. “Zeg Caransa, wat heb je geboden?” Ik noemde een lager bedrag. Hij zegt, dat is niet waar, dat is niet leuk van je. Nee, Caransa, naar waarheid. Ik zeg: je weet heel goed wat ik geboden heb. Hij zegt: maar je krijgt nou de Rembrandt erbij.

Ik zeg: luister 's Zwolsman, je moet niet proberen m'n vader kinderen te leren maken. 't Is die prijs of niet.

Een paar dagen later belt ie weer. Ik zeg: met Van Rijn...

Hij zegt: Wat... wat... Ik zeg: met Rembrandt van Rijn.

Zegt-ie: Oh ja, heb je Saskia naar bed gebracht? Ik zeg: ja hoor, die ligt te slapen.

Ja, dit keer heeft-ie geen weduwvrouw tegenover zich gekregen, maar iemand die 't harde zakenleven echt kan.’

‘Vrijdag gaan we naar Knokke. Ik moet even naar een andere omgeving. Ik heb er vrienden, kennissen, er is een voetbalmatch.’

IK: ‘'t Casino...’

CARANSA: ‘Nee, nee, dat doe ik niet. Als ik f 100 in de speelzaal verlies, vind ik 't erger dan f 10.000 in de handel. Ze zeggen wel: lafaard, waarom zet je niet op. Maar ik speel niet. Bij de roulette kan je je niet verdedigen.

Dinsdagavonds komen hier de grootste bouwers van Amsterdam, we zijn met elkaar als broers. Maar je moet ons zien, als we kaarten. En tegen 't einde, als je ook maar f 3,75 verliest, dan zitten we met roje hoofden.

Je leert mensen kennen als je ze tot tegenstander hebt. Ik had in 1955 mijn laatste geld ingezet in een partij achterassen van vrachtwagens van 't Amerikaanse leger. Ik dacht dat ik die handel

alleen had, toen werd ik op de beurs in Rotterdam gewaar dat nog iemand 8000 van die assen had. Ik zeg, kan ik die van je overnemen? Hij zegt ja, maar ze moeten betaald worden bij het laden in München. Ze zouden in 23 rijnaken naar Amsterdam vervoerd worden. Ik zeg, ik betaal ze na elke rijnaak die binnenkomt. We hebben 13 uur geconfereerd. Hij zegt, ik vertrouw je. Ik had geen cent, ik had wel m'n eigen 6000 assen, die heb ik in de auto geladen en ik ben gaan rijen, Frankrijk in. Tot een kruidenier in Vaals toe heb ik assen verkocht (voor f 150,- 't stuk) om geld te maken voor de nieuwe partij. En aldoor stuurde ik geld. Op een dag stopte de verkoop even en toen heb ik Swaaf getelefoneerd, zorg dat de aak niet aan wal komt, zorg dat ie buitengaats blijft tot 't geld komt. Dat is gebeurd. Ik wou ook niet voor een dag respijt vragen. Het waren 12 zware dagen. Benauwde ogenblikken, slapeloze nachten. Ik heb 24 uur van de dag gewerkt. Ten slotte kwam ik nog assen te kort en de rest van de 8000 is door een Bombayer gekocht voor f 675.000.'

Vertelt, steeds sneller sprekend, waardoor ik me in 't noteren van de duizenden verwar, z'n stunt bij de koop en verkoop van mijnenvegers in Den Helder. Moraal: 'Je moet voelen wat je moet steunen of niet. Ben je een zwakkeling, dan moet je een baan zoeken.'

Mevrouw Caransa zegt dat er een meneer van Libelle is geweest en die heeft haar gevraagd: 'Hoe vindt u 't, dat uw man beroemd is? Ik zei: Wat noemt u beroemd? Hij zei ook: Uw vrienden van vroeger waren arm. Ik zei: Wat noemt u arm?'

CARANSA: 'Als jongetje was ik arm, maar mijn vrouw heeft bij mij nooit echte armoede gehad. En m'n vrienden van vroeger zijn nog vrienden. Ik hou feesten, dan hebben we hier 60 man in huis.'

IK: 'Vragen ze nooit geld te leen?'

CARANSA (geïrriteerd): 'Nee. nee. Ze hebben 't niet nodig. Ze weten dat ik aan niets zo 't land heb als aan lenen. Ik krijg wel van vreemden de achterlijkste brieven.

Laatst nog van een pater die naar Afrika wil. Hij vraagt geld voor een motorfiets met zijspan, dan kan z'n ouwe moeder mee. Hij wil in Afrika een school en een ziekenhuis bouwen. Nou

(kwaad), dat is allemaal eigenbelang. Ik wil ook wel naar Afrika. Ik geef al aan instellingen. Wat ik wél doe is... ik heb een paar kruidenierswinkels gekocht. Goed, we eten hier geen margarine, die geef ik aan 't Leger des Heils. Maar dan moeten ze niet meer blijven aankloppen. 't Moet vrijwillig blijven.

En ik heb een complete tandartsenbeweging voor een of andere missie, die kunnen ze krijgen. Maar voor de rest kan ik rustig nee zeggen. Ik kan wel hard zijn, dat moet je wel.

Voor ik slaap neem ik een tabletje in, maar ik heb weinig slaap nodig, 5 uur is voldoende. Ik moet wel iets lezen. Die Geheim agent-OSS 117-boekjes. Iets waar waarheid in zit. (Omdat de laatste trein naar Den Haag over een kwartier gaat, word ik door de heer Caransa met spoed naar het station gereden.)

Enkele dagen na Pasen. Mevrouw Caransa doet open. Ze heeft geen hulp, ook geen werkster. ‘De vloer,’ zegt ze, ‘is 't bewerkelijkst. Het kan wel met zo'n wrijver, maar met de hand kom je beter in de hoekjes.’

Ze zet koffie en de tafel is weer vol lekkers.

IK: ‘Hoe was 't in Knokke?’

CARANSA: ‘Ik heb f 1400 verloren in 3 dagen. Ik had sinds ik 4 jaar geleden wat centen heb verloren niet gespeeld... 't Was de eerste keer, ik had zwaar de pest in.’

Mevr. Caransa zegt dat ze misschien hulp kan krijgen, een werkster 2 maal per week, een rijksdaalder per uur. Caransa (luid): ‘Ik denk er toch over de kast hier dicht te gooien en in het hotel te gaan wonen.’

(Tegen mij) ‘Ik was vandaag in het Huis van Bewaring. Kijk, in '41 liep ik op het Waterlooplein tijdens die Koot-beweging, ik liep daar met een jongen en ik zei: mocht je me ooit nodig hebben, dan kom je maar. Hij is naar Engeland gegaan bij de Prinses Irene Brigade.

Z'n vrouw en 3 kinderen zijn omgekomen, hij is opnieuw getrouwd met een Française. Nou is ie voor heling gepakt en schreef me een brief. Ik had de jongen nooit meer gezien. Vandaag ben ik er geweest. Wat was 't nou? Hij wou zijn huis kopen met 't winkeltje. Hij dacht, anders wordt 't verkocht aan een ander en dan zetten ze mij eruit. Ik heb gezegd, dat kunnen ze niet doen, dat zal niet gebeuren. Maar jij mag 't huis nooit kopen,

't is te duur. Maar hoe kom je erbij me te schrijven, je hebt me 22 jaar niet gezien. Hij zei: ik zag jou staan in m'n droom en toen dacht ik dat is degeen die ik hebben moet. Ik zei: "Dat is leuk, jongen. Ik hoop dat jij vrij komt. Ik hoop dat je 't niet gedaan hebt." 't Is een tamelijk ronde jongen. Een Zeedijkfiguur, spreekt 12 talen. Heeft een broodjeszaak met verlof A en dat is hem nou afgenomen.'

'Bij die razzia op 't Waterlooplein van 22 februari 1941 is mijn broer gepakt.' Korte stilte. 'Ik ben voor de army-business, voor inkopen van legermateriaal, in Korea geweest, in Japan, in N.-Guinea, Curaçao, Amerika, Afrika, Canada, overal.'

IK: 'Er wordt gezegd dat u ook gehandeld hebt met Nasser.'

CARANSA: 'Met Nasser! Nooit! Ik ben nooit in Egypte geweest, dat ging tegen m'n principes in. Wel de Saoedi-Arabiëlanden. Ik heette toen Marinus Caransa.

Want bij de KLM zeiden ze: u bent jood, we nemen geen verantwoordelijkheid. En ik ben bij Saoed op audiëntie geweest. Heb je die foto nog, Rika? Ik ben 14 keer in Israël geweest. Ik heb er een zaak. Ik ga een hotel bouwen in Elat. Ik heb Israël 250 gevechtswagens geleverd destijds van 't Amerikaanse leger.'

'Maar 't hoogtepunt in m'n leven, dat is de receptie van de koning van Thailand in het Rijksmuseum. Daar ben ik geweest en ik heb gesproken met de minister en ben voorgesteld aan koningin Sirikit. Terwijl je uiteindelijk uit niets bent gekomen, voel je dan: ik bén iemand. 't Is niet hoe rijk ben je. Maar je bent geacht in 't bedrijfsleven. Ik heb nog ergens de uitnodiging liggen. Je laat je voorrijden en volgens 't protocol wordt je naam afgeroepen. Dat geeft je 't gevoel dat je iets bent.'

'De mensen zien alleen maar wat er nu is. Ze weten niet dat ik 80 tot 100.000 km per jaar met m'n auto heb gereden. Duizenden kilometers van de ene dag op de andere. 't Is gebeurd dat ik een hele nacht ben doorgereden, mijn vrouw lag bewusteloos naast me. Ik had iets gehoord over een handel in Italië, bij Genua. Daar zou 700 ton onderdelen van auto's liggen. Ik kom daar en ik krijg de tip, "'t Is in Modena." Daar waren inderdaad onderdelen,

maar veel te duur. En ik hoor daar: 600 km verder ligt de 700 ton. Ik door de bergen erheen, kom 's avonds om 9 uur aan. Ik zeg tegen mijn vrouw: “eerst de handel.” Om half 12 had ik de handel gezien, ze vroegen zeventig cent per kilo voor de mooiste onderdelen. 's Nachts om 2 uur zeg ik “binnen 24 uur heb je 't geld. Geef me 24 uur de tijd.” Ik met mijn vrouw terug naar Amsterdam, 22 uur in de wagen. Ze lag bewusteloos. We hebben nooit gerust, niets gegeten, geen kop koffie, niets.

En toen ben ik met 't geld uit Amsterdam weer teruggegaan, na 46 uur rijden.’

Z'N VROUW: ‘Ik hoorde alleen maar ssjt, ssjt... de bomen vlogen voorbij.’

CARANSA: ‘Ja, ze wou een keer mee... Ja, wat dat aangaat hebben we 't echt wel uit de grond weten te halen.

Ik zat 's op een keer in Hamburg met collega's. Ik moet telefoneren en... ik zie ze nergens meer. Ik bel Amsterdam op: “Ga 's na wat er zijn kan”.’ Hij komt erachter dat ze naar Londen zijn, hij volgt ze, hoort dat er 100 dieselmotoren verkocht worden ongeveer 200 km van Londen. Spoort de verkopers op, is z'n collega's die daar al geweest zijn maar nog geen spijkers met koppen sloegen, vóór. Vliegt, zittend op een kist in een vrachtvliegtuig, terug naar Amsterdam, maakt binnen 7 uur 't geld over en belt een van die collega's op. ‘Ik zeg: Mijn spionnen weten alles. Je bent voor die dieselmotoren naar Engeland geweest, lever mij er 50 voor f 3500 't stuk. Ik wist dat ie die motoren niet had. Maar hij zegt ik kom naar Amsterdam en maak een contract. Inmiddels seint die vent naar Engeland en hoort dat een andere Hollander een stunt heeft uitgehaald. Hij belt me op. Hij zegt: die rot-Engelsen, jij hebt die motoren gekocht. Ik zeg Jan, ik zal je altijd helpen. Hier heb jij 50 motoren van mij voor f 3100 per stuk.’ En dat deed-ie. En ze kostten mij 170 pond. Dat is 't hele verhaal van een handel. Een zuiver verhaal.

Dat heb ik altijd gehad... het bijna aan het onmogelijke grenzende, dat wil ik. Als die betreffende man 't leest, moet-ie 't beamen. Weet je nog dat-ie opbelde, Rika, die Jan de Krommert. Dat fanatisme, dat moet je met alles hebben. Ik kom uit een hard vak. Een keihard vak. 't Is zelden dat een vak zo hard is. Omdat

je tegen mekaar staat op te bieden. Altijd zenuwspanning. Ik heb wel gehad dat ik in Frankfort zat en dan zei ik door de telefoon, ik moet naar München. Maar ik ging naar Frankrijk. En dan kwam ik er nog altijd 6, 7 tegen. Daar kan je boeken over vol schrijven. Daar denk ik 's nachts hele nachten an.'

VROUW: 'Ik ben ook wakker, ik kan niet slapen met het licht aan.'

CARANSA: 'Je gedachten staan niet stil. De dokter zegt, als ik jou een gloeilamp in je hand geef, moet-ie gaan branden van de spanning. Ja, je draait op zo'n dag wat af. Als de chef van 't Doelenhotel kapsones maakt, gaat-ie eruit. Ik heb 't gehad op het dok, één kankeraar was erbij. Ik zei, ga je geld maar halen. Ik kon die man niet missen. Ik trok mijn jassie uit en ik ging aan de kraan staan.'

'En ik (zegt z'n vrouw lachend) kwam met snert en sandwiches.'

CARANSA: 'Ik nam 't zo over van die kerel. 't Was in '56. De Amerikanen hebben verwonderd gekeken. Je werkt harder dan je personeel, zeiden ze. Ik kon een baantje krijgen voor 1000 dollar als transportofficer. Ik zei: ik heb meer nodig. Ik kreeg dan de civiele rang van kapitein. Ik ben niet graag op iemand aangewezen. Ik wil altijd op 2 benen staan. Ik kan niet kruipen ook. Kijk, als baas moet je je medewerkers kiezen, en je moet méér nemen dan de jongste bediende. Je bent op je personeel aangewezen. Ze werken onder je leiding en als je zelf dynamisch genoeg bent, lopen ze mee. De achterblijvers moet je wegdoen. Ik leid die zaak ook niet meer alleen voor me zelf. Je hebt verantwoordelijkheidsgevoel voor al deze mensen. Tegen welke schouder kan je nou nog uithuilen?

Bij tijden ben ik 's nachts zo zenuwachtig, dan kan ik wel janken. Met de paasdagen, ik zweer 't je, heb ik geen moment minder aan de zaak gedacht. Ik vind 't niet zo verschrikkelijk. Maar je hebt altijd mensen die aan je schouder uithuilen, zelf kan je nergens terecht. M'n vrouw is niet zakelijk aangelegd.'

'Ik heb maandag 31 maart de Rutecks overgenomen, ik moest f 1.300.000 neertellen. Dat doe je op één dag en op dezelfde dag een akte van verkoop en een van de aankoop. De Prijsbrekerzaken... 't Gaat om miljoenen. De financiën moeten rond zijn.

Je naam is te groot dat je maar een uur te laat kan zijn met overname van goederen.

Je zou 100 jaar langer moeten leven. Als je 5 bent, heb je geen geld, kan je niet uitgaan, van je 4oste af heb je geen tijd, als je 65 bent, mag je niet eens een harde bokking eten. We krijgen nooit de revenuen van ons werk, laat ze 't nooit denken. Als ik een dag wil vissen, moet ik 't zes weken van tevoren uitrekenen. 't Hoofdrad moet blijven draaien. De man die aan de slinger draait, moet blijven.'

VROUW: 'Als we 14 dagen met vakantie gaan, wil hij na de zevende dag terug.'

CARANSA: 'En dan ben ik al 7 dagen bezig geweest. In Israël heb ik 10 dagen gezeten, ik heb er voor 19 dagen gewerkt. Daar ben je voor geboren. Dat kruis draag je.'

IK: 'Je kan mooie dingen kopen.'

CARANSA: 'Je hebt een wagen voor de deur, een huis, maar je koopt verder niks. Als ik een das nodig heb, bel ik op: stuur me 10 dassen. En ik bel de kleermaker om stalen. 't Moet alles in een hurry. Alleen in Knokke zag ik een mooi horloge. Mijn vrouw heeft al zoveel van die troep.'

'Diamanten,' zegt mevrouw Caransa en ze lacht, 'maar ik draag ze haast nooit, hoor...'

C.: 'Ik zag dat horloge (strekt de pols en kleine hand), 't is beschaafd, eenvoudig, 't is mooi. 't Is wit goud. Erg duur. Wat denk je dat het kost? f 4000. Kijk, het kruis staat erop, 't is een merk, helemaal van de top. Ik ben er nog 4 keer omheen gelopen.'

VROUW: 'Hij wil mij altijd alles geven...'

CARANSA: 'Iemand zei, ik zou met jou wel eens zaken willen doen. Toen zei ik, dan moet je me een paar wit gouden manchetknopen geven. M'n gouden staan er niet bij... Natuurlijk doet ie dat.'

'Moet je zien.' Gaat met me naar de boekenkast. Wijst 'Universiteit voor zelfstudie', 'Algemene Kunstgeschiedenis'. Medische boeken. 'Als ik weer op de wereld kom, word ik dokter.' En z'n vrouw zegt dat hij 4 jaar geleden wou gaan studeren uit liefhebberij. 'En als ik ergens pijn heb, zegt-ie: dat is dat en dat. Hij meet met de bloeddrukmeter zelf m'n bloeddruk, die is een beetje te hoog.'

Op dat moment zeg ik argeloos dat de kamer zo mooi is, omdat er niet te veel in staat.

CARANSA (verbaasd, gebelgd): ‘Wát zeg je? Weet je dat dit de grootte is van een normale flat, 10 bij 10 m. Zet zo'n loeierd van een bank maar 's bij jullie thuis. Zet zo'n tafel maar 's bij jullie binnen. Je ziet 't niet, want ik hou van eenvoud, maar het is allemaal 't duurste van 't duurste.’

IK: ‘Wat kosten die Jan Steen en Rembrandt?’

CARANSA: ‘Zou je je arm willen verkopen? Nou dan!’

Zet bril op, kijkt in het boek van de Dutch painters en leest, voor hoeveel de Jan Steen verkocht is op de eerste veiling. 12 April 1752. Merry Company 150 florins. Er zijn doeken bij van 16 florins. ‘Dus toen was ie al duur... Rembrandt heeft veel rabbijnen geschilderd, veel joodse types.’

't Is bijna half 2 's nachts. Ik stap in een zilver grijze Jaguar. Mevrouw Caransa zwaait. Koplampen verlichten de naam op de gevel en ik vraag wat Solomchel betekent. Caransa: ‘Salomon en Rachel, zo heetten m'n vader en moeder.’

We rijden naar m'n logeeradres. Ik schrijf: ‘Van de 7 zijn er 5 (3 broers, z'n ouders) weggevoerd. M'n zuster is ondergedoken in een schuit in de Schermer. Ze heeft nu een goede zaak. Toen mijn vader en moeder gepakt werden, heb ik me gemeld, maar ze hebben mij uit Westerbork teruggestuurd.’

‘Ik heb me op het werk gegooid.’

De Jaguar bezit een in 't zachte leer ingebouwde bar: een ruimte waarin kristallen karaffen met sherry en cognac, een andere voor sigaren en sigaretten, een TV, een radio en een uitklapbaar tablet waarop alle soorten schaartjes en nagelvijlen.

11 april 1964

Rudi Carrell
Kijkers zijn mijn parochianen

Hij staat in 't voortuintje bij een soort speelgoedtent, waaromheen een gekrioel van heel kleine meisjes. Na de begroeting gaan we naar binnen. De woonruimte heeft geijkte afmetingen en valt ook qua inrichting niet uit de toon. De straat is stil en vlak bij de bushalte in Oud-Loosdrecht.

'Van de week zei ik nog,' zegt hij, plaats nemend terwijl hij de buitenkant van de rechtervoet op het lange bovenbeen legt, 'nu nog een lintje en een stuk van Bibeb.'

(Door de telefoon had hij gezegd: ''t Is misschien onvoorzichtig, gevaarlijk, ik zeg te veel.' Ik zei dat hij op een punt stond, dat hij met vijanden de vloer kon aanvegen, waarop hij snel zwichtte.)

De kleine meisjes van de tent kijken nu begerig door de ruit.

R.C.: 'Zie je die daar, net een muis, die hoort verderop. Dat zijn de 3 van ons, de oudste is 5. Wegjongens, 't is hier geen aquarium. Schrijft je ballpoint niet? (Gaat licht swingend in de heupen uit een kast een andere halen.) Heb je geen bandrecorder? Dat van Caransa rook anders naar de bandrecorder. Ja, dat was hem helemaal. Ik ken hem goed. Ik zit wel met hem bij Schiller. Laatst kwam er een vent naar hem toe, die zei: ik heb 'n huisje te koop voor f 30.000. Goed, zegt Caransa en meteen verkoopt ie 't voor f 50.000. Mijn show is goed verkocht. Wel met 250 pct. winst, maar daar heb ik dan 4, 5 maanden aan gewerkt. Hij maakt f 20.000 in 5 minuten, daar neem ik m'n petje voor af. Ach, dat is in jullie vak toch ook, 't komt aan op 't instinct, je moet voelen welke figuren voor het publiek interessant zijn. Mijn shows zijn gebaseerd op entourage. Eli Asser neemt voor z'n 'Kijk die Rijk' een chalet in Zwitserland. Daar hoef je echt niet bij het Nederlandse publiek mee aan te komen. Wat zegt zo'n chic chalet? Niets. Hoeveel mensen gaan überhaupt naar de wintersport? En Rijk de Gooyer in het mooiste interieur op de TV te zien, dat is

een gemiste kans. Hetzelfde met Teddy en Henk Scholten in de show van Corry Brokken. Teddy en Henk zijn 'n heel keurig echtpaar. Teddy is 'n vrouw om op te vreten. Ook zo jong niet meer, maar zoals ze erbij loopt! Goed, je zag ze in hun huis weer als het keurige echtpaar. Ze zaten naar de TV te kijken. Ontstellend dom is zo iets. Geen mens zit zo (armen over elkaar, rug recht, glimlach) bij de TV. Ik zit zo (voeten op tafel), dat zijn dingen die het publiek hoopt te zien.'

'"Rudi Carrell in z'n riante bungalow in Loosdrecht", schrijven journalisten. Nou je ziet 't. Ik heb een eigen huis, daar houdt 't mee op. Ik heb een fijne wagen, m'n vrouw heeft een wagen, we hebben één TV en niet op het toilet. Loosdrecht mag dan 't Beverley Hills van Hilversum zijn, alleen een paar uitzonderingen hebben misschien kapitaal op de bank in Zwitserland. 't Beste bewijs is dat trouwens, dat je in een klein landje miljonair kan worden in dit vak. Ik geloof dat Hermans er dicht bij komt. Ja, je moet aanvoelen wat de mensen boeit. Ik ben een van de weinigen die Henk van der Meyden niet zal aanvallen op dit punt. Ik weet precies hoe ie werkt. Ik lées m'n eigen interviews niet meer, maar ik heb er grote bewondering voor zoals hij z'n vak doet. In de kwestie "Zo is het toevallig ook nog 's een keer" en tegen Mies heeft-ie zich smerig gedragen. Als jongens onder mekaar zeg ik hem de waarheid. Als artiest zeg ik: wát wil je weten? Ik vind "Zo is 't" een van de heerlijkste uitzendingen. 't Leeft, ze moeten er alleen méér TV van maken en de presentatie is te amateuristisch.'

IK: 'Dat is juist de kracht.'

R.C. (geërgerd): 'Néé, dat weten we nu al bij Rinus. Er hoeven niet 5 mensen Rinus te gaan spelen. 't Mooie is, ze zijn precies zo burgerlijk als wij allemaal. Als Van het Reve drie bolussen op het scherm laat zien, vind ik dat verrukkelijk, kom ik niet meer bij. Maar ik zie ook wel, dat Van het Reve 't zelf gek vindt. Die tegenstelling doet 't juist, maar het moet niet zover gaan als in 'Les Raisins Verts', waarin een moeder een geraamte de fles geeft.

Rinus vind ik een aardige jongen. Bij al onze shows is-ie komen kijken en vaak gaf-ie 5, 6 wietsen weg. Hij heeft zulke grandioze

wietsen. Ik heb laatst nog gezegd: Rinus, ik ben niet zo intelligent. Mijn kennis is niet zo groot. Ik heb mulo, nou ja..., maar als 't balkon naar beneden komt, heb ik meteen 5 wietsen. Als een meneer op de eerste rij vraagt: hoeveel is $a^2 + b^2$, weet ik 't niet. Toen zei die: 't zou mooi zijn als dan tegelijk het balkon naar beneden kwam.

Ik heb altijd in de publieke belangstelling willen staan. Eerst wou ik journalist worden, dat is eigenlijk hetzelfde. Ik ben zo beroemd geworden als de beste voetballer, maar je instelling verandert. Ik ben 't vak als vak gaan benaderen. Zo'n zilveren roos is geweldig, en toen ik thuiskwam, was de hele kamer vol bloemen, maar ik zat alweer aan mijn volgende programma. Met het circus ga ik door. Je kan heel ongewone dingen doen. Ik ben voor het brengen van iets origineels. Ik ben de eerste die in een theater van een rots zo maar de zee in duikt. Droevig alleen dat het publiek het beter ziet dan de critici. De recensies (praat steeds sneller) waren allemaal goed, maar zo weinig geargumenteerd. Als je ziet wat in Montreux open doekjes waren, 't wordt hier niet opgemerkt. Iemand schreef: 't gekke is, ik heb niet gelachen, was dat de bedoeling? Ik heb er met m'n vrouw een gesprek over gehad. Ze zei... als de mensen jou met een aap zien, denken ze: oh god, wat 'n schatje... En met die zeemeermin is 't hetzelfde, 't gaat om de achtergedachte, ze denken: als die jongen alleen is met die mooie meermin: oh god, wat lekker. Dat is precies wat ik bedoeld heb. Ik ga er van uit, dat ieder mens naar een onbewoond eiland wil. Toen in die tijd van Cuba werd er zelfs hardop gezegd, ik wou dat ik op een onbewoond eiland zat. Maar dan wel met een beeldschoon mens, met een BB. 't Is een onderwerp waarop de meeste cartoons zijn gemaakt. En ik heb er geen één schuine of platte wiets in. Ik heb alle cartoonboeken opgezocht, er was niet één nette.

Riemens durft niet af te breken. Ik heb toen toch gezegd L.R.? Is dat ene L. Rozewater? Ik weet zeker dat-ie m'n show niet leuk vindt. Hij wil Doderer, Swiebertje, allemaal wat Buster Keaton deed, helemaal 1914. Dat vindt-ie prachtig. Van Nico (Scheepmaker) heb ik een heel leuke recensie. Ik zeg dat niet omdat-ie bij jullie schrijft, ik vind hem echt de beste. Wij gaan af op Nico. Ik ben niet zo tevreden, ik vind, die show heeft 't voor 50 pct.

Muzikaal is-ie goed, moest-ie ook de gouden roos hebben, 't zingen van me zelf is ook zo vooruitgegaan, maar 't zit vol gemiste kansen, presentatie en camerawerk. We hadden 't beter moeten doen. Mijn fabrieksshow is de enige die het helemaal haalt. Nou je moet ook denken waar we voor stonden. We hebben die aap vier dagen een stok boven zijn hoofd moeten houden omdat-ie moest wennen aan de hengel van de microfoon. En die brief uit de fles, daar zat een krent in. Zeven weken lang zat in die brief een krent. Kinderen vonden 't geweldig. Kinderen kennen die aap. En bij de TV moet je van kinderen van 2 tot 104 uitgaan. Als Jaap van de Merwe zegt: ik ben de beste tekstschrijver, ik werk maar voor een groep, voor 10 pct., dan zeg ik: hij is niet goed in z'n hoofd. Ik werk niet alleen voor snobs, TV is voor iedereen. Naar mij kijken ook advocaten en artsen, evengoed als debielen. Ik sta al 5 jaar op de voorpagina's. De laatste 3 jaar doe ik shows, geef ik m'n beste wietsen weg. Over 25 jaar ben ik zover dat men niet meer spreekt over de show van Rudi Carrell maar over Carrell, zoals nu over Hermans, Sonneveld en Kan. Kan is enorm commercieel, ik weet zeker dat-ie prachtige vondsten niet gebruikt, omdat die te moeilijk zijn. Dat is een verlies. En er is gebrek aan allure, aan standing. Kan, die een ingezonden brief schrijft over "Zo is 't" in *De Telegraaf*, wat is dat? Hermans, die een pagina schrijft over Sammy Davis. Gebrek aan standing. Waarom doet Hermans dat? Omdat hij weet dat als S. Davis in Carré is, is Hermans nergens meer; door zo'n stuk te schrijven wordt-ie medeplichtig. Je hebt altijd mensen die doen mee met 't succes, dan horen ze erbij.'

IK: 'Heb jij allure?'

R.C.: 'Ik mág 't niet hebben. Ik zit te veel in de mensen. Als ik naar een voetbalwedstrijd ga, zit ik gewoon midden tussen ze in, om echt op ze te letten.'

IK: 'En schrijf je nooit op een show-pagina?'

R.C.: 'Ik heb het wel gedaan. Ik doe 't niet meer. Ik zal je dit zeggen... ik vind Liedje met Caroline Kaart 't meest valse programma dat er bestaat. Ik zou er een parodie op willen maken, maar je hebt kans dat 't net zo'n rel wordt als bij "Zo is 't". 't Kan ook zijn dat de VARA het verbiedt.'

(Er verschijnt een klein meisje achter de ruit. Ze slaat op 't glas.)

R.C.: ‘Die is opgevoed in de tijd van het songfestival, toen stond ze op alle foto's te dringen... Kom... ga spelen.’ Ze slaat weer en roept ‘Rudi Carrell en zijn rot sjo!’

R.C.: ‘Ik ga er nu op werken de Belgen te pakken. 't Succes in België was ongelofelijk. Ik wil live-uitzendingen, tegelijk hier en daar. 't Levert zoveel meer geld op. Kijk, het belangrijkste is dat ik nu weet dat mijn persoonlijkheid internationaal pakt. Stel dat ik in een Duits dorpje ga zitten, biljarten met de Duitsers, kijken wat daar leeft, dan kan ik toch iets maken. Ik kan 'n beetje Duits spreken... Ik heb het nooit gewild, maar 't is er zoveel groter. En misschien halen ze binnenkort die muur wel weg. Dan heb je Oost-Duitsland ook erbij.

Ik ben enorm romantisch. Al 't geluk heb ik al doorleefd. Toen ik 14 was, had ik alles al gelezen wat er bestaat. Van Freud tot Hemingway. Ik haalde per dag 3 boeken, was gewoon niet meer te houden. Ik ging drie maal per dag naar de bioscoop. Ik heb 4 maal *An American in Paris* gezien. Ik ben 'n dagdromer.’

IK: ‘Geen cynicus.’

R.C.: ‘Cynisch, wat is dat precies? Bedoel je dat ik een realist ben? Op momenten moet je dat zijn. Maar ik ben enorm sentimenteel. En ik heb 8 jaar de schnabbeltour gedaan. Dan zit je tussen mensen die 25 jaar lang elke avond hetzelfde nummer afdraaien, van de 100 talenten bezorgen ze 99 een minderwaardigheidscomplex. Jongens die veel meer konden dan ik, heb ik zo zien sneuvelen.

Ik ben de enige die het zich nooit heeft aangetrokken.

Toch is het de beste leerschool. Zaterdag, toen Cliff Richard in het Kurhaus was, wilden die teenagers de zaal niet uit. Ik had het zo gedaan gekregen, maar ik doe het niet meer, ik wil niet meer in de publiciteit. Ik heb oudejaarsavonden voor militairen meegemaakt, daar zijn een paar duizend teenagers de laagste klas van de zondagsschool bij. Mijn vader heeft me geleerd hoe je ze moet temmen. Nooit beginnen met: goede avond, dames en heren. Als iemand 'n bierflesje gooit, teruggooien, liefst midden in z'n gezicht. Je moet beginnen met 2 vloeken.

Kijk, zo'n zilveren roos, dat betekent dat ik er weer 10.000 vijanden bij heb. Onder die zes miljoen kijkers zijn kinderverkrachters, moordenaars, moordenaars van TV-baby's. Tegen de geboorte

van een TV-baby kunnen ze niks doen, daar kan je geen pil tegen innemen. De gekste brieven sturen ze... “'t is schande, dat je die aap zo behandeld hebt”... Ik heb zo lief met 't beest gedaan. Hij zit zich nou op te vreten, dat-ie de kooi niet meer uitmag. Ik zou in m'n circus graag met die aap werken, maar 't is een levensgevaarlijke aap. Hij vreet je helemaal op. 't Zijn gewoon krengen (wordt kwaad).

De eerste drie dagen hebben we zo (zit rechtop, kwaad staren) tegenover elkaar gezeten. Eén keer heeft-ie me gebeten, toen had ik z'n pak gekocht. 't Was een chic pak, hij was 'n lelijke kantoorklerk in dat pak, geen aap meer. Hij wou 't niet meer uit.

Als die aap alleen achterblijft op het eiland, dat geeft onverwachte reacties van: oh god... en tranen in de ogen. Ook al hád ik dat voorzien, had ik 't niet veranderd. Maar ik wil wèl laten merken dat ik hem terug heb gehaald. Ik heb nog een hele fijne kek, in september.

Ik ben echt niet zo'n groot talent, maar door de afwisseling kan je 't lekker maken. Ik had voor die zeemeermin B.B. willen hebben, Esther was een enorme gok. Dat is je instinct. 't Gaat om lang denken, werken en geluk hebben. Als ik straks links afga en een rondje rijd, dan gaat het erom of ik rechts of links insla. Nee (kwaad) dat is geen bijgeloof, 't is het gevolg van lang nadenken ga je bewust niet naar feestje a, maar naar feestje b, waar je iemand ontmoet die je in het zadel helpt.

Wat weet het publiek daarvan, dat wil alleen maar geamuseerd worden. Ik ben voor ééns in de 14 dagen een show. Nu is 't zo, nu verwachten ze wat bijzonders. Men blijft er voor thuis, dat is een onmogelijke taak voor een TV-artiest. Je moet hetzelfde opbrengen als Feijenoord. Je leeft in te hoge spanning.

Journalisten hebben geschreven: er gebeurt niet veel in die show. Maar de kleine dingen, die enorme open doekjes waren in Montreux, hebben ze niet gezien. Als ik op een gegeven moment zeg: Bij ons zijn de vrouwen niet half en ik laat een van de speelkaarten zien, zegt Esther: zij is ook half... Dat is de allerbeste wiets die ik ooit gemaakt heb.

Maar wat wil je, ze hebben *Mondo Cane* ook afgekraakt. Toen ik na die film buiten kwam, was ik zo levensblij. Ik dacht: wat een zalige wereld. Als dat nou de rotheid van de wereld is.

Ik vond het een heerlijke film. *Alleman* is ook prachtig. Haanstra heeft de wet van de showbusiness gevolgd. Je kan in een show niet met de ballade van dood en geslachtsziekte beginnen. Je doet óf 't een óf 't ander, dat is de basis van showbusiness.

Als ik een show maak in de volkstuintjes - geweldig onderwerp - en ik krijg een aanbieding van Frank Sinatra, zal ik die niet aannemen. Frank Sinatra in de volkstuintjes te laten staan, dat gaat te ver, dat is een misdaad. Ik moet er ten slotte ook mee naar Montreux. Je doet 't een of 't ander.

Ik heb in de afgelopen jaren 3 aanbiedingen voor films gehad. Ik doe het niet. Als je niets beters kan dan Chaplin, moet je het laten, tenzij je met iets heel nieuws komt.'

'Ik denk over een parodie op de demonstratie voor de vrede. Die hopeloze strijders van de anti-atoombom. Ik zelf ben een privé-pacifist... Ze doen maar. Nou ja, sorry, ik kan er niks aan doen, ik vind het belachelijk iets te zeggen over de atoombom. Dat gun ik ze niet. Henk van der Meyden, daar zal ik nooit in mijn show een wiets over maken. Dat gun ik hem niet. Ik wil niet aan hem denken. Zo min als ik me druk maak over het geloof. Ik leef m'n eigen geloof. Dat is 't grote misverstand in mijn vak. Ik heb indertijd in een interview gezegd, als mijn show af is, loop ik op straat als een god. Daar is van gemaakt: Carrell zegt dat-ie god is. 't Bekende zoekwerk.

Ik heb m'n eigen geloof dat ik 't zelf moet doen. Dit (lange armen zijwaarts) is m'n kerk hier, ik geloof de hele dag. De kijkers zijn mijn parochianen. Kerk is een excuus voor mensen die wat geflikt hebben. Mijn vader, die komt uit de sloppen van Alkmaar, helemaal uit een tent in de sloppen van Alkmaar. Hij heeft me er zoveel van verteld dat 't lijkt of ik het beleefd heb.

Ik zal je over vader een verhaal vertellen, dat ook op mij slaat. Hij was groenteman. Hij kwam bij tante Neel, die had heel mooie dochters. Daar zat op een dag Jan Lemaire, nu 30 jaar geleden. Vader zei: Tante Neel, dat is Jan Lemaire, kan die niet een goed woordje voor me doen. Toen zei ze: "Dat is neef Dries, die wil graag naar 't toneel." Jan Lemaire kijkt, zegt: "Heb je toneelschool gehad?" Vader af... Twee jaar geleden staat vader in de studio, komt Jan Lemaire die zegt: "Als je misschien iets voor

me hebt...” Vader zegt: “Heb jij toneelschool gehad?” Dertig jaar later... geweldig! Dat heb je in dit vak. Daar word je door mensen teleurgesteld. Vader heeft altijd gezegd: “God straft nooit op heterdaad, maar wel te zijner tijd.” Ik word er bang van... als ik merk wat er om me heen gebeurt. Ik maak dingen mee dat ik denk: Niks doen, Rudi, niks doen... 't Kómt... En 14 dagen later word je geconfronteerd met... met... dat je denkt, nee, dat is te erg.

Dan komen ze op hun knieën, alsjeblieft. Ik heb nou Anneke Grönloh gevraagd... Ik kan 'n beetje scherpschieten. Ik zeg, ik schiet jou een sigaret uit je mond. Nee, zegt ze, dat doe ik niet, hoor. Ik zeg, het wordt 'n giller. Oh nee, zegt ze, ik vind 't zo eng.

Ach, ze doet 't toch wel, anders neem ik een andere juffrouw, maar Anneke Grönloh zou leuker zijn.

Dat maak je in dit vak mee, droevig weinig begrip. En ik ga niet uit van: ik heb succes en dan hebben jullie 't ook. Ik zeg, zij hun succes en ik 't mijne. Ik heb ook voor Wim Kan een nummer liggen, waarvan ik overtuigd ben, dat die man daarmee een conférence voor de TV zal maken die hij kan aanvaarden. Hij is bang voor TV, heeft geen idee wat het is. 't Zal een nieuwe Wim Kan worden, nu is-ie altijd hetzelfde. Steeds eendere wietsen, alleen de namen worden veranderd. Zonde. Ik ken niemand die zo goed kan typeren. Dat zou toch op TV zalig zijn. Nee, hij doet het niet. Hij mag van mij het hele decor hebben...’

IK: ‘Wat?’

R.C.: ‘Dat zeg ik niet. Je moet goed luisteren. Laten Kan, Hermans en Sonneveld nooit zeggen: die jongen gaat kapot bij de TV. Zij kunnen 't met een publiek van 2-300.000 af, ik wil 6 miljoen en België erbij. Dat is mijn liefde. Ik zal ze nooit uit het theater jagen, al word ik zo groot als Sammy Davis. Laten ze mij dan lekker laten doen wat ik wil. Sonnevelds show in Montreux, daar liep verleden jaar de hele zaal op leeg. Hij faalde zelf en toen zei die: TV deugt niet. Weet je wat 't is, hij houdt niet van het publiek, niet van TV-publiek, wel van het theaterpubliek. Ik hou van alles, ook van de debielen. Wat denk je, die grote drie kunnen elkaars bloed zuipen. Laat staan dat van een jongen van 29 als ik. Ik heb Toon gesproken, de dag na mijn show, hij zei

niets. Maar er komt een punt dat als ze niets meer zeggen, dan wordt 't een lachwekkende situatie.

't Is hetzelfde bij de VARA. Op de vergadering werd gezegd: wat denkt hij wel, dat de mensen zo maar weer Rudi Carrell willen? Na m'n zilveren roos zijn ze me komen feliciteren. Dan zeg ik niets. Alles heeft z'n tijd.'

'Ik liep laatst met een Engelsman langs de walletjes in Amsterdam. Over 5 jaar zit in die wallen een show. Nu nog niet. Vijf jaar geleden hadden de 3 bolussen de VARA een week zendtijd gekost. Appie Mol schrijft een boek. 'n Loeierd.'

IK: 'Ken je dat van Jan Cremer?'

R.C. (kwaad): 'Neen, ik hou niet van die jongens. Ook niet van Wolkers. De vuiligheid ligt er te dik op. Ik kan 't zo onderscheiden, 't is te makkelijk... die bekentenissen, nou moet 't effe. Erotiek is voor mij nog altijd een van de leukste dingen in het leven. We hadden een boek van Wolkers bij ons toen we met vakantie gingen. Nou, we hebben 't weggegooid... We zijn heus geen heilige boontjes, maar een klein beetje romantiek hoort er toch wel bij. Ga je samen met vakantie, lees je: "Je stinkt, je bent ongesteld." Dat hoef ik niet... m'n lieve God...'

IK: 'Je hebt 't ook niet op wreedheid?'

R.C.: 'Wel als 't goed doordacht is. *Kiss Kiss* van Dahl vind ik fijn. Dat boek van Wolkers is voor mij de notulen van een vieze nacht.

Zo'n Van het Reve, die voor de TV bekentenissen doet, waarom moet dat? Het kan me niet schelen. Als ik hem zo zag zitten, dacht ik: 'n fijne man, ik kan me voorstellen dat je gek op hem kan worden. Verder hoef ik van die man niks te weten. Wat heb ik aan bekentenissen? Laten ze maar naar de biecht toe gaan. Jezus. Er is dagelijks zoveel ellende. Laatst nog 3 doden op de weg, een man z'n benen kwijt. Je wordt de hele dag geconfronteerd met zoveel ellende. Ik weet wel dat er in Amsterdam wijken zijn met veel ellende, waarom moet je daarover beginnen. Ik heb er geen behoefte aan. Goed, vroeger gingen de smartlappen enorm. Het heeft succes, omdat mensen hun eigen ellende herkennen.

Ik vind het ook wel fijn om een sentimenteel lied te zingen, maar

ik wil dat de mensen zich ontspannen. Als je 5 gouden platen aan de lol verdient, wil dat niet zeggen dat je zo'n lollige jongen bent. Als vak is het een ernstig ding. 't Is een vak, gewoon.

Ik had al mijn werk opzij gegooid als ik camera-regisseur was geworden van “Zo is 't toevallig ook nog 's een keer”. Ik had er mijn hart en ziel in gelegd, ik had dat alleen gedaan. Ik heb Mies ook toen in Italië aangeraden eraan mee te doen. Ik zei: Mies, na Het Dorp kan je niet gewoon in een quiz gaan staan. Toen bij die avond van Het Dorp was ik de enige die niet wou optreden. Ik had f 25 betaald, ik was naar bed gegaan. Tot ik dreigtelefoontjes kreeg, toen ben ik 's nachts toch nog gegaan. Je móést gewoon. Je moest zo f 500 uit je eigen zak geven. Met alle respect voor Mies, wat ik een geweldig mens vind, maar een van de grote afknappers voor mij die dacht het Nederlandse volk te kennen, is die hysterie.

We hebben geen stieregevechten, geen bokswedstrijden, heeft Meijer Sluijser gezegd, we ontladen ons in de auto en met nationale rellen.’

16 mei '64

Kouwenaar:
Goeie dichters zijn we allemaal wel

Gerrit Kouwenaar werd in 1923 geboren als zoon van N.R.C.-correspondent David Kouwenaar. In de oorlog werkte hij mee aan de illegale literaire lichting, werd opgepakt, zat zeven maanden vast en dook daarna onder. Na de oorlog werkte hij bij *De Waarheid*, was kunstcriticus van *Het Vrije Volk*. Hij richtte in '49 met Lucebert en Jan Elburg de experimentele groep *Reflex* op. Publikaties: *Uren en cigaretten, 19 nu, Ik was geen soldaat, Valbom*, en de dichtbundels *Achter een woord, Hand o.a., Gebruik van woorden, De stem op de derde étage, Zonder namen*. Kouwenaar kreeg de Amsterdamse poëzie-prijs en de Jan Campert-prijs. Hij vertaalde o.a. alle stukken van Brecht die in Nederland zijn gespeeld, *Der Stellvertreter* en Faust.

Eerst koffie, door Paula Kouwenaar gezet in de keuken, net als de rest van de twee etages (in Amsterdam-Oud-Zuid) subliem verbouwd door Jan Rietveld.

Daarna jenever. Paula is gaan wandelen met het kind (lief zoontje van 3 jaar). Aan de wanden: collages van Sam Middleton, Van den Eerenbeemt en Kouwenaar. Tegenover de eettafel een wanddoek van Gerrits moeder, voorstellend Eva en Adam onder de boom en omringd door struiken en andere bomen.

Gerrit Kouwenaar (over de dichters van *Gard Sivik*): ‘Te weinig talent. Ze doen niet genoeg. Ze maken ook niks. 't Is geweldig gebabbel... leuke grapjes. Typische achterdocht tegen 't oncontroleerbare, 't onachtervolgbare, wat eigenlijk elk kunstwerk heeft. Alles wordt als romantiek afgedaan. Alleen Verhagen is een jongen van veel talent, hij heeft die theorie ook niet nodig. Wat ie maakt, klopt ook niet met de theorie. Z'n laatste bundel is heel romantisch.

Ik vind ze naïef, net zoals ze menen dat door het bestaan van computers de wereld zal veranderen. Menselijke reacties veranderen niet. In wezen verandert kunst ook niet. De manier waarop de mens zich in kunst uit, verandert. De man die naar Mars gaat, zal precies hetzelfde gevoel hebben als Columbus die Amerika ging ontdekken.'

IK: 'Ben jij veranderd in je manier van werken?'

G.K.: 'Vroeger deed ik niet... vroeger werkte ik niet zoals nu. Ik had 'n heel grote produktie, daar schiftte ik uit. Als ik 100 gedichten had, waren er 10 goed. Nu maak ik er 10 en daar zit ik lang aan te werken. 't Moet gemaakt worden. Ik heb gewoon iets gemaakt. Is 't niet goed, dan ga ik kijken, waarom zit 't nou niet goed? 't Hangt van een woord af, van 4 woorden. 't Is 'n kwestie van proberen. Daar bestaat geen theorie voor. 't Is voor mij wel een enorm verschil. Vroeger was 't veel onbewuster wat ik deed. Ik ging ook meer uit van... ja, 't was een soort behoefte tot vernieuwing, 't uitschrijven van de veranderingen die hadden plaatsgegrepen in de samenleving. Ik was niet bezig met een heel rechtlijnige opbouw van iets. Ik geloof dat ik de enige Vijftiger ben die dat doet. Ik heb met de Vijftigers niet veel verwantschap meer. Polet is de enige... die heeft wel een rechtlijnige manier van doorzetten. Campert en Vinkenoog... en dan is Campert veel beter dan Vinkenoog - zeg 't wat milder - schrijven zich in proza uit, wat ze allemaal meemaken -... poëzie is voor hen veel meer begeleidingsverschijnsel. Ze registreren erupties van 't leven. Vinkenoog heel duidelijk.

't Gaat niet om een bouwwerk te maken. Ik wil niet zeggen, dat mijn particuliere leven niet in mijn poëzie is na te proeven. Ik weet als ik m'n werk lees, dat was met die, dat heb ik daar meegemaakt, 't zit er allemaal in. Ik haal 't ook niet uit de lucht. Maar voor Vinkenoog, voor Campert, Jan Cremer is de taal hulpmiddel om stadia van 't leven te registreren en mij gaat 't om de zelfstandigheid van 't gedicht dat gemaakt wordt, ontdaan van 't particuliere. Dat zit erin, omdat ik 't gemaakt heb. Dat is iets wat ik bij die andere mensen niet aantref, dat vind ik 'n gemis. 't Zijn eigenlijk avonturenmakers.

Ik wil taal als materiaal gebruiken en niet als hulpmiddel. Ook dat klinkt vrij vaag... Zoals een beeldhouwer een plastiek maakt

en in de ruimte zet. Natuurlijk zit z'n particuliere gevoel erin, maar hij is uitgesproken bezig met een plastiek en verder geen gelul over wat ie heeft meegemaakt.'

'Lucebert had dat 15 jaar geleden al. Achteraf is je dat heel duidelijk, zie je dat ie heel ver was. Ik denk wel dat hij de enige was. Schierbeek nee, niet. Ik geloof dat ie 't slachtoffer van de vorm is die hij kiest. Hij gebruikt de lyrische methode om proza te maken. Ik heb wel bewondering voor de maniakale manier waarop hij 't blijft nastreven. 't Is toch een van de weinigen die met 'n bouwwerk bezig is en niet met 'n reeks min of meer geslaagde werkjes.

Hans Andreus, ik weet 't niet... Ik vind 't 'n beetje zelfherhaling... 't Is 'n goeie dichter. Nou ja, dat zijn we allemaal wel. Campert is ook 'n goeie dichter... Bij mij is 't net andersom gegaan. In de tijd dat ik mijn mededelingen verrichtte aan de goegemeente, kon ik 't ook in proza. Ik heb nu geen interessante mededelingen meer te doen. Ik maak een ding, dat bied ik aan. 't Is helemaal niet interessant wat ik te vertellen heb over m'n particuliere ervaringen...

De aantijging van *Gard Sivik* dat de Vijftigers te particulier, te subjectief zouden zijn... 't Is flauw om te zeggen, maar waarom moet men zich voor de avonturen van C.B. Vaandrager interesseren?'

'Als je nu vraagt, wat lees je wel... Ware gebeurtenissen. 't Pieneman-avontuur. Daar heb ik bij wijze van spreken iets voor m'n werk aan. Ik hoef niet die bedenksels te lezen. En kieken kijken, kieken van dooie mensen kijken, taferelen uit 1864 in licht dat al lang niet meer bestaat. 't Is gewoon 'n soort voedselmachine voor drama's. Voor romans. Ik lees ze niet meer. Ik lees Van het Reves reisbrieven en Mulisch van 't moment dat ie de roman uitstapte.'

'Wolkers, 't hoeft voor mij niet. Ik vind 't een goeie schrijver, de beperktheid van z'n blik is een voordeel. De geweldige druk op de knop met uitschakeling van alle gebruikelijke zijpaden. De geobsedeerdheid van het bepaalde onderwerp dat ie heeft. Schrijven uit gekweldheid is wel iets nieuws. Ik bedoel de oude schrijvers waren toch meer vertellers.

Adriaan van der Veen schrijft van 6 uur 30 tot 7 uur 30 's morgens. Je kan aan z'n boeken wel merken, dat ze in de vervelende uren zijn ontstaan.

...Soms denk ik g.v.d., ja, 'n roman schrijven. 150 velletjes. Je kan wel 3 vellen per dag. Maar ik heb gewoon niets meer te vertellen (lacht, plooit zeer zachte lippen), ik heb geen fantasie. M'n proza van vroeger... *Valbom*... ja, ik vind 't nog wel goed, omdat ik 't heel oprecht gemaakt heb.'

IK: 'Je vertaalt veel. Ik ken schilders die niet meer kunnen werken, als ze er ander werk bij doen.'

G.K.: 'Ja, ja. Die zijn allemaal verpest door: de kunst moet in grote stilte ontstaan... Ik zou buitengewoon graag willen dat ik niet hoefde te vertalen, maar je zit nu eenmaal met je plichtsgevoel en 't rolt vanzelf, hè. Ik doe 't uit 'n soort luiheid, je kan je eigen tijd indelen, je hebt 'n beetje het idee dat je vrij man bent. Remco doet 't liever met kleine werkjes. Die kan erg goed snel werken. We waren es doorgezakt, jaren geleden, gingen om 4 uur naar huis en Remco moest z'n tekst nog maken voor 't zaterdagavond-radioprogramma. Die zou om 10 uur 's morgens worden gehaald, moest om half elf opgenomen. 's Avonds heb ik de radio aangezet en inderdaad... 't was er. Daar heb ik immense bewondering voor. Dat kan ik helemaal niet. Ik werk liever aan iets waarmee ik maanden voort kan.'

'*Faust* heb ik (voor 't Rotterdams Toneel) bijna af. Ik heb 't rijmloos gemaakt, wat wel de ergste karwei was, omdat 't hangt op rijm. Ik meen dat 't niet meer kan, die pingpongbal van rijmwoorden. Ik liet 't dus weg en die taal is bijzonder slap, ploft in elkaar, zodat je 't moet doortrekken. 't Is wel 'n gek stuk, hoor, alleen die romantische rimramgevoelens, waar 't gevoel optreedt, is 't enorm cliché, ik heb 't enorm afgezwakt.

't Is wel schadelijk voor m'n eigen werk. 't Is ook zo'n eindeloze berg... en 't feit dat je je altijd in de problematiek van anderen moet verdiepen, dat je niet aan je zelf toekomt.

Der Stellvertreter was ook veel te lang en zo enorm christelijk. Ik ben wel verbaasd over de reacties. Die paus is ook maar 'n mannetje, is god op aarde niet, al is ie plaatsvervanger. Ik vind wel leuk dat alles nu loskomt... alles uit de met de mantel der liefde bedekte mesthoop, waarin geprikt is. Die paters van *De*

Nieuwe Linie... Gek, dat al die dingen plotseling actueel worden. Toen Charles er in *Volg 't spoor terug* over schreef, werd er niets over gehoord.

Als ik morgen 'n erfenis zou krijgen, zou ik geen toneel meer vertalen. Ik zou 't wel willen schrijven, maar naarmate ik meer vertaal, wordt 't moeilijker.

't Enige is, als ik nu voor me zelf ga werken op een dag dat ik niet vrij kan nemen, als ik die tijd dus steel, krijg ik 'n zekere spanning. Op dat breukvlak van spanning en ergernis komt er iets. Dan neem ik die map... er zitten zo'n 35 dingen in, allemaal voor drie kwart af... Aan 't één ontbreken 7 woorden, aan 't andere 5. Als me iets te binnen valt, een woord, een regel, gooi ik 't in die map. Nou, dan ga ik kijken... nee, dat is niet goed, die zin loopt niet...'

IK: 'Zie je wat in Zero (de beeldende afdeling van *Gard Sivik*)?'

G.K.: 'Voor mij hoeft 't niet. 't Is 't tegenovergestelde van wat ik doe. Je zou kunnen denken dat de objectivering die zij voorstaan en de wegcijfering van 't particuliere gevoel zouden samenvallen, maar nu is 't rare... ik streef naar 't losmaken van 't gedicht, de enige band met mij moet zijn dat ik 't gemaakt heb. Of zoals Lucebert schrijft: 't bloedend os van mijn verbeelding, waardoor bloed druipt op alle dingen die ik aanraak. En zij streven daarnaar in 't abstracte en zetten onder 't voorwerp hun naam. 't Is niet voor niets dat de dichters copywriters zijn.'

IK: 'En pop art?'

G.K.: 'Daar zie ik wel iets in. 't Is 'n daad stellen, 'n gebaar maken. Ik hoef 't ook niet, maar ik heb met surrealistische kunst 'n grote affiniteit.

Dada was ook anti-kunst, maar ze maakten iets. Als de grootste daad is dat er niets gemaakt moet worden...

Wat me opvalt van die heren van Zero is 't verabsoluteren van de tegenstander... Zij zijn geen artiesten, zij gaan niet in fluweel... alsof God betert niet sinds 50 jaar de artiest geen verschoppeling meer wil zijn in een slecht zittend pak, maar naar de beste kleermaker gaat als ie geld heeft. Ze kunnen niks. 't Zijn allemaal jongens die zijn blijven steken.

Armando, die zegt dat 't zo jammer is dat ie niet in Amsterdam

woonde, anders zou die met Cobra hebben meegedaan... Peters, Schippers. - Als iemand 40 is en nooit 'n bal gedaan heeft, of 't niet heeft gehaald, kom dan niet aan met de theorie dat dat wat anderen wel deden, allemaal onzin is. Ze drukken zich zo primitief uit, als je hun babbels leest... armoedige stukjes, zo armoedig, net als die gedichtjes: "De kroketten in 't restaurant zijn aan de kleine kant..." Twee regels op één pagina... Kijk, Jan Cremer, die maakt gewoon een boek met 'n heleboel pagina's. Hij schrijft toch met 'n rake journalistieke feeling over dingen die belangstelling wekken; 't is iemand die alles wat onder de oppervlakte wriemelt toch aanroert. 't Is bovendien interessant dat 't 'n parodie is op 't soort van de avonturenmakers. 't Leidsepleinperkje verzinkt in 't niet bij het vreemdelingenlegioen... Afgezien van wat in 't boek staat, is 't een daad geweest. 't Is gewoon een daad. Als Armando 7 autobanden op een rij hangt, ik kan me nog voorstellen dat hij 't merkwaardig vindt, die autobanden, maar waarom ie er dan z'n naam onder zet?'

IK: 'César, die 't blok ineengedrukte auto's vond, zette er ook z'n naam onder. Hij zei, ik heb 't gezien.'

G.K.: 'Dat is wat anders. Zo'n blok auto's werkt als 't bloedend os van de verbeelding. Ik heb ook wel 's een stuk tekst in een gedicht staan, gewoon uit de krant. Ik vind dat op dat tijdstip uit 'n zee van mogelijkheden en dat is een daad. Dat boek van Cremer is een daad, net als 'n ineengedrukte auto vinden.'

IK: 'Morriën schreef over *Ik Jan Cremer*: een vuistslag... Het is aan de andere, de experimentele enz. schrijvers de schade te herstellen.'

G.K.: 'Welke schade? (lacht) Adriaan hoeft zich niet bezorgd te maken. Goeie boeken maken we zelf. Gebeurt best, hoor.'

... (Paula Kouwenaar komt 'n bakje nootjes, enz. brengen)...

G.K.: 'Zo'n Buddingh, die in '51 enthousiast over de Vijftigers schreef en die ze nu afdoet als mensen die alleen de vorm vernieuwden, maar verder niets nieuws hebben gebracht. Onbegrijpelijk. Buddingh is jarenlang nergens bij geweest, was altijd goed, maar nooit helemaal, nooit. Nu hij tegen de 50 loopt, is hij er... Schrijft ie van die simpele versjes... Als dat de toekomst van de poëzie is... De versjes van de man die er eindelijk bij is. Ik weet niet waarom ie 't doet. 't Is iemand die alle problemen,

moeilijkheden. voor romantiek houdt. Helemaal in de geest van: doe maar gewoon. 't Is (lacht) voor Rotterdam goed bruikbaar.'

'Roland Holst, dat is een maker, die heeft dingen gemaakt. Achterberg is een goed dichter geweest, de rest zijn formuleerders met treffende of schitterende inhoud. Iemand als Gorter, die heeft iets gedaan. Ik vind Gorter wel 'n groot dichter. Zeker, zég 't maar. En *Een Winter aan Zee* van Roland Holst is een prachtig boek. In z'n laatste bundeltje staan verzen die subliem zijn. Nou, die man, die heeft 't gehad. Die heeft (stoot met vuist) 't doorgedrukt. Die heeft z'n hele leven eraan ondergeschikt gemaakt. 't Was wel iemand die z'n gevoelens verwoordde. Bloem heeft 't ook heel mooi gedaan, maar 't is ook niets méér, niets anders. Taal is een verfdoos; 't is niet een zaak van bij wijze van spreken geen talent hebben om mooie kleuren te mengen. 't Gaat erom gewoon behoefte te hebben om een vloek te laten stollen. 't Onsterfelijke neer te zetten. Daar staat 't... 't Onsterfelijke tot materie teruggebracht. Ik wil mijn leven in de materie kunnen stoppen. Kunst ontstaat uit conflict, ontstaat op 'n breukvlak.'

IK: 'Wat is 't breukvlak bij Roland Holst?'

G.K.: ''t Leven dat ie geleid heeft. In z'n eentje op de elegante manier, kluizenaar van Bergen... Maar 'n kluizenaar na 2 maanden in Nice te zijn geweest. Hij is veel meer iemand van de twintiger jaren dan je vermoedt. Op foto's staat ie tussen de anderen in hun rare ouderwetse pakken, hij altijd als deftige burger met wandelstok. Geweldig. Speelt de playboy. En moet je je Gorter voorstellen, die vergaderde in Europa met de arbeidersraden, en ging naar Bergen tennissen in 'n wit pak. In die poenige badplaats. Op een keer ontmoet hij Bloem, die is met Claartje Eggink. Gorter, die achterblijft op de tennisbaan, ziet hoe Bloem met Claartje de straat oversteekt. Claartje, die als een godin naast hem loopt... En Gorter zegt: Jani, in de maatschappij die ik voorsta, was dit nooit mogelijk geweest.

Moet je je voorstellen, Gorter met hebberige ogen, zag die smakelijke meid lopen en vertaalde dat in die monsterkoppige belijdenis Geweldig.

Gorter, die 'n groot conflict had met Lenin... die kant bestaat voor ons niet. 't Was 'n heel lieve marxistische denker, 't was 'n

groot dichter. 't Is gek dat er nooit over Gorter een goeie biografie is verschenen, verhaal over z'n leven en z'n verschillende mevrouwen. Hij was heel erotisch.'

IK: 'Jouw leven is heel anders dan 15 jaar geleden.'

G.K.: 'Ja. Ja... je had grote armoe en grote pret... 't Is anders, omdat je veel onbewuster leefde met die waanzinnige zee van leven voor je. Op weg naar 't einde krijgt iedereen een zeker realiteitsbesef.'

Hiaat.

G.K.: 'Ach, 't is heel normaal, die reactie op de Vijftigers.

'Maar (kwaad) 't is niet goed wat Armando doet. 't Is gewoon niet goed. 't Is of 'n slechte Lucebert of 'n slechte Armando. Joop Massaker heb ik in manuscript gelezen, 't was heel dik, later bleef er een klein boekie over, 't was 'n boek, maar niet nieuw. Nou, dan vind ik, dan hoeft 't niet. Evenals mijn *Valbom* met geniepige trucjes, beetje sadisme, afrekenen met je jeugd. 't Is ook koel geschreven, men noemt dat sinds de vorige eeuw (lacht) understatement. Die jongens zeggen dat ik tegen ze ben. Ik vind 't aardige jongens, maar ze zouden moeten bewijzen dat ze iets kunnen. E. Vanvugt is 'n jongen die heel goed proza schrijft en dat al heel jong. Een ander is er jaren mee bezig... Hij kan 't direct. Maar nu begint 't pas. Misschien ouwe lullenopvatting, maar toch is 't zo. 't Is geen kunst om hop, midden in de ring te springen. Kijk, hier ben ik. Als je schrijver wilt blijven, moet je maken wat er nooit is geweest. 't Is toch zo dat voor deze generatie de Vijftigers, én de schilders én de dichters hebben geleverd die 't gedaan hebben. Die echt 't vlak vulden.

Er is nog niemand geweest die Lucebert verbeterd heeft. Willen de jongeren dat, dan moeten ze 't waarmaken. Ze denken dat ze moeten opstaan tegen de vaders... Dat is goed, al zijn wij hun vaders niet. Vaandrager, Sleutelaar, enz. zijn al 10 jaar bezig, ze zijn niet uit de lucht gevallen, ze hebben ons begeleid. Ze begonnen zich te bevrijden met grof geschut. Ze liepen de literatuur binnen, ons vervloekend. Natuurlijk moet men zich afzetten... Daarom vind ik 't de enig interessante groep die er bestaat. Maar men kan niet zeggen dat de poëzie van de Vijftigers de vorm vernieuwd heeft en de rest antieke boel is.

Men benadert ons met de nadruk op de literaire revolutie... Maar dat verre verleden is 'n incident geweest. Nu gaat 't grote werk beginnen. Nu moet de Guernica gemaakt worden. 't Is gewoon 'n generatie van dichters die allemaal bewezen hebben dat ze goeie dichters zijn, ze staan allemaal in boekjes, nu gaat 't erom echt dichter te worden. 't Is niet als bij de Tachtigers.

Ik vind Polet belangrijk, ook omdat 't zwaartepunt van Polet na de Vijftigers ligt en bij Elburg ervóór. Bij Lucebert ook. Lucebert heeft een afgerond werk gemaakt. Ik vind zelfs z'n laatste bundel in zekere mate zwakker. Wat moet nu die jongen over 10 jaar gaan doen. De tijd van z'n poëzie is kort geweest, moet ie nu tot z'n tachtigste schilder blijven? Dat kan niet... Moet ie als schilder overdoen wat ie als dichter al gedaan heeft?'

IK: 'Lucebert was toch in de eerste plaats schilder?'

G.K.: 'Ik ken hem van alle mensen 't eerst. Toen ik hem leerde kennen, was ie tekenaar, toen schreef ie poëzie. 't Tekenen was een begeleidend verschijnsel. Er was bij ons altijd verf in huis en die is hij gaan gebruiken. Maar hij wás tekenaar. Toen z'n poëzie opgedroogd was, is ie gaan fotograferen en nu is hij echt schilder, met dagvullende taak. Maar toch vraag ik me af, hoe lang houdt ie 't vol. Hij is nu 40. Ik vind 't erg mooi, maar 't is 'n beperkte manier, 'n beperkte wereld die hij uitdrukt. Deze Cobrawereld. En 't is ook zo dat Lucebert met zijn poëzie dieper grijpt. Afgrondelijker. Hij bekijkt de wereld als schilder vriendelijker. 't Is 'n heel lieve vriendelijke jongen met grapjes, maar ook aan de andere kant giftig, agressief, demonisch. Dat, 't afgrondelijke, moet ook nog 's komen. Hij maakt zich niet zo'n probleem met schilderen, hij is fluitend bezig. Wat ie nu maakt, ik weet 't nu wel. 't Diepere doortasten, dat moet komen. Appel, die meer in verf denkt, vernieuwt zich automatisch. De motieven van Lucebert zijn inderdaad wel 'n beetje beperkt.'

'Ik neem aan dat Lucebert in die Cobratijd heel bewust was van wat ie toen al deed. Ik ben met m'n persoonlijk werk veel later begonnen, pas 5 jaar later begon ik 't door te krijgen, terwijl ik me van 't oorspronkelijk punt verwijderd heb. Dat is goed. Cobra is niet een manier. 't Is een moment geweest, van waaruit je je ontwikkelen moest. Je kunt er ook in blijven zitten, zoals Appel,

waar ook niks op tegen is... 't Is gewoon 'n stukje jeugdfase van 2 jaar. Cobra was geen stijl, wel een wijze van zien, die ook volmaakt open was. Alles mocht, 't was beweging, die ruimte voor zich eiste. 't Tegendeel van wat 't nu schijnt te zijn.'

'Je zei: je leeft anders. Natuurlijk, je blijft 'n produkt van je tijd. Je leefde 15 jaar geleden anders. Je ontkomt niet aan de welvaart. 't Is ook 'n kwestie van leeftijd en m'n veel bewuster manier van werken... We, de Vijftigers, waren 'n grote familie, 't was wel een rare band. Niet met alle mogelijke bloedschennige verhoudingen, maar iedereen is door een achterdeur in andermans leven gekropen. We hebben jaren op elkaar geleefd.

Ik heb 's tegen, ik meen dat 't tegen L. was gezegd, we waren geen flikkers, we waren 't gewoon niet, maar omdat we 't niet waren, pakte je wat 't nabijzijndste was. 't Begon aan alle kanten te barsten, 't gepruts begon ongezond te worden.'

IK: 'In je laatste bundel *Zonder namen* schrijf je over kleuren, je zegt: "wit: behaarde illusie van niets". Willem Hussem vindt dat onzin.'

G.K.: 'Hé? Wit is een kleur die niet bestaat, daarom is wit illusie van niets. En omdat 't met haar is beplant, is 't bemenselijkt. 't Is 'n menselijke illusie van niets. Poëzie is geen 1 plus 1 is 2, 't moet kunnen schokken, 't is niet een in elkaar gedraaid gedachtetje.

Dan zou je kunnen zeggen dat een socioloog 't zelfde is als een dichter. Terwijl 't verschil in materiaalgebruik zo groot is als van een kunst- en een huisschilder. Een dichter moet proberen 't vlies van 't onmogelijke te verbreken. Ik vind dat iedere kunstenaar dat moet.

De enige die over *Zonder namen* redelijk heeft geschreven, is Kees Fens. De close reading methode is een gezonde methode, al moet men niet overdrijven. 't Gezonde is dat er wordt gekeken naar wat er is gemaakt van de taal. Zonder moraliserend, filosoferend gebabbel, geen gezeik over 'n minderwaardigheidscomplex, enz. Alleen de werking die van de taal uitgaat.

Een manco van Forum vind ik de manier van kijken. Dat een intelligent man als Du Perron niet door de voze romantiek van Willink heenkeek, in een tijd dat Picasso opkwam. Nee hoor,

meneer Willink was 't. Die jongens die 't zo verrot goed wisten als 't over poëzie ging.'

''t Is altijd de achterdocht tegenover iets dat niet onder woorden is te brengen, de achterdocht tegenover 't gevoel. Dat vind ik ook bij die groep van Renate Rubinstein, dat wat zo tegen *Tirade* aanhangt en wat van PC komt. Ze hebben een functie, ze zijn als rem uitstekend, maar die mensen lopen ook al 15 jaar mee en wat hebben ze gedaan? Van 't begin af is door PC altijd op ons gegald. Wat hebben ze zelf gemaakt? De versjes van meneer Nuis. Pas op zeg, kom kom... Slim zijn vinden ze geweldig.'

'Ik wil die mensen niet hun functie ontnemen, ze werken als een soort rem, purgeermiddel, zeef. Ter Braak is ook nuttig geweest, maar wat heeft Forum bijgedragen tot de nieuwe poëzie? Niets. Die is om Forum heen tot stand gekomen. Terwijl zij bezig waren allerlei slap gezwatel te analyseren. 't Is met de schilderkunst net zo. Hun ideaal was de 10 realisten.

En wie heeft 't uiteindelijk gedaan?

De domme Appel heeft 't gedaan. 't Heeft ook jaren geduurd voor Lucebert mocht. Ze hebben niet beseft in '48-'50, dat er gewoon iets belangwekkends te gebeuren stond. Dat heeft men gewoon niet herkend. Zo'n blad als *Libertinage*, wat heeft 't betekend? Eigenlijk niets. Wat heeft 't in de naoorlogse jaren betekend? Wat is *Tirade*? Ik lees 't alleen om Van het Reve en de Tijdgenoten. *Podium* ben ik uitgegaan, omdat ik me bij die mentaliteit niet meer thuis voelde. *De Haagse Post*-mentaliteit. Hofland is een alleraardigste jongen... maar ik ben toch met m'n eigen werk op een ander plan bezig dan wat ik daar zag. Ik hoor dat Remco er ook uitgaat.

Dan hebben ze wat ze hebben willen. Poëzie is toch overbodig. Ze willen journalistiek. *Podium* is 't blad geweest van de Vijftigers. 't Bestaat niet meer.'

6 juni '64

Remco Campert
Er zal altijd wel geschreven worden

Het huis, in Antwerpen, stond voordat Remco en Loetsia Campert er met hun dochters Manuela (4) en Cléo (1) introkken, dus tot 2 weken geleden, te huur voor f 200 per maand. 't Heeft drie verdiepingen, tien, bijna allemaal grote kamers. Niets staat op instorten, niets hoeft geverfd. Aan de achterkant is een tuin met een terras, waar op 18 juni, te 13 uur, Cees Nooteboom in de zon zit. Zie de parketvloeren (tot in de keuken), de wit marmeren gang, de 2 lange trappen naar de (grote) werkkamer van Remco. De tafel met schrijfmachine staat bij het raam of beter de ramen, waaruit driekwart van de buitenwand bestaat. En je kijkt tot 't einde van een lange straat, die wat scheef loopt, zodat je een goed gezicht hebt op de daken en gevels van huizen, met net zoveel allure als dit.

REMCO CAMPERT: ‘Je bent nooit in Amsterdam bij ons op de Bloemgracht geweest. Ik zat er in een klein zolderkamertje, naast de keuken. Ik heb er nog 2 boeken geschreven. 't Was zo benauwend, de hele dag vlak op elkaar, ingekapseld tussen muren.

Ik zit hier wel minder dicht bij de bron, maar ik kan hier ook wel stukjes schrijven... Alleen, 't betaalt hier slecht. Ik kan wel boekrecensies schrijven voor *De Nieuwe Gazet* misschien, ze betalen een Hollander wel iets meer, maar ik vind kritieken schrijven... 't is informatie waar niemand om vraagt, de lezer niet en de auteur niet. 't Hele instituut van de kritiek is zinloos, tenzij iemand daarnaast iets te zeggen heeft. Maar iemand ongevraagd je oordeel over iemands werk te geven voor geld... Als je even goed over je zelf nadenkt, moet je 'n gevoel van betrekkelijkheid krijgen. 't Is ook zo verdomd veilig, je zit in de rechtersstoel, je geeft weinig van je zelf prijs en je kan de schrijver een hoop

ellende bezorgen. 'n Vreemd beroep, recensent... Ik heb geen leermeestersmentaliteit.'

IK: 'Die pagina in *Het Parool* waar je over je zelf vertelt, dat was toch tekst uit die verboden TV-uitzending?'

R.C.: 'Ja, 't was wel aardig van *Het Parool* me zo'n hele pagina te geven, maar ik vond de tekst een beetje vervelend. Nou ja, 't was 'n praat-tekst. Bedoeld voor tussen de plaatjes. Aan de andere kant... ik ben 't toch wel.'

IK: 'Heeft de AVRO je nou al betaald?'

R.C.: 'Ik heb nog geen cent gezien.'

IK: 'Hoeveel zou je krijgen?'

R.C.: 'f 600,-. Ik kan me er wel kwaad over maken. Er komt bij dat ik 't erg nodig heb. We hebben er 4 weken aan gewerkt. En op 't laatste moment springt 't af door... door... door... van kwaadheid weet ik z'n naam niet meer... Ger Lugtenburg. De anderen zijn wel betaald. M'n moeder, Jan Vrijman, Rijk de Gooyer. Ik geloof dat 't voor een proces contractueel moeilijk ligt... maar als ze een beetje fatsoenlijk waren, zouden ze mij betalen.'

IK: 'Ze gaan gewoon door, kijk naar de censuur in dat programma met Rein Bloem. 't Betekent wel veel publiciteit.'

R.C.: 'Ik ben er helemaal niet gelukkig mee. Ik wil niet de schrijver van 't woord naaien zijn. Boekverkopers denken, als ze maar kopen, maar ik wil graag dat ze m'n boeken om goeie redenen kopen. Bovendien kan ik er niet goed tegen. De eerste dag zag ik 't als een grap, de tweede dag kreeg ik een depressie. Omdat 't zo frustrerend is. Je bent 4 weken bezig. (Hiaat) Ik praat toch al moeilijk over me zelf. Ik moet me enorm oppeppen. Ik zag tegen 't gesprek met Gomperts op. Toen 't gebeuren zou, ging 't niet door. 't Heeft me enorm gedeprimeerd. 't Ergste vind ik nog... je werk wordt er niet beter van. 't Is frustrerend...'

IK: ''t Is gek, die plotselinge sex-hetze.'

R.C.: 'Dat vind ik niet zo erg. Een tijd hebben we onze gang kunnen gaan, 't ontging ze... Dit is een teken dat er notitie van wordt genomen. Dat ze 't als een bedreiging zien... De HP heeft zich met die stippeltjes enorm belachelijk gemaakt... Grappig, dat *Trouw* wel 't woord (lacht) 't wóórd publiceerde. Ik wist niet wat ik las.'

IK: ‘Waar zou Gomperts 't met je over hebben?’

R.C.: ‘We hebben een paar avonden gepraat... o.a. over *Liefdes schijnbewegingen*, hij had bezwaren.’

IK: ‘Welke?’

R.C.: ‘Tegen die jongen die in de ijskast was opgesloten. Hij zei, dat kan niet. Ik heb me heftig verdedigd. Nadat hij 't voor de tweede keer gelezen had, kwam hij op alle bezwaren terug, maar, zei hij, 't was niet authentiek... 't Was niet beleefd. 't Was te makkelijk.

Ze hebben niet begrepen wat dat opsluiten betekende. Voor mij kan 't niet anders. Als ik er nu over denk, vind ik toch dat 't precies in 't verhaal past. Ik wil er gewoon mee aantonen, de schok die die jongen gehad heeft. Ik had ook gedacht dat 't duidelijk was dat die jongen door 't feit dat 't meisje wegliep geschokt was. Ik dacht dat ik 't beter zo over kon laten komen. 't Gaat voor mij in de eerste plaats om die opdonder die die jongen gehad heeft.’

IK: ‘Die lange monoloog van Trix als ze tegenover Gerard Beka staat vond ik erg goed.’

R.C.: ‘Gomperts ook... wat ik niet verwacht had van hem. Naar mijn smaak is 't emotioneel. Ik vind 't ook te poëtisch bijna. 't Past er wel in. Er moest op die plaats iets gebeuren, 'n uitbarsting. Maar ik vind 't te makkelijk, 't boek is af, 't heeft geen zin erover te denken.’

IK: ‘Je bent bezig aan het Gangstermeisje. Is dat een soort Trix?’

R.C.: ‘'t Is een ik-boek. 't Heeft vrij direct op mij betrekking. Voor 80 pct. De andere veel minder, zijn veel meer oefeningen in 'n verhaal vertellen. Dit bestaat uit notities. De ik zit in Menton, blikt terug op Amsterdam en z'n huwelijk. Hij moet 'n scenario maken waar 't meisje in zit, 't is 't gangstermeisje dat ie moet ontmoeten. Wat er dan gebeurt, weet ik zelf niet goed. 't Is 'n moeilijk meisje. Ik weet niet of ze bestaat. Een beetje zoals Truman Capote in *Breakfast at Tiffany's* beschrijft. Een die alle talen spreekt, internationaal. Je weet niet waar ze vandaan komt. Moeilijk te beschrijven, de vinger op te leggen (lacht) gewoon de vinger óók?

‘Dus de tegenstelling gangstermeisje-vrouw in Amsterdam. 't

Huwelijk gaat niet zo... maar ik wil ook niet zo'n verhaal van: m'n huwelijk is zo slecht... 't Moet 'n gangsterfilm worden. 't Meisje is minder lief dan Panda, nee, ook geen Trix. Trix is vooral statisch. Moeilijk, als je denkt, dat je d'r hebt, is ze verdwenen.'

'Ik wil erin verwerken een soort tegenstelling en samengaan van film en roman. 't Gangstermeisje is film, 't Amsterdamse gedeelte, 't getrouwd zijn, is de letterkunde. 't Element film zit er wel in. In 't begin laat ik de ik een revolver vinden. Daar moet ik wel iets mee gaan doen, maar ik wil geen Goddard-einde...

Bij Goddard gaat altijd de vrouw dood.'

IK: 'Wat dan? De ik vindt de revolver?'

R.C.: 'Ja, er moet iets mee gebeuren, maar ik zelf zal nooit op iemand schieten. Ik laat de ik over de film denken, laat hem verschillende benaderingen van 't verhaal schrijven.'

IK: 'Kent de ik 't gangstermeisje?'

R.C.: 'Nee, ze komt met de regisseur naar hem toe. Hij heeft nooit foto's gezien.' (hiaat) ''t Is niet zo logisch hè, dat ie geen foto's... Nou ja, hij zit erover te dubben hoe hij 't moet aanpakken. Ik denk dat ze met niemand een verhouding moet hebben. Maar 't moet ook geen teaser worden. 't Moet genuanceerd zijn.'

'Ik ben ook aan een ander boek bezig. Meer in de trant van *Liefdes schijnbewegingen*. Een goed verteld, hoop ik, verhaal. Een man wordt wakker, gaat nadenken over z'n leven. 't Is z'n verjaardag. Hij woont alleen, heeft wel meisjes. Hij gaat naar z'n moeder toe, dat was gewoonte. Ze is 'n aardig mens. Ze is niet thuis, heeft geen boodschap achtergelaten. Er blijkt dat niemand van hem afweet. Hij twijfelt: ben ik wel jarig, besta ik wel, leef ik wel. Intussen wordt-ie achtervolgd door een mannetje, 't is (lacht) een heel gemene dwerg. De doodfiguur. Hij heeft onbewust geleefd tot die dag, waarop 't probleem, de dood nadert. Die dwerg intrigeert me erg, daar kan je gekke dingen mee doen, irreële dingen, die toch reëel lijken. Maar nu merk ik dat dwergen in de mode zijn. Nou ja, over grote mensen wordt nog meer geschreven.'

IK: ‘Heb je gezien wat Gerrit Kouwenaar over *Gard Sivik* zei? Ben je 't er mee eens?’

R.C.: ‘Ik begrijp niet dat-ie zo dogmatisch over alles spreekt. Ik wist wel dat-ie zich heel boos maakt over de *Gard Sivik*-groep, maar toch niet in die mate. Met een verbetenheid alsof hem persoonlijk iets wordt aangedaan. Zo ondergaat ie 't ook. Ik vind niet zoveel van *G S*. Er zijn schrijvers en niet-schrijvers bij. In de theorie geloof ik niet. Maar ze doen niet zoveel, op Hans Verhagen na. Ik vind ze erg lui. Eens in de 8 jaar 'n verhaaltje maken, daar word je geen schrijver mee. Ze zullen (lacht) onmiddellijk zeggen, dat ze geen schrijvers zijn. Maar ze willen 't toch zeker wel worden...’

IK: ‘En *Ik Jan Cremer*?’

R.C.: ‘'n Heerlijk boek. Ik vind 't misselijk dat er gezegd wordt, dat ie 't niet zelf heeft geschreven. Als 't zo was, zou ik 't weten. 't Enige is dat Simon (Vinkenoog) er een beetje orde in gebracht heeft en 't is gecorrigeerd op spelfouten. 't Is een gekke geinige jongen met mooie verhalen. Als ie vertelt, weet je ook nooit, belazert ie me nou of niet. Ik vind 't wel fijn dat 't 'n succes is, voor 't zelfde geld had ie een enorme flop kunnen halen. Hij maakt 't waar gewoon. Ik Jan Cremer.

In een van die stukjes ter gelegenheid van 5 of 10 mei, plechtige data, dat zijn meestal vervelende stukjes, eindigt Carmiggelt met een aanval op Cremer. In z'n met emotie geschreven stukje over Nederland tijdens de bezetting geeft ie Jan 'n misselijke natrap. Zo van boven af. Daar voel je de kloof van de generaties opeens. 't Was zo'n Dagboekanierachtige zin...’

IK: ‘Dubois schold Cremer in z'n recensie voor fascist.’

R.C.: ‘'t Wordt vervelend als ze alles waar ze tegen zijn fascisme gaan noemen. De legende dat hij 't boek niet zelf heeft geschreven, is volgens Jan in Den Haag geboren.’

‘Zero: bloedeloos, Duits, zo serieus, clean als de smetteloze kostuums van de echte reclamejongens. Ze willen mensen gewone dingen leren zien. Hoeft van mij niet. Ik zie 't al jaren. Maar ja, er is wel iets aan de hand met de kunst. Van de schilderkunst weet ik niet veel, popart vind ik leuk, misschien omdat er humor in zit, maar de schilderkunst is verder op weg dan 't schrijfwerk. Waar 't naartoe gaat? Er zal altijd wel geschreven worden.’

IK: ‘Als je je alleen tot 't essentiële bepaalt, wordt 't wel steeds minder.’

R.C.: ‘Wat bedoel je met 't essentiële? Daar gaat 't bij de poëzie om. Proza is iets anders. Ik voor mij vind met proza moet je meer de tijd nemen, moet je soms een hoop franjes schrijven. Dat is, geloof ik, heel essentieel (scherp). Wie vind je essentieel schrijven? Hemingway?’

IK: ‘Nee, ik ben trouwens erg afgeknapt op wat ie vertelt over Scott Fitzgerald in die Parijse herinneringen.’

R.C.: (kwaad) ‘Daar is-ie op 't debiele af. 't Is 'n benauwd mannetje. Scott is zo'n held voor mij... Toen 't Scott heel slecht ging, z'n vrouw in 't gesticht was, heeft Hemingway een verhaal geschreven, waarin ie Scott een soort gemene natrap geeft. 'n Misselijke streek.. Er was tussen die twee een soort haat-liefde. Niet erotisch. 't Waren 2 talenten in die generatie.’

IK: ‘Ben je 't eens met Kouwenaar, die vindt dat Luceberts schilderijen 't demonische missen dat wel in z'n gedichten zit?’

R.C.: ‘Ik heb die grote afstand tussen z'n schilderwerk en gedichten nooit gevoeld. Er lijkt wel een soort actie tegen Lucebert aan de gang. Hij krijgt allemaal slechte recensies opeens. Misschien omdat ie naar de Biennale gaat...

En als ie een inzinking heeft, laten ze hem die dan gunnen. Persoonlijk voel ik me meer aangetrokken tot Lucebert dan tot Appel, omdat ik meer voel voor vertellende schilders. Het expressionistische gedoe zegt mij niet zoveel. Als schrijver wil je (lacht) graag 'n voorstelling zien. Niet zoals Willink, op 'n andere manier.’ Cobra: ‘Ik kan me niet voorstellen dat 't 10 jaar geleden een revolutie was. 't Raakt me niet meer. Ik vond 't na het zien van Bewogen Beweging beperkt, kinderlijk. Wel griezelig, dat wat je zo belangrijk vond, je nu lauw laat, dat je zo verandert.

Als ze 't hebben over opeens succes... Ik heb er 10, 12 jaar aan gewerkt, 10, 12 jaar, waarin ik 't niet zo gezellig heb gehad. Vooral de eerste jaren waren moeilijk. Je had geen cent. Dagen dat ik niet vrat. Steeds leer je iets meer van je vak. Nog steeds leer je. Ik vind 't erg prettig dat m'n boeken succes hebben, dat ik er geld voor krijg, maar ik verkijk me er niet op. Als ik ze overlees, begrijp ik wel dat ik ze geschreven heb. Ik voel 't nog wel mee. 't Heeft 'n bepaalde sfeer goed verbeeld, waarvoor ik 'n antenne

heb. Ik weet niet of ik dat nog heb... 't Interesseert me ook niet. Van Straten noemt me modieus. 't Is heel makkelijk om 't zo af te doen. Trouwens, ik zie er geen kwaad in. Als schrijver moet je dat hebben, 't gevoel ervoor. Modieus is 'n scheldwoord, maar als 't om kleren gaat, heeft niemand liever een hobbezak dan een modern pak.

Ik weet ook niet wat ze onder conjunctuurroman verstaan. Scott Fitzgerald heeft 'n beeld gegeven van z'n tijd en 't zijn boeken die 't gehouden hebben. Hij was 'n groot talent. Je schrijft over je eigen tijd. Waar moet je anders over schrijven? Ik ben geen science fiction auteur, van 't verleden weet ik niets, dus schrijf je over deze tijd. Maar de mensen zijn er niet aan gewend. Dat je spreektaal gebruikt, is ook niet goed. Er zijn zo weinig mensen die spreektaal schrijven. 't Blijft literatuur, altijd. Ik schrijf graag dialogen. 't Is zo van de mensen, als ze hun mond opendoen.'

IK: 'Wat vind je van Kouwenaars mening dat Vanvugt ineens goed schrijft, terwijl 'n ander daar jaren voor nodig heeft.'

R.C.: 'Ik weet niet of Gerrit zich daar niet op verkijkt. Stijl is iets bedriegelijks. Dit is een kwestie van adem, en die heeft Vanvugt enorm. In z'n werk blaast die adem tot nog toe in de goeie richting. Of ie over 10 jaar nog zo zal schrijven? 't Is wel een van die weinigen van wie je voelt, dat wordt 'n schrijver. Hij heeft 't over zich, gewoon. Hij is ook echt serieus bezig. Ik verwacht er veel van.'

Staat op, gaat naar de deur. 'Ik praat (lacht) als een literatuurpaus. Je moet me even excuseren.'

Komt terug.

IK: 'In *Liefdes schijnbewegingen* zegt Trix tegen de dichter Gerard Beka: Ik was jaloers op je, op wat je deed, op wat je was, op wat je worden zou.'

R.C.: 'Ja, 't is een concurrentiestrijd, en daar wint de man 't altijd, omdat de man 't doet, al is de vrouw intelligenter. Ik zeg niet, dat 't altijd zo is, maar in dit geval, dat ik gekend heb, wel.' (Lang hiaat)

''t Beroerde is alleen... sommige mensen zeggen dat ik met Trix m'n tweede vrouw beschreven heb. Om oppervlakkige dingen die overeenkomen, omdat er 'n broertje bij is... Dat irriteert me. God, zo'n fijne vrouw als Fritsie, met elke beschrijving zou ik

haar te kort doen. Er komt nou 'n poëziebundel van haar uit. Heel goed, ze is zo zich zelf, zo origineel, er is niets in te herkennen van anderen, tenminste dat vind ik. 't Is sterk, niet van die slappe meisjespoëzie. Maar in dat boek... de mensen zien uiterlijkheden. Die jongen, 't broertje, is 'n nietsnut, oppervlakkig kan je zeggen, dat is Heintje ook, maar er klopt geen barst van. Ik vind 't vervelend.' (Zegt dit steeds bijna mompelend, maar met hevige emotie).

IK: 'Daarom vind ik, dat je alleen maar vrij bent als je onder pseudoniem schrijft, een echt pseudo bedoel ik.'

R.C.: 'Wat niet uitlekt. Ik heb er de laatste jaren over gedacht. Maar 't is te laat.

Ik zou 't wel willen, ook omdat ik dingen zou willen uitproberen. In de vorm. Maar 't wordt 'n moeizame competitie. Je moet een nieuwe meneer opbouwen. En je weet nu dat 't gáát, verkoopt.'

'Daarom ben ik weggegaan. Je voelt je vrijer, omdat je op 'n afstand bent van dat zenuwslopende kringetje, waar in je verzeild raakt of je 't wilt of niet. Bovendien beklemde me de idee: je zit voor de rest van je leven in Amsterdam. Ik zie 't bij de anderen. Kinderen groeien op, echtparen worden ouder. Griezelig. Nu is 't opeens allemaal weer open. We worden toch wel ouder, maar als je zo op één plek blijft zitten... Ik wou 't 'n beetje ontgaan, ontlopen. Ach, 't is ook 'n compromis. Als je echt in beweging wilt blijven, had ik veel verder moeten weggaan. Maar dit klimaat is aantrekkelijk. In de Middellandse Zee-landen, Spanje, afgezien van de hitte, is de sfeer er anti-werk, zodat er niets van komt.

Cees Nooteboom heeft nu hier 'n avond gelogeerd, dat is leuk. Cees is 'n bijzondere jongen, is met iets bezig, maar in Amsterdam zag ik hem elke avond. Wat moet je anders... 't Is je milieu, je gaat naar 't Leidseplein, je kan naar 't Rembrandtsplein gaan, maar 't beste is helemaal op te donderen. Je weet niet hoe we op de Bloemgracht zaten. Ik heb nog nooit zo opgelucht 'n huis verlaten. Op dezelfde manier ben ik Amsterdam uitgegaan. Hoe je hier ook wordt opgenomen, 't is toch zo dat je buitenlander blijft. Je kunt je afzonderen. Dat kan niet in Amsterdam. 't Is een verslaving. Alles begint op de Kring. 't Is ook niet, dat ik de

mensen haatte, 't zijn vriendelijke, aardige mensen, je moet elkaar alleen niet te vaak zien... Ieders affaires ken je. God, ze zijn bij elkaar, god, weer van elkaar. 't Stimuleert niet meer. Er zijn er veel die zeggen, ze zijn gek geworden, ze zijn uit Amsterdam weg. Amsterdam is de moederbuik. 't Maakt ze onrustig als er een weggaat...'

IK: 'Zie je veel in de nouveaux romanciers?'

R.C.: 'Ik kan er niet doorkomen. Michel Butor, Robbe Grillet, ik strand na een paar pagina's... 't Zelfde wat ik had bij Marienbad, hoewel 't subliem is gefilmd. Nathalie Sarraute zegt me ook niks.'

IK: 'Volgens J. Kool-Smit (in *Tirade*) is Marguerite Duras belangwekkend.'

R.C.: 'Dat vind ik helemaal niet. Ik heb *Moderato Cantabile* vertaald.'

''t Is mij te slap, te weinig. 'n Larmoyante geschiedenis, die quasi objectief wordt verteld en daardoor des te larmoyanter wordt. Nee, 't is mij allemaal te bedacht. Volgens de theorieboekjes. Allemaal om stellingen te bewijzen. Wat ook de *Gard Sivik*-jongens hebben. Daar komt bij dat de Angelsaksische schrijvers mij altijd veel meer geboeid hebben. 't Staat veel dichter bij 't leven, wat de Engelsen en Amerikanen doen. En 't is vooral de behandeling van de taal die me veel zegt. 't Sublieme spelen met de taal, wat Queneau doet - hij is erg door de Engelse literatuur beïnvloed. 'n Geweldig schrijver, Queneau. En Nabokov. Ik heb Nabokov 'n brief geschreven. M'n enige fanbrief. (lang hiaat) Ik had gedroomd dat ik 'n bibliotheek binnenkwam en een boek van hem vroeg. Ik kreeg 'n geweldig dik boek over techniek, machines. Toen ik 't opendeed, waren 't 18.000 pagina's Nabokov. 't Gaf me 'n gevoel van enorme gelukzaligheid. Dat heb ik hem geschreven.'

'Ik ga nu een boek van hem vertalen *Speak memory*. Je leert enorm van 'n goeie schrijver. 't Stimuleert. Je ziet waarmee je bezig bent als kleine vakman tegenover die 2 grote vakmannen. Ik benijd ze allebei hun eruditie. Ik mis 't pijnlijk.

Er is zoveel filosofie bij Queneau. Ik weet van filosofie niets af.

't Hoort bij de Fransen automatisch bij hun opvoeding. Ik heb nooit de energie opgebracht. Nabokov is een literair erudiet. Je hebt voortdurend 't gevoel dat je ideeën mist.'

IK: 'Als lezer... of als schrijver?'

R.C.: 'Als lezer... Mulisch is thuis in de filosofie (glimlacht), tenminste die indruk geeft ie mij, Hegel hier, Kant daar. Ik weet geen woord van Hegel en Kant. Ik haal m'n materiaal van de straat. Zo'n straat als die, als ik daarin kijk, krijg ik 'n kick, om dat woord maar 's te gebruiken. Altijd stille straten, huizen... Daarom wil ik in 'n stad wonen. Ik heb 3 jaar in Blaricum gewoond, je wordt op den duur gek van die bomen om je heen en verder niks. Ik zie niets in de natuur, dieren zeggen me niets, dierentuinen, circussen, afschuwelijk...' Hiaat.

R.C.: 'In Amsterdam leefde je in 'n sfeer van front ophouden. Ze willen allemaal iets bereiken in de literatuur. 't Is een soort loopbaan met bepaalde mijlpalen. Je eerste bundel, enz. Erg bourgeoisachtig. Langzamerhand word je 'n man van aanzien. Dat is hier niet... Daar staat tegenover dat het hier voor schrijvers onmogelijk is van hun werk te leven. De mensen lezen hier niet. Claus... negentiende van z'n lezers zitten in Holland.'

IK: 'Volgens Hugo Raes noemt men ze bedervers.'

R.C.: 'Volksbedervers...'

De Vijftigers: ''t Kan me niet schelen of we belangrijk zijn of niet. Als je er iets over zeggen wilt, kan je 't beter hebben over de vriendschap van toen en niet over het tot heiligheid maken van de theorie. Vooral niet de heiligheid van de poëzie. Dat is 'n ernstige fout. Simon (Vinkenoog) is de enige die steeds bezig is met zich zelf te vernieuwen, hij heeft zich niet vastgelegd. De meesten blijft 't experimentele toch aankleven, 't is erg vast geworteld... misschien is 't wel verstarring.

Ik begrijp niet wat Gerrit met "Roland Holst is een maker" bedoelt. Ik vind 't een zanger. Hij vindt dat ie zelf 'n maker is. Ik geloof, als je 'n maker wil zijn, dan moet je gaan beeldhouwen, zolang je woorden schrijft, kan 't niet. Maar wat-ie schrijft, vind ik erg mooi. 't Is totaal, 't is helemaal Gerrit die erin zit. Alleen, 't wordt mij iets te onwezenlijk langzamerhand...

Hij is tegen 't schrijven in de zin van 't verslag, van wat je meemaakt. Maar 't verslag, daar draait 't helemaal om. Ik denk, dat

zijn schrijven ook wel degelijk 'n verslag is. 't Kan zijn dat-ie bang is wat mee te maken.

Natuurlijk is er iets aan 't veranderen. Er zo tegen te ageren als Gerrit doet, lijkt me bloedlink. Ik kijk de kat uit de boom. Ik heb 't gevoel, dat ik niet mee kan gaan trekken. Ik wacht maar af. 't Belangrijkste is, je zelf niet af te sluiten. *Gard Sivik*... ik vind dat ze te weinig doen. Enfin, misschien komt 't nog. Als ze zin hebben 't verleden weg te gooien, waarom niet. 't Is 't zelfde wat de experimentelen in '50 deden. 't Waren ook enorme dictators. Wat *Gard Sivik* doet, is nog niet gebeurd tot nog toe. Wat dat betreft is 't wel stimulerend.'

IK: 'Ga je uit *Podium*?'

R.C.: 'Néé, ik heb wel even met de idee gespeeld. 't Leek me zo'n sleur. Maar 't is veranderd. 't Is wel veel leesbaarder geworden. Gerrit suggereerde dat ik eruit zou willen om de HP-stijl. Waanzin. Omdat Vrijman erin zit, denkt ie dat 't journalistiek is geworden. Dan heeft ie 't niet goed gelezen. Alleen, de literatuur is aan 't veranderen. Hij heeft zich kennelijk 'n vast wereldbeeld gevormd, waar niet aan getornd kan worden.'

Jan Vrijman: 'Geweldig aardige jongen, juist door dat rare enthousiasme dat ie heeft en wat ie waarmaakt. 't Was toch een rare sprong in 't duister van de journalistiek, waar ie goed in zat, naar de film...'

Simon Vinkenoogs bekering tot God: 'Hij voelt zich er kennelijk heel prettig bij. Ik dacht eerst, belazert ie de boel, maar 't is kennelijk niet zo.'

IK: 'Z'n nieuwe boek is een dagboek, hij gaat ervan uit dat alles belangrijk is.'

R.C.: 'Dan heb je gauw 'n boek vol. Maar ik kan 't wel meevoelen, dat alles belangrijk is. Zonder 't geloof althans aan de hand die 't al bestiert. Elk geloof in God is 'n zwakheid, vind ik. 't Is leunen op iets dat er niet is. Als je doodgaat, wordt 't alles weggevaagd. Aan de dood geloof ik wel, al is 't met veel schroom. Er zijn slechtere manieren om je te verzetten tegen de dood dan Simon doet. Hij evolueert, dat is goed, daar blijf je jong bij.'

IK: 'Was er in die verboden TV-uitzending ook iets te zien van de film die je met Frans Weiss maakte in Rome, *Helden in een schommelstoel*?'

R.C.: ‘Een fragment in Kriterion.’ Vertelt 't ontstaan van 't verhaal. De Italiaanse opdrachtgever, die eiste dat een jong Italiaans acteur en actrice erin zouden spelen. Frans die Kitty Courbois erin wou hebben, en cowboymuziek. De idee van twee cowboymeisjes, die in Rome komen en gaan duelleren. Een duel dat zonder bloed eindigt: de een haalt de kogels eruit, de ander valt flauw.

‘'t Flauwvallen is zwak, maar ik heb gemerkt dat je 't toch slikt. En iedereen ziet er iets anders in. Veel mensen denken aan een lesbische geschiedenis, daar hebben wij geen seconde aan gedacht. Ik kan me wel voorstellen, dat je 't erin kunt zien. Vooral omdat Kitty erg sterk is. We hadden haar wel graag voor onze films gereserveerd...’

IK: ‘Zoals Monica Vitti in de films van Antonioni.’

R.C.: ‘Monica Vitti is geweldig, maar alleen onder zijn regie.’ (Hiaat) ‘Ik zou graag iets met een vrouw willen doen. Met mijn vrouw. Ze heeft in 'n filmpje gespeeld van Eric Terpstra; wat ik ervan gezien heb, was erg goed. 't Intrigeert me wel... ook om te zien wat je met 'n vrouw in een film überhaupt kan doen. Ook als middel om een kant van haar te leren kennen die ik niet goed ken.’

IK: ‘Monica Vitti is volgens een interview in die films helemaal Antonioni. Zelf is ze totaal anders.’

R.C.: ‘Frans was ook vastbesloten Kitty onder z'n vleugels te houden. Hij was bang dat ze aan hem ontsnapte, dat 't niet zou worden zoals hij zich voorstelde. Maar dat wou ze niet, ze is te veel zich zelf. En 't werd erg goed.’

Lang hiaat.

‘Als ik de techniek onder de knie heb, zou ik net als Goddard willen doen, geen draaiboek, alleen 2 velletjes gegevens. Al werkend krijgt 't vorm. Voor mij is dat de weg, omdat ik ook zo schrijf. Frans Weiss heeft 'n perfect afgerond draaiboek, dat filmt ie. Ik geloof niet, dat ik dat zou kunnen.

Zullen we naar beneden gaan?’

27 juni '64

Vinkenoog
Bekering tot God door marihuana

Hendrik Albertus Vinkenoog bracht op de fiets telegrammen rond en werd conducteur op de internationale posttrein naar Duitsland. Zijn zoon Simon kwam in '44 van de mulo, werd jongste bediende bij Querido, ging naar Parijs, poseerde naakt voor Zadkine en Tajiri, werd pakhuisknecht bij de UNESCO en daarna special requests documents officer. Publiceerde o.a. *Wondkoorts, Spiegelschrift, Zolang te water, Wij helden, Hoogseizoen* en een boek over Karel Appel.

Twee tot één gemaakte kamers, drie hoog, aan de Bloemgracht. Veel boeken (alfabetische volgorde). Schilderijen van Corneille en van Appel uit 1951, waarvan er één moet worden verkocht. Tekeningen van Aatje Veldhoen: portret van Simon, van Robert Jasper, actie-naakten van Simon en Reineke.

Een aangrenzend kabinetje is versierd met netten, foto's van Garbo tot Mingus (op rode muren) plus één van Simon als stip in de lucht, onder parachute. Rechts boven het bed staat ‘het kan altijd’ met op een plankje 3 inktpotten.

Simon Vinkenoog: ‘Je mag niet fascisme met fascisme beantwoorden. Dat is wat Nagel doet. Je mag niet kwaad met kwaad vergelden, dat is 'n oud testamentisch begrip.’

IK: ‘Weet je, dat je altijd heel gek lacht, als je dit soort dingen zegt?’

S.: ‘Dat is om die woorden, die dominees-poëzie van de vorige eeuw. Ik heb gemerkt, dat ze een andere betekenis voor me hebben, aan de andere kant lach ik als ik me zelf die taal hoor gebruiken.’

IK: ‘Je hebt God ontdekt, net als Van het Reve.’

S.: ‘Iedereen die bewust leeft, ontdekt God. De uitzichtloosheid

van 't existentialisme, daar kan de mens niet in blijven zitten, niet ongestraft.'

Korte stilte.

'Als je met God bent opgegroeid, met 't verplicht zijn aan tafel te bidden, met de dwang, is 't anders. Zoals Wolkers, die nog steeds met die god vecht. Maar dat is de echte god niet. Han Lammers staat er veel redelijker tegenover, zijn vader zei: in God geloven is 'n genade.

Nu kun je denken: Van het Reve zat in 'n moeilijke situatie en ik, m'n huwelijk met Ilse was misgelopen - dat 't 'n vluchtoord is, wat Remco denkt. Maar 't kennen van God (lacht) 't klinkt zo..., maar in *Zolang te water* kan je zien dat 't er al was. Ik ben echt blij, ik hoef niks te verloochenen. Ik heb me altijd beziggehouden met de uiterste dingen.

Toen Ilse me leerde kennen, dacht ze: wat 'n gekke bleke jongen. Ze had 't idee dat ik bleek was en mager, dat was ik niet. 't Zát gewoon niet goed, nu wel. Reineke is iemand die mij volkomen begrijpt, accepteert. 't Is 'n volwassen verstandhouding. Ik heb haar vorig jaar ontmoet, ook in de kerk van Robbie Jasper. 't Is de eerste keer, dat 't zo is. Een contact waar niemand tussen kan komen. 't Is ook m'n laatste huwelijk.'

Laat de trouwkaart zien. Aan één kant de nota van de huwelijksvoltrekking op 25 juni, op de andere: samen in roeiboot.

Simon: 'We hadden die foto. Ik vond 't veel te literair, dat huwelijksbootje, ik aan de riemen, te symbolisch. Maar iemand zei: God wat ben je gespierd. En dat ben ik ook, 't valt anders niet op. Ik ben lang, lijk tenger, maar ik heb 'n gezond lichaam. Ik heb nooit iets gehad, behalve pleuris in Parijs, toen ik bij de UNESCO werkte, in 1950. 't Heeft me veel geholpen. In de 6 maanden dat ik moest liggen, heb ik alle surrealisten gelezen. Toen heb ik ook Blurb gemaakt.'

IK: 'Heb je met Gerard van het Reve contact over het geloof?'

SIMON: 'Ik heb voor m'n nieuwe boek gesprekken gehad met schrijvers over hun opvattingen, hun meningen over God. Van het Reve praatte alleen over literatuur en collega's. Of de brief van Jan Vrijman in *Podium* en van Remco, niet een imitatie van die van hem was. (Korte stilte.) 't Blijft een gestoorde persoonlijkheid.'

IK: ‘Vind je dat voor een schrijver een nadeel?’

S.: ‘Nee, maar je moet tussen je storingen door laveren. Je moet (driftig) zien hoe je een storing acceptabel kan maken om te bewijzen dat 't non-conformisme de norm uitmaakt.’

IK: ‘Gelooft hij in jouw ontdekking van God?’

S.: ‘Hij denkt ook dat ik de boel in de maling neem.’

IK: ‘Er wordt ook gezegd dat je door 't succes dat hij ermee heeft, bent beïnvloed.’

S.: ‘Wordt dat gezegd? Zoals ik je zei, 't is niet zo. Maar je krijgt natuurlijk straks een heel regiment schrijvers die met hun ontdekking van God komen. Bij *Gard Sivik* komen ook elke dag gedichtjes binnen in het genre de werkelijkheid betrapt. Als iets 'n heleboel epigonen heeft, bewijst 't gewoon dat 't wat is.’

IK: ‘Wanneer is 't begonnen?’

S. (lacht): ‘In 1960, in 'n lezing kwam God 't eerst in m'n werk. Toen dacht ik nog: God moet komen, maar 't is niet iemand van nu ga ik me es laten zien aan Simon Vinkenoog of ik ga Van het Reve opzoeken. 't Is niet zo eenvoudig.’

IK: ‘Kwam 't opeens?’

S. (steeds lachend): ‘Ut? Sinds ik alles met bevoorrechte mescalineogen bekijk. Mescaline is 't middel tot begrip en liefde. Elke niet door liefde geuite gedachte leidt tot verderf.’

IK: ‘Ellende en haat lijkt me om te schrijven stimulerender.’

S.: ‘Ellende is ook liefde. Jaloezie ook. Maar haat, leedvermaak... Ik heb in die negatieve Parijse tijd uit leedvermaak, uit haat geschreven. Ik haatte die vrouw die 8 jaar ouder was en waarvan ik niet los kon komen, die m'n moeder verving. 't Is niet goed. Zelfs niet als je je lessen trekt uit de rotzooi. Ik sta niet te liegen. Ik moet alles waarover ik schrijf aan den lijve ondervinden. Misschien omdat ik zo weinig schoolopleiding heb gehad. Maar ik ben wel trots op m'n autodidact zijn.’

IK: ‘Iemand zei, dat je zo'n naar voren gebogen nek hebt, omdat je vroeger altijd lag te lezen.’

Strekt zich uit op de grond, richt 't hoofd op, met de handen een denkbeeldig boek vasthoudend. ‘Dat kan ik uren lang volhouden. Ik lag ook wel voorover, met m'n hoofd op de grond, omdat je zo 't beste opneemt. Toen ik 12 was werkte ik in de leesbibliotheek, nam altijd boeken mee naar huis.’

IK: ‘Je woonde in de Pijp met je moeder.’

Staat op, zoekt in een la, geeft een foto waarop hij (lang, en dun) de arm heeft om een tot z'n schouder komende stevige vrouw. ‘M'n moeder.’

IK: ‘Lijkt 'n aardig mens.’

S.: ‘Ze heeft altijd 'n gezond sex-leven gehad. M'n vader ging weg toen ik zes was, maar er waren altijd ooms. Ik heb altijd 'n relatie tot m'n moeder gehad. Ik heb m'n geboorte meegemaakt, ik weet haar gevoelens.’

Geeft me het proefschrift waarop Frank van Ree 18 juni promoveerde tot doctor in de geneeskunde. ‘Een experimenteel psychopathologisch onderzoek van de reacties op LSD-25.’

S.: ‘Ik ben één van de 43 proefpersonen die te beginnen in '59 LSD-25 innamen. Kijk hier staat 't... 1 schrijver.’

Slaat pagina om. Aangestreept is uit 't inleidend gesprek: ‘Gedurende het experiment stel ik mij zelf verantwoordelijk voor de eventuele gevolgen daarvan. Nadat u weer aan uw lot bent overgelaten kan ik geen enkele verantwoording meer dragen. Ik zelf heb eerst meerdere malen LSD-25 ingenomen, ook in hogere doseringen en ik meen dat de gevaren zeer gering zijn. Het kan zijn dat u niets of vrijwel niets meemaakt, wat ik zeer onwaarschijnlijk acht, het kan ook zijn dat u zeer ernstig gestoord raakt. Het kan zijn dat u dit zeer aangenaam of prettig vindt, doch ook het omgekeerde is mogelijk. Indien ik dit noodzakelijk acht, wordt u in de psychiatrische kliniek opgenomen tot voldoende herstel is opgetreden.’

‘Ik werd opnieuw geboren.’

IK: ‘Hoe?’

S.: ‘Ja, hoe? Ik voelde dat ik jonger werd, me giechelig ging gedragen. Ik was in m'n puberteit, de eenzame jongen, die thuis lag te staren... Op 'n gegeven moment kwam de jammerklacht van 'n pas geboren baby en toen was ik in m'n moeder. Ik ben in m'n moeder geweest. Ik zocht de schakel naar de eeuwigheid... Je wordt je bewust van dingen die je niet weet, zoals je longen je hele leven werken zonder dat je weet dat je ademt. Met veel moeite ben ik geboren. Er was nog een andere proefpersoon, een schaker die de wedergeboorte beleefde. 't Heet degeneratie-

psychose. Ik ken de angst voor 't leven, elke angst is levensangst, kwijt. Doodsangst is ook voorbij. Ik ben 35, ik ben blij, gelukkig. (Lacht opgetogen). 't Heeft invloed op m'n omgeving. Jij voelt je niet slecht nu je hier bent. 't Zou 'n heleboel mensen een heleboel goed doen. In Amerika heeft 't rabbijnen en priesters een heleboel goed gedaan. Volgens statistische gegevens heeft 't hun bewustzijn verruimd. Mescaline is de belangrijkste ontdekking, belangrijker dan de kernenergie. Na mescaline zie je alles voor 't eerst. Je bent zintuiglijk verscherpt. Voor mij is 't geen doel, 't is 'n middel. Ik heb hoe langer hoe minder nodig. Ik probeer in 40 pagina's van m'n boek m'n mystiek religieuze ervaringen te beschrijven. Persoonlijke ervaringen die ik probeer vast te leggen. (Handen voor 't gezicht). Gisteren had ik een zeer intense ervaring.'

IK: 'Wat dan?'

S.: 'Wat dan... ik heb 't licht gezien.' Langere stilte. S. (na m'n aandringen): 'Ik ben lid geworden van een beweging die Subud heet. Oprichter is Pak Subuh. Gisteren was ik bij een bijeenkomst, (latian), ik was de enige schrijver.' Geeft me een boekje waarin (lees ik later) verteld wordt over de Indonesiër Muhammad Subuh, 1901 geboren, die toen hij 16 was, wist dat hij op z'n 32ste zou sterven. Hij ging van school af en begon God te zoeken, op z'n 24ste zag hij 's avonds een lichtbal boven zich, die kwam neer en ging door z'n hoofd naar binnen, waarop hij zich vol sterke krachten en trillingen voelde. Dit herhaalde zich 3 jaar lang en werd door een aantal mensen gezien. Op z'n 32ste hield z'n hart op met kloppen, hij bleef 6 uur dood, begon weer te leven en in die tijd (van dood zijn) werd hem gezegd dat hij de kracht van de heilige geest aan anderen kon doorgeven. In '58 ging Pak (vader) Subuh naar de Ver. Staten, na in Engeland te zijn geweest. Er zijn vele groepen. Die in New York heeft 200 leden.'

S.: ''t Gaat uit van de ervaringen van de enkeling. Je staat een half uur met je ogen dicht, probeert nergens aan te denken. Nu zit ik met 'n enorme moeilijkheid. Een vriend wil 'n gat boren in z'n voorhoofd, hij wil 't derde oog, 't verruimde bewustzijn krijgen. Hij had de instrumenten al. We hebben 't verijdeld. Dr. De Vaal wil hem laten opnemen, ik heb me ertegen verzet. 't Is zo'n probleem. Gisteren... ik heb gejankt... Onbewust heb ik

mij zijn probleem eigen gemaakt. Ik kromp in mekaar, ik heb geestelijk en fysiek geleden.'

IK: 'Wat dacht je...'

S. (lacht): 'God oh god, nu heb je mij verlaten... 't Klinkt zo ongeloofwaardig... Toen dacht ik: "Gods wil geschiede." Als God wil dat hij opgenomen moet worden, moet 't gebeuren. In wezen is alles voorbeschikt. Ik probeer zo goed mogelijk te leven, niet omdat God 't wel goed zal vinden, maar omdat 't goed is.'

'Ik heb veel contact met Hans Andreus, die ook altijd probeert 't onzegbare te benaderen en met Schierbeek, die volgt de weg van Zen.'

IK: 'Kouwenaar vindt jouw weg walgelijk.'

SIMON: 'Ja, dat heeft 'n achtergrond. Toen ik lid van de communistische jeugdbeweging was, zocht ik wat ik nu zoek. Voor veel mensen is 't communisme the god that failed. Toen 't communisme faalde, werden ze anticommunist, wat om te huilen is. Ik (opgewonden) ben nooit anticommunist geworden. Ik ben anti niets, ik ben wel tegen de atoombom.'

IK: 'Er wordt gezegd dat je meeliep in de anti-bomtocht om voor je zelf te demonstreren.'

S. (vriendelijk): 'Ik vind 't zelf vreemd, dat ik meedeed. Ik 'n schrijver, moet 't alleen doen achter m'n schrijftafel, maar ik liep (lacht blij) zelfs voorop.'

IK: 'Je zocht toen je 16 was wat je nu zoekt?'

SIMON: 'De ideale toestand, aansluiting bij 't leven.

Ik ben uit de UNESCO gestapt, uit de *HP* gestapt, grote stappen voor iemand als ik, die in armoede is opgegroeid. Nu weet ik dat ik gewoon schrijven wil.'

Gaat thee maken, zet pot op lichtje.

IK: 'Heb je Jan Cremer met z'n boek geholpen?'

S.: 'Ik heb hem gestimuleerd. Ik help iedereen. Jan schreef bij vlagen. Hij wou alles gebruiken. Ik heb gezegd, dat moet je er niet allemaal in onderbrengen. Jan heeft altijd al willen schrijven. Schrijven is toch fijn, een van de fijnste dingen. Hij vertelt zulke fijne verhalen. Ik zei Jan, dat verhaal moet in je boek. Dan kwam ie 'n paar dagen later met 'n hoofdstuk. Zo zijn er veel vrienden met hem bezig geweest.'

IK: ‘Jan vindt dat jouw werk toch niet bij dat van hem en Vaandrager en Sleutelaar past, omdat je 'n stuk ouder bent.’ Simon pakt pen, schrijft. Kijkt op. ‘Jan kan zich zelf niet zijn. Nu zullen ze wel zeggen, hij is jaloers, maar Jan is 24 uur play boy. Ik wil voortdurend veranderen. (Korte stilte.) Maar voor mij blijft ie lieve, schattige Jan. Hij rijdt in z'n auto, ik op m'n scooter, voor mij is er geen verschil, al zat ie op 'n vliegende hollander. Toch ben ik 'n beetje kwaad, maar 't is bij hem ook Vergeltungsbedürfnis. 'n Jongen die in armoede is opgegroeid, hij moet alles bewijzen.

Hij ziet de dingen niet zoals ze zijn. Als mijn boek *Ik, Simon Vinkenoog* zou heten, zou 't veel meer zijn waargemaakt. Jan schrijft over de jongen die ie graag wil zijn. Hij is iemand die alles mag schrijven, ook leugens. Ik schrijf alleen maar de waarheid. Ik heb in m'n boek 'n brief van hem opgenomen...’ Geeft me de brief.

‘Lieve fijne Simon... Allereerst nog hartelijk dank voor je boek. Ik vind het hartstikke jofel, tof, tof, tof, ongetwijfeld ben je een groot schrijver. Ik heb het met interesse, spanning en vaart gelezen, ik ben er trots op dat je mij jouw vriend noemt. Je bent een verschrikkelijk goed observeerder en rapporteur, realistisch modern. Eén kritisch punt, waarom zo uitgebreid over seksuele ervaringen, dat hoef jij toch niet te gebruiken, 't zijn tekortkomingen in expressiviteit, hulpmiddelen om het voor janrap enzemaat en modern georiënteerde snobs aantrekkelijk te maken. Laat Hugo C. dat maar doen, zijn boeken en meerdere toffe schrijvers geven me altijd 'n wansmaak van gottegottegot, wat durf ik het toch maar fijn op papier te zetten...’

IK: ‘Is er veel erotiek in je nieuwe boek?’

SIMON: ‘Nee ik heb geen seksuele problemen meer.’

Schenkt thee. ‘In *Hoogseizoen* trachtte ik de rol te spelen die toen nog onecht was. Ik was observator en tegelijk wou ik over m'n eigen moeilijkheden oompje spelen. Al sprak ik de waarheid, die waarheid kwam niet over, omdat ze dachten, daar heb je Oom Vinkenoog weer. *Hoogseizoen* is 't boek van een onvolwassen roker.’

IK: ‘Je nieuwe boek is 'n dagboek?’

SIMON: ‘'t Heeft 450 bladzijden. Ik heb 70 dagen heel intens geleefd, 't 's nachts aangevuld met tikken, veel over me zelf nadenken, omdat ik de enige ben die ik 't beste ken. Ik heb 85 pct. van m'n indrukken vastgelegd. Als Mulisch zegt: ik ben 't grote oog, ik wil 'n vliegenoog met 42000 facetten zijn. Vaandrager heeft 'n camera-oog.

Ik was van 20 tot 22 februari bij Michaux geweest in Parijs. We hadden met z'n drieën in 'n auto gezeten, mescaline gehad. We vormden zo'n drieëenheid, als ik iets dacht, dan wisten zij 't. Bewijs dat de mens niet alleen is. Ik moest spreken, ik moest de mensen van die ervaring deelgenoot maken.

Vroeger richtte ik me tot niemand. Ik wist niet dat ik 'n belerende taak had, als die over 't bestaan van God. Die reis heeft me zoveel kracht gegeven. Ik wilde die eenheid niet alleen met vrienden delen, ook met 15000 lezers. Ik heb in m'n boek 't manifest van de liefde, 3 pagina's proza waarin ik de mensen preek elkaar lief te hebben, omdat 't anders gedaan is met de wereld. Ik heb altijd getracht mensen te helpen, met elkaar in contact te brengen, hoeveel hebben er in Parijs niet bij me gelogeerd. M'n huis staat altijd open.’

‘Een vriend van me staat op 't punt van zelfmoord, ik heb alles geprobeerd 't te verijdelen. Zelfmoord is de eerste zonde. Ja (opgewonden) je moet kiezen tussen leven en dood, als je 't leven kiest, moet de eigen dood zich wreken. Het zo nodig de eerste moeten zijn, dat is ook de dood. De angst de boot te missen...’

IK: ‘Slaat niet op jou?’

S.: ‘Ik denk 't niet. Hoewel (lacht) ik wel altijd haantje de voorste ben geweest. Maar ik ben 'n spons geweest, ik had m'n ogen en oren open. Ik heb gewerkt, 't is niet 'n verloren zaak.

Ik zie m'n boek als het afsluiten van 'n periode waarin ik hard gezocht heb. Schrijven was altijd 't verslag van moeilijkheden die ik gehad had. Ik wil niet meer zeuren, klagen, lastig vallen. Wat (meer driftig, bleek) hebben de lezers te maken met 't gevoelsleven van meneer Vinkenoog. Maar ik wil op m'n woord geloofd worden, of ik nou 'n marihuanaroker, 'n verleider van jonge

meisjes, 'n nihilist, 'n vrijgevochten dichter ben, ik wil 'n goed verhaal vertellen.'

'Kijk, dat is wat ik vanavond ga doen.' Laat kaart zien. 'Sociaal-religieuze discussiegroep, Simon Vinkenoog spreekt over Simon Vinkenoog.' Korte stilte.

'Hoe meer ik van God weet, hoe meer mens ik word. Maar ik ben niet iemand die zich uit reactie aansluit bij een bepaalde kerk met 't idee dat die alleenzaligmakend is. Aan die puberromantiek doe ik niet mee.

We staan (zeer bleek) aan de rand van een nieuw wereldbesef. In *Kunst van Nu* schrijven ze Science Fiction is in. S.F. is al 10 jaar in. Ik heb daar (wijst lange rij) science fiction. Voorbereid zijn op 't sterven betekent 't aanvaarden van 't licht. De westerse mens vraagt te veel waarom... Ik zal m'n ways and means vinden. Ik interesseer me in principe voor alles. In de kleinste uithoek liggen de kleine dingen die je zoveel kunnen uitleggen.

Ik heb ook altijd zoveel mogelijk wetenschap over me zelf vergaard. Hier (neemt groot oud schrift) dit komt in m'n boek. 't Verhaal hoe ik ontmaagd ben. Dat heb ik destijds aan dr. Musaph verteld.' Leest: 'Wat zoek je Simon vroeg hij. Weet ik niet, zei ik. Ik zoek iemand... (ik bedoelde iemand die me begrijpt, ik had een gedicht gemaakt over vriendschap). "Wat bedoel je met vriend," zei hij. "Weet ik niet," zei ik. "Heb je wel es 'n meisje gehad," zei hij. "Nee," zei ik. "Weet je wat ik van je denk," zei hij, "dat je homoseksueel bent." Ik was toen 16, ik ging huilen.'

IK: 'Dr. Musaph, dat is dr. M. uit *Zolang te water* die tegen je zegt, denk aan al die joodse kindertjes die vergast zijn. En wees blij dat je zo jong een zoon krijgt?'

S.: 'Ja de eerste keer dat ik met 'n vrouw in bed lag, maakte ik haar zwanger. Een half jaar na de geboorte van m'n zoon ben ik weggegaan. Ik heb wel altijd toelage betaald. Hij is nu 17.'

'Ze kunnen zeggen dat ik 'n kwade invloed heb, maar 't is niet 'n hypocriete invloed. Ik vind 't geen kwaad, 't verkennen van mekaars lichaam, zeker niet sinds de pil, daar is ie voor. Misschien heb ik ondoordachte dingen gezegd, en werd iemand van

14, 16 daardoor beïnvloed. Maar (erg opgewonden) laat ze aankomen met voorbeelden van m'n kwaje invloed... iedereen die bij me komt help ik. Ik heb altijd de idee gehad dat ik de jeugd begreep. Van 13 tot 17 leven ze in de idee zich te willen bevrijden. 't Komt allemaal later terecht. Ik ben ook godzijdank los gekomen van m'n haatgevoelens.'

IK: 'In de brief die je me schreef, had je 't over verschrikkelijke waarheden.'

SIMON (lachend): 'Marihuana, mescaline... Ik doe er niets verkeerd mee. 't Is een van de grote fouten van wie marihuana roken, dat ze 't doel gaan verwarren met het middel. De kunst is 'n middel, ik ben zelf 'n middel, ik ben 't medium tussen de mens en 't onderbewuste. Ik wil de werkelijkheid niet zo zien als Remco en Cees en Vaandrager. Ik wil niet meer toestaan dat de mensen hulpeloze wezens zijn. Ik heb de taak mensen bewust te maken... Ze kunnen niet zien wat 'n boom is.'

IK: 'Je lijkt zeer bezeten.'

SIMON: 'In een gezelschap dat m'n bezetenheid niet op prijs stelt, ga ik niet bezeten zitten doen. Ben ik 'n vrolijke jongen.'

IK: 'Sommigen zeggen dat je gek bent.'

SIMON: 'Ben ik niet. Laten ze 't zeggen. Gek is niet iemand die je..., wiens intelligentie je test, waar 142 uitkomt. Ik heb 'n vriend, ontzettend intelligent, nu zou je me in 'n hoek kunnen drijven, zijn gek zijn is dat ie denkt dat ie god is. Heb ik ook gehad. Harry Mulisch denkt ook dat ie god is. Misschien is-ie eroverheen. Ik wel. 4, 5, 6 december was ik god. Reineke heeft 't genomen.'

IK: 'Wat?'

S.: 'Ik dacht dat ik alles zou kunnen. Mensen die mescaline nemen, denken alles te kunnen.'

IK: 'Kan je erbij werken?'

S.: 'Met mescaline niet, wel daarna. Dat (wijst naar schilderij) heeft 'n Amerikaans schilder gemaakt met mescaline. 't Is de hersenmassa, de miljarden cellen, wat zich allemaal in je hoofd afspeelt.'

IK: 'Waarom is Harry Mulisch geen god meer?'

S.: ‘Ik heb 't vermoeden, ben niet zeker. Jan Cremer denkt dat ie god is. Wat Jan doet is goed.’

IK: ‘Wat Kouwenaar tegen me zei, 't Leidsepleinperkje zakt in 't niet bij de avonturen van Cremer, is wel mooi.’

S.: ‘'t Leidsepleinperkje is helemaal niet zo klein. Als drie mensen praten, kan er meer gebeuren dan wanneer tweeduizend toeristen overal vandaan ansichten sturen met wat ze beleven. Als twee haveloze jongens praten, gebeurt er veel meer dan op mijn en Jan Cremers reizen bij elkaar.’

‘Ik ben voor de UNESCO in Montevideo geweest en in New Delhi. Ik moest er een heel nieuw distributiesysteem opbouwen van de gestencilde documenten. Toen ik in '57 terugkwam in Nederland, had ik acclimatisatiemoeilijkheden. Ik merkte dat 't 'n heel andere wereld was. Ik heb me misschien iets te vlug geïdentificeerd met de Plein-wereld. Maar ik hoef me niet meer met anderen te vereenzelvigen. Ik hoef me niet vast te klampen aan 't Leidseplein, aan de *Haagse Post*.’ Langere stilte. ‘Bovendien loop ik met 'n voorwaardelijke straf (6 weken), ik moet oppassen.’ (Geeft me een brief, wijst). Ik lees: ‘Hij zei letterlijk over jou: “We loeren nu extra op hem en de volgende keer krijgt hij een douw”.’

S.: ‘Ik heb drie dagen gezeten. Ik heb op 't verdachtenbankje gezeten. Alles was tegen. Ik wist niet dat ik 'n sympathieke rechter zou hebben.’

Rolt een sigaret.

‘Er zijn ook vrienden geweest die zeiden: hoe kan je houden van 'n vrouw die je verraadt. 't Was zo, ik wilde niet dat Reineke loog. Bovendien, de politie zei: Je komt van Vinkenoog. We hebben hem al... Ik ben tot 't uiterste gegaan. Ik ga steeds tot 't uiterste. Juist omdat ik zelf 'n illusionair leven leidt, waarin alles relatief is... De *Gard Sivik*-jongens zijn klein en harteloos in de omgang. Je mag als je gedichten schrijft niet harteloos zijn. Als hier 'n jongen gepakt wordt wegens marihuana, zou je verwachten dat ze proberen de beste advocaat te krijgen. Ze hebben niets gedaan, zijn veel te bang voor 't eigen hagje. Dichten is niet uitsluitend 'n stukje schrijven over een juffrouw in de tram en croquetten in 't restaurant. Ik heb op de TV de Beatles gezien. Uniek. Ik geloof dat die jongens evangelisten zijn, twee hebben

oudtestamentische namen. Hier (neemt uit z'n beroemd archief een blad met foto's), hier zie je ze drie jaar geleden, met vette haren... Ze begonnen met gospelsongs.

Dat is ook de waarde van happenings, pop art, 't zijn bewustzijn verruimende middelen. Ik schrijf erover in m'n boek. 't Ligt hier, iedereen die komt kan erin lezen.'

IK: 'Heeft Jan Cremer 't gelezen?'

S.: 'Die hoef ik 't niet te laten lezen.'

S.: 'Ik ben altijd de tijd vooruit geweest. Ik ben de eerste die over Genet heeft geschreven. Ik had in '47 *Murphy* van Beckett, dat nog een gewoon verhaal is. Ik voel me zelf revolutionair, meer dan de mensen die zich druk maken over de vorm die 'n gedicht moet hebben.

In m'n boek probeer ik alle misverstanden op te ruimen. Misverstanden! Jij schreef: "Vinkenoogs bekering tot God". Een jongen van 't Montessori Lyceum vroeg Reineke: Wát, gaat Simon naar de kerk? Iedereen heeft van God andere ideeën. Mijn bekering komt voort uit marihuana, uit m'n drang te weten. Ik probeer dingen te zien zoals Adam ze voor 't eerst zag. Ik had ook liever antropologie, wijsbegeerte gestudeerd, dan staat de hele wereld voor je open. Ik ben te oud om op de collegebanken te zitten. Ik heb 't er toch niet al te slecht afgebracht. Ik heb alles zelf moeten leren. Ik heb met alle handicaps afgerekend. Ik had veel minderwaardigheidsgevoelens. Iemand als Remco Campert had 'n savoir vivre met artiesten, terwijl ik met moeite wende, zo volmaakt anders als ik was opgegroeid. 't Is ook 'n artiest geweest die me verleidde. Ik was 'n jongetje met 'n engelengezichtje. Ik heb 't idee dat ik nog een boek zal schrijven, niet zo groot, dat altijd gelezen moet worden. Dat op zich zelf staat. Ik maak 't.

Remco heeft tegen me gezegd over *Liefdes schijnbewegingen*, dat had ik tien jaar geleden moeten maken. 't Is inderdaad, 't is geen boek van een 34-jarige man. Vanvugt z'n boek is een stuk volwassener. Ik begrijp Remco wel, 't gaat om z'n leven. Hij heeft ook van veel dingen afstand gedaan, net als ik, maar ik zonder desillusies. Remco is gedesillusioneerd. Hij ziet 't geluk alleen in 't schrijven. Ik niet. Ik heb Reineke.' Korte stilte. 'Ik wil best drie jaar niet schrijven, dan ongelukkig zijn en 'n boek schrijven.'

18 juli '64

Lucebert
Ik ben een kijkmens

Lubertus Jacobus Swaansdijk (geboren: 15-9-'24, Amsterdam, 3 klassen ulo, kocht Schopenhauer, Schiller, enz. op 't Waterlooplein) hielp in 1935 z'n vader, huisschilder en decorateur, bij 't opknappen van een restaurant. Een journalist zag tekeningen die hij maakte op de nog niet betegelde muur en kreeg gedaan dat Lubertus naar de kunstnijverheidsschool mocht. Een half jaar later werd hij er door z'n vader afgehaald. Werkte korte tijd op een reclamebureau o.a. en liep weg: zwerversleven.

Werd door de nazi's tewerkgesteld in Duitse fabriek. Kreeg in '47 eerste opdracht voor franciscanessenklooster, een muurschildering, die werd overgekalkt.

1948: Tentoonstelling van tekeningen, met Martinot samen, in de Galerij te Amsterdam. Prijzen van f 0,90-f 10,-. 1949: werkt mee aan Cobra-expositie. 1951: Gedichtenbundel *Triangel in de jungle*, gevolgd door *De dieren der democratie*. 1952: *Apocrief, De analfabetische naam*. 1952 (z'n vrouw verwacht hun eerste kind): vraagt contraprestatie aan, wordt geweigerd. Mag gaan werken in de Bruynzeel potlodenfabriek, wat hij weigert.

Verschijnt gekleed als keizer in het Stedelijk om de grote poëzieprijs van Amsterdam, hem toegekend, in ontvangst te nemen. Wordt met z'n vrouw en gevolg (Vijftigers) door politie met gummiknuppels geweerd.

1953: *Van de afgrond en de luchtmens* (gedichten).

1955: *Alfabel*; is in Bergen gaan wonen, krijgt contraprestatie. 1957: *Amulet* (gedichten met foto's). (‘Fotograferen is een hobby. Als ik me fotograaf zou noemen, zou ik meteen de beste moeten zijn.’) 1956: Kleine poëzieprijs van Amsterdam voor gedicht *De Beulen*. 1959: *Lithologie*, 10 gedichten, 10 litho's. Ook *Val voor vliegengod*. Gaat uit de contraprestatie. 1961: Tentoonstelling in 't Van Abbe Museum, er wordt veel verkocht. Sluit met Marlborough Fine Arts, Londen, een contract voor 6 jaar af.

1962: Weer poëzieprijs van Amsterdam. 1964: Schilderijen op de Biennale bekroond. Verschenen Verzameld Werk tot 1960.

Juli '64, Bergen. Een grote kamer, een wand met boeken, TV, geluidsinstallatie. Achter me een schilderij van Lucebert: de bovenkant van een dunne, witte man, bijna en profile, 't zou ‘de bleke despoot’ kunnen zijn. Links: een vis, met ontblote tanden. En een ‘schrikbeeld’ van klei met witte verf, een spookbeest, de kop met wat lijkt op hoornachtige veren.

Lucebert (langzaam, met zachte stem en zeer terughoudend):

‘Toen ik m'n eerste gedichten schreef, was dat in een tijd dat ik 't erg moeilijk had... en ...hele boze dingen, agressies zitten erin, 't demonische wat Gerrit (Kouwenaar) zo bijzonder vindt... en ja... na m'n 30ste ben ik 'n beetje in balans geraakt - dichters hebben 'n lange puberteit - toen heb ik de mogelijkheid gekregen te schilderen, de maatschappelijke mogelijkheid. De rust van 'n huis, 'n eigen atelier... dus ja, in wezen is 't iets minder demonisch... een beetje koeler, objectiever... 't getormenteerde van m'n eerste bundels, dat is er niet meer zo bij.’

IK: ‘Toen 't je beter ging, kwam 't evenwicht.’

L.: ‘Néé, 't ging aan de betere maatschappelijke situatie vooraf. 't Was éérder in mijn geval... Je kunt in weelde leven en met je zelf overhoop liggen.’ Stilte. ‘Mijn poëzie is 'n stuk koeler geworden, ook minder romantisch. Er zijn mensen die 't een verlies vinden. Gerrit (Kouwenaar) vindt 't een verlies.’

IK: ‘M'n interview met Simon Vinkenoog wordt door allerlei mensen als een afgang voor Simon beschouwd. Ik zie 't niet zo. Jij?’

L.: ‘Néé, dat was 't ook niet. Ik vind iemand geen lul, omdat ie in God gelooft. Simon heeft een groot talent voor vriendschap. Dat blijkt uit z'n boek over Appel. Welke schilder krijgt zo'n boek? 't Is goed, 't is uitstekend gedocumenteerd. Je komt enorm veel te weten wat ie gedaan heeft en 't is 'n heel menselijke manier van benadering. 't Is Appel als vriend, de mens Appel, helemaal. De combinatie is zeldzaam, zo schrijven over schilders gebeurt veel te weinig.’

IK: ‘Simon weet bijna zeker dat jij in God gelooft.’

L.: ‘Ja, nou ja... dat vind ik 'n moeilijk onderwerp. Ik geloof in goden, zoals de Grieken, die macht op je uitoefenen. Ad den Besten heeft es geschreven: hij is 'n natuuraanbidder, 'n natuurverafgoder. Ja, dat is 't wel een beetje. Een hele sympathieke filosofie vind ik die van John Cowper Powys. Ik noem hem in 't interview met d'Oliveira in *Tirade*.’

IK: ‘Is dat die man die de bomen omarmt om er kracht uit te putten? Die noemde je een gekke, ouwe sok.’

L.: ‘Ja, maar een sympathieke. Ik reduceer me zelf nu en dan terug naar de Saurier die ik in me heb, dan lig ik in de zon, knipper met de ogen, ben 'n heel ander wezen. 't Is ook 'n soort mystiek.’

‘Ik vind 't hinderlijke van 't christendom... 't gebrek aan psychologisch inzicht. Ze hebben het over God en de verlosser, Christus de bemiddelaar. Wat betekent dat voor iemand die met 'n hamer op z'n vinger slaat of een ongelukkige liefde heeft... 't Is 'n vluchtstation. Wat Remco zegt van Vinkenoog over z'n geloof in God: 't is 'n vlucht... ja, dat vind ik wel. 't Blijft ook zo vaag. 'k Ben wel heel erg nieuwsgierig wat er nu gebeurt. Bij voorbeeld hoe moet iemand gaan leven die in God gelooft? Wat betekent 't voor ons dat Vinkenoog in God gelooft? Dat geldt ook voor Van het Reve... Als je 't op zo'n manier gaat stellen, dat die christen-God (bij Van het Reve) 't volle pond krijgt, dan zijn wij dat allemaal. Daar ben ik zo nieuwsgierig naar hoe die jongens dat waarmaken. Gaan ze zich intensief inzetten, zich politiek aansluiten bij de KVP, ik zeg maar wat... De consequentie moet zijn dat bij voorbeeld een communist zich aansluit bij de partij.’

IK: ‘Waarom lach je?’

L.: ‘Om wat ik zeg. Ik doe 't zelf ook niet.’

IK: ‘Je aansluiten bij de CPN?’

L.: ‘Ik niet. Ik ben geen communist, wil ik ook niet zijn. Ik ben nooit lid geweest van een partij. Ik ben te egocentrisch, te individualistisch. Ik sluit me niet graag aan. Dat is dus wel voorzichtig... aan de andere kant doe ik dingen die anderen niet doen.’

Dit leidt naar de tentoonstelling van de Nieuwe Realisten.

L.: ‘Wat de Amerikanen met de pop-art doen is meer een bevestiging van de maatschappij dan een verzet tegen de huidige situatie. Als je die dingen van Rauschenberg ziet, niet van Shahn, maar dat is geen pop-art, in de dingen van Rauschenberg vooral, zie je alle officiële symbolen: de adelaar, baseball-mensen, Kennedy, ruimtevaart, gewoon 'n registratie van wat de nationale trots streelt. Ik zie er geen kritiek in, 't is 'n soort socialistisch realisme. Ik hel ertoe over dat ze niets anders doen dan fun hebben bij wat de omgeving biedt. Of zou Oldenburg (met “heel grote Hamburger”) bedoelen, er wordt in de wereld zoveel honger geleden? 't Is zo tweeslachtig. Dada was dat ook wel maar op 'n heel andere manier. Ze staken de draak met alles wat de burger serieus vond. Dat zie ik hier niet in. 't Gezicht van Marilyn Monroe een aantal keren herhaald... dat zie je bij de reclame ook. 't Werkt als een bevestiging van een bepaald artikel.’

IK: ‘'t Zou in dit geval bedoeld kunnen zijn als een aanklacht.’

L. (driftig): ‘Goed, maar geef dan een verwijzing van wat je aanklaagt. Wat Bacon doet. 't Hoeft geen kapitalist met 'n dikke sigaar te zijn tegenover 'n arme sloeber. Daar hebben we 't niet over. 't Gaat erom, wat onderga je als je 't ziet. Ik voel niets in me opkomen, geen sarcasme, geen ontluistering.

Bij Rauschenberg zie ik alleen dat 't technisch lekker in elkaar zit, 't is 'n uitstekende typograaf. 't Is de schildertechnische waarde die me boeit.

Ik voel wel dat 't een overgangsfase is. 't Zijn allemaal jonge kerels, die blijven niet stilstaan. En belangrijk is dat Bacon en Saura, die al jaren zo werken en waar nooit iemand aandacht voor had, dat men nu ziet hoe geweldig sterk ze zijn. En men krijgt een heel andere kijk op Léger. Ongetwijfeld komt Picasso ook weer helemaal in. Picasso komt helemaal in. Terecht natuurlijk, hij is de grootste.’

IK: ‘Veldhoen zei tegen Wijnberg (in *Tirade*) op de vraag wie hij belangrijk vond: Picasso misschien. Maar die is bijna dood.’

L.: ‘Veldhoen! Ik wou dat ik zo dood was als Picasso.’

Stilte.

L.: ‘Wat die jongens in Parijs doen is ook geen pop-art, 't is de esthetische kant van de zaak. De schoonheid van de kwantiteit,

wat de nul-meneren ook doen, 't opstapelen van autobanden, wat de Amerikaanse pop ook heeft. Dat is geen sociale kritiek. Die is wel bij Bacon en bij de Spanjaarden. Er is een groep Spanjaarden openlijk tegen de regering.' Herinnert me aan de laatste Biennale de Jeunesse te Parijs waar Eduardo Arroyo (die generaals schildert) een schilderij had van generaal Franco, een monster met uitpuilende ingewanden.

'En andere generaals, ik meen ook de Gaulle, allemaal met de vlaggen van de betreffende landen. De vlaggen moesten, aldus de organisatoren, bedekt worden met bordpapier. Marlborough (de kunsthandel met wie Lucebert evenals Bacon een contract heeft), heeft 't gekocht. De mensen van nul... 't is 'n kwestie van instelling, als je alleen op 't esthetische gericht bent... Maar die Spanjaarden zetten zich in. Een man als Saura, die loopt gevaar. Saura die wóónt daar, hij neemt 't risico. Ik vind dat toch moedig. Ergens vind ik dat echt fijn.'

'Nu kan je je afvragen in hoeverre kunst nog gevaarlijk is. In hoeverre 't niet meteen kalt gestellt wordt door de ontwikkeling van onze maatschappij en van de mens. Er is een heel ander mensentype aan bod, dat zich minder door emoties (lacht) laat leiden. Aan de uitingen in de wereld van Goldwater zou je dat niet zeggen, toch zijn dat misschien de resten. Als je 't in heel groot verband ziet, zijn 't typen als Chroesjtsjow, een man als Kennedy, zijn 't de zakelijke intellecten, de ingenieurs die de richting aangeven, niet de volksmenners, de romantisch-gevaarlijke figuren.'

IK: 'Toch blijft werk van een kunstenaar van belang, gevaarlijk voor wat-ie bestrijdt. 't Jouwe is 't ook.'

L.: 'Ik hoop 't. Maar ik heb toch wel gezien...' Lange stilte (armen over elkaar, wrijft met duim langs bovenlip). 'Je moet 't zo zien; neem b.v. Brecht die in het eigen kamp meer een gevaar blijkt te zijn dan bij de vijand in 't Westen. Toen ik in Berlijn was, ging ik 's avonds naar 't theater en daarvoor stonden in rijen de luxe sleeën uit 't Westen. 't Publiek kwam voor 't grootste deel uit 't Westen. Toen Brecht z'n *Kriegsfieber* wou uitgeven, stuitte hij op oppositie van de partij, ze waren net bezig de Volksarmee op te richten. Toen zei Brecht, ik geeft 't in 't Westen uit en toen

kreeg hij z'n zin. De communist Brecht werd volledig in 't Westen geaccepteerd, ze namen alleen 't mooie theater. Dat is wat ik bedoel, dat door onze maatschappij alles wat je maakt, op de een of andere manier wordt kalt gestellt. Keurig ingeplaatst in de ijskast, komt 't eruit, dan is 't iets anders, is 't bevroren.

Neem de beat generation. Die jongens waren fel tegen de bom en Eisenhower, ze zijn geweldig omarmd, hun pockets zijn in miljoenen-oplagen verschenen en je hoort er niets meer van.

De oppositie, de avant-garde wordt gebruikt. Je wordt gebruikt.'

IK: 'Jij ook?'

L. (lacht): ''t Is maar hoe je er zelf tegenover staat. Je ideeën zijn niet te vernietigen. Maar daarom kan je wel sceptisch staan tegenover de invloed die je uitoefent. De ervaring leert dat je dat moet. De goeie mensen in Duitsland in de jaren twintig, de fijne schrijvers, die konden niet voorkomen, dat 't ging zoals 't ging.

In 15 jaar hebben de nazi's alles kunnen ausradieren. Je hebt toch 't gevoel dat in Duitsland de wortels zijn weggehaald. Ik heb contact met kunstenaars daar, ze zeggen 't zelf. Mensen van mijn generatie. Ze worden zich er nu pas van bewust, hoe erg 't is. Wat maken ze, als je 't vergelijkt met 't Duitsland voor '33? De meeste schilders zijn brave tachisten, volgens de mode. Uitzonderingen zijn de jongeren (30-40) van de Spurr Gruppe, wat die maken hangt tegen Cobra aan. En verder Horst Antes.'

IK: 'Toen je terug was uit Oost-Duitsland ben je voor verschillende kranten geïnterviewd. Wat je te zeggen had, werd nogal eens aan de kleur van de krant aangepast.'

L.: 'Niet door mij.'

IK: 'Waarom heb je niet gereageerd?'

L.: 'Ik ben niet iemand die direct reageert. Ik reageer met 'n omweg, met m'n werk.' Lange stilte.

L.: 'Dat is 't bijzondere van onze generatie, de Vijftigers. 't Volle pond lag op 't creatieve werk, 't is de grote kracht dat we allemaal 'n eigen persoonlijkheid hebben. Dat is iets heel positiefs. Ik kan me voorstellen dat jongeren daar moeilijk tegenop kunnen boksen.'

IK: '*Gard Sivik*.'

L.: ‘De jongeren, de Gard Sivikkers zijn onze generatiegenoten, behalve (lacht) Buddingh. Hun poëzie sorteert helemaal geen effect. Wordt alleen nu nog gelezen omdat 't 'n nieuwtje is. Ze hebben 't over objectief, antiromantisch. Ik vind ze eigenlijk juist heel zwevend, te weinig concreet. 't Staat niet in relatie tot wat er gebeurt. Dan is iemand als Campert waar ze op smalen en Nooteboom, die vooral in *De Volkskrant*, voor jongeren belangrijker. Ze hebben er veel meer aan.’

IK: ‘Was 't ook wel iets voor jou geweest? Zo'n rubriek als die van Nooteboom?’

L.: ‘Lücker heeft 't me wel aangeboden, ik heb 't niet gedaan. Ik ben niet iemand die direct reageert op wat zich voordoet. En ik wou me ook niet vastleggen, ik moest me vastleggen voor iets anders, m'n schilderwerk.

Als ik de meeste kritieken over m'n poëzie lees (lacht) met die nadruk op woordmagie, lyrisch... ten dele hebben ze gelijk, 't zit er ook in, maar 't is natuurlijk 't verdonkeremanen van de rest. Mensen moeten voorzichtig zijn als ze voor'n krant schrijven. 't Kan ook dat ze 't niet zien, gedeeltelijke woordblindheid.’

IK: ‘Schrijf je geen proza?’

L.: ‘Dichten en schilderen is een directer uitdrukkingsmiddel.

Proza is 'n veel moeizamer aangelegenheid. Hoewel ik 't wel vlot zou kunnen. Zo'n lekkere pil als van Cremer... Misschien doe ik 't nog wel.’

IK: ‘Volgens Gerrit Kouwenaar schilder je fluitend...’

L. (lacht): ‘Ik zelf fluit niet, ik heb wel de hele dag jazz aan. Ik weet wel hoe Gerrit erbij komt, ik heb in een interview gezegd dat schilderen (lacht) zoveel gezonder is. Néé Gerrit zegt 't, anderen denken 't. De schrijvers hebben 't zo verrekt moeilijk, de schilders worden geholpen, dat heeft de mensen boos gemaakt. 't Is 'n soort ressentiment tegenover de schilders. Gerrit weet beter, maar er zijn mensen die zeggen: toen ie met dichten niet genoeg kon verdienen, is ie maar gaan schilderen.

Ik zei je, ik ben in balans geraakt. Ik ben minder getormenteerd. Niet dat ik van binnen gladgestreken ben, maar ik was veel meer in conflict met me zelf, minder aangepast.

Door die conflicten had ik minder belangstelling voor de buiten-

wereld. Ik was straatarm, zwierf rond, werd helemaal op me zelf teruggeworpen, was er slechter aan toe dan de lompenproletariër. Dat bepaalt de toon van m'n vroegere gedichten.'

'De duisterheid is de uitdrukking van de geïsoleerdheid, ze waren te veel op me zelf betrokken. De Luchtmens is al duidelijker en na '55, '56 komen er steeds meer gedichten over actuele dingen, rassenvervolging. Dat gedicht *De Beulen* over de concentratiekampentijd. Dat kon ik die eerste tijd niet, omdat ik niet zover was. Als je in zo'n positie verkeerd hebt als ik, dan protesteer je in 't wilde weg. Toch behoeft dat wel correcties. Je bent verontwaardigd, rancuneus. Je ziet 't andere niet. Je ziet alleen 't kleine stukje van je zelf. Daarmee bereik je je vijand niet. Als je in je zelf orde op zaken hebt gesteld, dan pas ga je de dingen zien, de dialectiek van de situatie hoe alles is gekomen. 't Wordt menselijker. Dat is de geweldige betekenis van Picasso's Guernica. 't Is geen negatief schilderij, 't is toch positief. Heel anders dan Georg Gross of Otto Dix.'

Via Roland Holst: 'Ik heb wel es gedacht dat ie een makkelijk leven had, maar ik geloof dat ie 't heel moeilijk heeft gehad ondanks z'n maatschappelijke zekerheid,' naar: ''t Kan ook te rot zijn. In mijn geval was 't te erg. Ik geloof wel dat een kunstenaar een zekere mate van welstand als backing nodig heeft. Hij moet 't gevoel hebben dat ie ergens bij hoort, 'n functie heeft. Neem Karel Appel, die heeft de academie kunnen doen. Dat was verdomd belangrijk. Niet omdat ie beter leerde schilderen, maar om de sfeer, het werken, de collega's onderling. Om, als je eruit stapte, je meteen vertrouwd te voelen in de wereld van de kunst. Dat heb je nodig. Daar komt bij, Nederlanders vinden kunstenaars nare mensen, gevaarlijk, niet om wat ze maken, maar om wat ze zijn. Elk gewoon respect ontbreekt. "Een kunstenaar moet gewoon zijn," waar nu zo de nadruk op wordt gelegd, dat hoeven ze hier niet te zeggen. Hij is minder dan gewoon, hij is 'n etter. Laat ze hier niet propageren voor de gewoonheid van de kunstenaar. Laat ze 't respect voor wat hij betekent in de maatschappij de mensen bijbrengen. Dat doen ze niet.

Ik heb op de Biennale 'n prijsje gehad, noch van de commissie,

noch van O.K. en W. heb ik 'n felicitatie ontvangen. In 't Engelse paviljoen stond de British Councillor, bij ons niemand. 't Is 't klimaat, 't is niet belangrijk. Toen Karel Appel de Guggenheimprijs kreeg, is ie door de president ontvangen. Ik was de dag dat ik dat prijsje kreeg ziek, m'n vrouw ging alleen naar de opening. Ze werd gefeliciteerd, wist helemaal niet waarvoor. De nieuwsdienst had 't al omgeroepen... Ik ben wel door de kunsthandel opgebeld met een: "We are proud of you..." Dat doet je goed, vin' je leuk. Van Jaffé kreeg ik een felicitatie. Dat is 'n man die echt liefde heeft. Ik zeg 't is een symptoom. 'n Facetje van de algemene houding. Men is niet geïnteresseerd. Er zitten daar de verkeerde mensen, bij O.K. en W. en ook in 't buitenland. Laten ze Kouwenaar naar Italië sturen, laten ze hem in Rome cultureel attaché maken. Dan is ie helemaal happy...

'n Belezen vent. Hoeft ie niet meer eindeloos te vertalen...'

'De kunsthandel wou een party geven, ik heb 't niet gedaan omdat ik me zo rot voelde. Van officiële kant is er niets gedaan, doen ze nooit. En je moet daar enorme reclame maken, 't is een soort kermis. De Amerikanen hebben 2, 3 party's gegeven vóór de opening. 't Resultaat is dat Rauschenberg de prijs heeft. Drie dagen worden daar vertegenwoordigers van zo'n land, critici, kopers, enz. bewerkt. 't Is ook voor de schilder zelf belangrijk. Neem Eva Bendien, die hadden ze ook gezegd dat de opening niet belangrijk was, dus ging ze daarvóór weg. Doordat ik dat prijsje kreeg, kwamen er wel mensen kijken. Dus had ze er eigenlijk moeten zijn. Ik heb 'n contract, maar voor iemand als Jaap Mooy is 't wel belangrijk. Nee, ze doen niets.'

'Karel Appel heeft ook gevochten voor waar hij nu is. En hij had nog die steun. Ik had niets. Ik werd door de federatie gedeballoteerd, toen wilden ze me bij Bruynzeel stoppen.

M'n vader en moeder lezen alles wat over me geschreven wordt. Een keer heb ik gezegd hoe arm ik was, toen was m'n vader boos, hij zei: ik heb altijd hard gewerkt. Maar ik had 't toen over de periode dat ik niet meer thuis was. Vroeger had ik ressentiment tegen m'n ouders, nu begrijp ik 't veel beter. Ik wou gewoon die kunstnijverheidsschool en daar heeft ie me van afgehaald. Die

man zat in de crisistijd, in '39, toen dacht ie, 't kan niet. Ik was 15. Ik was geweldig kwaad. Maar die man kon niet anders. Na m'n 12de jaar kregen we een buurman die socialist was. Hij was de enige in m'n omgeving met wie ik over politieke dingen kon spreken. Op de kunstnijverheidsschool was de sfeer links, Mart Stam was directeur, was communist. Diezelfde Stam is in Oost-Duitsland en in Rusland geweest, met de bedoeling er te bouwen. Hij is in Oost-Duitsland directeur van de Kunst Gewerbeschule geworden en weggejaagd. Op grond van het verbreiden van Amerikaanse imperialistische denkbeelden. Hij is nu oud, 't was een heel goed architect. Hij is op 'n verkeerd spoor geraakt door z'n politieke overtuiging.'

IK: 'Wat is je stimulans bij 't werk?'

L.: 'Ik concentreer me meer dan vroeger. Ik laat me niet afleiden. Dat is de voorwaarde voor produktiviteit.'

IK: 'En je hield van feesten?'

L.: 'Doe ik nog, maar er zijn geen fijne feesten meer, de stemming is eruit. Iedereen is uit elkaar. Ik weet niet hoe 't komt. Misschien - ik voel me niet zo - worden we te oud. Ik hou van kermissen, van markten, heerlijk dat drukke leven. Aan de ene kant hou ik geweldig veel van stilte, maar ook van dat bonte, hè. Er komen hier veel mensen, daar kun je weinig aan doen. Vroeger werkte ik 's nachts, in m'n schrijversleven, maar sinds we hier in 't dorp (sinds 12 jaar) wonen, is 't werken 's nachts opgehouden. Ik sta 8 uur, 8.30 op, moet even acclimatiseren en begin met schilderen. 's Avonds zit ik te tekenen of watching TV. Ik ben 'n kijkmens. Ik vind 't niet slecht.'

IK: 'Hoe schilder je? Weet je wat je maken gaat?'

L.: 'Ik heb 't wel voor ogen, maar de eerste opzet is bepalend voor de rest. Ik verander er veel aan, ook soms moedwillig met heel andere kleuren. Maar 't gaat altijd terug naar wat 't eerst spontaan is opgezet.

Kouwenaar zei tegen jou, dat hij betwijfelde of ik 't zou volhouden vanwege de beperktheid van de Cobrawereld. Wat is dat, een Cobrawereld? Tussen m'n oude werk en wat ik nu maak, is echt wel verschil. En niet volhouden. Hoe lang schilder ik, 4, 5 jaar.

Ik heb in die 5 jaar het métier moeten leren. Dat viel echt niet mee voor mij, dat had ie moeten weten. Hij heeft zich zelf als kunstcriticus opgeworpen.'

IK: 'In een interview heeft Bacon gezegd dat z'n schilderijen zo goed als buiten hem zelf ontstaan.'

L.: 'Dat heeft me ook 'n beetje verbaasd. Te meer omdat aantoonbaar is dat ie ook wel foto's gebruikt. Er is een Amerikaan die studies van bewegingen heeft genomen. Naar een van die foto's van een worstelende man heeft Bacon schilderijen gemaakt. Maar wat hij zei, zal niet slaan op de concrete voorstelling, maar op 't proces van 't schilderen als zodanig. Bij mij komen dezelfde onderwerpen, vormen vaak terug. 't Zijn de constanten, net als in de poëzie. Symbolen. Het is bagage. In m'n schilderijen en tekeningen komt nu duidelijk hoe langer hoe meer 't portret, de mens, naar voren en de dieren gaan hoe langer hoe meer weg. 't Is 'n proces dat je doormaakt, maar waar je je niet helemaal rekenschap van kunt geven. 't Werk is meer lelijk, agressiever. In m'n gouaches gebruikte ik meer esthetische zachte kleuren, en ik neigde naar 't abstracte. Daar ben ik uitgeraakt door de olieverf. 't Is een winst.

Sinds m'n atelier wit is, worden m'n schilderijen steeds witter. 't Is ook vaak voorgekomen dat m'n vrouw een stof van een bepaalde kleur had gekocht en zonder eraan te denken, kwam die kleur in m'n schilderijen. Wat je ziet is belangrijk.'

IK: 'Heb je een groot atelier?'

Staat op. 'Wil je 't zien?'

Het is groot en hoog en 't ligt een stuk of wat stappen achter de kamer. We staan tegenover, en worden omringd door doeken waarop grijnzende, bijtende, nachtmerrie-achtige wezens.

L.: 'Ik laat ze heel lang staan, ik werk aan allemaal tegelijk, naar de voltooiing toe. Dan gaat een gedeelte weg. Volgens 't contract met Marlborough mag ik een derde zelf houden, dat is nog vrij veel. Ik heb de eerste keuze.'

IK (wijzend): 'Wat was daarvan je eerste opzet?'

L.: ''t Was een heel lelijke vrouw voor een spiegel. Maar (lacht) ze wordt steeds mooier. In 't begin was ze afgrijselijk lelijk. Misschien (lacht nu anders dan tot nog toe, nl. met genot en

malicieus) wordt ze wel weer heel lelijk. Zoals ik zei, waar je mee begint is hardnekkig.'

IK: 'Hoe was ze?'

L.: 'Niet te beschrijven.'

IK: 'Waar zit ze achter?'

L.: ''n Toilettafel. Vandaar dat ze ook mooi is geworden.'

Stilte. Ik begin over Bacon.

L.: 'Als ik naar Bacon kijk, zou ik niet willen ruilen. Ik bedoel hem, niet 't werk. Hij moet er erg aan toe zijn, erger dan ik. In mijn werk is vaak 'n element van speelsheid. Hij zit echt in de ruimte van wat ie maakt. Hij zit erin, komt er niet uit. 't Is 't grandioze, 't uiterste van ontluistering. Hij leidt een ander leven dan ik. Hij is wel iemand die veel drinkt.'

IK: 'Kan hij daarbij werken?'

L. (scherpe snelle blik naar mij): 'Hij maakt niet veel...'

De volgende morgen krijg ik per telefoon op m'n verzoek nog een paar gegevens: 'Mooiste verhaal dat de laatste tijd geschreven werd, is dat van Hanlo in *Podium*. Een van de fijnste boeken is *Ezel mijn bewoner* van Schierbeek, dat praktisch niet besproken werd.

Schierbeek is zeer ten onrechte onderschat. Dichters: Achterberg, Elburg, Kouwenaar, Campert, Pierre Kemp, Den Brabander.

Ik lees 't liefst reisbeschrijvingen en biografieën. Ik lees gedichten van Antonio de Mochiardo, vertalingen met 't origineel ernaast. Een heel fijn dichter, in de Spaanse burgeroorlog gevallen. Verder: *Raggel Taggel* van Walter Starky; een prof. in de Engelse letteren, die in lompen gehuld, viooltjes onder de arm, zich aansluit bij de zigeuners, hun taal spreekt en die mensen helemaal aanvoelt, van hun zeden, gebruiken vertelt. Jazz: Monk, Coltrane, Hollyday, Parker, Dolphy.

De symbolen in m'n gedichten zijn veranderd. Er komen meer reële dingen, vergaderingen, reizen in treinen, dingen die ik direct meemaak, in voor. Vroeger verborg ik me in engelen, koningen, narren, gestalten. 't Waren maskers, 'n soort alter ego's.'

IK: 'Je schildert wel maskers...'

L.: 'Ja, net als Ensor, daar heb ik 'n grote bewondering voor.'

IK: ‘Er wordt gezegd dat je erg rijk bent.’

L.: ‘Dat ik enorm veel aan de belasting betaal, bedoelen ze. We leven goed, maar houden niks over. Ik gebruik per jaar voor f 10.000 aan materiaal. Je hebt de doeken gezien, je weet door je man hoeveel 't kost. We lossen de hypotheek op 't huis af. We leven per jaar van f 8000, f 9000. 't Betekent dat we voor de kinderen alles kunnen doen, af en toe kunnen we met de kinderen op reis. Ik klaag niet, daar gaat 't niet om.’

8 augustus '64

Brandel:
De zuilen maken hele goeie roomsoezen

Mijn eerste contact met de heer Joseph Brandel, directeur van de REM, was per telefoon. In hotel l'Europe, waar hij logeert, had ik 'n briefje in z'n kamer laten leggen, waarop m'n naam en telefoonnummer. Hij belde me zaterdagmorgen en 't duurde even voor ik kwam en hoorde: ‘Zo, lag je nog in bed?’ Ik zei dat ik nog maar net terug was van een feest, een vriend, Aat Verhoog, had de Maris-prijs gekregen. ‘Zo,’ zei hij, ‘dat is leuk. Ik interesseer me wel voor de schilderkunst. En u bent dus die gevaarlijke interviewster.’

‘Volgens uw adviseur,’ zei ik, ‘want ik krijg het interview met u alleen als hij 't voor 't geplaatst is, kan lezen, corrigeren en als er te veel bezwaren zijn, helemaal kan weggooien. Hij zou nooit zich zelf, z'n familie of vrienden aan mij uitleveren. Hij vindt me genadeloos.’

JOSEPH BRANDEL (charmeurstoon): ‘Bent u dat?’

IK: ‘Als u een bent bent, komt u er als een vent uit.’

J. BRANDEL (met krachtige stem): ‘Ik hoef 't helemaal niet te lezen. Ik heb meteen gezegd. “Gevaarlijk? Laat ze maar komen”.’ We spraken af om 5 uur in l'Europe. ‘Dan zal ik u nog te eten geven ook.’

Hotel l'Europe, 4 augustus. Ik ben er 't eerst en zie hem binnenkomen met snelle, joyeuze tred, rondkijken, mij ontdekken, glimlachen, waarna de begroeting volgt en de vraag: ‘Hier of boven?’ 't Wordt boven: tegenover elkaar op de twee enige stoelen bij het raam en naast het bed. De zijne staat klem tegen 't tafeltje waarop TV-toestel, de mijne bij 't bedkastje waarop een transistor-

radio en wat boeken (Hitchcock, Pierre Janssen, Bomans, Dendermonde o.a.).

De heer Brandel opent 't raam. ‘Geweldig,’ zeg ik.

‘Ook geweldig onrustig,’ zegt hij en pakt de transistor, zet hem aan, luistert naàr 't wild, knarsend gekrijs, zet hem af en op tafel. Vraagt wat ik wil drinken. Heeft zelf alleen zin in thee, dus: samen thee. Zegt dat hij niet zo'n goeie dag heeft; is moe, verkouden en heeft zich opgewonden om een vent die een uur later kwam dan was afgesproken.

‘Ik ben trouwens helemaal niet aan dit land gewoon. Ik heb wel een ontzaglijke verering voor Verolme, de man die 't eiland heeft laten bouwen, en voor Heerema, de specialist van 't eiland. Dat is een van de redenen waarom ik met deze zaak ben doorgegaan. Ik ben geen miljonair, ik heb 't ook niet nodig, maar ik kan deze mensen niet in de steek laten.’ (Praat snel met diepe vrij monotone stem.)

‘Maar de houding van de regering is als van een man die verliefd is op 'n vrouw en d'r kwijt wil, omdat ze er met 'n ander vandoor is geweest. Die man wil haar kwijt, omdat-ie aan sentimenten niet wil denken. 't Is geen goeie vergelijking. Ik bedoel, die man is niet nuchter en de houding van de regering is 't gevolg van 'n soort hysterie. 't Mag niet en 't is toch 'n verdomd groot werk. We zijn helemaal geen piratenbende, we zijn 'n zeezender. We doen niks illegaal.’ Pakt de transistor, wéér gekrijs. Zet hem weg. ‘Ik ben enthousiast voor die kijkers in Nederland en voor de honderden buiten Nederland, niet voor me zelf. Ik kijk er niet naar... Néé, dat is niet juist, m'n eigen zaak leeft van TV-programma's... ik geloof in de concurrentie van de TV of in de vrijheid van de ether.’ Pakt de transistor, nu iets langer. ‘Ik heb ook geen tegenstand bij de VARA, wel bij de leiding, bij Rengelink, bij Vondeling, niet bij de technici, die zeggen hoe meer TV hoe beter. En wáár zouden de journalisten zijn, als alle kranten staatskranten waren? Waar zouden ze zijn, zelfs u?’ Strekt been, legt de voet op 't bed. ‘Je moet 't volk geven wat goed is... dat vind ik 'n kakkineuze verklaring. Néé, je moet zorgen dat er keuze is (handen tegen 't achterhoofd). We krijgen 1000 brieven per dag, met “leve de vrijheid, weg met de zuilen.” Ik ben helemaal niet tegen de zuilen. Néé, de zuilen zijn tegenstanders van

mij. Ze maken roomsoezen. De Katholieke Roomsoezen Organisatie, De Ver. Arbeiders Roomsoezen... Ze maken hele goeie roomsoezen.

En wij 'n broodje met kranten. We willen geen pretentieuze programma's, 't moet goeie ontspanning zijn.'

IK: 'Iemand zei, dat de REM-radio beter is dan Veronica.'

J. BR. (geërgerd): 'Ik begrijp niet dat er mensen zijn die urenlang naar de radio luisteren. Goed, ik ben van plan nog veel meer van Veronica af te wijken, wat niet wil zeggen dat ik hoge muziek wil, maar wel geen teenagermuziek. Meer klassiek: de betere chansons en operette. Onze pretentie bij de radio is iets beters te doen, waarbij we misschien naast de algemene smaak vallen. Maar (krachtig) we hebben geen pretentie met de TV. Dat wordt goeie ontspanning, omdat we een bijkomend programma brengen. Er is al een programma op literair gebied, dat hoeven we niet te verdubbelen. We geven niet wat laag bij de gronds is, maar goeie ontspanning, goeie komedies, jeugdfilms, 't sprekende paard bij voorbeeld.'

IK: 'Wat is dat?'

J. BR.: 'Dat is 't paard dat spreekt en er is een man die 't paard kan verstaan. Dat noem ik dan nog steeds geen cultuur.'

Heft de arm. 'Dat kan ik nu weer doen. Ik heb een zenuwontsteking gehad... ook van de kou.'

'Ik heb helemaal geen plezier van de dingen die ik kan doen. Ik heb een mooi huis in Rome, een mooie boot. Ik zit hier. M'n vrouw is 'n miniatuur Leger des Heils, ze heeft nou een arm echtpaar gevonden, dat zit nu in ons huis buiten Rome, 't ligt tegen de berg op, we zijn er alleen de weekends. Arme mensen, 20 jaar getrouwd, hadden alleen een matras. Nu hebben ze 't hele huis ter beschikking, met zwembadje, alles. Maar ze wouen terug, omdat bij moeder, bij die ene matras, hadden ze een TV-toestel. Ik zal nu een TV voor ze moeten kopen. Ik kijk niet naar de TV, maar die mensen werken 12 uur per dag, in de tuin, in 't huis en ze zijn moe, die hebben niks anders dan de TV.'

Staat op, ziet dat ik naar de boekjes kijk, naast z'n bed. Pakt dat

van Pierre Janssen. ‘Dat lijkt me een buitengewoon plezierige manier om kunst te doen voor TV. Dat (‘Pieter Bas’ van Bomans) daar vin' ik geen lor an. Daarvan (*All the wonder we seek*) wou ik 'n film maken, een uitstekende documentaire.’

Gaat naar de kast, neemt van stapeltje ondergoed een zakdoek, drukt die tegen neus en ogen. ‘M'n hobby is programma's maken. Ik heb voor m'n eigen zaak een serie over de Nobelprijswinnaars. Kost een ton, die betaal ik met 4 partners. De BBC neemt hem, Duitsland ook. Er is grote belangstelling voor.

Wat ik niet begrijp is, dat men hier niet inziet dat als je de mensen meer keus geeft, ze veel tevredener zijn. Dat tweede net, dat is flauwe kul, dat is geen keus. De BBC heeft door de commerciële TV 65 pct. van de kijkers verloren, toen zijn ze 't tweede net begonnen en 't aantal kijkers bleef precies hetzelfde. Waarom? Omdat 't precies hetzelfde programma was. Maak een tweede *Parool*, 't heeft geen zin, omdat 't door precies dezelfde journalisten wordt gemaakt. Ze pikken alleen lezers van zich zelf af. Dat tweede net is niks. Maar zet er een aantal kooplui achter en die doen 't.’

‘Ik moet even bellen.’ Gaat op bed zitten, draait nummer. ‘Ja... meneer Tjepkema? Nou, zijn 't aardige opnamen... Wat? Dat meisje moet op d'r billen, moet op 'n stoel gaan zitten, ze moet er zijn.’

IK: ‘Is dat Tjepkema van de VPRO?’

J. BR.: ‘Een jonge man, stelt met Dick Harris 't programma samen van mijn materiaal. Ik kijk af en toe. Ze kunnen er niet veel aan verknoeien, 't alleen beter maken. Een goeie biefstuk is toch niet te verknoeien. Hij kwam naar me toe, meneer, geef me 'n kans. En nou maken ze, Tjepkema en Bob Alberts, iets over kleine vergeten kunstenaars. Alberts (een man met 'n baard) heeft een artiest gevonden, een componist die niks te eten heeft, hij zit in een bunker met z'n piano.’

‘De Lurelei, een prima cabaret, die mensen hadden niet te vreten. Ik had ze graag willen hebben, maar 't kwam niet vooruit en toen de AVRO wist dat de REM ze wou, hebben zij ze genomen. (Ogen dicht.) Ik vraag me af of de ministers, vooral die van de PVDA, zich rekenschap geven, dat 't verbieden van de REM honderd-

duizenden werk uit de vingers neemt. Alleen de antennes al, 1 miljoen antennes, 50 tot 100 miljoen gulden naar de radiohandel. Bij Geesink hebben we over de 100 spots laten maken, kost f 5 tot f 15000 per stuk, reken zelf maar uit, is weer 2,3 miljoen, filmonderteksten vertalen f 10.000,- per dag. Drie ton vertalingen en opdrachten aan de filmindustrie. We hebben teenagerfilms laten maken, en films over de geschiedenis van de voetbalclubs en ballet, we nemen liedjes op van Rika Jansen. Daar zit alleen al 2 ton in voor 1 maand. We zijn heus wel werkverschaffers.'

'En klanten van ons, uit't bedrijfsleven, gaan voor grote bedragen reclame maken onder hun naam. Ik begrijp niets van de ontzaglijke misselijke discriminatie van de REM ten opzichte van Veronica. Waarom mag Veronica wel? 't Is niet waar dat men in Scandinavië maatregelen heeft genomen, 't stond hier in de kranten, maar 't is niet waar. Wij zullen wel weer de Chinezen van Europa zijn. Toen ik hier kwam werd ik stapelgek van dat eiland. Ik zei: laten we wachten, dan huren we straks 2 uur van de satelliet, daar kunnen ze niets tegen doen. Maar als ze dit opboren, gaan we toch door. Verolme houdt er nooit meer mee op. Als ze dit bezetten, moeten ze 't opblazen... Dan brengen wij ze voor 't Internationaal Gerechtshof, dan moeten ze de schade vergoeden, want dit is geen Nederlands grondgebied. Als je nou over zeeroverij spreekt, dan is dit 't zich vergrijpen aan 't gebied van een ander. Dan doen wij niet, dat doet de Nederlandse regering.'

Stilte. We drinken thee.

J. BR.: 'Ik ben trots op die roomsoezen. Ik had nooit gedacht dat ik zo op dreef zou zijn. 't Is ontzaglijk. Ik geloof dat 't de zenuwen zijn. 't Praten is ontspannend. Ik denk dan niet aan de dingen, die daar (wijst) liggen.

Ik heb met iedereen herrie bij ons (ogen dicht). Heilige huisjes trap ik gemakkelijk en snel in...'

IK: (schiet in de lach).

BR.: 'Vind je dat leuk? (lacht) Ik krijg van aandeelhouders genoeg. Ze mogen niet in de studio komen. Dan trap ik ze d'eruit. Daar blijven ze met de handen van af. Vinden ze me 'n lastige vent, dan benoemen ze maar een andere directeur. Ik neem 'n reuze-

risico. Als 't niet goed is, sta ik voor schut. Heb ik schade aan m'n eigen zaak.'

'Ik zal je 's wat zeggen. Ik ben bij Philips research sales promotor man geweest, verbruiksontwikkelaar, we kwamen dan met een heel mooie propagandaplaat, dan zei meneer Philips: dat babygezichtje, nee... die oogjes zijn niet leuk. En "Philips lampen", moet in grotere letters. Dan zeiden we "ja" en we deden 't niet. Jaren later kom ik meneer Philips tegen. Ik zeg: U wou altijd dat we 't veranderden, maar dat hebben we nooit gedaan. Dat vond ie leuk. 't Was 'n vent met haar op z'n tanden. Vandaar z'n grote zaak. Mensen als Verolme, Heerema, verdomme... Piet Hein, Tromp heeft 'n land nodig, als die er niet waren geweest, was dit alleen 'n land van kaas. Ik geloof niet dat meneer Vondeling dit land groot maakt. Ik ben toch altijd al gekant tegen politici. In de oorlog, in Engeland, heb ik 't aan de stok gehad met Van Kleffens.' Loopt heen en weer in 't pad tussen bed en klerenkast. 'Ik heb ten slotte gezegd: hier heb je m'n diplomatiek paspoort, maak me maar 'n normaal mens. 't Resultaat is, dat ik van de lijst van gedecoreerden ben geschrapt. Ik sprak voor Radio Oranje, ik heb *Vrij Nederland* in Londen gedirigeerd... Maar ik heb 't Légion d'honneur wel gekregen, om wat ik voor Frankrijk gedaan heb. Daar stel ik prijs op. Ik heb onderscheidingen genoeg, uit Marokko, ik kende de ouwe sultan, en ik heb nog 'n ding uit Tunis... Maar de tijd dat ik ze in 'n rijtje op m'n rok spelde, is voorbij. Ik ben niet te vinden meer voor luxe partijtjes.' Lacht. 'Dat zou 'n mooie kop zijn "Zeezender en roomsoezen"... Ja, een krant zou ik graag willen maken, of schrijven. Schrijven is...' (heft de handen) 'Bij 't maken van dat programma van de Nobelprijswinnaars heb ik gezegd: Ik wil de vrouw zien van Fleming, en 't eindigt met 'n fotomontage van wat die man heeft gecreëerd.

Ik zou 'n nieuwe godsdienst willen creëren als ik tijd had. Een godsdienst waarbij alleen mensen naar de kerk gaan die wat te geven hebben. Ik ben niet christelijk zoals Verolme, ik ben er ook niet tegen, maar ik ben wel 'n beetje tegen 't feit dat de mensen knielen voor O.L.H. Ze moeten geld geven.'

IK: 'Dat moet u dan ook.'

J. BR.: ‘Dat doet m'n vrouw al. Ik weet niet (zorglijk) wat 't is bij haar, 'n complex... ze geeft heel graag weg. Ik kan er moeilijk wat tegen doen. Ik zeg wel 's, spaar voor onze ouwe dag... 't Komt heel vaak voor (ogen dicht) dat ze wordt opgelicht.’

IK: ‘Een programma als “Zo is 't toevallig ook nog eens een keer”, zou u dat aandurven met de REM?’

J. BR.: ‘Durven? Daar ben ik wel voor te vinden. Maar niet onnodig scherp. Ik vind die persiflage wel nuttig. Ja, we zouden dat wel kunnen maken als we 6 maanden bezig zijn. Ook een literair programma als dat van Gomperts is op z'n plaats. We hebben nu die educatieve programma's op mijn advies, over hoe werkt 't hart, wat is atoomkracht... maar als we 6 maanden bezig zijn. Ja, dan voel ik wel voor zo iets als ‘This is the week that was...’

IK: ‘En wat zou u doen in een kwestie als die van Campert en Gomperts met de AVRO?’

J. BR. (snel): ‘Ik zou 't met Gomperts en Campert eens zijn. 't Gedicht helemaal, of niet. 't Is wel een moeilijke beslissing, dat wel, maar (krachtig) 't-is tijd dat de mens leert dat het er in de eerste plaats om gaat, de dingen te zien zoals ze zijn. Als je de mensen hun schedel zou splijten, zou je daar één grote sexknobbel in vinden. Alleen, de mensen willen 't niet weten. Ze zijn gewend zich ervoor te schamen. Ze zien niet in dat 't een natuurlijke drang is, waarvoor je de mens niet verantwoordelijk kan stellen. Een man op jaren met een meisje van 17, daar ben ik op tegen, maar 'n gezonde vrouw met een gezonde man, die hebben m'n blessing. Ik geloof dat als de mensen de dingen bij de naam noemden, er minder spanning zou zijn. Ik geloof dat ze moeten inzien, dat de wereld minder mooi is dan de censuur wil laten zien.’

IK: ‘Als de adverteerders zouden protesteren, wat dan?’

J. BR.: ‘In zekere zin heeft dat op radio en TV een gezonde invloed. Een smakeloos programmapunt als dat van ‘Zo is 't toevallig ook nog 'n keer...’ waar ging 't toch over... oh ja, 't geloof, dat had de commerciële TV niet gebracht. De mensen die geloven, kopen toch ook auto's, ijskasten en koffie. Daarom alleen al kun je zo'n controversieel programma niet brengen. Reken maar dat

als *De Telegraaf* straks met een pro-communistisch stuk komt, de lezers bedanken. Maar als je literatuur brengt, is 'n woord als naaien op z'n plaats, omdat je literatuur brengt.'

IK: 'En als de adverteerders zich dan zouden terugtrekken?'

J. BR. (kwaad): 'Dan gaan we door zonder adverteerders. Als je uitverkocht bent, nemen ze je toch wel. Je hebt toch 't laatste woord. Trouwens, een hele hoop adverteerders zouden 't helemaal niet erg vinden.'

Telefoon.

Strekt zich uit op 't bed, hoorn aan 't oor.

'Namen van Nederlanders zeggen mij niet altijd veel. Ik vind 't 'n vervelende kunst, mime... Wat is er terechtgekomen van die man in die bunker? Ja... ja... Nou, als u denkt dat u met de mime iets mooiers kan maken... Mime zonder muziek, hoe wil je dat doen? Ik vraag me af, wat vindt de boer in Zutphen ervan? Er moeten een paar minuten documentaire bij... Wat betekent de mime en dat 't niet altijd 'n verhaal hoeft te zijn, wat 't publiek begrijpt. Ik begrijp 't nooit. 't Moet nou wel gauw. Ik moet 't onze financiers laten zien, met voorbeelden... een lijst van dingen die we denken te doen.'

Legt de hoorn neer, maakt aanstalten om op te staan.

IK: 'Blijft u maar liggen.'

J. BR. (ogen dicht, ligt): 'Ik ga een paar dingen brengen, omdat ik dan tenminste niet de kritiek kan hebben, dat ik 't niet heb gebracht. Ze zullen 't moeilijk hebben, 't is niet mogelijk om tegen buitenlandse films te concurreren.'

IK: 'Volgens de enquête van *Televizier* staan Nederlandse shows bovenaan.'

J. BR. (vermoeid): 'Dat weet ik wel, de mensen willen ook Nederlandse liedjes. Maar er zijn er niet voldoende. Ik vind Corry Brokken, Rudi Carrell uitstekend en Van Hemerts "Liedjes van Caroline Kaart" ook. Maar dan zou je die mensen moeten weghalen. Dat kan niet. Ik geloof dat er zeer veel klein Nederlands talent is, waar wat mee te doen is.'

IK: 'Wordt Max Tailleur dagopener?'

J.B.: 'Ik had 't wel leuk gevonden, 't programma te beginnen met een paar gesproken, gespeelde moppen, maar 't is er niet van

gekomen. Hij is nogal lastig. Wou wel een hoop geld. Ik was 'n beetje boos. Als iemand zegt, ik wil voor niks en hij wil dan een hoop geld. Ik zei: je bent duurder dan Chevalier. Ik weet ook niet of 't Nederlandse publiek iedere dag Tailleur wil. Toen zei die, zal ik voor de radio zeggen dat ik op de TV kom. Ik zei, als je 'n paar moppen wil vertellen, is dat best, maar geen annonce voor wat ze niet krijgen. Dat lange kletsen maakt me een beetje ziek. Iedereen die succes heeft, wordt een beetje getikt. Wat zegtie? De ministers houden er rekening mee als je belangrijke Nederlandse acteurs laat zien. Enfin, Wim Kan vind ik 'n heel grote. Max noemt zich zelf in één naam met Kan. Hij is geen acteur. Hij is 'n goeie moppenverteller, is nog niet eens een acteur.

In september beginnen we met alles, ook met de culturele middenmoot, waarbij dan de Nederlandse kunst. Ik vind die al te veel. maar 't is 't minste wat je kan doen. Maar later geven we culturele dingen die aanspreken: bij voorbeeld pianospel door 15 bekende pianisten, die na elk klassiek nummer een improvisatie geven. Ja... met 6 handen spelen o.a. Is in Frankrijk gemaakt.' Vindt dat wij te veel langzame documentaires te zien krijgen. Dat documentaires altijd gemaakt worden met uitleg van mensen met vervelende stemmen. 'Nooit zeggen ze 's "Verrek, dat is 'n interessante kerk" of komt er een aardige anekdote van de koster die met de huishoudster heeft geslapen. Nee, alleen 't geluid van klokken. Je verveelt je rot.' Lacht.

'Vertel 's, je hebt een man en een dochter?' Dit leidt naar enkele gegevens van mijn kant en veel van de zijne. Z'n vader: 'In de textiel, 'n harde man, met ongelofelijke orde op z'n zaken, dirigeerde 'n grote fabriek.'

Eigen carrière: Hogere Handelsschool, Rotterdam, werkte bij Stokvis, daarna bij Philips van 21 tot 40, exportafdeling. Reisde heel Europa rond, kwam in Parijs (voor Philips), bleef tot de oorlog, ging naar Londen, werd door Philip bij Paul Rijkens aanbevolen als de man die op korte termijn een Nederlands blad zou kunnen opzetten. *Vrij Nederland*.

J. BR.: 'Ik heb de journalisten aangenomen, Van Blankensteyn, Sluijser, Havank (Van der Kallen,) Fortuyn, Wiersema. Aan 't eind van de oorlog begon ik een tweede blad *The voice of the*

Netherlands met Milhado, Lou de Jong, Van Kleffens. Ik schreef de Londense kroniek, die was gebaseerd op het vreemde gevoel voor humor van de Engelsen.' (Kwam bij het militaire apparaat van de NAVO, ging naar Parijs.) 'Toen Nederland nog niet bevrijd was, kwamen daar honderdduizenden verluisde Nederlanders aan. Ik heb op m'n eigen houtje 10 miljoen frank geleend van de Jordaan-bank, auto's gecharterd, de mensen werden naar kampen en scholen gereden, waar ze ontluisd werden en 'n beetje gesorteerd. Meer dan 250.000 zijn er behandeld. Ik was de baas van die onderneming.'

'Toen Nederland bevrijd was, werd ik afgedankt. Hoorde ik door de radio dat 't was overgenomen door het Nederlands gezag. Ik heb sindsdien nooit wat van de regering gehoord, vandaar mijn niet al te grote verering voor politici. De mensen werden door Philips, door Frankrijk, Amerika geholpen, van de Nederlandse regering kregen ze nul. Ze hebben misschien nooit geloofd dat ze 't gedaan hebben, maar daar is geen flikker van waar. Ik heb voor weinig politici respect, met uitzondering voor Churchill, ook de Gaulle is niet op eigen voordeel uit, zelfs niet Franco, nee, die wel, zelfs niet die Portugese dictator.'

'In Parijs ben ik getrouwd, m'n vrouw was theaterdirectrice, daardoor kwam ik in de theaterwereld. Toen we met ketels op elkaar insloegen, zijn we allebei onze weg gegaan, maar ik ben theaterproducent geworden. Toen ben ik films gaan zoeken die ik voor de TV geschikt vond.' (Begon een heel kleine firma die TV-films aan TV-stations leverde, werd voor een Amerikaanse onderneming vertegenwoordiger in Frankrijk en bracht het tot vice-president. Na 8 jaar kocht United Artists die zaak op en Brandel uit, die voor dat geld 'n eigen zaak begon.)

'Ik heb 'n grote onderneming. Toen de REM Geesink vroeg, zei hij, ik wil 't wel, maar samen met 'n vriend. Ik had Geesink aan z'n zaak in Rome geholpen. Geesink had ten slotte geen tijd, zo ben ik erin geraakt.'

Staat op van 't bed. 'Wat wil je eten? Veel? Weinig? Warm of brood.' We bestellen brood met croquetten, ik met orange juice, de heer Brandel met karnemelk.

IK: ‘Stieren zijn aan de aarde gebonden.’

J. BR.: ‘Als ik thuis ben, ben ik niet uit m'n huis te krijgen. M'n vrouw heeft gezegd, je bent aan 't vastlopen. Ik deed weinig... Goed, ik moest eruit. “Doe dat in je eigen land,” zei ze en nu heeft ze spijt. Ze is nogal erg op mij aangewezen, mentally. Meer dan ik zou willen. Ik moet af en toe 's tegen haar zeggen: “Zit niet te sodemieteren. Ik geef je 'n schop onder je kont...” Ze is journaliste geweest, ze is capabel tot grote dingen. Ze spreekt alle Italiaanse dialecten, heeft 'n geweldige talenkennis. Ze zou eigenlijk moeten schrijven. Ze maakt gedichten, heel mooi, die ik niet begrijp, die dicht bij de mime komen. Ze schildert. Ze is gevoelig, kwetsbaar.’

Laat foto's zien. Van z'n vrouw, die mooi is, met 'n hond. Van zich zelf in wit matrozenpakje, met broer en zusje.

‘M'n vrouw is Amerikaanse, maar zeer vereuropeest. Als dat niet zo was, waren we nooit getrouwd. Ik vind de Amerikanen 'n verschrikkelijk volk, 't heeft kans gezien zich zo snel te ontwikkelen, dat 't nu bezig is naar de decadentie te rennen. Ze zijn onbeschoft, 'n rotland, Amerika.’

De croquetten, in een zilveren schaal, de karnemelk in een fles en de orange juice worden door een jongeman met merkbaar ontzag eerst op 't bed, dan op de tafel gezet. De heer Brandel zegt dat België geen cultuur heeft. ‘Alleen 't manneke Pis hebben ze. Ik weet 't niet, die Belgen hebben niks.’

We eten alles op. De laatste croquet en boterham worden doorgesneden. ‘Alles delen,’ zegt hij. En vraagt of hij een brief mag lezen. 't Blijkt een kwaaie van Pia Beck, die dacht dat ze voor de REM-TV zou optreden. Maar 't programma ‘Flying Dutchess round the world’ bleek te duur. ‘Ik had gedacht 't in Duitsland te verkopen, maar daar vinden ze 't niet voor dat doel geschikt... Trouwens, ik heb hier m'n licht opgestoken, de opinies zijn over haar nogal verdeeld...’

Neemt snel een ander aantal papieren door. Zegt ‘M'n zaak komt ontzaglijk in de knel.’

IK: ‘Caransa is zover dat-ie haast niet meer kan slapen.’

J. BR.: ‘Ik draai me om en ik slaap. Soms slaap ik onder 'n gesprek. Maar ik ga zelden naar een bioscoop, ik heb zelfs geen geduld voor een gewone TV-film. Ik hou 't meest van goed variété,

topshows, en goeie chansons.

Nee, de Beatles begrijp ik niet. We brengen nou in het teenageprogramma de Rolling Stones. Die zijn beter, nieuwer, interessanter.'

IK: 'Wat doet u om fit te blijven?'

J. BR.: 'Af en toe 'n aardig meisje in de bil knijpen, daar blijf je jong bij. Ik doe 't meer uit overtuiging dan uit behoefte. Een goed boek af en toe. Zeker niet 'n grote zaak leiden. Dat was helemaal niet de bedoeling. Zo gauw als 't loopt, ga ik eruit. Word ik adviseur.'

'Ik ben 60. Goudeket, die ik goed ken (was de man van Colette), is tegen de 80 en heeft 'n zoon van 4 jaar. Heeft ijzeren spieren, tennist, doet nog aan judo... Colette heeft 'n groot artikel over me geschreven, in de oorlog. Ik heb 't ingelijst. "Mon voyage avec le colonel Brandel". Ik heb de produktie gehad van *Gigi*. Bij de première was Colette ziek, 't stuk is uitgezonden door de TV en de TV was bij haar thuis. Colette heeft in de pauze 't publiek toegesproken.

Ik heb Colette goed gekend, ze was, toen ze nog niet ziek was, heel mooi, heel erotisch. Ze zei van zich zelf: "Je suis une femme de terroir."

De geur van hooi had op haar hetzelfde effect als parfum op 'n uitgedroogde mannequin.'

't Kamermeisje komt sjeuiig vragen of nou eindelijk het dek van het bed mag. 'Straks, als we weg zijn,' zegt Joseph Brandel. Hij vindt haar 't brutaalste kamermeisje van Amsterdam. 'Leuk, echt Amsterdams.'

'Ik voel me geen Rotterdammer. Ik vind 't verschrikkelijke mensen, ze zijn 't dichtst bij Amerikanen. Hypocriet, geniepig, ze zitten achter de dienstmeisjes aan en toch vooraan in de kerk. Enfin, 'n beetje Hollands.'

't Is kwart voor 10. We rijden in een taxi naar de Vondelstraat, naar studio Trio. In een door de REM gehuurde ruimte zitten we in 't donker: met Dick Harris, Tjepkema en op de beeldbuis

stapt een meisje (met zwart lakjasje), in een helikopter, die gaat naar 't REM-eiland. Nu staat ze bij de reling. Ze zegt (aldoor lachend, kennelijk in de storm): ‘Hè, hè, eindelijk is 't zover.’

J. BR.: ‘Aardig meisje... Niet zo een die je voor pronk op de schoorsteen moet zetten.’

Ze zegt nog meer, maar 't geluid wordt op snel gedraaid en daarna afgezet. Nu komt 't programma van de Nederlandse kunstenaars dat ‘Kunstlicht op...’ heet. Bob Alberts in 't atelier van schilder Van Draanen, uit Bergen.

J. BR.: ‘Als 't maar niet te zwaar wordt. Ik heb 't land aan trieste documentaires, altijd met die zware muziek erbij, net 'n lijkstoet. Waarom is 't met die man in die bunker niet gelukt?’ ‘We hebben nu mime, Will Spoor in een tent,’ zegt Tjepkema. ‘En 5 van de 15 minuten is voor actueel kunstnieuws. Een kunstagenda.’

Er blijkt later uit 't gesprek, dat iets bereikt moet worden bij een grote onderneming. De heer Brandel: ‘Een telefoontje van mij is voldoende.’

't Meisje met de lakjas is terug. Ze zegt: ‘Ik ben Marianne, uw omroepster’ en: ‘Oh, wat waait 't hier, ik ga 'n ander plaatsje zoeken... Zo, hier is 't beter.’

Stem uit 't donker van D. Harris: ‘Ik heb 'n vriendelijke brief van de VARA gehad, met “we wensen u veel geluk...”’

15 augustus '64

Hij Jan Cremer

Jan Cremer en ik rijden door Amsterdam in z'n Mercedes-sportwagen met open kap. We stoppen een halve minuut voor een boeken- en tijdschriftenzaak.

JAN: ‘Die man verkoopt 50 boeken van me per dag. Zie je die grote stapel, die grote berg? Als je straks komt, is die weg. De oplaag is bijna 100.000, ik heb er al f 75.000 aan verdiend.’

IK: ‘Wat zeggen je collega's die je zo gestimuleerd hebben?’

JAN: ‘Niks, ze zijn allemaal bang, maar als blikken konden doden... Ze dachten niet dat 't zo'n succes zou worden. Ze hebben 't gevaar van mij miskend. Vinkenoog, Remco... Trouwens, de echte stimulans zijn niet zij maar is Sleutelaar geweest.’

IK: ‘Hoe is 't met je boek tegen de kunstcritici?’

JAN: ‘Gaat voorlopig niet door. We zijn aan een maandblad bezig, *Casino*. Boulevardschandalen, bij voorkeur uit de kunstwereld. Wordt uitgegeven door een n.v. Ik zit er financieel in en ik schrijf zelf 2 pagina's.

Ik ga in december naar Amerika, om te wonen. 't Is mij hier veel te klein. Ik kom wel steeds weer terug, ik mag onbeperkt reizen. Ik word gemanaged door een Amerikaanse maatschappij die m'n publiciteit verzorgt.’

IK: ‘Wat moet je daarvoor doen?’

JAN: ‘Nou niks. M'n naam laten gebruiken in de States. In april komt m'n boek uit, er ligt 30.000 dollar in New York voor me klaar. In Engeland f 25.000. Ik heb al een appartement in New York, ik ga schilderen. Ik ga ook in de showbusiness ik ben aan 't zingen. Er komt een plaat uit, een hele wilde. Ik ben 'n popzanger. Ik ben de eerste zanger die gecontracteerd is voor 4 optredens voor de TV, zonder voor ze gezongen te hebben. Ik krijg f 15.000.’

IK: ‘Waar gaan we nou naar toe?’

JAN: ‘Naar m'n flat. Ik heb 2 huizen, een in de binnenstad voor

f 250 en een flat voor f 350. Ik wil liever één huis waar ik lekker in kan zitten, waar ik kan werken, alles kan doen, maar dat is er niet.'

Heft de hand naar een agent die zwaait. 'Alle smerissen kennen me, ik kan geen kwaad doen.'

'Vorige week... heb je 't niet in *De Telegraaf* gelezen... Ik zal 't je straks laten zien... Vroeger was ik bang voor de politie, maar 't zijn ook jongens die hun werk moeten doen. Ik heb geen last meer van ze.'

IK: 'Je bent vergevensgezind.'

JAN (kwaad): 'Ik niet. Ik teer op rancune, daar hou ik van. Ik heb liever vijanden dan vrienden. Ze kunnen beter kwaad op me zijn dan dat ze van je vreten. Ik heb heel weinig vrienden, bij voorkeur niet uit de kunstwereld. Ik ben opgehouden met schilderen om de vieze naijver in de kunstwereld, dat vieze luize-troepie. Ik bemoei me niet met schrijvers, alleen met gewone mensen. Behalve met Asselbergs, dat is de enige schilder, 't is de zoon van Van Duinkerken, maar met z'n vader heeft ie niks te maken. Al die artiesten, allemaal mislukte jongens. Moet jij 's iemand opnoemen die 't niet is. Er is er niet een bij die 't internationaal gaat maken. Alleen ik. Ik ben internationaal georiënteerd!'

We stoppen op de parkeerplaats voor een hoog flatgebouw. Op de laatste verdieping staat Cassidy Clinton Cremer in de box en wordt met Claudia Carmen, z'n zusje (2), door Hesther naar een andere kamer gebracht. In de zeer ordelijke ruimte vallen op: een zwart lederen fauteuil op metalen voet, pick-up met veel platen, een speelgoed plastic racewagen (voor Clinton), TV en een enorm bed.

Jan slaat met de vuist op de matras. ''t Kost f 1000. Vroeger sliep ik altijd in 'n bed van een tientje, of op de grond. Eigenlijk onzin, je kon net zo goed op de grond. Slapen is slapen.'

Aan de muur: een Jan Cremer affiche: 'Op weg naar de 100.000.'

We drinken tonic. JAN: 'De omzet in Nederland is nu 1 miljoen. Ik ben de eerste die een miljoen van de mensen pikt. Ik schilder, ik schrijf, maar publiciteit is m'n hobby, dat wou ik van kleine jongen af al.'

Zegt dat hij bij de Bijenkorf zou kunnen komen voor f 3000 in de

maand, maar liever voor z'n eigen werkt. 't Knipselbureau per 1000 betaalt en niet per 30 zoals iedereen. Haalt in rood gebonden plakboeken. Alleen al 2000 tot 3000 knipsels over 't boek. ‘Wil je een stuk jodentaart?’ Geeft me een bord met groot stuk.

IK: ‘Je weet dat Lotti de Marisprijs heeft?’

JAN (honend): ‘Belachelijke Marisprijs. Ik heb hem toen moeten delen. “Cremer is heel goed,” zei de jury, “maar we weten niet of ie ermee doorgaat, die andere jongen wel, dat is 'n talent.” Nou, die zit nou op een kantoor. Kan je zien hoe belachelijk 't is. Ik heb 10 jaar armoede gehad.’

IK: ‘Kom je nog op de Kring?’

JAN: ‘Nooit. Ik heb 3 hele dure pakken, als ik naar de Kring ga, doe ik er een an, zie je iedereen kijken. Iedereen praat over mij. Verleden week had ik dat met de politie gehad, ik had geen schram. Iedereen dacht, hij zal wel wat hebben... Voordat ik ga, wissel ik f 25 in zilvergeld en als ik dan betaal, gooi ik zo echt patserig, ordinair, ring aan de vinger, een hele zooi knaken. De kunstwereld is mij te vies. Er hangt 'n heel ongezonde sfeer. Alle artikelen tegen mij druipen van afgunst. Hij heeft 't niet zelf geschreven... Ze weten best dat ik als kleine jongen al schreef. Ik kan niet praten, ik kan niet literair praten. Ik praat zoals ik ben. Ik kan niet geordend praten, maar wel op papier. Ik verzorg m'n eigen administratie. Ik heb destijds voor VN een interview gemaakt met een privé-detective. Van die druiloor Rinus Ferdinandusse moest ik 't herschrijven. Ik dacht: krijg gauw de pestpokke. Voor datzelfde stuk heb ik nou f 500 van Bruna. Ik verdien nu veel geld. Sonneveld gaat een persiflage op mij maken. Ik kom o.a. bij Carrell voor de TV; ik krijg een ruimtepak an en ik spring met m'n motor door een brandende hoepel. Vier optredens voor f 15.000. Zonder dat ze weten hoe ik zing. Kan je nagaan hoe de wereld in mekaar zit. Ik ben heel bekend. Ik Jan Cremer is net als Omo.’

Zegt dat hij geregeld mensen opbelt en vraagt wie Jan Cremer is. In maart wisten 5 van de 10 't niet; 4 zeiden: een schilder. In mei 7 van de 10. Nu weten ze 't allemaal: 't is die man van 't boek. Krijgt een massa fanmail. Opent een enveloppe, haalt er miniatuur zijden broekje uit, op de ene pijp ‘I love you’, op de andere ‘Janey’ geborduurd. Gaat 16 september naar de Buchmesse. ‘Als

vertegenwoordiger van de Nederlandse literatuur.'

'M'n nieuwe boek *Ik Jan Cremer in Spanje* verschijnt in maart. Dan maak ik 'n hele grote stunt. 't Boekenbal is in de RAI, ik huur een hele grote stand voor f 20.000. Maar al zou ik niks doen, dan is mijn boek tóch de stunt.'

IK: 'Hoe hebben ze jou nou gestimuleerd?'

JAN: 'Gewoon... vroeger vertelde ik altijd verhalen. Dan zeiden ze: die moet je op schrijven. Ze wisten niet dat ik 't kon, anders hadden ze 't nooit gezegd. Ik vertel nou niet meer. Ik schrijf. Als ik ga zitten, kan ik ieder jaar 10 boeken maken. Ik schrijf achter mekaar door. Ik heb koffers vol gegevens. Brieven van vroeger, foto's, alles heb ik bewaard. Die koffer is helemaal vol.'

Pakt de koffer, doet hem open: papieren, agenda's, mappen, kaarten, plakboeken, foto's.

Vertelt dat hij op z'n tiende kranten ophaalde voor de visboer, ze eerst zondags las, van alles uitknipte en op school 't hoogste cijfer voor algemene ontwikkeling had. 'Toen ik 3 maanden op de ulo was, kreeg ik 'n inzinking. Ik was bang voor de dood. Ik dacht opeens wat heeft 't voor zin, iedereen gaat dood... Daarna heb ik 't nooit meer gehad. Ik bedoel, ik ben van huis uit een heel aardige jongen. Door m'n jeugd ben ik fanatiek geworden. Ik laat niet meer met me sollen. Ik heb 't met 'n psychiater over m'n boek gehad. Iedereen leest 't omdat 't lekker leest, maar 't is wat anders.'

IK: 'In je brief aan Simon Vinkenoog, schrijf je over je hond, die dood is gevallen in Spanje.'

JAN: 'Ik heb zoveel mensen zien sterven, kapot zien vallen. Maar die hond... ik heb zo vaak geprobeerd 't op te schrijven. Ik heb 'n feilloos geheugen, weet precies wat ik gedaan heb. Als ik dat schrijven wil, moet ik me inleven, maak 't moment weer mee. 't Is een van de rottigste ogenblikken in m'n leven. Ik moet 't goed schrijven, 't moet niet sentimenteel worden. 't Is 'n beetje raar als ik zeg... ik ben gevoelig van aard... Maar ik heb 'n verschrikkelijke dierenliefde.

Ik heb in een tehuis gezeten omdat ik een man 't licht uit z'n ogen heb geslagen, die een paard mishandelde. Een voddenman mishandelde z'n paard, toen kwam ik uit school, ik was 13, net

op de ulo. 't Was een heel zielig mager paard en die kerel ramde maar. Ik was toen mager maar erg sterk, ik heb hem van die wagen afgetrokken. Toen gaf-ie me een pak slaag, ik pakte een stuk ijzeren stang en sloeg op z'n kop. Ik heb toen een jaar in 't tehuis gezeten en ben onder curatele gesteld tot m'n 18de jaar.'

Vertelt van die ene voogd, die hem liet kiezen tussen de dienst of het tehuis. Van z'n 3 jaar dienen bij de marine en de 3 maanden bij de militairen. 'Eerst ging 't goed, toen zei ik, ik moet weg, anders gaat er een groot ongeluk gebeuren.

Toen ik opnieuw getest werd, bleek dat ik helemaal gek was. Ik ben (zeer dreigend) gewend te doen wat ik wil. Ik ben iemand die zich nooit verkoopt, niet voor f 100.000. Niets is voor mij belangrijk. Nu helemaal niet meer.' Zegt dat hij alles van z'n boek ondanks de tegenstand heeft doorgezet. De titel, de onverbiddelijke best-seller, de foto's, de opdracht aan Jayne Mansfield, die ook een ram is en ook een Hongaarse moeder heeft.

'Mijn moeder heeft nou pensioen. Ze woont in 't oosten van 't land. Ze is weggegaan omdat ze altijd werd gepest om mij, 't boefie Cremer, 't wilde beest.

Mijn boek is een tweede handboek voor de soldaten. Ik krijg van kolonels uitnodigingen om 'n borrel te drinken. Ik ken ze allemaal. Als de 100.000 vol is, komt er een gouden boek, dat kost een paar duizend gulden. Echt goud, ik kan 't altijd verpatsen. 't Eerste gouden boek ter wereld. Let maar op, 't komt in Amerika ook.' Zegt dat hij een 'Jan Cremer Prijs' gaat instellen voor beeldhouwers, schilders, schrijvers, fotografen en filmers. 'Elk jaar f 1000. Een jury van 5 leden. Ik denk dat ik de eerste aan Van het Reve geef. Wat is f 1000 om altijd in de publiciteit te blijven. M'n auto kost f 28.000 en ik heb er al voor f 80.000 publiciteit van gehad.

Een boek schrijven is niet moeilijk, een stuk wel. Aan een stukje voor "Bij ons in Holland" voor VN zat ik 'n hele nacht te werken. Dat moet je goed doen, volgens de formule. Ik ben een mythe. Vier managers werken voor mij, 4 Jan Cremers. Ik kan alles zelf, maar ik ga niet met 'n stropdas om zaken doen. Ik wil volgend jaar miljonair zijn, vóór m'n 25ste jaar. Als iets me niet lukt, zeg ik, g.v.d., dan lukt 't me. In de Vrije Academie hadden ze 'n zware

steen, 500 kilo, vraag maar aan Aat Verhoog, de piramidebouwers van Egypte konden die steen niet optillen, ik moest een litho maken. Ik heb hem op die pers gekregen. Je moet verschrikkelijk fanatiek zijn. Misschien dat ik een café koop, café Jan Cremer. Als je iets bent in Holland en je kent Cremer niet, tel je niet mee. Je hebt overal snobs die met Jan Cremer een borrel willen drinken. Ik wil een pop-art café, pop-art is wat ik aanvoel.'

Vindt van de 100 nieuwe realisten er 99 nebbisch. Appel een drol, die alles volgt.

'Net als Jan van Heel. Dat is de eerste kerel die eraan gaat in m'n blad. En Hulsker, en 't kunstcritici-gezeur, en slijmjurk Beeren gaan voor de bijl. Er zijn weinig journalisten die iets zijn, vertel je een goed verhaal, dan komen ze met een heel lullig stukkie uit de *Libelle* uit de bus. Ik hou van werken. Als ik niet werk, word ik ziek. Ik spreek niet goed, ik laat 't zo, ik heb een hoog I.Q. Ik ben me zelf, Jan Cremer. Als ik een politieke partij zou oprichten, zou die 't ook doen, een partij voor topless toestanden.

Als ik nou dat café heb, geef ik daar 5 minuten filmpjes van me zelf, in de bar. Ze kunnen ook met mij op de foto voor een tientje. En als ik in Amerika ben, laat ik filmpjes van me zelf maken en die stuur ik. Dan zie je mij.' (lacht): "Ha jongens, proost, dag-".'

IK: 'Je moet veel belasting betalen?'

JAN (kwaad): 'Ik heb nooit een cent van de Nederlandse regering gehad. Nu willen ze f 40.000. Ik heb nooit 'n beurs gekregen, ik was een onderwereldfiguur. 't Gaat om het principe, principieel wil ik die f 40.000 niet betalen, ik geef nog liever f 100.000 aan m'n advocaat.

Ik was van armoede een agressieve rotjongen. Nu sta ik in de Encyclopaedia Britannica, ik ben voor de historie vastgelegd. Maar ik hou van risico's. Ik beleg m'n geld in een krant, in een café. Ik ben een stuntman, de beste vriend van Wim Wagenaar. "Op weg naar de 100.000", heb ik bedacht. Van het Reve is op weg naar het einde...' Lacht.

IK: 'Verleden jaar was je nog erg somber.'

J.C.: 'Ik heb toen het boek af was een inzinking gehad. Toen ben ik gaan twijfelen aan me zelf. Alles liep mis, kreeg geen steun, had

niet te vreten. 't Boek heb ik in 3 weken geschreven. Ik heb wilskracht, ben gaan werken als een gek. Toen 't af was, heeft 't een jaar gelegen.'

Vertelt dat Nagel ertegen was, Geert Lubberhuizen ervoor. Dat hij met z'n depressie naar een psychiater ging, die hem niet kon helpen. 'Toen ben ik m'n rijbewijs voor vrachtwagenchauffeur gaan halen. Ik heb aan de haven gewerkt. Ik ben de hele dag bezig geweest, maar niet met kunst. Dat is m'n kracht dat ik nooit rustig ben. Als ik rustig ben, ga ik denken en dan verdien ik geen geld. Als ik denk, komt de ellende. Ik wil nou een miljoen. Ik maak een plaat met twee goeie rocknummers. Wat de Beatles doen, wil ik ook. Dat is 't ding waar je 't rijkst mee wordt.'

IK: 'Je schrijft in je boek iets over psychologie...'

JAN: 'Dat las ik toevallig, ik dacht, dat moet ik meenemen. Zo heb ik ook, dat is niemand opgevallen, een bericht uit de krant en er staat een echt telefoonnummer in. Hermans heeft gezegd dat stuk van de w.c. is uniek in de wereldliteratuur. Iedereen denkt zo, als-ie op de w.c. zit. Ik schrijf 't precies op. Een Jan Wolkers, dat is gewoon 'n handige jongen. Wat ie maakt, is een kitschschilderij, 't is net even lekkerder, mooier.

Hermans denkt dat ik een heel onderlegde jongen ben, dat ik minstens zoveel kennis van de literatuur heb als een professor. Ik weet echt niks. Hermans heeft me zijn boek gegeven... Kijk...' Geeft me Hermans' *Mandarijnen*, waarin staat: 'Jan Cremer is het eerste boek sinds onheugelijke tijden, dat ik binnen 24 uur heb uitgelezen.'

Zegt dat hij z'n boek getypt heeft met één vinger, razend snel, toen met 2. Bladert in een notitieboekje, waarin in zwart-en-geel een abstractie.

IK: 'Wat is dat?'

JAN: (na enige weerstand) 'Dat is een droom geweest, een hele rare. Op een natte cementen vloer lagen allemaal afgesneden borsten. Heel raar, surrealistisch. Dat zou ik wel willen hè, dat ik heel goed schilderen kon, wat ik schrijf. Willink zou 't kunnen. Dan zou je schilderijen kunnen maken van mensen die overreden zijn. Je ziet er nu wel zwart-wit foto's van, maar niemand maakt 'n kleurenfoto... Ik heb ook een bandrecorder, maar ik kan er niet mee werken, 't is me te technisch. Ik denk wel 's, als ik al die

dingen opneem, hoef ik niet zo na te denken, kan ik me op andere dingen controleren.'

'Ik heb 3 jaar in Spanje gewoond, ik heb koffers vol materiaal. Vinkenoog met z'n bleke kop komt er net en zit mee te lulle. Net als wijve, ze hebben geen verstand, ze praten in 't begin met je mee, dan lijkt 't wat.'

Vertelt van z'n haat zaaien voor 'Americain'. Met z'n auto, een stel heel mooie wijve, en z'n claxon van f 400, langs 't terras rijden. Schreeuwen: Ik, Jan Cremer. Na een kwartier, als de kunstenaars en andere luizen zich hebben hersteld, weer langskomen en dan, als iedereen denkt dat ie weer komt, niet meer komen. 'Ik doe 't in Den Haag ook. Effe gezien worden. 24 september komt m'n eerste grammofoonplaatje. Ik zing bij 12 gitaren.'

IK: 'Zing 's.'

JAN: 'Nee.' (bloost) 'Nee.' (lacht)

IK: 'Je durft niet.'

JAN: (kwaad) 'Als Sinatra hier zou zingen, zou je 'n valse kraai horen. 't Gaat allemaal technisch, wat verkeerd is knippen ze eruit. Als je zegt, ik schilder, vragen ze toch ook niet, schilder 's wat...' Dit leidt naar De Bezige Bij. 'Al die schrijvers kunnen niet langs mij. Ieder jaar wordt de winst verdeeld, iedereen vreet van mij. Als ze zeggen, wat een rotboek, zou ik kunnen zeggen, ik kan zorgen dat jij geen poen van me krijgt. Ik heb onofficieel de meeste stemmen, aan die gasten wordt niet verdiend.'

'Dat is altijd zo geweest, de afgunst. Eerst was 't: je kan niet schilderen, toen heb ik me teruggetrokken, ik heb een aversie tegen kunst, toen heb ik dat boek geschreven, iedereen zei: 't wordt nooit wat. Nu zeggen ze: 't tweede boek gaat nooit. Daarom moet 't tweede boek tien maal zo goed zijn. Ze zeggen allemaal hoopvol, er komt geen boek.

Ik heb altijd gedaan waar ik zin in heb. Ben ik morgen alles kwijt, dan sodemieter ik m'n auto, alles, weg en begin opnieuw.

Voor interviews in kranten vraag ik f 50 per half uur, bij jou niet. Ik heb erover gedacht m'n brieven aan 't Letterkundig Museum te geven, maar ik heb een bewonderaar die betaalt voor elke brief, die geeft voor 't origineel van dat kaartje van Rimbaud f 1000. Ik

verkoop m'n boek met handtekening voor f 25, maar als iemand die niet veel heeft 't hebben wil, krijgt-ie 't voor niets. Ik geef niets om geld. Waar 't is, pak ik 't.

Ik ga van de gemeente Amsterdam een schadevergoeding van 2 ton eisen. Omdat ik 2 jaar niet kon werken. Ik zat in een klein kamertje, ik heb met vrouw en kind op straat gestaan. Ik kan bewijzen dat ik per jaar f 100.000 verdien. De mensen denken: Jan Cremer is een heel gevaarlijke jongen, hij steekt met een mes, pakt elk meisje. Ik heb zo'n exquise smaak met vrouwen. Ik ben gewoon blasé van vrouwen. Ik stel hoge eisen. Ik beklaag Simon Vinkenoog. Ik ben liever niet een leerling van wie ook, maar helemaal niet van Vinkenoog. Mijn boek staat in uitstallingen naast de "Verloofde van één nacht" en "Ontmaagd door de S.S.". Mijn boek heeft niets te maken met pornografie. Er verschijnt een kwadraatpocket: "Jan Cremer sociologisch gezien". Ik heb 2- tot 3000 foto's. Hier ben ik in '56 (jongen met kat in de armen), ik schilderde katten bij gebrek aan modellen.

Dat is m'n boezemvriend Wim Wagenaar, stuntman. Hij stunt aan een vlieger; omdat 't levensgevaarlijk is, krijgt-ie f 1000 per uur. Daar vaar ik in de boot van hem, in Nice. Hij krijgt er f 2 tot f 3000 per uur. Ze zijn hier bang, ze nemen liever een vliegtuig waar niemand naar kijkt. Sleutelaar is een vriend, Vaandrager niet, die werkt ook aan m'n blad mee. Ik steek er f 25.000 in. Sleutelaar vindt 't goed dat ie betaald wordt als 't gaat. Vaandrager wil alleen maar rijk worden. Ik neem altijd risico's, daardoor bereik ik wat. Ik lijd aan slapeloosheid. Als ik niet drink, kan ik niet slapen. Ik moet heel hard werken. Ik leef op de haat. Ik wil macht hebben. Macht is alleen maar geld. Ik koop alles, glimlachende gezichten, zal ik u even in uw jas helpen... Als je geen geld hebt, eet je niet mee van de grote dis. Ik leef uit rancune. Als mensen me vuil aankijken, vind ik 't fijn. In het Tehuis zeiden ze: "Dat heb jij gedaan," dan had ik 't niet gedaan, dan wist ik dat 't enige was "ja" zeggen op de manier van "nee". Dan moest ik knielen. Ik dacht: wacht maar als ik wat eerder ben, moeten jullie knielen. Ik ben nog steeds zover niet.'

Korte stilte. 'Maar dat is ook iets wat je afleert als je geld hebt. Wat ik wou zijn, was 10 maal erger dan 't woeste beest. Ik denk

nou, als ik kwaad word, waarom zou ik me opwinden, ik heb een ton, een auto...'

'Ik ben een verschrikkelijk gehate figuur. In de hele kunstwereld gehaat. Denk je in, er zijn er van 40 jaar die nog geen cent hebben verdiend. Ze zeggen, die en die maakt tien keer betere boeken en schilderijen, is alleen niet ontdekt. Ik zeg als je wat bént, word je ontdekt. Boven mij is niemand. Er is één figuur waar ik van hou, dat is me zelf. Een minister, wat interesseert me dat nou. Er is een tijd geweest dat ik het hele CBH kapot wou maken. Nu denk ik, ik heb duizend keer zoveel als die ambtenaar... Vroeger was ik bang voor de politie. Nu denk ik: 'n beetje rustig an, geld is macht. Als je geld hebt, gaan je ogen open. Ik ben niet veranderd door 't geld, ik kom bij gewone mensen thuis. Ik hou van duur eten, dat wel. Ze zien me nou als een patser, die z'n milieu verlaten heeft. Ik praat niet meer met ze. 't Is heerlijk om in de Kring heel duur een heleboel knaken te laten vallen. Niemand pakt ze op, maar moet je ze zien als ik weg ben.

Ik ben een tijdje in de contraprestatie geweest, eerst werd ik anderhalf jaar afgewezen omdat ze me geen artiest vonden, ik die nou tonnen verdien. Toen ik eindelijk geaccepteerd werd door de ouwe keutels, kon ik eruit, had ik dat boek. Kunstenaars met baarden en luizebossen op sandalen worden wel geaccepteerd, tegen mij zeiden ze: gaat u maar werken in de haven. Daarom is die f 40.000 belasting een principiële kwestie. Daar gaan zeker f 1000 van aan de politie. Ik ga de politie niet betalen. Ze zeggen dat ik hooghartig ben, ik ben trots als een koning op m'n auto, op alles wat ik zelf heb verdiend. 't Zwaartste om te dragen is de roem. Kijk, ik kan hem goed dragen. Anders zou ik al in elkaar zijn gezakt.

Ik ben te zelfverzekerd om me hun afgunst aan te trekken. Rusten kan ik niet meer, ik ben naar de Rivièra geweest, ik wou relaxen, ik kan er niet tegen. Ik ben de manager van me zelf. Ik wou wel zo'n manager hebben als ik ben, maar die bestaat niet. Ik ben altijd de beste. Daarom is 't zo moeilijk voor m'n vrouw. M'n eigen kamer doe ik 2 maal zo vlug en beter. Als ik in m'n andere huis werk en verschrikkelijke rotzooi maak, doet m'n vrouw er 2 dagen over, de werkster 3 dagen, ik doe 't in een uurtje. Ik ben

een perfectionist. Dat is belangrijk, omdat ik alles steeds in de gaten gehouden heb, daarom is 't me gaan lukken. Ik ben tegen domme mensen, dat komt omdat mijn niveau hoger ligt. Wie heeft op z'n 24ste gedaan wat ik heb gedaan? Wie heeft zulke plakboeken? Ze zeggen, dat kan je niet allemaal hebben meegemaakt. Maar die slachterij, daar heb ik 3 uur gewerkt, in de militaire dienst was ik 3 maanden, 't Vreemdelingenlegioen weet ik van een vriend. Ik signaleer, noteer. Ik ga in Amerika een stoot schilderijen maken. En als ik miljonair ben, heb ik weer een lijst dingen die ik ga doen.

Iedereen die een letter in m'n boek geschreven heeft, mag 't openbaar maken. Die kan zo 1000 gulden krijgen. Nog een letter insinuatie in de krant, of ik begin een proces wegens laster. 16 september komt de zaak tegen *Trouw* voor. We hebben 50.000 gulden geëist.

Ik ben kwaad op Simon Vinkenoog. In 't begin deed ie heel opportunistisch, heeft-ie me echt laten vallen. Ik weet van niks hoor, zei die. Nu ik poen heb, zegt ie, 't was m'n beste vriend, ik heb hem altijd geholpen. Laatst zei die, je mag me wel 'n beetje geld geven. Hij heeft me met 't in elkaar zetten geholpen, voor f 300. Ik heb gezegd: je wist niet dat 't een succes zou worden, anders had je niet geholpen. Nu heb ik alles zelf gedaan. Literatuur was voor mij 'n onbekende wereld. Nu heeft niemand wat voor me gedaan. Alleen ik zelf. Ik ga naar Londen. Ik moet ze even zeggen wie ik ben. Even in de fontein springen op Trafalgar Square en stunten op de Theems. M'n boek komt er uit. Er zijn er nu 3, “I Jan Cremer”, “Eg Jan Cremer”, “Ich Jan Cremer”. De vertaling van de titel is niet moeilijk. 't Is ook goed dat m'n naam erbij is. Stel dat *Op weg naar het einde* heel slecht was, dan zouden ze kunnen schrijven: 't is zo slecht dat we de naam van de auteur niet kunnen noemen...’

‘Mìjn naam is veel geld waard. Tóch zijn er dingen die ik niet doe. De Zelfontwikkeling door 't taalinstituut wou m'n naam voor f 18.000 gaan gebruiken. Dat doe ik niet, dat is voor mij antireclame. Dan zegt iedereen: je ziet wel, dat 't 'n domme jongen is.’

12 september '64

G.K. van het Reve:
Er moet een god zijn of iets dat minstens zo erg is

Gerard Kornelis van het Reve, Willem van A. en ik reden over een weg door onafzienbare weilanden. Ik zat voorin en vastgeklemd door de veiligheidsriem, waarvan Gerard me de werking secuur had uitgelegd. Bij het naderen van Greonterp (Friesland) wees hij mij het torentje van de kapel en toen ik niet meteen reageerde, zei hij: 'Slechte ogen, wil geen bril dragen.' Per brief had hij me als avondmaal een kippetje (1100 gram) met rozijnen beloofd. Maar zodra ik Huize Algra binnen was (12 uur) vroeg hij of ik maagklachten had, en begon op mijn ontkennend antwoord boterhammen met kaas te bakken voor Willem en mij. Ik had toen de asters, chrysanten en grote rode bloemen al bewonderd, op het stukje grond tussen de gevel en de smalle weg, en ik was op het kerkhof geweest. Het ligt schuin tegenover Huize Algra en de buurwoningen aan weerskanten. Het is een kleine heuvel, begroeid met zacht, lang gras. Op het hoogste punt staat het kapelletje en van de graven is er maar één zichtbaar, door een rechthoekige steen. Alle houten kruisen werden, zegt men, opgestookt. We liepen een eind het weiland in, want Gerard wou dat ik zou raden hoeveel een enorme stier kostte. Een Europese kampioen: anderhalve ton.

Huize Algra heeft een grote kamer met twee bedsteden, één ervan dient als klerenkast (met aan de wanden een foto van Jacky Kennedy aan de groeve van haar man, en een van Jan Cremer.) Rechts daarvan is Gerards werkkamer, links het nieuw en in dit dorp ongebruikelijk sanitair, daarachter is de keuken. Op de zolder hangen zeilen van de pas gekochte boot en er is een kamertje voor wie mag logeren. Alles, gelijk elke plek die Gerard van het Reve bewoont, sober, efficiënt en zindelijk.

Het is nu één uur. We gaan aan het werk. Gerard drinkt wijn.

IK: 'Zeventien jaar geleden zei je, dat je iemand was die geteisterd werd door schuldgevoel.'

G. van het R.: 'Dat word ik nog, dag en nacht.'

IK: 'Je moeder zei me toen dat X. gezegd heeft dat het kwam omdat je thuis nooit gestraft werd, alleen maar verwijtend bekeken. Ze noemde als voorbeeld het doorsnijden van het touw van Karels nieuwe vlieger. Als we hem toen gestraft hadden, zeiden ze, was de zaak vereffend, maar nu voelde hij zich aldoor maar schuldig.'

G. v. h. R. (geërgerd): 'Schuldgevoel heb je niet om wat je doet, maar omdat je voortdurend je zelf ziet. Ik kom uit een puriteins milieu, alle gevoelens waren alleen geldig als ze deugdelijk waren voor de wereldrevolutie.'

IK: 'Je moeder was toch anders.'

G. v. h. R.: 'Ja... ze deelde wel die grote droom, maar ze verloor nooit het menselijke van ieder wezen uit het oog. Ze was een verschrikkelijk vreemde, puriteins gefrustreerde vrouw, maar hoewel ze nooit een regel op papier had gezet, had ze toch (wat met het beroep niets te maken heeft) het sprookjesachtig denken, het heimweeachtige naar iets wat in vervulling moet gaan. Het absolute, compromisloze, met alle onverdraagzaamheden, *dat de kunstenaar heeft*.'

Vertelt dat ze jarenlang bevriend was met een vrouw, en dat die vriendschap veel voor haar betekende. 'Het was in die verschrikkelijke tijd, toen voortdurend vluchtelingen naar Nederland kwamen. De communistische beweging kon die mensen niet allemaal te eten geven, daarom was afgesproken dat ieder lid elke, of een bepaalde dag iemand te eten zou hebben. Bij die vrouw zou dinsdags iemand komen. Maar op een keer deed ze de deur open en zei: "'t Schikt me vandaag niet." Die man heeft toen bij ons gegeten. Hij was door het gebeurde erg ontdaan en toen heeft mijn moeder haar de vriendschap opgezegd. Die vrouw heeft hemel en aarde bewogen, maar mijn moeder vond dat zo verschrikkelijk, een gebrek lijdende vluchteling de deur te weigeren. Ze was ook niet iemand die nog terug kon. Dat heb ik ook lang

gehad. Ik heb het nu niet zo erg meer.'

IK: 'Ben je milder?'

G. v. h. R.: 'Nou ja, je merkt gewoon, dat je veel dingen vóór je moet houden. Dat je rust moet hebben. Veel dingen worden minder belangrijk. Ik kan tegenover veel mensen geen haat meer opbrengen.'

IK: 'Is dat geen slijtage?'

G. v. h. R.: 'Nee, als ik een rustige genieter was, dan wél, maar (met emotie) ik geniet nergens van. Ik vind alles even gruwelijk. Ik heb nauwelijks gevoel voor humor.' Korte stilte. 'Je pad is uitgestippeld. Je moet werken. Je kan in de jaren die je nog hebt, niet zo verschrikkelijk veel meer maken. Als ik razend ben op Algra...'

IK: 'Nou ja, Algra, die raakt je niet, maar het weggaan van Wimie...'

G.: 'Naar het Prijsdier, die schat. Ach... ik zit natuurlijk boordevol met haat. Ik zou het meer samenvattend willen zeggen: alles hangt af van de toepassing, van het niveau. Als ik met niets dan haat begon te schrijven, kwam er alleen gekras. Je moet het stileren. Het is ook wijzer je krachten niet te versplinteren. Thuis vonden ze nooit iets de moeite waard vergeleken bij de wereldrevolutie. Ik ben heel erg irrationeel, ik vind, je moet je razernij krijgen. Goed, ik raas gewoon een paar uur aan elkaar, dan ben ik weer kalm. Het blijft buiten mijn schrijven.'

IK: 'Je reisbrieven zijn anders een stuk geëmotioneerder.'

G.: 'Dat komt, ik heb technisch bepaalde ontdekkingen gedaan. Ik heb ontdekt dat als iets te voltooid is, zodat niets onbegrijpelijk is, dan hebben veel mensen er geen toegang meer toe. Het geheim van Hermans' beste werk is z'n onvoltooide stijl. In de reisbrieven staan dingen die niet helemaal af zijn, waardoor er iets open blijft. Een volmaakte stijl is trouwens ondenkbaar.'

IK: '*Werther Nieland* is volmaakt én aangrijpend.'

G.: 'Ja, ja... het spat er toch uit. Dat is door de spanning van de strenge vormgeving versus expressie en emotie. De mensen denken: wat gebeurt daar... Gebrek aan techniek heeft soms een geweldige werking. Een ander punt is het bevrijdende effect van de realiteit van de dood. Tot je veertigste leef je van je geboorte af,

naar de toekomst, daarna is elk jaar meer gewijd aan de dood. Daar kan je treurig over zijn, of bang, er kan ook een grote bevrijding van uitgaan. Als ik slecht werk zou maken, zal de tijd me van die schande verlossen.'

IK: 'Nog niet zolang geleden schreef je van elke zin 3, 4 versies.'

G.: 'De tirannie van het ideale ik. Dat heb ik nog. De mens verandert niet, maar ik ben gaan inzien dat niemand echt vrij is als hij niet de volledige onverschilligheid kan voelen ten opzichte van het oordeel van de anderen. Wat 2 of 3 mensen over mijn werk zeggen, dat trek ik me aan.'

IK: 'Je wordt enorm gelezen.'

G. (de vinger heffend): 'Het getij gaat vroeg of laat keren voor *Op weg naar het einde*. Wacht maar. Ik heb flink geld verdiend, maar het gaat keren. In Nederland is het altijd zo, dat het werk en de persoon moeten samenvallen. Omdat het werk niet hypocriet is, moet ook ik oprecht zijn. Maar ik ben net zo'n klootzak als de anderen. Als ze dat merken, worden ze geweldig kwaad. Dan deug ik niet voor de mensheid. Dan deugt mijn werk niet. Ik moet je zeggen... Even pissen hoor, dat moet ook gebeuren.' Verlaat de kamer. Komt opgewekt terug.

'Geld geeft je onafhankelijkheid, verder is er geen lol aan. Niks. De jacht op een nog duurdere auto ken ik niet. Wel jammer eigenlijk. Dat puriteinse is nu eenmaal in me geplant: de mens te zien als een wezen met uitsluitend plichten, en zonder enig recht. Die visie is een wezenlijk deel van mijn werk.'

IK: 'Je schrijft me nu te vaak: God zegene u, God enz.'

G. (zeer geërgerd): 'Ik moet ophouden er met mensen over te praten. Dit is een land volgestampt met godsdienst, maar religie vind je er nauwelijks. Als ik denk aan de volwassen relatie mens-God, dan betekent dat, dat de mensen elke claim op enig heil overboord zouden moeten zetten. Ik bedoel dat God gewoon een deel van ons bestaan is. Best mogelijk dat God een projectie is van ons zelf. God is het allerwezenlijkste van ons zelf, wat bij de meesten niet aan bod komt. Er zijn ogenblikken, dan kan ik de beheersing niet opbrengen, dan word ik kwaad op het volgevreten gajes. Maar het wisselt bij mij wel, hoor. Soms zie ik de

mensheid als een grote aasvlieg in een jampot, voor de helft met zeepsop gevuld en helemaal doordrenkt. God zit over de rand te kijken. Hij laat het zo doorgaan... in Zijn onmetelijke Goedheid.'

IK: 'Die laatste zin schrijf ik niet, je lacht.'

G.: 'Ik denk ook niet dat het onmetelijke goedheid is.'

IK: 'Wat dan, lust, schuldgevoel?'

G.: 'Nee, God is gedesinteresseerd. Zoals wij wanneer we een vlieg tegen het raam zien en denken: zullen we die doodslaan of niet? Schuldgevoel kent God ook niet, maar hij kan wel lijden. Hij lijdt aan zijn eigen eenzaamheid. Omdat hij niemand boven zich heeft. Gruwelijk.' Ontkurkt tweede fles wijn, schenkt zijn glas vol. 'Ze zeggen dat God kanker heeft. Pers en autoriteiten werken samen om het zolang mogelijk geheim te houden. Hij wordt bestraald. Hij mag over 14 dagen naar huis.'

IK: 'Ben jij bang dat je kanker hebt?'

G.: 'Dat zou tragisch zijn, terwijl ik het roken heb opgegeven.'

IK: 'Je ouders hebben toen *De avonden* verscheen een feestje gegeven. Carmiggelt zei me eens, dat hij dat iets geweldigs vond.'

G.: 'Dat was het ook wel. Ach kijk, je rebelleert tegen je milieu. Sommigen zeggen: een moeilijke jeugd is een ramp. Anderen vinden dat het vruchten afwerpt. Wat je ervan overhouden kan, is een geweldige geldingsdrang, maar leuk is het niet.'

IK: 'Jan Cremer heeft er wel wat aan gehad.'

G.: 'Dat is een uitzondering, de meesten degenereren. Het is allemaal bijna toevallig, hoor. Dat is waarom ik me verzet tegen die goedkope, quasi-wetenschappelijke verklaring van het kunstenaarschap. Duizenden mensen hebben een leven geleefd stampvol materiaal, maar ze zijn niet gaan schrijven.'

IK: 'Je bent zeven jaar in analyse geweest.'

G.: 'Psychotherapie, volgens Jung. Van mijn 21ste jaar af. Als die psychiater in een gezelschap ter sprake komt en ze zeggen iets afbrekends, word ik geweldig kwaad.'

IK: 'Afbrekend, waarom?'

G.: 'Omdat hij waarde hecht aan mythen en sprookjes. Het is een zachte, dichterlijke man.'

IK: 'Wat ben jij?'

G.: ‘Ik ben wel een trouw mens, wel een moeilijk mens, ik maak wel een hoop herrie. Maar het is een beetje raar, ouderwets, maar voor mij is sex een sacrament, niet van dezelfde orde als eten en drinken. Het is wel degelijk van een andere orde. Ik kan niet zo maar met iemand naar bed. Daarna is er een veranderde relatie ontstaan. Je kan zo iemand niet zien als een willekeurig iemand... Ik verzet me met woede tegen de visie, die sex wil reduceren tot de orde van de dingen om je heen. Mensen hebben dierlijke eigenschappen, maar een mens is toch een ander wezen.’

IK: ‘Je eerste brief over het verleden vond ik nog niet zo onthullend. Je moet helemaal zonder camouflage schrijven over vroeger.’

G. (met emotie): ‘Ik kan zo verschrikkelijk moeilijk terug. Het kost me zo'n afgrijselijke inspanning. De dingen zijn zo absurd, verschrikkelijk, vernederend. Even pissen. Ja, alweer. Ik heb een kleine blaas. Ik zweet eigenlijk nooit. Ik dacht een tijd lang, dat het een afwijking was. Dat is het niet. Ik heb er nooit moeite mee, ik behoor niet tot de mensen die het niet durven zeggen.’

Even later:

IK: ‘Iemand zei me dat wat je in die brief over R. schreef, was gelogen.’

G.: ‘Ja Christus, ik vertel nooit verhaaltjes, ook niet over me zelf om me te rechtvaardigen. Ik heb geen afkeer van vrouwen, maar ik hou nou eenmaal meer van een vriend, dan moet je een keer kiezen. Maar aan de andere kant moet je niet te gering over vrouwen denken. Ze binden het geheel, hebben een veredelender invloed. Hoewel veel vrouwen zijn geworden tot karikaturen, iets wat de maatschappij ze oplegt. Ze legt de vrouw de rol op van: de man is mijn eigendom.’ Korte stilte.

G.: ‘Ik ga schrijven over het verleden. Ik moet wel. Ik hou er niet van, ik ben er niet dol op, dat niet. De uiteindelijke dingen heb ik nooit gepubliceerd. Of het nou komt dat ik de moed niet heb opgebracht... ik bedoel, de moed ook het bizarre, onesthetische en vernederende op papier te zetten.’

IK: ‘Hoe vond je je verleden in het programma van Gomperts?’

G.: ‘Erg mooi. Het was geordend. Ik moest het zelf stileren.’

IK: ‘Je schrijft nogal eens dat je in je verbeelding jongens kastijdt. Heb je dat wel gedaan?’

G.: ‘Jongens aftuigen? Ach ja, natuurlijk. Maar het is niet iets waarover je je moet schamen. Ik word ook maar gestuurd. De mensen maken altijd van alles ophef en herrie.’

IK: ‘Waarom beschreef je nooit de realiteit?’

G.: ‘Niemand gelooft het. De werkelijkheid wordt nooit door iemand geloofd. Ik heb nooit ervaringen van die aard beschreven. Het is goedkoop, indiscreet, bovendien gaat het niemand wat aan.’

IK: ‘Toch moet je het doen.’

G.: (lachend): ‘Denk je dat het de verkoop kan bevorderen? Dan zal ik het stellig overwegen.’

Zeker een minuut stilte.

G. (met emotie): ‘Waar ik een hekel aan heb, is dat ik eigenlijk een weerloze poseur ben. Dat ik wel een poseur ben, een charlatan, maar niks kan liegen. Ik heb een hekel aan die opschepperij van die en die heb ik gehad en ook die man of vrouw, dat was een kleine moeite. Trouwens, je kunt wel hopen dat in je werk de waarheid voelbaar wordt, maar de waarheid kan niet geuit worden. Alles behoeft beperking, stilering.’

Korte stilte. ‘Ik kan wel schrijven, maar ik kan bepaalde dingen niet. Mijn talent is erg beperkt. Mijn technisch vermogen is vrij goed, maar er zijn onderwerpen waarover ik niet schrijven kan. Als ze mij zeggen, schrijf's een verhaal over wat toen en toen gebeurde, dan kan ik het niet. Er is een bepaalde ideale toestand nodig, een noodzaak om te schrijven en voldoende kracht om van die subjectieve ervaring een objectieve uiting te maken. Er zijn dingen die ik meegemaakt heb, vreemde, belachelijke dingen, waarvan niemand zal begrijpen dat ze mij hoofdbrekens kosten en die ik nooit kan vertellen. Toch is dat een beperktheid van talent. Je zou elke ervaring moeten kunnen vertellen.’

‘Het universele heb ik niet. Als je een volgorde zou opstellen beginnend bij universelen, dan de genieën, de grote talenten, talenten, beperkte talenten, begaafden en mensen met smaak, dan hoor ik bij de beperkte zeer intense talenten. Hermans is mijn ge-

lijke of mijn meerdere. Verder is er toch niks? Kom nou. Universelen in Nederland? Ben je belazerd! Twee of drie talenten en verder mensen die heel aardige etalages maken. In de laatste jaren is er toch niets verschenen waarvan je 's nachts wakker blijft liggen, iets wat je omvergooit? Ik zou wel willen dat het gebeurde.'

IK: 'Jij kunt het doen, maar dan moet je tot het einde gaan.'

G.: 'Ja, ja, we zullen meer dingen op schrift stellen en alles ter meerdere glorie van God. Niet (lacht) om ons zelf te zoeken.'

Zegt dat hij nog geen letter heeft van zijn boek *Het violet en de dood*. Opent een la, waarin vellen papier, die elk slechts met enkele zinnen zijn beschreven. Leest me voor: '*Publiek, ik veracht u niet, maar houd rekening met de beperktheid van uw bevattingsvermogen, want als ik wilde, zou ik nog vele keren moeilijker kunnen schrijven dan ik al doe*.'

'A happy childhood is a writer's gold mine.'

Tegen mij: 'Weet je nog aan de ingang van de dierentuin, dan wou je een fatsoenlijke rode ballon en dan kreeg je een kromme gele. Je begon te gillen... Ik denk altijd aan de dood. Niet uit een soort hoogmoed, nee, uit angst dat ik te weinig gemaakt heb. Als je alleen maar het fundamentele van je leven zou kunnen aanduiden.'

IK: 'Dat zit sterk in je gedichten, vooral in *Op mijn ouderdom*.'

G.: 'Dat heb ik geschreven op het landgoed van mijn Londense vriend P. Ik was daar een hele dag alleen.' Vertelt van de moeizame tocht naar het ver afgelegen grote huis, waar niemand was en ook geen eten. Alleen 30 flessen wijn en die waren in vier dagen op. 'Gruwelijk. Alles in dat huis kraakt, het was voortdurend of mensen de trappen op- en afgingen. Na 4 dagen greep me de angst. Ik heb zo (ademt zwaar en met snuivend geluid, spert de ogen wild open) in bed gezeten tot het dag werd.' Korte stilte. 'Dat gedicht is echt wel goed. Zo is het toch ook godverdomme. Je wordt een mooi verzorgde oude man. Je bent gewoon al dood. De mensen om wie je wat gaf, bestaan niet meer. Je wordt geil als je naar jongetjes kijkt, maar wat heb je eraan. Wat je nodig hebt, is de moed om te springen. Om (lacht) het anker te lichten.'

IK: 'Je hecht erg aan het uiterlijk?'

G.: ‘Nee, het doet mij niets, als iemand interessant is. Het is wel waar dat het voor homoseksuelen erg bepalend is helaas. Nou ja, het ouder worden zit ons allemaal wel dwars. Maar ik word wel strijdvaardiger, geloof ik, in de hoofdzaken. Het is een proces in je zelf. Misschien dat ik met steeds grotere verbetenheid ga schrijven. De laatste zekerheden gaan eraan.’

Korte stilte. ‘Ach Jezus, wat is nou echt. Ik heb het wel geprobeerd, hoor. Ik bedoel, dat ik niet uit wat oneerlijk is, een bepaald voordeel wil halen. Ik ben heel slecht, maar er zijn een aantal dingen die me zo vreemd zijn, die zijn in strijd met mijn wezen. Als ik iets gezegd heb, kan ik dat later niet loochenen. Je kan niet een bepaald beeld van je zelf ophangen in de hoop dat ze je geloven. Je kan schrijven over vroeger, maar echt weten hoe het was, dat kan je niet. Je herinnering is zo chaotisch. Het hoogwaardige, interessante, valt samen met dingen van nul en geen waarde.’

IK: ‘Toen je naar Spanje ging, schreef je in je afscheidsbrief, dat je nooit meer terugkwam! Maar je was vrij gauw weer in Amsterdam en zoals K. zei, meteen voor de TV.’

G. (lachend): ‘Ja... , zei die dat? Nou, ik ben naar Tanger gegaan. In Spanje is helemaal niets, de mensen zijn te arm, er is geen sexleven. Tanger is een soort paradijs, voor wie denkt dat dat het paradijs is. Je kunt voor f 90 in de maand een prachtige flat huren en voor, ik weet niet precies, voor f 2, f 3 elke jongen. Dat komt alleen niet overeen met mijn begrip van het paradijs.’ Zegt dat zijn horoscoop (‘Ik verzet geen stap zonder de zusjes M. te 's G te raadplegen.’) meldde, dat hij binnenkort een geschikte woning zou vinden en hij bang was dat die woning in Tanger zou zijn. Vandaar de snelle terugkomst.

‘Nog geen 12 dagen na aankomst had ik een huis.’ Heeft nooit over Tanger geschreven, omdat hij het een enge stad vindt, een gruwelijke, decadente wereld. ‘Ik heb er bij de beroemde Burroughs gelogeerd. Die jongens zitten daar, denken dat ze niet kunnen schrijven zonder de naald. Ze staan meteen met spuit en ampul voor je. Dat zegt mij allemaal niets. Het stelt de boel maar uit. Daarbij, die Amerikaanse intellectuelen zijn in verzet tegen

de Amerikaanse politiek, ze kijken naar Praag en Moskou. Een hoop van die jongens trappen erin. Terwijl alles (hevige emotie) beter is dan een communistische samenleving.' Tot de poes: 'Wil je naar buiten, schat? Wil je een bolus bakken? Kom maar.' Even later: 'Ik ga liever met gewone mensen om. De meesten zijn beter voor hun kinderen dan de meeste kunstenaars. Ze beledigen de katholieken, maar ze zijn zelf te gierig om kapotjes te kopen. Ik vind de geboortebeperking een zeer urgent probleem, hoor, maar het gekke is dat de mensen die er het hoogste woord over hebben, mensen die nooit kinderen zouden moeten krijgen, ze aan de lopende band hebben. Tuig.'

IK: 'Jan Cremer moet niets van kunstenaars hebben vanwege, zegt hij, hun jaloezie. Ben jij jaloers?'

G. (snuivend inademend): 'Jaloezie is de ergste gesel van de mens. Ik ben jaloers, maar ik kan niet afdwingen wat niet is. Ik heb er wel moeite mee, hoor. Maar bij mij ligt het anders dan bij veel kunstbroeders. Als ik iemand enorm haat, dan zal ik trillen van woede als hij iets goeds schrijft. Ik haat hem, kan hem op alle manieren benadelen, maar als hij iets goeds maakt, is het goed. Je kan nog denken, misschien is het niet van hem zelf, die hoop heb je dan nog, maar is dat wel zo, dan is er niks aan te doen, en moet je zijn prestatie erkennen.'

IK: 'Vestdijk is altijd erg op je werk gesteld geweest.'

G.: 'Die man heeft geen inzet en geen standpunt. Onleesbare bedenkseltorens schrijft hij. Je weet nooit wat hij bedoelt - alles is voorbehoud. Kijk, (zeer kwaad) ik ben nu eenmaal een pervers beest en hij is zogenaamd normaal, maar ik vind als je je leven jarenlang deelt met een vrouw die alles voor je doet, dan vind ik het een gebrek aan inzet als je haar verstopt en in een TV-uitzending een paar seconden, door middel van een slechte foto, toelaat. Wie dat doet, is een slecht, zondig mens. En zie Jac. van Hattum! De Homoseksuelen Vereniging te Amsterdam heeft geprobeerd haar statuten koninklijk goedgekeurd te krijgen. Dat is alleen maar ter verkrijging van rechtspersoonlijkheid. Van Hattum heeft gezegd in een interview *(Gandalf)* dat als ze het predikaat koninklijk niet krijgen, ze verontwaardigd zijn. Hij heeft gewoon gedaan alsof hij het verschil niet begreep. Hij wou weer exclusief

zijn. Hij is iemand die zegt, dat niemand ooit aan hem zou zien, dat hij homoseksueel is. Terwijl-ie 16 ouwe tantes op elkaar gestapeld is. Minderwaardig. Ik vind vooral mensen die met één been in het graf staan, dat die nu eindelijk de dingen bij de naam moeten noemen. God behoede mij voor voorzichtigheid. Als ik maar nooit voorzichtig word. Ik verg van mij zelf toch ook een inzet. Hij heeft pensioen, geen mens neemt het hem af. Hij wordt niet uit zijn huis gezet, hij kan spreken. Hij leunt in de poort van de dood. Wat denkt-ie? Dat God achterlijk is? En Fedde Schurer, die in *De Groene* schrijft over mijn racistische vooroordeel. Hij citeert wat ik over die Pakistaan zeg (in *Op weg naar het einde*), hij schrijft, dat zou die voor de VARA-TV moeten herhalen. Dat verbijsterde mij zo, omdat het de man tekent. Met evenveel genoegen zeg ik dat voor 5 miljoen mensen. Ik ben vroeger een lafaard geweest, niet in fysiek opzicht, maar ik was erg benauwd voor wat de mensen zouden vinden. Dat is 7, 8 jaar geleden veranderd. Ik heb altijd wel dorst gehad naar eerlijkheid, maar het is nu zo, dat ik bevrijd ben van morele lafheid. Alleen heb ik nu een kinderlijke angst voor kortsluiting en dergelijke reële gevaren.'

Zegt dat hij door studenten van Olofspoort op hetzelfde vlak is aangevallen. Hij heeft toen gesteld, dat het volgens hem gevaarlijk is racistische vooroordelen te ontkennen. Maar men moet bij het verhuren van een huis, enz. wel zijn verstand gebruiken en zich niet laten verleiden door die gevoelens tegen het vreemde. 'Ze begrepen het niet, maar ik kan geen andere gedachten hebben dan ik heb. Als ik rechter zou zijn, zou ik er met alle kracht tegen vechten. Ik heb gezegd: vlei je niet met de idee, dat je een rechtschapen mens bent. De mensen beweren dat ze geen vooroordeel hebben ten opzichte van ras en stand. Maar voor jonge proletariërs is iemand die f 30.000 per jaar verdient, meteen al een vijand.'

IK: 'Waarop stem je eigenlijk?'

G.: 'Op de PVDA, maar het zou ook op de CHU kunnen zijn, net als Andriessen. Ik vind (haalt enkele keren zwaar en bijna grommend adem), ik vind wat hij zegt over de armoede: armoede is nergens goed voor, dat vind ik zo ontroerend. Dat zegt niemand van die mensen die geslaagd zijn. Die vinden: zij hebben het rot

gehad, dus moet een ander ook maar in armoede en getob studeren. Hij vond me wel op de TV een gewoon mannetje... Ik heb ook iets algemeens. Ik heb het gezonde van een loodgieter, wat me wel enorm vleit. Dit dorp is katholiek. Er wonen lieve mensen. De buurvrouw zei toen Hanny hier gelogeerd heeft: "Ik hoop, dat het weer goed komt. Ze vertellen zulke vreselijke dingen van die man, maar ik geloof er niks van, want ik vind het een aardige man." Kijk, daar komt de strontwagen, die haalt de tonnen op.'

Onderbreking door de komst van een elektricien.

Daarna: 'Kan je zien dat ik gedronken heb?'

IK: 'Vergeleken bij de gegevens uit je brieven heb je nog niets gehad.'

G.: 'Ik drink minder gruwelijk dan ik het voorstel. Ik kan er niet bij werken. Alcohol is mijn vijand. Maar als ik 3, 4 dagen niet drink, hoor ik de vierde dag wel stemmetjes: zak, lul. Helemaal zonder alcohol gaat het niet, dat is duidelijk.' Er komt een oude man voorbij, hij draagt een mand.

Gerard, zwaar ademend: 'Zie je dat? De demonen komen, ze fotograferen met infrarode stralen. In die mand zit een camera, de lens vóór een van de mazen.' Het licht wordt grijzer, de derde fles is bijna leeg.

'Ik zal nog maar een flesje wijn openmaken.

Een hoop mensen die ik haat, die durven hier nooit te komen. Tuig. Ik sla ze met de bijl de hersens in. Niet mensen die door misverstand niet anders kunnen, maar die beter zouden kunnen weten en toch de zijde van de boosheid hebben gekozen, niet eens uit wellust.

Ik ben de ongekruisigde derde zoon van God. Ik ben gekweld, hoor. Nou heb je het eindelijk begrepen. Vaak, als een aanslag zeer gelukt is, dan heb ik zo'n verschrikkelijk berouw. Als je talent hebt, is je aanval op mensen vernietigend. Toch doe ik het. Ik heb die Japanse film *Harakiri* gezien. Er wordt een jongen gedwongen harakiri te plegen met een bamboe zwaard. Ik kon er niet tegen, ik moest naar de grond kijken. Toch is het een grote film, die geen oordeel velt. Leven en dood zijn één ding. Maar

wreedheid jegens een wezen waar je niet van houdt, is zondig. Hoe kan je wreed zijn tegen iemand van wie je niet houdt?

Robbe-Grillet moet leren lezen en schrijven. Ik ben geïnspireerd. Ik heb dat vreemde, dat maakt dat ik huiver... Harikiri, het verhaal is uit de vijftiende eeuw, maar het is allemaal echt gebeurd. Het is of het vandaag gebeurd is.

Ik wil niemand kwaad berokkenen. Ik wil geen nutteloze stoornissen. Ik wil rustig kunnen denken. Ik ben een godvruchtig mens. Ik heb er niks op tegen dat God mens is geworden, maar als je daar alle consequenties aan gaat verbinden, wat mensen moeten verdienen, hoe ze zich moeten gedragen en waar ze na hun dood naar toe gaan, daar heb ik geen bal mee te maken. Ik heb een hekel aan exclusiviteit, globaal ben ik het met ze eens. Ik wil me graag aansluiten, dat doe ik liever dan altijd maar te moeten zoeken.'

IK: 'Ze wilden je niet hebben.'

G.: 'Dat is stom, hè?'

IK: 'En jij hebt gezegd, ik dacht dat jullie alles pikten?'

G.: 'Dat doen ze ook, maar mij niet.'

IK: 'Je gelooft niet in het hiernamaals.'

G.: 'Dat is het niet alleen. Het is gewoon, omdat ik het evangelie wel de waarheid vind, maar een mythe. De verschijning en herrijzenis van Christus is een religieus gebeuren, het is in de geschiedenis nooit voorgevallen.

Het katholieke geloof is het ware geloof, maar de mensen worden bij voorkeur debiel gehouden. Hoewel, hier wonen fijne mensen. Een ander soort, zachtmoediger mensen. Ze nemen je zoals je bent. Ik ben hier aan het twijfelen geraakt. De mensen kunnen hier aanvaarden. Je kunt hier wonen, een vriend hebben of niet, want au fond is het toch Gods Heilsplan. Ze leven hier harmonieuzer. Het is misschien in strijd met de menselijke waardigheid, maar psychisch is het gezonder. Als ik hier tijdens het avondgebed langs het raam van mijn buurvrouw loop, zie ik haar geknield liggen, het hoofd op de zitting van de stoel.' Schenkt de wijn naast zijn glas, op de vloer: 'Harikiri. Ik zou de mensen wel kapot willen maken. Ik ben niet hypocriet, ik ben meteen ontmaskerd. Ik zeg dat het zo is. Ik wil wel graag dat wat ik zeg ge-

hoord, beoordeeld wordt. Je hebt gelijk. Ik moet al die verschrikkelijke dingen maar gaan schrijven.'

'Ik ben ook schorem, maar ik verlang helemaal niets. Sorry, wat word ik sentimenteel. Ik bedoel alleen heel eerlijk, dat ik God zou willen ontmoeten. God is zelf gekweld en eenzaam... Het is misschien hooghartig, dat verlangen dat God zich aan je zal openbaren. (Ademt steeds heviger.) Het zou fijn zijn als geopenbaard wordt dat alles wat ik gedaan heb, al die rotzooi, verdedigbaar zou zijn geweest. Wat vreselijk allemaal. Ik wil de verschrikkelijke dingen die ik te zeggen heb, schrijven. Ik snij ze liever de hals af, als het moet. Ik ben zo dankbaar dat ik niet God ben. God kan niet een leuk verhaal schrijven. Hij is altijd zo serieus. Niemand heeft hem gevraagd iemand te creëren die Zijn zoon zou zijn. Als hij dat gedaan heeft, is dat op zijn eigen verantwoordelijkheid. Moet hij maar zien hoe het afloopt. Het is een grote ellende wat-ie allemaal teweeg heeft gebracht. Ik heb ook niet gevraagd om gemaakt te worden. Ik wil me niet voor God als een worm ter aarde werpen. Dat nooit. Het is in strijd met zijn scheppingsplan, als ik me als een worm moet vernederen.'

'Wat griezelig is deze kamer. Dit is al 3, 4 keer een andere kamer geweest. Het is mijn kamer thuis... Jezus Christus, was ik maar dood. Ik verlang veel naar de dood. Ik ben er ook enorm bang voor als ik nuchter ben. Jezus nog aan toe. Ik kan met geen levend wezen praten. Nooit, ach Jezus an toe. Begrijp je dat nou. Ze beschouwen mij als een soort demon, als een beest. Ik gun niemand kwaad. Ik gun iedereen zoveel plezier. Ik zou graag nog iets op hun girorekening storten, maar dat is niet goed. Dat neem ik God kwalijk, dat hij de mensen het geringste geluk ontneemt. Als een paar mensen je ergens langs voeren, is het nog maar een illusie.' (Het is zo donker dat we elkaars gezicht niet kunnen zien.) 'Jezus Christus, we komen er nooit uit. Nu maakt die jongen het eten, er is nog geen korrel pose bij ook. Het slot is de razernij. De mensen g.v.d. die een seconde van de hartverlamming afstaan - dat ze nog herrie durven maken. Hoe is het mogelijk. God heeft ons op de wereld geplaatst om iets te ontdekken. God is ook op de mulo geweest. Het zou beter zijn als

God niet bestond. Ik ben niet zo dol op God. Al die progressieve mensen, die nooit iets begrijpen. Ik kan iemand vermoorden, nu. Hoewel, alles in dienst van God. In de doodsangst wacht je op hem. Ik probeer mijn vijanden niet te haten, maar ik zit tot de rand vol haat. Ik stik er gewoon in. Het zal allemaal wel een keer verklaard worden.

Ik houd wel van fatsoenlijke, lieve mensen. Maar niet van die mensen die, omdat ze een half examen gehaald hebben, denken dat ze boven anderen staan. Alles is een grote marteling. Nu is het wel een fijne dag, wel verloren voor het werk, maar ik ben erg ontspannen.

O, ik zou de mensen willen uitroeien. Niet martelen, maar gewoon verbranden, het grondige werk, bedoel ik. Tuig allemaal. Jezus Christus nog aan toe, er moet een God zijn of iets dat minstens zo erg is. Ik wil hier begraven worden. Een graf met een houten kruis. Het moet bij die boom. Zie je die boom? Daar moet het kruis neergezet. En Willem moet er elke week een halve liter Bokma op uitgieten. Het dodenfeest geef ik hier. Op Westerveld word ik gecremeerd. Moeder heeft me lid gemaakt voor 8 cent per week. Het grote dodenfeest is hier. Dan komt iedereen uit het dorp en krijgen ze onnoemelijk veel te drinken. Jezus nog aan toe, het lijkt me wel vredig hier te liggen. Ik vind het hier schatten van mensen. Ja, ik zal het schrijven, de verschrikkelijke dingen moet ik prijsgeven, de raarste dingen, dat ik een zuurtje heb weggenomen, alles. Laat niemand ooit mijn jeugd benijden. Ik zal het schrijven, jij zal het meemaken.'

'Daar zijn de demonen weer. Ze fotograferen met infrarode stralen. Ik ben gewoon gek dat ik de mensen altijd lastig val met al die treurige praat. Ik kan hier trouwens erg goed met de mensen praten over hun pluimvee, het gewas, dat is best gezellig. Ze hebben hier boerenkool gezaaid. Die lieten ze staan tot de vorst eroverheen kwam en toen is ze opgevreten door de hazen. "De boerenkool is voor de hazen," zeggen ze hier in het dorp. Zonder enige rancune.'

10 oktober '64

Boer Koekoek:
't Is de vraag of Marijnen wel bestaat?

De lange bode (in rok) van de Tweede Kamer kijkt mijn kant uit en zegt: ‘De heer Koekoek.’ De oprichter van de Boerenpartij en ik drukken elkaar de hand en spoeden ons, na kort beraad, naar de fractiekamer. Hier aangekomen opent de heer Koekoek het raam, want het is hem daar te heet. Zegt: ‘Gaat zitten’ en komt rechtop (in donker pak) tegenover mij, de armen gekruist over de borst. Ik vraag wat voor soort jongen hij vroeger was.

K.: ‘Ik ben gewoon een boerenjongen geweest. Vader had een gemengd bedrijf: veel landbouw, kippen, weet je wel. Ik heb me in m'n jeugd nergens mee bemoeid. Ik heb alleen maar gewerkt.’

IK: ‘U bent als aanvoerder van de Vrije Boeren zo strijdvaardig, wanneer is die vechtlust gekomen?’

K.: ‘In de oorlog. In die jaren heb ik de strijd leren kennen.’

IK: ‘Wat deed u dan?’

K.: ‘Van alles, weet je wel. Je niets van de Duitse maatregelen aantrekken. Na de bevrijding meenden wij dat we bevrijd waren, maar het bleek dat het niet zo was.’ (Praat nadrukkelijk, telkens bepaalde woorden beklemtonend.) ‘Allerlei ambtenaren die in oorlogstijd lastig waren geweest, die bleven. De CCD-controleurs, die tijdens de bezetting onze koeien weghaalden, bleven in functie, de Nederlandse regering heeft veel bezettingsmaatregelen laten bestaan. De voedselcommissarissen die in oorlogstijd het voedsel verdeelden, weet je wel, die mensen zijn nog in functie. Ze heetten toen CCD-ambtenaren. Ze hadden een bar slechte naam, bekeurden de boeren die een beetje voor zich zelf slachtten, graan voor zich zelf hielden. Nu heet het Algemene Inspectie Dienst, maar de ambtenaren zijn allemaal dezelfde. Dat vinden wij niet mooi, dat wij als boeren nog altijd onder de druk van dezelfde mensen staan. Wij hebben ons verzet omdat de regering er niets tegen deed!

De Gezondheidsdienst voor dieren... die vind ik wel goed, maar (luid) Seyss-Inquart heeft die dienst laten ontstaan. Seyss-Inquart heeft de doodstraf gekregen, maar zijn Gezondheidsdienst werd door Mansholt overgenomen en hij nam alle ambtenaren terug. Dat soort dingen keuren wij af.' Stopt pijp, steekt er de brand in. 'De CHU was er ook op tegen, maar ze zeiden: dat komt later in orde. Het kan niet allemaal in één keer. Dat duurde ons te lang. We hebben een nieuwe organisatie opgericht. De christelijke, katholieke en algemene boeren zijn allemaal samen gegaan, met de bedoeling invloed uit te oefenen op de regering. Maar ze hielden geen rekening met ons. We werden beschouwd als boeren die geen verstand hebben, oproerkraaiers. Toen hebben we de Boerenpartij opgericht, weet je wel, om zelf in de Kamer te komen. We hebben 12 jaar, van '46 tot '58, geprobeerd invloed uit te oefenen om de overbodige ambtenaren af te schaffen. Toen het niet hielp, hebben we aan de verkiezingen deelgenomen.'

IK: 'U was vroeger christelijk-historisch, hóe vonden ze die overgang bij de CHU?'

K. (lacht, houdt hierbij de mond enkele seconden zonder geluid te maken open): 'Dat vonden ze niet zo erg mooi. Toen kregen ze concurrentie. Daar houden ze niet van, weet je wel. Ze hebben toen de laster gebruikt. Zoals Calmeyer, die zei dat de Vrije Boeren, dat waren stuiptrekkingen van de voormalige NSB.'

IK: 'U was geen NSB'er.'

K. (krachtig): 'Ik ben ondergronds werker geweest. Ik heb mensen die ondergedoken waren bonkaarten bezorgd. Dat zei die om ons een slechte naam te geven bij het volk.'

IK: 'Iemand zei dat u een aanklacht had ingediend.'

K.: 'Nee, ik heb 't nooit zo gezocht in het justitiële vlak. Laten ze maar ankletsen. Wij hebben bewezen dat er behoefte is aan een Boerenpartij. In '59 hadden we 500 stemmen tekort, anders hadden we toen al een zetel gehaald.'

IK: 'U houdt veel spreekbeurten, hè?'

K.: 'Véél, overal. Ik praat, ik doe het nooit van papier.'

IK.: 'Waarover?'

K.: 'Over het onrechtvaardige beleid, dat leg ik de mensen uit. Dat het nationaal inkomen oneerlijk is verdeeld. De een heeft 20 maal zoveel als de ander.'

IK: ‘Hoe wilt u dat veranderen?’

K. (lacht): ‘Door die veel verdienen wat minder te geven dan ze krijgen, dan hebben de anderen meer. Neem Mansholt, die is 12 jaar minister geweest. Die heeft de boeren altijd zekerheid beloofd, garantieprijzen en een algemeen lonend bestaan zouden de boeren krijgen. Er zou nooit geen crisis meer komen. Crisis zou er nooit meer komen, zei Mansholt. Na elke oorlog is het altijd een gouden tijd voor de boeren, maar toen hij vernam dat het een beetje moeilijk werd, liet hij die boeren in de steek en toen bleek dat de zekerheid die hij de boeren beloofd had, er niet was. Nu heeft hij een ton per jaar belastingvrij en met alle EEG-voorrechten. Als hij een auto koopt in Duitsland, hoeft hij geen invoerrechten te betalen. Dat zeg ik allemaal, daar hebben de mensen veel interesse voor. Ze moeten mij gelijk geven. Een werkman krijgt nu minimum f 110,- in de week en de minister van Sociale Zaken heeft 15 maal zoveel.’

‘Ja, (lacht) de PVDA zou er wat aan moeten doen, maar die doet 't niet. Ik kan nooit begrijpen dat de PVDA goedvindt dat een man als Mansholt lid kan blijven. Hetzelfde met oud-minister Hofstra, die heeft ook een ton.’

IK: ‘Hoe weet u dat?’

K.: ‘Dat ga ik allemaal na. Dat moet ik weten. Dat zijn juist de punten om 't publiek mee te krijgen. Hoe meer mensen het hiermee eens zijn, hoe meer er op de Boerenpartij stemmen. De PVDA heeft er veel schade van. Als ik zeg dat de arbeidertjes met f 5000 per jaar naar huis gaan en de voormannen met 20 maal zoveel. De arbeiders hebben het niet zo best en de ministers verdienen nu f 10.000 per jaar meer. Vroeger kwam dat nooit uit. De communisten mochten er wel wat van zeggen, maar communisten, daar willen ze het niet van weten. Van ons wel.’

‘De VVD, daar hebben ze te veel verschil onder mekaar. Er zitten liberalen in, maar ook echte ambtenaren, van die profiteurs zitten erin. Ze hebben 3 zetels verloren. De PVDA en de AR hebben ook aan ons verloren. Ze zeggen wat van mijn dialect. Omdat ik in Drente geboren ben, begrijp-ie. Dat komt, ze weten niets anders.

Ik (hard) hoef dat niet te gebruiken. Ik kan zeggen: kijk, de PVDA is geen PVDA meer, ze laten de een 20 keer meer verdienen dan de ander. De VVD is niet voor vrijheid, ze hebben nooit geen verkeerd woord voor de PBO, dat is een dwangorganisatie, daaraan moet je betalen, ook als je niet wilt.'

IK: 'Iemand zei, dat de boeren er alleen tegen zijn omdat ze eraan moeten betalen en zonder PBO, zonder die maatregelen, zou het helemaal fout gaan. Dan gaan de boeren achter de markt aantelen. Een boer die 6 koeien heeft, gaat er 7 houden en anderen gaan, als de aardappelprijzen goed zijn, meer aardappelen verbouwen.'

K.: 'Gewoon kletspraat. We zijn er tegen om principiële redenen. De andere EEG-landen hebben geen PBO. Maar als het zou opgaan dat alles met de geleide economie zo goed gaat, dan zou die boer best 7 in plaats van 6 koeien kunnen houden. Maar elke boer houdt al zoveel koeien als-ie gras heeft. En meer aardappelen verbouwen kan niet, vanwege de aardappelmoeheid. We hebben het 3 jaren wisselsysteem: rogge, aardappelen, rogge, bieten, aardappelen. Kletspraat. Net als het egalisatiefonds, daar moeten de boeren geld in storten en dan gaan ze daarmee de produkten een beetje stimuleren. De boeren moeten het eerst zelf opbrengen. Biesheuvel weet er helemaal niks van. Die is zelf nooit boer geweest, hij is op de h.b.s. gegaan, heeft voor advocaat geleerd. Hij was niet bekwaam genoeg om een advocatenkantoor te openen. Toen is hij maar naar de landbouworganisatie gegaan.'

IK: 'Hij neemt het nu op tegen de Gaulle.'

K. (lacht): 'Dat heeft niks om het lijf, hoor. Dat doet-ie alleen om een beetje bravoure te krijgen. De Gaulle geeft er niks om. Biesheuvel (lacht) is 2 meter. Misschien is 't daarom dat-ie zich tegen de Gaulle wil meten in de strijd. Hij wil een krachttoer geven.'

IK: 'De graanverbouwers, die krijgen toch geld uit het egalisatiefonds?'

K.: 'Ja, maar dat is de gemene streek, de minister heeft het bestuur van het Landbouwschap tot beheerder gemaakt van dat fonds. Nu gaan ze precies na welke boeren nog geen heffing hebben betaald en dat trekken ze van de toeslag af. Maar niet iedereen

kan toeslag krijgen, pluimveehouders niet en wie varkens heeft, krijgt het niet en vette koemest ook niet, die vallen buiten het bereik van het Landbouwschap.'

IK: 'Er is nu een scheuring in de Boerenpartij.'

K. (hard): 'Dat is zuivere laster. We zijn het voor 100 percent eens. We hebben een secretaris in dienst gehad, die hebben we ontslagen, die deed 't niet goed. En die is gaan praten, heeft lelijke dingen gezegd van de partij. Kranten vinden roddel mooi en dan kunnen ze weer wat tegen ons schrijven.'

IK: 'Wat heeft die secretaris gedaan?'

K.: 'Belegde vergaderingen op z'n eigen houtje. Hij wou (lacht) ook op de voorgrond. We hebben gezegd, jongen, dat moet je laten. Hij liet 't niet. Hij heeft geprobeerd voor zich zelf een nieuwe partij op te richten. We hadden ook een advocaat in dienst. Die man dacht, die boeren zijn dom, met de volgende verkiezingen kan ik in de Kamer komen. Hij zei, jullie bezorgen me maar een goeie plek op de lijst. Nou, wij zeiden, wij zijn democraten, dat hangt van het aantal stemmen af dat je krijgt. Toen heeft ie gezegd, dan stemmen ze toch op Koekoek en kom ik niet aan de beurt. Die advocaat is met de secretaris gaan proberen een nieuwe partij op te richten. Ze hebben een vergadering gehouden. Daar ben ik naar toe gegaan, ik heb de mensen ingelicht dat het weglopers waren. Toen is 't niks geworden. In de politiek gaat 't vaak om het eigen belang. Ze willen allemaal graag hoger op. Duizenden willen kamerlid worden. Ik heb het eerlijk gedaan. Wij zeggen eerlijk hoe de partijen zijn.'

IK: 'Wat zegt uw partij van deze regering?

K.: 'Hoe eerder die weg is, hoe beter. Ze gaan steeds meer uitgaven doen. Elke begroting is miljoenen meer, en er komen steeds meer ambtenaren. Marijnen zie ik nooit. Die heb ik (lacht) in geen 2 maanden gezien. 't Is de vraag of hij nog bestáát. Een minister-president hoort er iedere dag te zijn. Die man was nergens geschikt voor, die hebben ze maar minister-president gemaakt. Hij weet nergens van. In het begin, toen ie nog wel in de Kamer was, las hij zijn redevoeringen voor, die hij niet zelf had gemaakt. Een slap stelletje. En nu krijgen ze hoger salaris, anders

lopen ze weg naar het bedrijfsleven. Het zou niet hinderen als er een stuk of 5 weglopen, met 8 kan je het ook wel doen. Wat heb je aan al die departementen.'

IK: 'Stel dat u minister-president was, met macht?'

K.: 'Dan zou ik zoveel mogelijk bezuinigen en ook de boel vrijgeven. Het hele radio-TV-beleid gaf ik vrij. Ze mochten alles gebruiken als het maar niet schadelijk was voor het land. Met de woningbouw net zo, ik zou op de gemeentehuizen 10 tekeningen laten neerleggen van huizen waaruit de mensen konden kiezen. Die konden ze bouwen, dan werd het volk actief. Nu wordt alles tegengehouden. Als je een tekening hebt, keuren ze die af, het kost enige duizenden voor iemand particulier aan het bouwen is.'

IK: 'U bent voor de gelijkheid. Bent u tegen Zwolsman?'

K.: 'Néé. Wat hij doet, is niet erg, hij heeft 't zelf verdiend. Ze schelden op Zwolsman, omdat hij in de huizenhandel is gegaan. Dat doet vooral de PVDA, die wil die handel aan banden leggen. Ze hebben er goede bedoelingen mee, maar door die handel kan je tenminste huizen kopen.'

IK: 'Uw telefoongesprekken zijn destijds afgeluisterd. Doet de BVD dat nu nog?'

K.: 'Ze hebben het jarenlang gedaan. De minister heeft het toegegeven. Het was een oud-politieman die 't deed, een man uit het verzet, die bij de BVD zat. Toen ik zijn nummer wist, heb ik hem opgebeld.'

'Toen is hij twee uur bij me geweest en hij zei: op het ministerie van Binnenlandse Zaken stikt het van de NSB'ers. U is een goeie Nederlander, ik zou graag willen dat u voor ons oud-NSB'ers zou opsporen. Zo werd ik van iemand die verdacht werd van verkeerde activiteiten, in twee uur gemaakt tot medespion. Zodoende heb ik geen vertrouwen in de BVD.'

IK: 'Wordt u nog afgeluisterd?'

K.: 'Ik merk het niet meer. Ik neem regelmatig proeven. Dan zeg ik in overleg met iemand iets aparts, om ze op een dwaalspoor te brengen. Maar het lekt nooit uit. De BVD kost 12 miljoen per jaar. Zo'n instelling hoort helemaal niet thuis in een democratisch land.'

IK: ‘Uw vader, leeft die nog?’

K.: ‘Ja, hoor, die is 82 en goed gezond en hij vindt het goed wat ik doe. Hij is het roerend met me eens. Ik heb 6 jaar lagere school. Je moet een beetje slim wezen in de politiek, een beetje handig, daar komt 't op an. Hoe je met mensen omgaat. Je moet eerlijk met ze praten, zodat ze vertrouwen in je krijgen. Zorgen dat alles wat je zegt uitkomt. De daden moeten met de woorden in overeenstemming zijn. We hebben tegen hogere salarissen geageerd, we hebben tegengestemd, we vonden f 15.000 voor een kamerlid zat genoeg. Het is 3 maal zoveel als een werkman heeft. De meesten hebben een heel groot woord over anderen, maar als ze zelf aan beurt zijn, nemen ze het ervan.’

IK: ‘Een grote auto bedoelt u?’

K.: ‘Nou, ik heb ook een grote Mercedes, een diesel, die loopt zuinig, weet je wel. Ik maak grote reizen, duizend km in de week, spreekbeuren in Friesland, Groningen, Zeeland... overal. Ik betaal het zelf, ook het logies, alles. We nemen gewoon een kop koffie, weet je wel. Logies f 7,50. Dan kan je wel wat doen met f 100 in de week.’

(Heeft per telefoon koffie besteld, zegt tegen het meisje, dat hij om kwart na zeven komt eten. Zwicht voor mijn voorstel om in de fractiekamer te eten: boontjes, biefstuk en appelmoes toe.)

IK: ‘Welke ministers vindt u wel goed?’

K.: ‘Ik zag het meest in Scholten, maar toen hij met het TV-REM-eiland begonnen is, is hij mijn sympathie kwijt geworden. Hij had 800 boeren de gevangenisstraffen kwijtgescholden. Ik had gezegd, ze houden er toch niet mee op, het helpt niet en elke boer kost in de gevangenis de staat f 30,- per dag. Met het REM-eiland heeftie 't helemaal bedorven. Ik heb gezegd: ga niet tegen de wil van het volk in! Meneer Verolme zie ik er voor aan dat-ie met een drijvend eiland komt. Maar ze denken: wat zal zo'n boer er verstand van hebben.

Hij zei, ik vind 't jammer dat ik de sympathie van de boeren verloren heb. Ach, Scholten is een aardig mannetje. Cals niet, die is altijd onfatsoenlijk, valt iedereen in de rede. Hij brengt nooit iets serieus naar voren. Hij heeft twee uur tegen de REM gepraat. Hij zei: het publiek kan niet oordelen. Daar heeft-ie een lelijke drukker van gekregen. Het stond in alle kranten.’

IK: ‘Dat was laster van *De Telegraaf*, de andere kranten hebben het zo niet gesteld. En de hoofdredacteur heeft aan Cals wel zijn excuses laten aanbieden, maar geweigerd het in *De Telegraaf* zelf te zetten.’

K.: ‘Misschien hebben ze het wat aangedikt, maar hij heeft het gezegd. Ik ben er zelf bij geweest. Ze zullen hem toch wel een lagere plek geven bij de KVP. Ze kunnen met zo'n man niet in de publiciteit komen. Nee, dat zou stemmenverlies betekenen.

Ik ben helemaal in de politiek. Ik heb wel een bedrijf, maar dat laat ik doen. M'n vrouw vindt het best. Ze heeft een mooi rustig leven. Dat zult u toch ook wel weten. Als de man altijd thuis is kan je er veel last van hebben.’

Het is kwart voor 8. De heer Koekoek gaat terug naar de vergadering. Tegen 10 uur vraag ik de bode hem een briefje te brengen. Hij komt het zelf beantwoorden, samen met de heer Harmsen. Hij wil direct naar huis, en niets meer van me weten. Dat houdt hij de morgen daarop, als ik hem opbel, een poos vol. Zegt ten slotte toch: kom dan maar om half 2.

Zijn huis in Bennekom, aan de weg naar Ede-Wageningen, is veel minder spectaculair dan zijn grijze Mercedes. De ruimte gelijkvloers is door glazen wanden in drieën gedeeld. Een kleine eethoek, met antieke stoelen, een kleine zithoek met bankstel van kunstleer en een kantoortje, dat niet veel breder is dan een flink bureau. Aan de wand hiervan: drie Bevrijdingsborden, de oorkonde van het Bronzen Kruis, kalender van de Vrije Boeren. Stapels kranten, papieren en de nieuwste bundel van Jacques Gans.

Mevrouw Koekoek is in het zwart met een snoertje parels, ze heeft iets zachtaardigs. Ze geeft koffie en koek en gaat zitten breien. Haar man (stramme lange benen in pilobroek) heeft voor mij sigaretten gehaald, een slof tegelijk. Hij zegt dat journalisten bij hem niet meer over de vloer komen sinds die van de *Wereldkroniek* heeft geschreven dat hij vloekt, wat hij nooit doet.

MEVR. K.: ‘Ik zeg nog wel eens potverdrie, maar hij: nóóit!’

IK: ‘U hebt daar een boekje van Gans. Hoe vindt u het?’

K.: ‘Hij heeft veel aan ons te danken. Omdat wij hem altijd stof gegeven hebben. De stof verstrekken wij, door onze vergaderingen, de acties. Als er geen acties zijn, kan Gans niet schrijven. Zodoende heeft-ie jarenlang door onze partij prachtige mooie stukken in de krant kunnen zetten, met mooie foto's erbij van de verkopingen van boerenwoningen. Zodoende heeft *De Telegraaf* veel aan ons te danken en ze tonen hun waardering ook. Dat boekje hebben ze me gratis toegestuurd.’

Gaat de kamer uit, komt even later terug. Onderwijl heeft zijn vrouw verteld dat hij een denker is, dat was hij altijd al.

K.: (op mijn vraag) ‘Ja, ik zit altijd veel te denken. Ik ben altijd in mijn gedachten aan het vooruitkijken. Je moet je erin verdiepen. Minister Luns, die is nergens van op de hoogte. Die (mond open, lacht) gooit er gewoon met de pet naar. Als ze wat vragen, weet-ie 't nooit. Hij leest een stuk papier voor, dat krijgt hij van een ambtenaar en het slaat er helemaal niet op. Als ze wat vragen, zegt hij: heb je dat citaat niet gelezen? Ik heb toen en toen dat citaat aan de Kamer verstrekt. Zeventigduizend gulden krijgt hij met een paar honderdduizend reiskosten. Het volk denkt dat-ie goed is. Omdat ze al die anderen niet genomen hebben en hem wel.’

IK: ‘Ligt u 's nachts niet vaak wakker?’

K.: (Spert mond zeer wijd open, lacht, steeds zonder geluid) ‘Ik slaap binnen 5 minuten. Zenuwen ken ik niet. Het gaat goed met de partij, we groeien. We gaan straks met de regering meedoen, maar alleen als vrijheid en recht zegevieren... Anders gaan we in de oppositie.

De VVD kan haar principe niet tot uiting brengen, dat hebben we gezien aan die Corver, die was helemaal niet voor de PBO, die wou de vele schappen weg hebben. Maar de regering zegt nee, we hechten er grote waarde aan. Dát ga ik politiek goed uitspelen. Dat speel ik uit in mijn spreekbeurten. (Zit naar voren gebogen, handen om de enkels.) Ze hebben er een hekel an, ze zijn bang. Ze denken, wat zal die nou weer zeggen. Ze willen de boeren kwijt.’

MEVR. K.: (vriendelijk) ‘Toch zullen er wel zijn die er schik in hebben.’

K.: ‘Ik heb 9 vergaderingen in Zeeland, ik houd iedere keer een andere toespraak. Nooit van papier.’

MEVR. K.: ‘Hij kan altijd goed vertellen, de kinderen van mijn zuster vinden het heerlijk als hij vertelt...’

K.: (gaapt) ‘Ik heb het spreken wel aangeleerd. 15 jaar geleden gebruikte ik nog punten.’

‘Er zijn in de Kamer maar twee die goed praten kunnen. Onze Harmsen en Bakker van de CPN. Het is helemaal niet nodig dat in de Kamer 150 mensen zitten (slaat armen over elkaar). Nu zit je met 3 man in de bank, als er minder zijn, heb je meer ruimte, zit je met 2. Het scheelt aan geld, dan kan er weer belastingverlaging komen. Ze zijn er toch nooit allemaal, die kamerleden.’

‘Ik gebruik dat in mijn spreekbeurten. U ziet het op de TV, zeg ik, de meeste van de banken zijn leeg en al die mensen verdienen 17.000 gulden. Hoe vindt u dat? Wij vinden dat niet goed. Daarmee krijg je ze op je hand. Als u dat ook wil, zeg ik, kunt u volgende keer op de Boerenpartij stemmen. De belastingverlaging hadden ze al zolang beloofd, maar wij waren de eersten die tegen verhoging waren. Onze partij belooft niet, maar doet. Daardoor groeien we. Als u onder het volk komt, u moet niet gaan praten met zo'n redacteur, maar met gewone mensen, dan moet u de indruk krijgen: wat heeft die Boerenpartij een geweldige aanhang. 't Is nu al zo dat Beernink van de CHU zei: “De schappen, daar ben ik ook niet gelukkig mee.” De CHU, daar zit onenigheid in.’

IK: ‘Kijkt u vaak naar de TV?’

K.: ‘We hebben de meeste belangstelling voor het journaal.’

MEVR. K.: ‘Ik houd van een mooi concert, maar dat gebeurt helaas niet zoveel. Toneelstukken, daar wordt vaak gespot met de dood en zo. Dat vind ik misplaatst, het is zo iets ernstigs.’

IK: ‘En “Zo is het toevallig ook nog 's een keer”?’

K.: ‘Ik kijk er altijd naar, ik vind het zo slecht mogelijk.’

IK: ‘Waarom kijkt u dan?’

K.: ‘Ik wil weten hoe slecht of ze zijn Het zou verboden moeten worden, maar de minister, die Bot, durft er niks aan te doen. Hij laat het maar zo wezen. Ik kijk, omdat ik wil weten of ze zich beteren. Maar ze beginnen iedere keer te spotten.’

MEVR. K.: ‘Ze doen een dominee na, een pastoor...’

K.: ‘Als zo'n minister zegt, je krijgt geen subsidie meer, was het afgelopen. Wim Kan heeft zelf humor. Als je wat brengen wil, moet je er zelf voor aangelegd zijn.’

IK: ‘Wanneer bent u jarig? Gelooft u aan wat de sterren zeggen?’

K.: ‘22 mei. Kletspraat.’

IK: ‘Volgens de sterren moet u twijfelen en verlegen zijn.’

MEVR. K.: ‘Ik ben wel verlegen als ik de kerk inga en iedereen is er al...’

K.: ‘Ik nooit. Ik stap overal in, al zitten er duizend mensen. Ik ging vroeger al met de minister in debat, in '46. Toen wou ik in de belangstelling komen en als de minister ergens sprak, ging ik erheen. Al was het nog zover. Minister Mansholt trok veel volk. Die beloofde (strekt de arm op zegenende manier) zekerheid. Er zou nooit geen crisis komen. Dan ging ik in debat. En de mensen zeiden: wie is dat? Dat is Koekoek van de Vrije Boeren.’

MEVR. K.: ‘Je bent ook bij de Koningin geweest, dat vond je ook gewoon. Doe maar 2 klontjes in de koffie, echt op z'n Drents, zei je.’

K.: (kijkt verveeld).

MEVR. K.: ‘Je zei melk, dat is gezond.’

K.: ‘Ik zei: geeft u maar melk, er is toch overproduktie van...’

IK: ‘Eigenlijk bent u ook een soort stuntman, net als Jan Cremer.’

K.: ‘Dat moet een heel vies boek wezen. Hij heeft gezinspeeld op de viezigheid van het volk (praat nu langzaam). Het moet een geweldig smerig boek wezen. Ik lees nooit een boek, maar toen heb ik gedacht, ik zou 't wel 's willen lezen om te zien wat het smerige is.

Ik had (harde stem) liever gehad dat de overheid het had verboden. Nu de overheid het vrijlaat, wil iedereen het lezen. Als er iets aparts gebeurt, is dat altijd zo. Maar nou (staat op) is het afgelopen. Ik moet weg, ik moet naar de drukker.’ Mevrouw K. staat ook op. Ze moet met de bus naar Wageningen. Ik ga met haar mee terwijl haar man in de Mercedes de weg op glijdt.

Mevrouw K. (bij de halte van de bus), vriendelijk onder haar zelf gemaakte gele mutsje: ‘Hij kan alles. We hebben hier verderop

een groot huis, dat heeft hij gekocht van een dokter, die miljonair was. Die antieke stoelen thuis zijn uit dat huis, we hebben het gekocht met alles erin. Eén stoel is wel zoveel waard als een Fiat, zei laatst iemand. Dat huis heeft hij helemaal opgeknapt. De plafonds zijn omlaag gebracht, er is een nieuw soort centrale verwarming in, en hij heeft er zelf aan meegewerkt. Timmeren, lassen dat is voor hem ontspanning. We hebben het verhuurd aan verschillende families. Hij is erg gezien in het dorp, omdat hij zo kalm en rustig is en ontzettend bescheiden. Je zult hem nooit horen zeggen: ik ben kamerlid.

Hij zegt waar het op staat, dat lijkt korzelig en hard. Hij is makkelijk met het eten, houdt niet van liflafjes, nee: degelijke kost. Hij is ook kerkvoogd en gemeenteraadslid van Ede, maar het salaris gaat op het boekje van de boeren van Drente. Van de VVD kwamen ze vragen: ga alsjeblieft niet uit de raad. Omdat hij alles durft te zeggen en toch zo rustig is. Merkwaardig, dat vindt mijn familie ook. Wij zijn Gelders. Hij is stoer, één stuk kracht. In het voorjaar is hij een beetje overspannen geweest. Hij is toen een week naar zijn vader gegaan en is 5 pond aangekomen. Hij zei: ik laat alles liggen, ik ga. En na een week belde hij op en zei: ik kom.

Dat is nou echt typisch Hendrik Koekoek. In de oorlog heeft hij een auto in elkaar geprutst, het hele dorp kwam kijken. De motor was van een Ford, de bak van een Oldsmobile. Vreselijk leuk, dat klein beginnen en er iets groots van maken. We zijn begonnen met een kuikenbroederij, nu hebben we pony's, varkens, koeien, land. We zijn in '43 getrouwd. Ik was analiste in Wageningen, in een proefstation, op de zaadafdeling, zo van de h.b.s. ben ik daar heengegaan.

Hij was in dienst toen ik hem leerde kennen, aan de Grebbe. Hij kwam bij ons in huis. Eerst was 't niks, toen werd het wat. Zo zijn we aan elkaar gekomen. Eigenlijk (lachend) hebben we het aan Hitler te danken.'

26 december '64

Haya van Someren - Downer:
En nu ben ik dan de Rem-girl geworden

Haya van Someren-Downer in haar flat: efficiënte meubels, lampen, waaronder een rode boven haar werktafel. Haya: ‘De man die hem ophing zei: “En dat in de Minervalaan.” Boeken, een schilderij, voorstellend een jongetje met zonnehoed. Haya: ‘Ik was er helemaal kapot van. Is 't geen engel? Dat is Pietje. We hebben hem gekocht in Saint Tropez, f 90,-, een hele rib uit je lijf aan het eind van de vakantie.’

Haya (praat snel, met emotie): ‘Ik geloof wel dat ik journalistiek als vak mooier vind, maar de politiek is geweldig fascinerend. 't Sleept je mee. Je wordt méégesleept. Als journalist kan je elk geval bekijken, in de politiek hoor je zelf tot de spelers. Dat mis ik wel, dat er zelf tegen aankijken, zodat ik kan relativeren. De REM-affaire is wat dat betreft voor mij een openbaring geweest. De beslissing na de nota-Scholten was verkeerd. De REM is het rechtstreekse gevolg van die verkeerde beslissing. De REM als zodanig is natuurlijk niet de oplossing voor alle problemen. En nu ben ik de grote REM-girl geworden. Tikketak... Vrienden gingen me ophemelen, vijanden gooiden me voor de bijl. Niemand heeft gezien dat ik gerelativeerd heb. Ik vond het helemaal niet leuk dat die mensen de TROS oprichtten, maar nu er 250.000 zijn, moet je ze op dezelfde manier behandelen als de andere omroepverenigingen. Prompt kwam er in de kranten: ‘Vurig pleidooi voor de REM’. Zelfs (pakt een knipsel, schuift het me toe) *Vrij Nederland* heeft het over mijn identificatie met de REM in gezelschap van Jacques Gans. Ik identificeer me niet met de REM, wat Jacques Gans wel doet. Ieder stukje eindigt hij met een opwekking je aan te sluiten. Dat doe ik toch niet. Ik heb (zeer driftig) gezegd dat we

behoefte hebben aan een nieuwe structuur en niet aan een extra club. Dat is toch een helder standpunt. Dat wil toch niet zeggen, dat je patrones bent van de REM. Het is veel genuanceerder. Dat heb ik niet verdiend in één adem genoemd te worden met Jacques Gans. En dat in VN, dat toch relativeren kan, dat toch niet zo maar wat schrijft.

Ik heb gezegd, nu de REM er is, moet er een oplossing gevonden worden. Maar als het plan-Scholten was uitgevoerd, was de hele REM er niet gekomen. Ik heb destijds dat plan gesteund. Hier, ik zal het opzoeken, in de Handelingen, ik zal opzoeken wat ik gezegd heb. Hier, pag. 39: "Nu acht ik het ter voorkoming van alle misverstanden nuttig om duidelijk te stellen dat wat ik betoog niet inhoudt, dat ik me vereenzelvig met de systematiek van hetgeen thans van de Noordzee tot ons komt. Wij hebben steeds een ander systeem voorgestaan."

En hier, zeg ik: "... Stel me enerzijds op het standpunt dat de TROS geen concessie kan worden geweigerd. Anderzijds meen ik dat steeds blijven denken aan het getal van conservatisme getuigt."

Ik heb gezegd, de REM heeft zijn aanhang niet te danken aan de hoge kwaliteit, maar aan de andere formule, het andere, dat was de charme.

Ik zit niet op het sprekende paard te wachten, maar als er mensen zijn die dat wel doen, moet het ook kunnen. Heel gewone ontspanning moet er ook zijn. Nu is het allemaal dezelfde formule. Allemaal hebben ze 'Achter het nieuws'... enz., 't wordt zó vervelend.

Ik heb steeds gezegd: er moet iets anders naast. Ik heb het gehad over maatregelen om de TV, dat geweldig educatieve middel, te gebruiken. Maar daar krijg je geen respons op. Over die dingen moet gepraat worden, niet over politieke machtsgroeperingen. Het is voor mij een geweldige teleurstelling dat het allemaal zo in het zwart-wit is getrokken, tot in het fascisme toe. Het fascisme is het laagste waartoe de mens ideologisch kan komen.

Ik ken geen fascisten in Nederland. *De Telegraaf, Elsevier, Televizier*, semi-fascistisch... laat me niet lachen. Fascist is in ons land een scheldwoord waarmee men zijn eigen zwakheid bewijst. Ik vind het ongeoorloofd dit woord te gebruiken. De heer

Kleywegt zegt dat ik hem vals geciteerd heb. Ik heb een samenvatting gegeven. Voortaan zal ik het brallend proza van de VARA letterlijk citeren als de voorzitter mij toestaat die brallende woorden te zeggen. Ik had natuurlijk de brief van de VARA gewoon kunnen voorlezen, maar ik heb alleen het begeleidend verschijnsel in de omroepstrijd willen signaleren, als teken aan de wand.

Kleywegt heeft in de Kamer gezegd: hoe kan het dat mevrouw Van Someren nu boos is, als ze geen hele of halve fascist is. Dat is laf in een discussie. Het gaat niet om mij. Het gaat om het gebruik van het woord fascist, aan wiens adres dan ook. Hij zal wel bedoeld hebben, dat ik bij *De Telegraaf* heb gewerkt. Dat vind ik zo'n laffe redenering. Als je kritiek op een krant hebt, moet je het kritisch formuleren. Ik ben geen Kleywegt, die een etiket opplakt. Ze zijn kennelijk de oorlog vergeten. Ik zou de heren willen aanraden de praktijk van het fascisme te bestuderen in Spanje en Portugal en zich af te vragen of dat iets te maken heeft met onze groeperingen. Ik maak me niet zo benauwd over het fascisme in Nederland. Er zullen wel oude NSB'ers zijn die vrij zijn, maar in de politiek ben ik er nog nooit een tegengekomen.'

IK: 'Wat vindt u van Jacques Gans?'

H.: (aarzeling) 'Hij is geen fascist. Onder een fascistisch bewind zou hij het eerst achter het prikkeldraad gaan. Hij is tegen iedereen. Een politiek stekelvarken. Hij is "overdoing", hij is te zwartwit. Maar hij niet alleen. De manier waarop Wandelganger, Faas, in de Volkskrant over de VVD schrijft, is zo'n kolder, is helemaal dit (duim). Faas is een beetje gek geworden.'

IK: 'Wat vindt u van *De Telegraaf*?'

H.: 'Ik heb er gewerkt. Ik heb veel te danken aan Stokvis (hoofdredacteur). Ik heb er het vak geleerd.'

IK: 'Waarom ging u naar *De Telegraaf*?'

H.: 'Ik kon er prettig werken, heb er veel geleerd. Er was plaats, Ik wou per se op de kunstredactie. Ik bemoeide me op de krant in het begin niet met politiek, al was ik wel actief bij de VVD. Ik ben met politieke belangstelling uit de oorlog gekomen. Het fascisme, daar moet je een goed antwoord op geven. Ik was geweldig idealistisch, dat ben ik nog.

Na de oorlog was ik 18. Ik ben toen naar allerlei vergaderingen

gegaan, eerst naar die van de PVDA, daar spraken Suurhoff en Evert Vermeer, dat waren toen de reuzen. Het klonk me conservatief in de oren. De Partij van de Vrijheid (ogen dicht), daar ben ik ook gillend weggelopen. Meteen na de oorlog ben ik welpenleidster geworden bij de padvinderij. Ik ben politiek dakloos geweest tot de VVD opgericht werd. Bij die oprichtingsvergadering, daar ben ik bij geweest. De manier waarop Oud het stelde, en Stikker, sprak me aan. Ik vond het een goeie liberale partij. Ik heb toen nog propaganda gemaakt in zo'n VVD-bootje met jongens en meisjes dat door de grachten voer, weet je wel. Toen ik bij *De Telegraaf* werkte, zat ik in de bestuursraad, maar dat wisten ze daar niet. Stokvis heeft het ontdekt en zei, wil je niet parlementair werk doen. Dat heb ik helaas heel kort gedaan, waarvan ik trouwens nog een tijd in het ziekenhuis heb gelegen. Heel kort dus, maar *Trouw* heeft het er nog altijd over. Ik heb geen enkel onvertogen stuk geschreven. Toch word je geïdentificeerd met Gans. Maar (driftig) als ze zeggen dat Gans semi-fascist is, dat bestrijd ik, 't is iemand met ongebreideld vrijheidsgevoel, hij gaat tegen iedereen in.

Als ze willen weten wat fascisme is, moeten ze boeken over de oorlog lezen en in Spanje en Portugal gaan kijken, waar je 12 jaar gevangenisstraf krijgt om een overtuiging. Daarom... Spanje in de EEG, néé, dat kan niet volgens mij. Ik begrijp niet waar de mensen nog over praten. Toch, 't wórdt bepleit.

Door sommige KVP'ers. Faas heeft geweldig de pest aan ons. Een reuze bekwame man hoor, maar hij schrijft uit de haat. Gans maakt school. Ik ben helemaal niet voor de PVDA, maar haat voel ik niet, ik kan niet iets doen uit haat. Dat fanatisme is altijd mis, al dat "overdoing", dat te zwart-witte... zoals nou ook de VARA doet, en Kleywegt.'

IK: '*De Telegraaf* stimuleert zijn lezers ertoe, zie die pagina's ingezonden brieven.'

H.: 'En Maar Meneer van *Het Parool* dan, en *Het Vrije Volk*? Zelfs de NRC heeft brieven. Ik vind het wel een interessante rubriek, al die eenvoudige, simpele hartekreten. Ik vind het interessant. Het is trouwens een gewone afreageerrubriek.

Wij hebben makkelijk praten, de mensen die die brieven schrijven, kunnen op een andere manier nooit wat publiceren.'

IK: ‘Bij *De Telegraaf* ontbreekt het recht op antwoord, dat is duidelijk gebleken in de zaak-Cals bij voorbeeld.’

H.: ‘Ja? Ik begrijp 't niet goed, als je geen recht op antwoord krijgt, publiceer je het toch in een andere krant? Cals kon het in een van de katholieke kranten laten opnemen. Het kamerlid Baeten heeft het in ieder geval wel gekregen van *De Telegraaf*, het kan dus wel.’

‘Stokvis is een heel goede vriend. Het is ook een lieve man, wat ze ook schrijven. Ik heb er in een voor mij moeilijke tijd gewerkt, hij heeft een journaliste van me gemaakt. Vraag Steketee (*Handelsblad*), toch zijn concurrent, die vindt Stokvis zo (duim). Hij is echt heel gezien in het vak. En een heel fatsoenlijke man, je zult hem nooit een lelijk woord horen zeggen.’

‘In de tijd van Van Putten zweeg hij me dood. Nu is het opeens zo (duim). Dat wil nog niet zeggen, dat ik de mascotte van *De Telegraaf* ben... Kom nou... Nee! Maar ik zit er geweldig moeilijk tussen. Ik heb met wat andere kranten over mij schrijven slechte ervaringen. Als je de groene knipselkrant leest (uitgave van de knipseldienst), als je hierin al het vuils over mezelf leest... Trouwens, wat er al zo verteld wordt. Ik heb niet alleen met alle mannen een verhouding, ik ben ook bij de Jeugdstorm geweest. Iemand kwam hier om me te waarschuwen... Zo van, ja, ik geloof het zelf niet hoor... Ik heb een familielid dat fout was. Maar bij de Jeugdstorm. Ik ben (ontzettend kwaad) 3 september '45 ingeschreven aan de Universiteit te Amsterdam en in '45 bij de padvinderij welpenleidster geworden. Ik was vóór de oorlog bij de kabouters en even voor '40 werd ik padvindster, tot de moffen ons verboden. Wat dacht je, als ik bij de Jeugdstorm was geweest, dan was ik toch nooit meer bij de padvinderij gekomen? Dat had niemand gepikt. Je stond op de lijst. Bij de padvinderij heb ik mijn man leren kennen, hij is nu voorzitter van de VVD en toen was hij districtcommissaris van de padvinders.

Zo iets te zeggen, van die Jeugdstorm, dat zijn vuile fascistenstreken. Daar werkte Goebbels ook mee. Het zou hetzelfde zijn als ik zou zeggen dat Kleywegt bij de WA was.’ (stilte)

‘Af en toe overvalt me ineens zo'n roddel. Weet je wat het is, een vrouw als kamerlid wekt weerstand. De vrouw in het publiek is bijna een publieke vrouw.’

Lacht. ‘Als ik zou moeten kiezen, zou ik liever voor prostituée uitgemaakt worden. Alleen het ene gaat om het verleden, het andere over het heden, dat is het verschil. Maar (kwaad) als het waar zou zijn van die Jeugdstorm, dan ging het over m'n kindertijd, dan zou ik het nog een schoftenstreek vinden om er nu mee aan te komen. Maar het is niet waar.

Tóch, zolang ik kamerlid ben, heb ik 3 anonieme brieven gehad en 3 telefoontjes. Eén van een vent die zei: ik wil met u naar bed. Het valt me mee, zo weinig, de Nederlanders zijn evenwichtiger dan je denkt.’

Telefoon. Gaat naar het toestel met snelle wandelstap. Komt na het gesprek terug. ‘Morgen spreekbeurt in de N.O. Polder, overmorgen voor een Commissie-club in Groningen, dinsdag voor het kader van de partij, in Amsterdam:

IK: ‘Wat is het onderwerp voor het kader?’

H.: ‘'t TV-beleid... hoe we de kwestie moeten oplossen.’

IK: ‘Hoe?’

H.: ‘Ja, dat zeg ik nog niet. Ik heb er wel mijn ideeën over, maar ik (aarzelt) moet rekening houden met journalisten als Faas die tegen de VVD trappen. Alles wat je zegt, wordt verschrikkelijk verdraaid. Je moet er rekening mee houden.’

IK: ‘Wat vindt u van Veronica?’

H.: (lachend) ‘Daar erger ik me helemaal niet aan. In de auto heb ik het altijd aan. Het is geen vulles. Na een kamerdebat is het heerlijk naar Veronica te luisteren. 's Avonds thuis heb ik graag een goed experimenteel hoorspel, of een concert... Maar ik geloof niet aan zware dingen, zware causerieën voor overdag. Wat de TV betreft, ik ben voor een third program en anderzijds de Veronica-formule.

Ik krijg niet wat sommige mensen denken, inside information van de REM. We zitten met de TROS-club, daar ben ik het mee oneens, maar het is onzin opeens tegen die TROS nee te zeggen. De meesten hebben enkel behoefte aan de Veronica-formule, ontspanning, dat moet er zijn, maar wat de REM bracht, was huisbioscoop, géén TV. Als ik aan TV denk, denk ik aan iets anders.

Aan de wereld in je huis. Vertel, laat zien wat er in Congo gebeurt. Wigbolds prachtige reportage, voor de VARA, over Indonesië, Maleisië. Dat is TV. Als je alleen huisbioscoop geeft, is het zonde van het middel.'

IK: 'Waarom komt u niet met een voorstel over het TV-beleid?'

H. (snel): 'Dat is bij voorbaat verworpen als het van mij komt. Een omroepbeleid van mij? Néé. Zo is het nou eenmaal. Ze wantrouwen me nu eenmaal. Ik zal de REM voortrekken, *De Telegraaf*. We worden allemaal in een hok gedouwd. Mijn hok is nu eenmaal zo in het oog lopend. Als ik wel eens bepaalde politieke ideeën uit, wordt er gezegd, gut, wat ben jij links. Hoe kan dat nou met *De Telegraaf*? Aan het hokje denken is nu eenmaal belangrijker dan het denkbeeld als zodanig.'

IK: 'U doet aan judo, hè?'

H.: (lacht) 'Ik ben heel hoog, ik heb de bruine band. Ik heb les van de coach van Geesink. Levensgevaarlijk kan ik zijn, maar je leert je beheersen. Ik judo 's morgens heel vroeg, om 9 uur. Een van de voordelen is dat je hebt leren vallen. Ik viel als kind reuze veel, nu val ik niet meer, het heeft met het evenwicht te maken.' Korte stilte. 'Net als in de politiek. Evenwicht, beheersing. Je moet het goed doen, je moet je verdiepen in wat de ander doet. Je kan niet zo'n beetje flodderen.'

IK: 'Wie zijn volgens u goeie ministers?'

H.: 'Goeie... ja. (ogen dicht) Behalve de liberalen ook Scholten, Andriessen, Biesheuvel, die vind ik verdomd goed, Veldkamp, Toxopeus. Ik vind het wel ideaal als een minister een tijd in de Kamer gezeten heeft. Dan kent hij ons. Je bent er mee op jij en jou. Dat is een reuzevoordeel. De menselijke verhouding is belangrijk. Een kamerlid waar je goed mee bent, daar kan je het best mee discussiëren. Ik discussieer het prettigst met een minister die ik aardig vind. Dat is niet typisch vrouwelijk. Mannen hebben het ook, ze geven het alleen niet toe.'

IK: 'U bent de glamour-girl van de VVD genoemd.'

H.: 'Daar heb ik tegen geprotesteerd en de bewuste krant heeft excuses aangeboden. Zo'n opmerking, daar zit iets denigrerends in, die wordt ook alleen door de vijanden gebruikt. Ze willen er-

mee zeggen dat het gaat om je uiterlijk, en niet om wat je zegt. Ik ben (emotie) nu 6 jaar in de politiek, ik ben een doodgewone vrouw, toen ik 6 jaar jonger was, noemde niemand me zo. Ik droeg slobbertruien en -broeken... als ik nou in trui en broek in de Kamer kwam, maar ik ben altijd zo (trekt jasje van mantelpak dicht). Toen ze me voor de verkiezingen gevraagd hebben, m'n smoel op het aanplakbiljet te zetten, heb ik gedacht, de mensen hebben het recht om te weten hoe je eruitziet. Het was een heel simpele foto, niet vies, tot hier, keurig. Maar een vrouw op een aanplakbiljet voor de verkiezingen, dat ging sommigen te ver. Toxopeus is een ontzettend aardige man, een knappe man, maar niemand zou hem een glamour-man noemen. Daar zie je aan dat de emancipatie au fond nog niet ver genoeg is. Er is een aantal mensen, dat wil het niet, dat zoekt er wat achter. Waarom? Mevrouw Stoffels moet ook op een biljet. Mevrouw Stoffels moet in Utrecht aangeplakt, dan is ze ook geen glamour-girl. Sex-bom, Tel-star... allemaal namen. Dat calvinisme, dat moet je doorbreken door heel gewoon te zeggen wat je vindt.

De verstandhouding in de Kamer is heel goed, hoor. Tegen de freule heb ik eerst wat aangekeken, misschien omdat ze freule was, maar het is een enig mens. Ik heb aan niemand een hekel, ik haat niet zo gauw. Misschien Paul de Groot om wat ik uit de oorlog over hem gehoord heb, maar daar moet je voorzichtig mee zijn, net als met dat verhaal over mij. Maar Bakker is een aardige vent. Harmsen is een demagoog, een brallerd. Bij voorbeeld: ‘We leven onder het juk van de schijn-democratie.’ Een vlotte Gijsbrecht. Dan is Koekoek toch een beter spreker, die staat maar te babbelen, te keuvelen, met grote toewijding, alleen is het onzin wat hij zegt.

We pakken Koekoek niet, wat eigenlijk fout is. Ik vond het onthullend wat hij in het interview zei over de overheid die de literatuur aan banden moest leggen. Het is geen oneerlijke vent, geen schoft, maar iemand met een afwijkend wereldbeeld. Toch weet ik intellectuelen die op hem hebben gestemd. Ik wou dat die mensen dat interview uit VN in handen konden krijgen...

Dat was me een vertoning met dat eiland voor de kust, andere landen lachen zich een ongeluk. Die TV-club van Van Walsum, die moest men niet, omdat Zwolsman erin zat. Zwolsman achter

de schermen wou men niet. Terwijl hij niet meer macht had dan de anderen. Wij van de VVD zijn wat dat betreft wel veel verdraagzamer. We hebben niet dat bekrompene, dat calvinistische enge. Die rel die ik met Kleywegt heb gehad... het feit dat hij het meteen niet fatsoenlijk noemt. Als *Vrij Nederland* iets over mij schrijft waarin de situatie duidelijk versimpeld is, zeg ik niet, dat is onfatsoenlijk. Laat me niet lachen, zeg. Als ik door de VARA-microfoon hoor wat er in de Kamer gebeurt, de samenvatting ervan, geloof ik m'n oren niet. Zij komen meteen met het fatsoen op de proppen. Daar heb je het weer. Hetzelfde als ik ben tegen een vrouw op een aanplakbiljet. Ik heb aan het fatsoen van Kleywegt nooit getwijfeld, ik heb er nooit aan gedacht. Ik vind 't zo'n onzin. Dat vind ik het heerlijke van de VVD. De VVD heeft dat niet. We hebben het gewoon niet. Dat is ook vrijheid, niet iemands persoonlijke integriteit in het geding brengen.'

IK: '*De Telegraaf* is wat dat betreft geen reclame, die doet niets anders.'

H.: '*De Volkskrant* doet het veel erger. Trouwens, *De Telegraaf* is geen VVD-krant. Ze zijn het echt niet met alles eens. Wat het niet aantasten van iemands persoon betreft: ik vond die sketch in "Zo is het" van Van Hall en Toxopeus voortreffelijk. Maar die over Geertsema, nee, dat mag volgens mij niet. Daar tast je de man aan. Wil je wat drinken, Cola?' Gaat kamer uit, komt met glazen, enz. terug. 'Weet je, toen ik bij *De Telegraaf* kwam, mochten we het woord homoseksueel niet schrijven. Andere kranten mochten het trouwens ook niet. Laatst kwam ik het opeens tegen. Nu mag het, de tijden zijn enorm veranderd. Dat werken op de krant, daar heb ik nog altijd heimwee naar. Balletrecensies die ramde je eruit, deed je 's nachts. Ik heb ook geinterviewd, vond ik heerlijk. Het nachtleven vind ik leuk, in alle eer en deugd. Het gezellige van 's nachts aan die krant werken, na afloop een borreltje en in de doodstille nacht naar huis. Ik zie zelden meer ballet, dat mis ik, hoor. Je hebt te weinig om bij te tanken. Ik werk 7 dagen van de week, rijd 40.000 km per jaar. Daar krijg je maar een klein deel van vergoed. Ik vind dat kamerleden te weinig verdienen. Als ik een man was met een gezin, kon ik er niet van komen. Daarom was ik zo woedend op Koekoek,

die zei dat het best kon. De meesten hebben er een baan bij, maar het zielige is dat de full-time kamerleden het meeste doen.

Al die telefoontjes die je moet plegen, het rijk zou een grotere onkostenvergoeding moeten betalen. Zou het nou zo erg zijn als ze ons vrije telefoon gaven? Kom nou. Ik heb veel spreekbeurten, het risico is dat je afslijt. Je moet zorgen dat je enthousiast blijft.' Staat op. 'Ik moet naar Den Haag, wilt u mee?'

We rijden Amsterdam uit, het is donker. We zeggen: je.

H.: 'Je moet zoveel doen om zo'n beetje te bereiken. Dat beseffen de mensen niet. Ze denken dat het je in de schoot valt.' Lange stilte. 'Het zijn altijd de kneusjes waarvoor je moet oppassen. Ze vallen volgens de natuurwet af in de journalistiek.'

IK: 'In de politiek kunnen ze lang mee.'

H.: 'De TROS is gewoon een tweede AVRO, dat is boontje die komt om z'n loontje. Dat soort grote groeperingen krijg je alleen als iets fout is, 't is niet makkelijk in Nederland een beweging van de vloer te krijgen. Het is veel te lang doorgeëtterd.

Weet je, dat ik dingen die in de Kamer gebeuren, die me een paar jaar geleden nog schokkend voorkwamen, nu heel normaal vind? Een uitgever heeft me gevraagd erover te schrijven. Maar Nederland is daar veel te klein voor, hè, iedereen herkent iedereen. Ik heb wel een gek plakboek, maar geschreven heb ik nog niet. Als ik het doe, moet ik eruit zijn.'

IK: 'Wie weet wordt het "een onverbiddelijke best-seller".'

H.: 'Ik heb altijd in Amsterdam gewoond, nooit ergens anders. Ik heb eens alle Jan Wolkers' toen we met vakantie gingen meegenomen. Ik vind hem enorm. Mensen bellen me op en vragen of ze hun aandeel van de REM moeten verkopen. Ik heb tegen de kruidenier gezegd, dat als hij nog een keer over de REM begint, dat ik er niet meer kom. Het is aldoor maar: ik ben lid van de TROS, ik heb een aandeeltje, g.v.d., laat ze Brandel opbellen. Ik heb geen verstand van de REM. Maar ik bén nu eenmaal van de REM, wat helemaal niet waar is. Het is nu eenmaal het imago. Het gekke is dat we altijd geweten hebben: jongens, die gaat weg. Toen er nog niets stond, heeft Scholten het al gezegd. Maar nee, dat kon niet meer, emotioneel... Maar wegsnijden alleen helpt niet, je zit met zo'n gezwel, het blijft etteren. We hebben de plicht

om met z'n allen het probleem op te lossen. Het is alleen veel te laat, ik ben het met VN eens dat het veel eerder moest gebeuren. Kijk, de mensen pikken het niet.

TV grijpt dieper in dan de radio, daardoor heeft het met de radio decennia kunnen duren. Ik persoonlijk heb nooit in het eiland geloofd, ik bedoel dat het er zou komen, ik dacht dat kan niet, ze kunnen niet zo iets maken. Toch kwam het er, het is technisch een formidabele prestatie. Het is voor het aanzien van de overheid niet goed, deze geschiedenis. De hele wet hadden ze niet moeten maken. Ze hadden als de bliksem met reclame-TV moeten komen, dan was de hele REM er niet gekomen. Het is een heel lamentabele zaak. Weet je wat de oorzaak is: de angst voor het andere. Dat is het altijd. Daar komt de hele krampachtigheid uit voort. Als Meijer Sluijser staat te schelden, is die man bang. Schelden is angst, gebrek aan kracht. Je hebt moed nodig in de politiek. Als je bang bent, ben je verloren. Als je geen angst hebt, hebben de mensen respect voor je. Dat neemt niet weg, dat iedereen momenten heeft van angst (zeer geëmotioneerd, lage schorre stem). Maar als je het je zelf realiseert, ben je al bijna klaar.

Ik wéét, ze loeren op me. Haya moet stuk. De VARA heeft niets gewonnen met die rel in de Kamer. Fanatieke partijmensen zijn altijd benepen. Ze kennen me slecht. Mij te vereenzelvigen met Gans is erg, maar scheldwoorden als fascist hoef je niet te nemen. Toch is die brief van de VARA juridisch zo slim. We konden er niets tegen doen. Hysterisch en toch geraffineerd.

Ik dacht wél, dat Vondeling anders was. Vondeling is ook niet de lekkere volksmenner. Gek, zo'n Suurhoff, zo bekwaam en toch zo... Sterke goeie mensen hebben dat toch niet. Ik heb nog altijd groot respect voor die man, voor wat hij heeft gedaan, maar hij lijdt aan bewustzijnsvernauwing als het tegen de VVD gaat, waardoor hij alle redelijkheid verliest. Het zal wel door zijn jeugd komen. Een heleboel werkgevers waren harteloos. 't Is vreselijk geweest. Ik heb er geen goed woord voor.

Maar we leven nu in 1965. Nu zijn ze anders. Over 20 jaar heb je kans dat PVDA en VVD samengaan. Maar de mentaliteit van de VARA is een geweldige sta-in-de-weg.'

16 januari '65

Luns:
Bepaaldelijk zeg ik nooit

Voor het Vredespaleis staat minister Luns. Hij maakt een buiging in de richting van zijn auto. Daarin zit ik, achter zijn chauffeur. Na een gesprek dat van 10 tot 10.50 uur duurde en eindigde met een kushand en waarvan de inhoud voor driekwart niet gebruikt kon worden door de opmerking: 'Dat mag u volstrekt niet publiceren,' of: 'Ik zou dat niet eens in de Kamer zeggen.'

Het kreeg een kort verlengstuk door de vraag van de minister: 'Mag ik u een lift aanbieden?' Ik reed mee naar het Vredespaleis en vroeg dringend om nog een gesprek. 'Werkt u dit eerst uit en laat het mij lezen.'

Er viel van het spectaculaire materiaal weinig uit te werken. Vrij radeloos belde ik ten slotte op zaterdagmorgen de minister thuis en omdat hij vergaderde, legde ik mijn probleem aan zijn vrouw voor. 'Waarom doet hij dat dan ook?' zei mevrouw Luns met zachte stem, 'belt u vanavond om zeven uur terug.'

Zo kwam de afspraak tot stand voor een tweede gesprek van 10.40 tot 11.15. Maar toen ik later de door mij ter inzage gegeven tekst van bijgaand artikel bij minister Luns mocht afhalen, kreeg ik bij een kop groentesoep ('drinkt u vooral uw soep, ze is verrukkelijk') alle gegevens voor een keihard interview dat helaas ongeschreven moet blijven.

De kamerbewaarder van Buitenlandse Zaken, de heer C. van Leeuwen, heeft drie miniatuurmedailles op zijn rokjas, herinneringen aan de koningen Olaf en Boudewijn en de Sjah van Perzië. De grote gouden, in totaal zes met die van Thailand, koning Haakon en Oostenrijk erbij, bewaart hij, zolang er geen hoog bezoek is, in een envelop.

Hij opent de deur.

Ik ga naar binnen. Minister J.M.A.H. Luns komt me met lange passen tegemoet, neemt mijn rechterhand, heft die, het hoofd nijgend, tot de lippen. Wendt zich enigszins af en zegt snel: ‘Mevrouw, waar gaat het over? Waarover, over welk onderwerp wilt u praten? Gaat u zitten.’ Uitnodigende armbeweging naar stoelen en tafel in een der hoeken. ‘Wilt u koffie?’ Tot kamerbewaarder: ‘Graag koffie.’ Korte stilte.

Minister Luns (gejaagd): ‘Ik zou met u dit willen afspreken. Ik heb in dit gesprek toegestemd, alleen om u background information te verschaffen. Wanneer u dus iets schrijft, neem ik aan dat u mij niet sprekend opvoert. Dus niet de interviewvorm.’

IK: ‘Maar ik interview, het is mijn werk.’

J.L.: ‘U moet mij goed begrijpen, ik ben niet voor al die publiciteit. Het is te veel, gelooft u mij.’

IK: ‘Het gaat mij erom dat er een zo reëel mogelijk portret van u ontstaat.’

J.L.: ‘Dat wil ik helemaal niet. Ieder mens is gesteld op zijn privacy. Ik ook. Die wordt door u, ik geef toe dat u dat knap doet, die wordt door u doorbroken.’

IK: ‘Voor mensen die zich belangrijker voordoen dan ze zijn en doordravers, daar is mijn manier van werken gevaarlijk voor, en voor lieden die hun mond voorbijpraten terwijl ze gewoonlijk alles camoufleren, een rol spelen, maar zo iemand bent u niet.’

J.L.: ‘Wie, in het publieke leven, speelt niet? Bent u zich altijd bewust van hetgeen u doet? Stel dat ik een portret van Bibeb zou schrijven?’

IK: ‘Dat kan pikant zijn, en ik dan dat van u.’

J.L.: ‘Nee, ik heb geen schrijftalent.’

IK: ‘Ik kan niet afwijken van de interviewvorm. Stel dat ik dat zou doen, stel, dan zal niemand zeggen dat ik het doe uit gebrek aan moed. Iedereen begrijpt dat u het niet anders wilt en waarom? Stukjes over iemand zijn altijd veel méér gekleurd door degenen die ze gemaakt heeft. Hoe vindt u de titel van het nieuwe boek over u. “Bepaaldelijk... Luns?”’

Korte stilte. J.L.: ‘Bepaaldelijk zeg ik nooit. Ik zeg wel 's bepaald, dat klinkt misschien (glimlacht) als bepaaldelijk.

Maar bepaaldelijk is geen woord, dàt en leuk zeg ik nooit. Verder

is het een aardig boekje, het is helemaal buiten mij om tot stand gekomen.'

IK: 'Wat ik schrijf, krijgt u volgens de afspraak, voordat het geplaatst wordt te lezen. Ik heb laatst een interview gehad met de hoofdcommissaris van politie in Den Haag, de heer Gualthérie van Weezel, die wou wat hij gezegd had over de sabelprik schrappen. Ik zei, dat hij de kans om zijn kijk op die zaak te geven, moest nemen. Hij heeft het tegen het advies van zijn adviseurs laten staan en later hoorde ik, dat de burgemeester hem had opgebeld om hem met het interview geluk te wensen.'

J.L.: 'Wat me amuseert is uw stroom van argumenten. Goed, als u het risico wilt nemen dat wij zeggen: het kan zo niet.' Stilte. 'Dan neem ik het risico dat u zegt, die ellendige Luns, als je niet alleen maar goeie dingen over hem schrijft, keurt hij het af.'

IK: 'U was als student erg populair, heb ik gehoord.'

J.L.: (Met tegenzin) 'Populair? Mijn studententijd was pleizierig, (zacht) het pleizierigst van alles.'

IK: 'Wat was u voor een soort jongen vroeger?'

L: 'Het is moeilijk te zeggen wat voor soort jongen je was. Ik was vanaf mijn jeugd geïnteresseerd in wat je zou kunnen noemen, het curieuze van het in leven zijn. Daarbij, hoewel we thuis comfortabel leefden, ik bedoel in die enorme economische crisis, ik was toen 12, 13, dacht ik erover na waarom de wereld zou wachten op mij. Ik bedoel, je hebt een vader die niet in het economisch proces paste. Hij was professor, had een heel gevuld, rijk, op geestelijk gebied rijk, leven. Ik had een vader waarvan ik vond, ik vind, dat ik niet in zijn schaduw kon staan. Mijn vader schreef, beeldhouwde, schilderde, wist veel van geschiedenis. Interesseerde zich voor filosofie. Hij was liever op velerlei gebied werkzaam dan op één. Hij had een enorm goed karakter... was een heel aardige man.. Er was tussen mijn vader en mij geen sprake van een vader-zoon-complex. Bij geen van zijn 5 zoons trouwens. Mijn vader had een enorme zin voor humor, vertelde goed, kende vele anekdotes... Hij is in '41 gestorven. De Duitsers kwamen hem halen, hij lag in het ziekenhuis. Hij was doodziek, ze hebben hem daar gelaten.'

IK: 'U hebt in Amsterdam gestudeerd en in '39 in Berlijn?'

L.: 'In Berlijn was ik na mijn doctoraal rechten. Je moest een jaar

buitenlandse ervaring hebben voordat je de diplomatieke examens moest afleggen. Ik heb het verdeeld tussen Londen en Berlijn. Een interessante tijd. Je voelde de oorlog naderen.' Stilte. 'Ik heb wel altijd gehoopt in buitenlandse dienst te komen.'

IK: 'U bent nu 12½ jaar minister, uw populariteit schijnt niet aan tijd gebonden.'

L.: (na korte stilte op gedragen toon) 'Ons republikeins verleden maakt, dat politieke figuren en die niet alleen, eigenlijk geldt het op elk gebied, figuren die lang in een zo publieke functie zijn, steeds meer aan kritiek blootstaan. Ik vind over het algemeen de kritiek van de pers, in aanmerking genomen dat ik zolang minister ben, welwillender dan ik zou kunnen verwachten.'

IK: 'Kunt u goed tegen kritiek?'

L.: 'Ik ben maar één keer diep gegriefd, door De Kadt in diens artikel van 1961 in *Tirade, Het einde van een politieke handelsreiziger*. Daar vond ik de grens van het toelaatbare overschreden. Ik vind het prettig als ze aardig over mij schrijven, maar slechte kritiek kan ik vrij goed verdragen. If you can't stand the heat of the fire, don't go into the kitchen... Als je niet tegen de hitte van het vuur kan, moet je niet de keuken in gaan.

Rookt u?' (Rookt zelf, althans op dat moment niet.)

L.: 'Nog onlangs is geschreven, naar aanleiding van mijn gesprek met Stewart: vandaar dat Luns niet wou dat een ander in zijn plaats naar de begrafenis van Churchill zou gaan. Nu, ik was er niet toen de ministerraad besliste dat ik zou gaan. De hele zaak is geregeld toen ik in New York was. Er worden te dikwijls onjuistheden gepubliceerd. De mensen horen wat, denken, daar heb je hem weer. Zo is-ie.'

IK: 'Er zijn er wel die zich afvragen waarom u uw invloed niet hebt aangewend bij het doodlopen van de besprekingen tussen Frankrijk en Engeland. Er is nooit een poging gedaan om, zegt men, te weten wat Frankrijk precies verlangde van Engeland. U zou de aangewezen minister zijn om dat te onderzoeken.'

L.: 'Dat is een overschatting van de invloed van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken en een onderschatting van de

grote verschillen tussen beide landen. Daarbij, wat men doet, kan soms niet buiten komen. Je kan ook zeggen, de Nederlandse politiek volgt niet de Franse politiek in het multilaterale vlak, maar bilateraal is de verhouding met Frankrijk goed gebleven. Daar doe ik al mijn best voor, die goed te houden. De Fransen hebben voor Nederland een gevoel van respect. Wat de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken betreft, zijn werk wordt niet makkelijker gemaakt door de xenofiele instelling van ons volk. Hetgeen op zich zelf voor een volk een groot compliment is. Wij hebben het in hoge mate. Maar als er in het buitenland een aanval komt op de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, dan wordt het hier dadelijk tegen die minister uitgespeeld.'

IK: 'Bent u niet bang, dat wij nu, door de toenadering van Amerika en Frankrijk in het Europa van de 6, even alleen komen te staan als destijds in de Nieuw-Guinea-zaak?'

L.: 'Die toenadering zal een groot deel van onze bezwaren doen wegvallen. Net zo goed als we de Duits-Franse verhouding een groot goed vinden. Het gaat niet alleen om Nederlandse belangen, het gaat om de toekomst van Europa. Wat Frankrijk betreft, als ik één land... ik ben geprononceerd Nederlands, maar ik ben zeer pro Frankrijk. Het is mijn favoriete land. Dat was het ook voor mijn vader.' Staat op, neemt iets van de wand, een ingelijste tekening van een Frans soldaat uit de Eerste Wereldoorlog, hij houdt het geweer onder de arm. Een zelfportret, gesigneerd Huib Luns, 'Si j'etais poilu', staat eronder. 'Ziet u, dat is duidelijk. Ik ben ook altijd pro Frankrijk geweest. De politieke problemen zijn pas met de Gaulle naar voren gekomen. Hier is sprake van een evolutie in de Franse politiek, niet in me zelf. (emotie) Het neemt niet weg, dat ik de Gaulle erg respecteer. Ik heb in maart '63 gezegd... Nee noteert u dat niet, dat mag u toch niet publiceren. Nee (even later) dat moet u ook maar weglaten. (Ik schrap: 'Rusk zei... Joseph...) Dat is de kern van de zaak. Als u vraagt, wat is het gevolg van de toenadering Frankrijk-Amerika, zeg ik, dan komt een deel van onze bezwaren te vervallen. Politiek moet je afstemmen op de veranderende omstandigheden. Er is in Nederland te weinig begrip voor real politiek. In die kwestie-Nieuw-

Guinea is er gezegd: wat geven ons die beloften van Amerika als we worden aangevallen. Ik heb toen heel eerlijk gezegd: ach, het is helemaal niet uitgesloten dat als Indonesië zijn kaarten goed speelt of als er een andere president komt, dat Amerika ons in de steek laat, maar de Nederlandse regering is geen Don Quichot. Als dat zich zou voordoen, zullen wij ons uit Nieuw-Guinea moeten terugtrekken.'

'De Nieuw-Guinea-politiek werd in bepaalde kringen beschouwd als de politieke dood van mij.'

IK: 'Uw politieke dood... stel dat dat het geval was geweest?'

L.: 'Ik had de consequenties ervan aanvaard. Het zou mij weinig hebben kunnen schelen.' Korte stilte. 'Je weet dat van tevoren echter nooit. Je zou het moeten ondervinden. Het kan zijn (staat op, doet gebogen en voor zich uit graaiend een paar passen) dat ik als wijlen King Lear door het Haagse bos zou strompelen.'

IK: 'U kunt nu heel goed met Soekarno opschieten.'

L.: 'Er is van mij indertijd gezegd, dat ik fanatiek anti-Indonesië was. Dat is helemaal niet het geval.'

IK: 'U hebt veel te maken gehad met de heer Burger, die als leider van de oppositie u dikwijls fel heeft aangevallen. Hoe vindt u hem?'

L.: (verheugd) 'Ik ben blij dat u mij in de gelegenheid stelt te zeggen dat ik de heer Burger altijd erg geapprecieerd heb. Hij heeft steeds met open vizier gestreden en hij heeft een ontwapenende lach en zin voor humor. Kortom, een heel aardige man.'

IK: 'U bent, zegt men vaak, op het juiste moment op de juiste plaats. Is dat feeling of krijgt u informaties?'

L.: 'Op de juiste plaats...? Dat ben ik dikwijls niet. Soms ben ik aanwezig doordat ik was uitgenodigd en soms heeft men geluk.'

IK: 'Wat vindt u van de kritiek op uw vele reizen?'

L.: 'Veel reizen hoort helaas bij de functie. Dat moeten mijn buitenlandse collega's ook doen. Persoonlijk vind ik het vele reizen voor ministers niet goed.

Het gaat te snel, je activiteit krijgt er een van de hak op de takkerig accent van. Je moet te vaak van omgeving veranderen. De bezonkenheid ontbreekt. Verleden jaar heb ik veel gereisd. Die

reis naar Rusland was nuttig, naar India ook. Ook het bezoek aan Indonesië was belangrijk.'

IK: 'Vindt u niet dat we een duidelijker standpunt moeten innemen in het drama Vietnam?'

L.: 'Dat is een te actuele kwestie. (hiaat, gedeelte geschrapt) Ik wil u wel zeggen, dat de buitenlandse politiek ook niet makkelijker wordt gemaakt door de toegenomen tendens te eisen, dat alles publiek wordt gemaakt. De pers zit, overigens begrijpelijk, te veel op het vinkentouw, terwijl het landsbelang soms eist om te zwijgen. Goldwaters politieke fout is geweest, dat hij in het publiek gezegd heeft wat hij in de familiekring verkondigde.'

De kamerbewaarder komt binnen en meldt de volgende bezoeker.

Minister Luns: 'Over 5 minuten.' Staat op. 'U moet uw koffie nog drinken.'

IK: 'Ik wil ze wel meenemen.'

L.: 'Nee, nee, drinkt u eerst uw koffie.' We staan allebei.

IK: 'U hebt de naam een goed causeur te zijn. Prepareert u uw, ik zal maar zeggen, optreden?'

L.: (wenkbrauwen omhoog) 'Néé, echt niet. Nee, wat denkt u, daar ben ik te lui voor (lacht). Mijn politieke gesprekken wel, natuurlijk, die prepareer ik zorgvuldig, in binnen- en buitenland.'

IK: 'Wat doet u om te ontspannen?'

L.: 'Lezen. Historische boeken, biografieën. De *New Yorker*. Dat vind ik een goed weekblad, goed door zelfspot.'

IK: 'Leest u ook de verhalen?'

L.: 'Ik lees het helemaal van a tot z.'

IK: 'Wat doet u nog meer?'

L.: 'Wandelen, ik leg wel's een patience. Dat vind ik nog wel relaxing.'

IK: 'Kent u *Ik Jan Cremer*?'

L.: 'Dat kan ik niet lezen. Ik kan u wel zeggen dat ik het literair en qua inhoud een schadelijk boek vind.'

IK: 'Minister Andriessen vond er waardevolle gedeelten in.'

L. reageert niet.

IK: 'Men heeft het altijd over uw komische kant. Die is u zo van dichtbij, vind ik, niet aan te zien.'

L.: (vooroverbuigend, klagende toon, hypochondrische blik) 'Ik

heb een zeer lage bloeddruk. But I get excited in de aanwezigheid van mensen.'

Toen ik het gesprek met minister Luns, waarvoor ik zwaarder heb moeten vechten dan hier blijkt, achter de rug had, kreeg ik van iemand die hem lang kent, deze gegevens:

'Hij is in staat twee uur lang gasten in een staat van lachen te houden, met een voortdurende stroom verhalen en grappen, die hij als het ware uit de mouw schudt. Niemand realiseert zich dat het een uiterst zorgvuldig opgebouwde "conférence" is. Alles wat hij leest, de historische lectuur, leest hij ook met het oog op die conférences. Het brengen van een verhaal wordt maandenlang uitgeprobeerd, eerst op zijn naaste omgeving en allengs verder. Zo groeit het, totdat elk overbodig woord eruit is. Alleen met enkele goede vrienden praat hij over dingen die hem ter harte gaan, met de anderen heeft hij eigenlijk geen contact. Zodra de sfeer van het lachen, de "conférence" is afgelopen en de zaken zijn gedaan, wil hij graag weg. Hij is een altijd naar het sombere tenderende man. Maar hij heeft de clownshouding gevonden. Hij kan ook twee en een half uur achter elkaar over de slag van Austerlitz en de slag bij Jutland vertellen, precies met de opstelling van de schepen erbij. De hele strategie die gevoerd werd van de ene partij tegen de andere. Een derde soort conférence is gebouwd op de Franse klassieken, die hij goed kent. Hij heeft in Brussel een deel van zijn opleiding gehad. Is getraind in het maken van sonnetten, kan ze voordragen. Zijn moeder is Belgische, thuis werd vaak Frans gesproken.

Behalve geweldige ambitie, enorme vitaliteit, heeft hij een zeer groot gevoel voor publiciteit en voor de publieke opinie ontwikkeld in de laatste 12 jaar. Men heeft zich jarenlang in deze man vergist. In '52 was het typische verschil tussen hem en Beyen, dat Beyen het vanzelfsprekend vond dat hij zelf, gezien de wereld waaruit hij kwam, die positie bekleedde.

Beyen dacht, ach die katholieke jongen, ook minister, die kan ik met gemak aan. Maar vier jaar later was er geen sprake meer dat Beyen terugkwam en Luns begon zijn carrière. In de politiek dacht men: die man met zijn Nieuw-Guinea-complex. Niemand had goed door dat hij intelligent was. Ook niet dat hij over de

macht van de gewone politiek heen reikte door het opbouwen van een image, naar het Nederlandse volk, via TV, pers, enz. Toen 3 jaar geleden bij de opiniepeiling Luns als nummer 1 te voorschijn kwam, heeft dat enorme indruk gemaakt op vakpolitici als Suurhoff, Smallenbroek. Terwijl iedereen kritiek had: hij reist te veel, hij kletst te veel, zijn domme Nieuw-Guinea-politiek, was er geen sprake van dat partij en parlement een man zou laten vallen die de grootste image had opgebouwd. Er zijn maar heel weinig mensen die hem kennen.

Hij neigt naar het mystische. Een van zijn uitgangspunten is: men moet nooit iets opgeven van wat men (historisch gezien) heeft, dan alleen in uiterste noodzaak. Hij heeft in de Nieuw-Guineazaak vaak gezegd: Aan het onmogelijke is niemand gehouden. Niemand wist toen dat de grens voor hem was: indien de omstandigheden daartoe zouden nopen, als er geen uitweg meer is. Gevaarlijke stuurmanskunst.

Hij is ongelofelijk gevoelig voor kritiek; is altijd in de aanval, schrijft brieven tot hij van de ander een reactie heeft gehad. Wat zijn smaak voor moderne kunst en literatuur betreft, vind ik hem banaler. Hij is wel het slachtoffer van de opvoeding in de jaren '20. Het kan ook zijn dat hij aangestoken is door de glamoursfeer waar in hij leeft. Het leven in die vreemde luxe maakt dat men een zekere ontmenselijking ondergaat. Luns is daar toch lang vrij van gebleven. Hij zou als zoon van een schilder niet zo kleinburgerlijk moeten ingaan tegen iets nieuws. Hij wil nooit liegen. Niet om morele motieven, maar vaktechnisch vindt hij liegen een kwaliteitsdefect. Een onwaarheid komt altijd uit. Je had hem moeten vragen hoe hij zich voelt als hij al zijn vele decoraties draagt. Hij heeft me eens gezegd dat hij zich zelf dan ziet zitten. Hoe zou hij anders het boekje met Opland's tekeningen waarderen? Opland tekent hem zoals hij zich zelf ziet.'

27 februari '65